

Τίτλος Διδακτορικής
Διατριβής

Συγγραφέας

Επιστημονικός υπεύθυνος
υποέργου (υποέργο 02)

Λοιπά μέλη συμβουλευτικής
επιτροπής

**ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΚΥΡΩΣΕΩΝ
ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΥΠΟ ΤΟ
ΠΡΙΣΜΑ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ
ΑΞΙΩΣΕΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ**

ΜΙΧΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
του ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΑΓΑΠΙΟΣ ΠΑΠΑΝΕΟΦΥΤΟΥ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΕΛΙΣΣΑΣ
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΧΑΝΟΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή εκπονήθηκε στα πλαίσια του έργου:

Γ ' ΚΠΣ - ΕΠΕΑΕΚ II

**«ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ: ΥΠΟΤΡΟΦΙΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ
ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΜΕ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΒΑΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ »**

ΜΕΤΡΟ 2.6 « Προγράμματα Προστασίας Περιβάλλοντος και Περιβαλλοντικής
Εκπαίδευσης»

Ενέργεια 2.6.1 «Προγράμματα Προστασίας Περιβάλλοντος και Περιβαλλοντικής
Εκπαίδευσης»

***Κατηγορία Πράξεων 2.6.1.θ. «Υποτροφίες Έρευνας σε θέματα περιβάλλοντος και
οικολογίας με προτεραιότητα στη Βασική Έρευνα»***

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)
και 25% από εθνικούς πόρους

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

σελίδες

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
-----------------------	-----------

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΔΙΚΑΙΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	15
-------------------------	-----------

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΦΥΣΗ – ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ – ΚΟΙΝΩΝΙΑ	19
---	-----------

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

I. Παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής	28
II. Βάση και εποικοδόμημα.	32
III. Το Κράτος και το Δίκαιο ως στοιχεία του εποικοδομήματος	34
IV. Τεχνική και επιστημονικοτεχνική επανάσταση	42
V. Δίκαιο και Τεχνική	44

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΕΝΝΟΜΟ ΑΓΑΘΟ

I. Έννοια, προσβολή και προστασία του περιβάλλοντος	49
II. Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος	55

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΟΠΩΣ ΕΚΦΡΑΖΕΤΑΙ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.

I. Το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος	61
1. Η επίδραση της διεθνούς νομολογίας	63
2. Οι διεθνείς διακηρύξεις	65
2.1 Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης	65
2.2 Η διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο	67
2.3 Η Ατζέντα 21	71
3. Οι Πολυμερείς Περιβαλλοντικές Συμφωνίες	72
4. Τελικές παρατηρήσεις	75

II. Το Κοινοτικό Δίκαιο του Περιβάλλοντος

1. Η εξέλιξη του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου	81
2. Οι βασικοί στόχοι της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ε.Ε	89
3. Οι κατευθυντήριες αρχές του κοινοτικού δικαίου του περιβάλλοντος	91
3.1 Η απαίτηση υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος	91
3.2 Οι αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης	92
3.3 « Ο ρυπαίνων πληρώνει »	98
3.4 Η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή τους	101
3.5 Η αρχή της βιωσιμότητας ή της αειφορίας	104
4. Το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο	107
4.1 Η διαμόρφωση συγκροτημένης περιβαλλοντικής νομοθεσίας (αρθ. 175 ΣυνθΕΚ)	107
4.2 Η κανονιστική δραστηριότητα των κοινοτικών οργάνων στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος	109
5. Η θέση του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην εθνική έννομη τάξη. Υπεροχή και άμεση ισχύς του κοινοτικού δικαίου	112

III. Η Ε.Σ.Δ.Α116

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

I. Ιστορική και νομοθετική εξέλιξη του Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος στην Ελλάδα118

II. Το Σύνταγμα

- 1. Η ταξική ουσία του Συντάγματος122
- 2. Σύνταγμα και προστασία του περιβάλλοντος 124
 - 2.1 Η έκταση της προστασίας 127
 - 2.2. Όρια της προστασίας130
 - 2.2.1 Η οικονομική ελευθερία 132
 - 2.2.2 Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας140

III. Η Νομοθεσία

- 1. Ο ν. 1650/86 « Για την προστασία του περιβάλλοντος»
 - 1.1 Βασικές διατάξεις147
 - 1.2 Οι βασικές αρχές του ν. 1650/86 166
- 2. Άλλα σημαντικά νομοθετήματα
 - 2.1 Ο ν. 998/1979 και η λοιπή νομοθεσία για την προστασία των δασών168
 - 2.2 Ο ν. 743/1977173

IV. Η νομολογία του Σ.τ.Ε 176

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ - ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΚΥΡΩΣΕΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	192
-------------------------	------------

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ – Η ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ

I. Υποκειμενική και αντικειμενική ευθύνη	193
II. Η προστασία του περιβάλλοντος σύμφωνα με τις διατάξεις του Α.Κ	198
1. Περιβάλλον και ζωτικός χώρος	198
2. Προστασία του ζωτικού χώρου και προσωπικότητα	199
3. Προστασία του ζωτικού χώρου και γειτονικό δίκαιο	206
3.1 Προστασία της κυριότητας από τις εκπομπές	207
3.2 Προστασία του ζωτικού χώρου από επιβλαβείς εγκαταστάσεις	208
4. Προστασία του ζωτικού χώρου και κατάχρηση δικαιώματος ...	210
4.1 Προϋποθέσεις εφαρμογής της ΑΚ 281	211
4.2 Συνέπειες της κατάχρησης δικαιώματος	213
5. Προστασία του ζωτικού χώρου και αδικοπρακτική ευθύνη ...	214

5.1 Προϋποθέσεις εφαρμογής της ΑΚ 914	214
5.2 Περιεχόμενο της ευθύνης από αδικοπραξία	222
5.2.1 Αξίωση για αποζημίωση	222
5.2.2 Αξίωση για παράλειψη και άρση της προσβολής...223	
6. Ευθύνη της διοίκησης κατά τα άρθρα 105,106 ΕισΝΑΚ	224
 II. Αστική Ευθύνη από ειδικά νομοθετήματα	226
1. <u>N. 1650 /86 (αρθ. 29)</u>	<u>226</u>
2. <u>N. 314/1976 με τον οποίο κυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση των Βρυξελλών του 1969 « περί αστικής ευθύνης συνεπεία ζημιών εκ ρυπάνσεως υπό πετρελαίου»</u>	<u>236</u>
3. <u>Νόμος 743/1977 «περί προστασίας του θαλασσίου περιβάλλοντος και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».....</u>	<u>238</u>
4. <u>Νόμος 855/ 1978 (ΕτΚ Α/235) «περί προστασίας της Μεσογείου Θαλάσσης εκ της ρυπάνσεως», με τον οποίο κυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση της Βαρκελώνης του 1976.....</u>	<u>239</u>
5. <u>Νόμος 1147/ 1981 «περί κυρώσεως της υπογραφείσης εις Λονδίνον, Πόλιν του Μεξικού, Μόσχαν και Ουάσιγκτων, το 1972 Διεθνούς Συμβάσεως»</u>	<u>239</u>
6. <u>Το ν.δ. 336/1969 (ΕτΚ Α/269), με το οποίο κυρώθηκε η Σύμβαση των Παρισίων του 1960, «περί της αστικής ευθύνης εις τον τομέα της πυρηνικής ενεργείας»</u>	<u>240</u>
7. <u>Η Διεθνής Σύμβαση του Lugano του 1993, « περί αστικής ευθύνης από δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον»</u>	<u>241</u>

III. Η περιβαλλοντική ευθύνη στο κοινοτικό δίκαιο του περιβάλλοντος243

1. Η Πράσινη Βίβλος243

2. Η Λευκή Βίβλος245

3. Η Οδηγία 2004/35/EK247

3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις 247

3.2 Οι ρυθμίσεις της Οδηγίας249

3.3 Συμπεράσματα 255

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

**I. Έλεγχος νομιμότητας πράξεων και παραλείψεων της Διοίκησης
..... 256**

1. Ένδικα βοηθήματα 257

2. Δικονομικές προϋποθέσεις 262

2.1 Νομιμοποίηση διαδικών 262

2.2 Έννομο συμφέρον 264

2.3 Προθεσμία 267

3. Έκταση και όρια του δικαστικού ελέγχου269

II. Διοικητικός έλεγχος και κυρώσεις	272
1. Γενικά	272
2. Όργανα και διαδικασία ελέγχου	273
3. Διοικητικές κυρώσεις του ν. 1650/86	278
3.1. Ανάκληση της άδειας και διακοπή λειτουργίας της επιχείρησης, εγκατάστασης ή δραστηριότητας	279
3.2. Χρηματικές κυρώσεις	282

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΟΙΝΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

I. Το διεθνές θεσμικό πλαίσιο	285
II. Το θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	288
1. Ιστορικό.....	288
2. Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 9 ^{ης} Φεβρουαρίου 2007, για την προστασία του περιβάλλοντος από το ποινικό δίκαιο	290
2.1 Διωκόμενες συμπεριφορές και ευθύνη	290
2.2 Κυρώσεις	294
2.3 Παρατηρήσεις	298

III. Η εθνική νομοθετική πολιτική στο πεδίο της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος 300

1. Διατάξεις του Π.Κ που προστατεύουν του περιβάλλον ... 302
2. Ποινική προστασία του περιβάλλοντος σε ειδικά νομοθετήματα 307
 - 2.1 Η νομοθεσία μέχρι την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 307
 - 2.2 Η νομοθεσία μετά το Σύνταγμα του 1975 312
 - 2.3 Οι ποινικές διατάξεις του ν. 1650/86 319

IV. Προβλήματα ποινικής προστασίας329

1. Ανθρωποκεντρική και οικολογική θεώρηση του εννόμου αγαθού «περιβάλλον»329
2. Η εξάρτηση των ποινικών διατάξεων από τους διοικητικούς κανόνες 335
 - 2.1 Το άρθρο 7 παρ.1 του Συντάγματος και οι ποινικές κυρώσεις του ν. 1650/86 336
 - 2.2 Η εξάρτηση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος από τις διοικητικές διατάξεις 339
 - 2.3 Η συνύπαρξη ποινικών και διοικητικών κυρώσεων 342
 - 2.4 Η εξάρτηση στα πλαίσια διεθνών νομοθετικών επιλογών 344
3. Η ποινική ευθύνη νομικών προσώπων 348
 - 3.1 Εισαγωγικά 348

3.2 Οι δυσχέρειες προσαρμογής του ποινικού δικαίου στο έγκλημα ως παράγωγου της επιχειρηματικής δράσης νομικών προσώπων	352
3.3 Η αναζήτηση διεξόδου με την αναγνώριση ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα	357
3.4 Αντιρρήσεις σε θεωρητικό επίπεδο για τη δυνατότητα θέσπισης ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα	366
3.5 Αντιρρήσεις για τη δυνατότητα θέσπισης ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα από τη σκοπιά της αντεγκληματικής πολιτικής	368
3.6 Αναζήτηση τρόπων θεμελίωσης της ατομικής ευθύνης των υπόλογων για την εγκληματογόνο επιχειρηματική δράση των νομικών προσώπων	371
3.7 Η ποινική ευθύνη νομικών προσώπων και ο ν. 1650/86	376
4. Τα δικονομικά προβλήματα της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος	381
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	392
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	401

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γεγονός ότι στο ζήτημα του περιβάλλοντος έχουν διαμορφωθεί δύο εντελώς διαφορετικές αντιλήψεις που συγκρούονται μεταξύ τους. Οι λαοί σε όλη τη Γη όλο και πιο πολύ συνειδητοποιούν ότι αυτό που ονομάζεται περιβάλλον, δηλαδή ο άμεσος, ο ευρύτερος αλλά και ο πλανητικός χώρος όπου εργάζονται, δημιουργούν, ονειρεύονται, ξεκουράζονται, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή και φροντίδα. Χρειάζεται την υπεράσπιση τους για την προστασία και την αναβάθμισή του. Από την άλλη το πολυεθνικό κεφάλαιο, οι κυρίαρχες δυνάμεις και οι κυβερνήσεις που τις εκφράζουν με τη δράση τους αποκαλύπτουν ότι το περιβάλλον δεν είναι τίποτα παραπάνω για αυτούς παρά η πηγή άντλησης και καταλήστευσης φυσικών πόρων. Ο φυσικός χώρος όπου ασκούν την ανεξέλεγκτη δραστηριότητά τους και απορρίπτουν κάθε είδους απόβλητα της δραστηριότητας αυτής. Ο ιδιαίτερα επικερδής τομέας παραγωγικών επενδύσεων, μόνο για τους ίδιους. Αποτέλεσμα συνειδητών επιλογών και της δράσης του μεγάλου πολυεθνικού κεφαλαίου αποτελεί η σημερινή επιδεινούμενη οικολογική κρίση.

Η επιλογή, λοιπόν, του θέματος: « Το σύστημα των κυρώσεων στο Δίκαιο του Περιβάλλοντος υπό το πρίσμα των σύγχρονων αξιώσεων προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», θεμελιώνεται ακριβώς στην ανάγκη ριζικής επανεξέτασης του συστήματος προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών. Τα σημερινά δεδομένα καταστροφικών επεμβάσεων στο οικολογικό σύστημα για την εξυπηρέτηση των αναγκών της οικονομικής ανάπτυξης είχαν ως συνέπεια καταστροφικές αλλοιώσεις στα περιβαλλοντικά αγαθά (ατμόσφαιρα, νερό ,έδαφος). Η μέχρι σήμερα υπάρχουσα νομοθετική πολιτική σε διεθνές επίπεδο αποδεικνύεται ιδιαίτερα αναποτελεσματική για την ουσιαστική

προστασία του παγκόσμιου περιβάλλοντος. Αυτό επιβεβαιώνεται από πλανητικής εμβέλειας κινδύνους που ήδη έχουν εντοπιστεί όπως είναι η τρύπα του όζοντος, το φαινόμενο του θερμοκηπίου και η εντατική αποψίλωση των δασών.

Ενόψει σοβαρών κινδύνων περαιτέρω ανεπανόρθωτων ζημιών στην ισορροπία του παγκόσμιου οικοσυστήματος, η λήψη μέτρων άμεσης νομοθετικής αλλαγής της πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος ανήκει στις προτεραιότητες πρώτου βαθμού. Στο βαθμό που θα συνεχιστεί η πολιτική της άνευ όρων ανάπτυξης και εφόσον δεν διαμορφωθεί μια σταθερή οικολογική συνείδηση άμεσα εκφραζόμενη στην εθνική νομοθετική βούληση των επιμέρους κρατών ιδιαίτερα του δυτικού κόσμου, που φέρουν το κύριο βάρος της ευθύνης τόσο για την κατασπατάληση των πλουτοπαραγωγικών πόρων του πλανήτη, όσο και για τις τεράστιες περιβαλλοντικές καταστροφές που συντελούνται, κινδυνεύει στο άμεσο μέλλον η βιολογική ύπαρξη όχι μόνο του ανθρώπου αλλά και του οικοσυστήματος.

Η λήψη νομοθετικών μέτρων με πολύπλευρες διαστάσεις (ποινική προστασία ουσιαστικού χαρακτήρα, αποτελεσματικές διοικητικές κυρώσεις και αστική ευθύνη έξω όμως από τη λογική ότι «ο ρυπαίνων πληρώνει») θα μπορούσε να συνεισφέρει για μια προοπτική διασφάλισης στοιχειωδών όρων λειτουργικής συνύπαρξης των περιβαλλοντικών αγαθών με τις αναπτυξιακές δραστηριότητες. Ειδικότερα η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, που αποτελεί κεντρικό ζήτημα της διερευνούμενης προβληματικής, συμβάλλει αποφασιστικά με την αυστηροποίηση του ισχυρότερου μέσου κρατικού καταναγκασμού, τις ποινικές κυρώσεις, στην προληπτική και κατασταλτική αντίδραση της πολιτείας στις περιβαλλοντικές προσβολές. Ο εμπλουτισμός του υπάρχοντος συστήματος ποινικών διατάξεων με κυρωτικές μορφές ποινικού χαρακτήρα που διεισδύουν στον πυρήνα της βλαπτικής για το

περιβάλλον δραστηριότητας (ποινική ευθύνη νομικών προσώπων) είναι μια αναγκαία προϋπόθεση για τη διασφάλιση ισχυρών μέσων ενίσχυσης της εφαρμοζόμενης αντεγκληματικής πολιτικής. Στον τομέα αυτό εμφανίζεται ως απαραίτητη η στροφή του ποινικού συστήματος στον εντοπισμό των φυσικών προσώπων που καλύπτονται υπό το μανδύα του νομικού προσώπου αλλά στην πράξη αποτελούν τους βασικούς δράστες των αξιόποινων περιβαλλοντικών προσβολών. Αυτό συνεπάγεται την αναζήτηση εκείνων των δογματικών λύσεων που θα επιτρέπουν τον καταλογισμό της ευθύνης στα φυσικά πρόσωπα- υπολόγους των περιβαλλοντικών εγκλημάτων (διευθυντικά όργανα και γενικότερα πρόσωπα που κατευθύνουν την επιχειρηματική πολιτική του νομικού προσώπου στις βλαπτικές για το περιβάλλον δραστηριότητες).

Παράλληλα η αξιοποίηση του οπλοστασίου διοικητικού χαρακτήρα κυρωτικών μέσων συμπράττει προς την κατεύθυνση της θωράκισης των περιβαλλοντικών αγαθών. Αλλά και η αστικού χαρακτήρα ευθύνη στο βαθμό που θα βαρύνει ουσιαστικά τους παραβάτες των σχετικών διατάξεων μπορεί να συμβάλλει ως μέσο αποτροπής.

Η δημιουργία μιας «χρυσής τομής » ανάμεσα στις ανάγκες της ανάπτυξης και της διασφάλισης της προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών κινείται στη σύνθεση ισχυρής πολιτικής βούλησης που αναγνωρίζει την αξία των περιβαλλοντικών αγαθών και κατανόησης των επιτρεπτών ορίων κάλυψης των αναπτυξιακών αγαθών. Στόχος της έρευνας δεν είναι η προώθηση θέσεων που θα συγκρούονται με τις ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης αλλά η ισόρροπη και εκλογικευμένη συνύπαρξη της περιβαλλοντικής προστασίας με τους αναπτυξιακούς σκοπούς. Κριτικά αντιμετωπίζεται η καθολική επικράτηση των οικονομικών κριτηρίων στις παραγωγικές διαδικασίες και η αξιοποίηση των επιτευγμάτων της τεχνολογίας για την εξυπηρέτηση, κατά απόλυτη προτεραιότητα, των αναγκών της

καπιταλιστικής ανάπτυξης. Προϋπόθεση διασφάλισης αυτής της ισορροπίας είναι η ανατροπή της πολιτικής λογικής που επικρατεί στις βιομηχανικές χώρες, που θεμελιώνεται στην προώθηση των οικονομικών- αναπτυξιακών στόχων ανεξαρτήτως οικολογικού κόστους. Στο μέτρο που θα γίνει κατανοητό ότι οι καταστροφικές επιδράσεις αναστέλλουν στην ουσία και τις προοπτικές της οικονομικής ανάπτυξης (υπερκατανάλωση μέχρι αφανισμού των πρώτων υλών για τις ανάγκες της βιομηχανικής και τεχνολογικής εξέλιξης) θα επιτευχθεί ο προσδοκώμενος περιβαλλοντικός και αναπτυξιακός συμβιβασμός.

Οι λεπτές ισορροπίες που προκύπτουν στη σημερινή πορεία συγκρουσιακής σχέσης μεταξύ περιβαλλοντικής προστασίας και αναπτυξιακών αναγκών, αποτελούν θεμελιώδεις επιστημονικές σκέψεις εντός των οποίων θα κινηθεί η έρευνα, προκειμένου να οριοθετηθούν και οι κατευθυντήριες της δικαιικής προστασίας του περιβάλλοντος. Αυτή η ορθολογική σχέση θα διερευνηθεί από όλες τις πλευρές της προκειμένου να εντοπιστούν τα σημεία σύγκρουσης και να διαπιστωθεί η δυνατότητα άμβλυνσης των στοιχείων που την δημιουργούν. Το πόνημα αυτό κάθε άλλο παρά εύκολο είναι στο βαθμό που η επικράτηση της φιλελεύθερης οικονομικής αντίληψης περιορίζει στην πράξη τη διαμόρφωση μιας ορθολογικής οικολογικής αντίληψης. Η φιλοδοξία αυτής της έρευνας εξαντλείται στην προσπάθεια να θεμελιώσει στα πλαίσια μιας δέσμης σκέψεων και προτάσεων τη δυνατότητα προώθησης δικαιικών κατευθυντηρίων που θα συμπλέουν με τις κοινωνικές απαιτήσεις για την προστασία του περιβάλλοντος.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΔΙΚΑΙΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Από την ίδια την ετυμολογία της λέξης, στο περιβάλλον του ανθρώπου περιλαμβάνεται οτιδήποτε μας περιβάλλει, όλα τα έμβια όντα αλλά και τα αβιοτικά στοιχεία. Όλα αυτά, βέβαια, δεν υπάρχουν σαν μεμονωμένες οντότητες αλλά αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται. Ο πλανήτης μας είναι μια αυστηρά οργανωμένη ενότητα έμβιων όντων και αβιοτικών στοιχείων τα οποία τροφοδοτούνται, σχεδόν αποκλειστικά, από μια πηγή ενέργειας (ήλιος) και ανταλλάσσουν μεταξύ τους ενέργεια (χημική κυρίως), υλικά (χημικές ενώσεις) και πληροφορίες. Αντικειμενικά αυτή η ενότητα μπορεί να προσεγγισθεί μόνο μέσα από τον **διαλεκτικό υλισμό**.

Καταρχάς, το περιβάλλον αποτελεί μία από τις έννοιες εκείνες όπου μπορεί κανείς να διακρίνει άμεσα την ισχύ των νόμων της διαλεκτικής και ειδικότερα του νόμου της ενότητας και της πάλης των αντιθέτων, του νόμου της μετατροπής ποσοτικών αλλαγών σε νέες ποιοτικές καταστάσεις και το νόμου της άρνησης της άρνησης. Αυτοί οι τρεις βασικοί νόμοι στην εσωτερική τους αλληλουχία χαρακτηρίζουν τη γενική ουσία κάθε εξέλιξης. Αποκαλύπτουν ο μεν πρώτος την αιτία, ο δεύτερος τον εσωτερικό μηχανισμό και ο τρίτος τη γενική κατεύθυνση της εξέλιξης στη φύση, την κοινωνία, τη σκέψη. Περιγράφουν την κατεύθυνση των διαδικασιών εξέλιξης. Έτσι προσφέρουν στην επιστημονική σκέψη μια αναντικατάστατη βάση κι έναν

αναντικατάστατο προσανατολισμό για την έρευνα των συστημάτων και διαδικασιών εξέλιξης σε όλους τους τομείς του κόσμου¹.

Οι βασικοί νόμοι της διαλεκτικής καταπιάνονται με αλληλουχίες του ίδιου του υλικού κόσμου, αλληλουχίες που υπάρχουν έξω και ανεξάρτητα από την ανθρώπινη συνείδηση, δηλαδή αντικειμενικά. Αυτό σημαίνει ότι είναι αντικειμενικοί νόμοι που αντικατοπτρίζονται στη σκέψη.

Ειδικότερα, όσον αφορά **τον νόμο της ενότητας και της πάλης των αντιθέτων**, ο μετασχηματισμός κάθε πράγματος στο αντίθετό του και η ενότητα των αντιθέτων είναι παντού φανερή στο φυσικό περιβάλλον. Η εξέλιξη ενός ζωντανού οργανισμού, π.χ από φυτό σε καρπό και από καρπό σε σάπια οργανική ύλη αλλά και η δημιουργία από τη νεκρή αυτή ύλη έμβιων όντων που τελικά αναπτύσσουν καινούργιο ζωντανό οργανισμό και ακόμη η ενότητα που υπάρχει ανάμεσα στις καταστάσεις που προαναφέρθηκαν, δεν είναι τίποτα περισσότερο από την εφαρμογή του νόμου αυτού.

Επίσης, η συνεχής συσσώρευση ενός στοιχείου σε ένα οικοσύστημα που οδηγεί στην μετατροπή της δομής του με αποτέλεσμα την καταστροφή ή την αναβάθμισή του, αποτελεί εφαρμογή **του νόμου της μετατροπής ποσοτικών αλλαγών σε νέες ποιοτικές καταστάσεις**. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί για παράδειγμα να συσσωρεύονται για δεκάδες χρόνια στην ατμόσφαιρα ρυπαντές ή να αποψιλώνονται δάση , αλλά κάποια στιγμή η συσσωρευμένη αυτή ποσότητα μετατρέπεται σε ποιοτική αλλαγή και τότε εμφανίζονται δραματικές κλιματικές αλλαγές, ακραία καιρικά φαινόμενα, εξαφανίσεις ολόκληρων οικοσυστημάτων, φαινόμενα καταστροφικών πλημμύρων, ξηρασιών και ερημοποιήσεων.

¹ Για τους βασικούς νόμους της διαλεκτικής, βλ. Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, Οι βάσεις της Μαρξιστικής Φιλοσοφίας, εκδ. Α. Παπακώστα, 1961, σελ. 290 - 387

Αλλά οι όποιες καταστροφές δεν ανατρέπουν την κατεύθυνση εξέλιξης του περιβάλλοντος προς ανώτερα επίπεδα. Και στο παρελθόν, πριν την εμφάνιση του ανθρώπου, είχαμε μαζικές εξαφανίσεις ειδών και οικοσυστημάτων, ενώ καταστάσεις καταστροφικές, θα έλεγε κανείς, αποτελούν χαρακτηριστικό πολλών οικοσυστημάτων (π.χ πυρκαγιές). Αυτά, όμως δεν εμπόδισαν την εξέλιξη των ειδών και την εμφάνιση ανώτερων φυτικών και ζωικών φύλων, ούτε την ποιοτική άνοδο της ατμόσφαιρας (π.χ εμπλουτισμός με οξυγόνο). Αυτές οι ποιοτικές αλλαγές κυοφορούνταν σε προγονικές ποιοτικές καταστάσεις και ισορροπίες, όπως και το περιβάλλον μας τώρα κυοφορεί νέες μελλοντικές ποιοτικές ισορροπίες. Και όλα αυτά τα περιγράφει **ο τρίτος νόμος της διαλεκτικής, αυτός της άρνησης της άρνησης** , ο οποίος εξηγεί την γενική κατεύθυνση της ανάπτυξης, σαν πρόοδο από το κατώτερο στο ανώτερο δείχνοντας παράλληλα την εσωτερική αλληλουχία των επιμέρους σταδίων της.

Το περιβάλλον, ωστόσο, δεν είναι μόνο φυσικό φαινόμενο αλλά και κοινωνικό, από τη στιγμή που βασικό του στοιχείο αποτελεί και η ανθρώπινη κοινωνία. Έτσι στην μελέτη του υπεισέρχονται αντικειμενικά και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην ιστορική εξελικτική πορεία τους. Τίποτα πλέον στο περιβάλλον δεν είναι αποτέλεσμα μόνο βιολογικών και φυσικών νόμων. Η καταστροφή του περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα είναι συνέπεια συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών και ιστορικών εξελίξεων που προκαλούνται στη βάση του ιδιωτικού καπιταλιστικού κέρδους. Η ρύπανση της ατμόσφαιρας από την αλόγιστη χρήση του ιδιωτικού αυτοκινήτου ως πηγής κερδών των αυτοκινητοβιομηχανιών και των εταιριών πετρελαιοειδών, η αλλαγή του κλίματος από την εξαφάνιση των τροπικών δασών από τις πολυεθνικές εταιρείες εμπορίας τροπικής ξυλείας και τις φάρμες που εγκαθίστανται στις πρώην δασικές εκτάσεις,

η δηλητηρίαση των εδαφών και κατά συνέπεια των ανθρώπων από την αλόγιστη χρήση φυτοφαρμάκων, που τελικά ωφελούν μόνον τις εταιρείες παραγωγής τους, η καταστροφή της βιοποικιλότητας και τόσα άλλα φαινόμενα περιβαλλοντικών καταστροφών δεν είναι τίποτα άλλο από τις επιδράσεις του κοινωνικοοικονομικού πλαισίου στο περιβάλλον. Για τους λόγους αυτούς, ο Ιστορικός Υλισμός, το δεύτερο συστατικό στοιχείο του Μαρξισμού μαζί με τον Διαλεκτικό Υλισμό, αποτελεί με τη σειρά του απαραίτητο εργαλείο προσέγγισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Επιπλέον, ο Ιστορικός Υλισμός αποτελεί απαραίτητο εργαλείο προσέγγισης και της έννοιας του Δικαίου καθώς επιτρέπει να αναδειχτεί η σχέση του δικαίου με τα συγκεκριμένα, υπαρκτά όσο πότε άλλοτε, ταξικά συμφέροντα μέσα σε μια κοινωνία της οποίας κυρίαρχο χαρακτηριστικό αποτελούν οι έντονες ταξικές ανισότητες και αντιθέσεις. Με τη συνδρομή του Ιστορικού Υλισμού, η νομική επιστήμη συμβάλλει στην κατανόηση σε βάθος του νομικού εποικοδομήματος, μιας σημαντικής, δηλαδή, πλευράς της κοινωνικής ζωής. Ο στόχος μιας τέτοιας γνώσης είναι ακριβώς η δυνατότητα αποτελεσματικής παρέμβασης του ανθρώπου στην κοινωνική πραγματικότητα, έτσι ώστε συνειδητά να παίρνει θέση στις κοινωνικές αντιθέσεις. Για και για τη νομική επιστήμη ισχύει στο ακέραιο η γνωστή ρήση του Καρλ Μαρξ « οι φιλόσοφοι μονάχα εξηγούσαν με διάφορους τρόπους τον κόσμο, το ζήτημα όμως είναι να τον αλλάξουμε»².

² Βλ. Φ. Ένγκελς, Ο Λουδοβίκος Φόουερμπαχ και το τέλος της γερμανικής κλασσικής φιλοσοφίας, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981, σελ. 70

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΦΥΣΗ – ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ – ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ολόγυρά μας υπάρχει ένα αναρίθμητο πλήθος σωμάτων με τις πιο ποικίλες ιδιότητες. Ορισμένα από αυτά τα σώματα συγκαταλέγονται στα ζωντανά όντα ενώ άλλα δεν έχουν κανένα γνώρισμα ζωής. Ορισμένα είναι σκληρά, άλλα είναι μαλακά και ρευστά. Ορισμένα έχουν μηδαμινό μέγεθος και βάρος, άλλα έχουν τεράστιες διαστάσεις και αφάνταστο βάρος. Μερικά σώματα είναι ηλεκτρικά φορτισμένα, άλλα δεν είναι κ.λ.π. Όλα αυτά στο σύνολό τους σχηματίζουν αυτό που λέγεται φύση. Με την πλατύτερη έννοια, λοιπόν, φύση είναι το σύνολο όλων των υλικών αντικειμένων, δομών και διαδικασιών, στην ατέλειωτη ποικιλία των φαινομενικών μορφών τους³.

Η φύση βρίσκεται αιώνια κι ασταμάτητα σε διαρκή εξελικτική διαδικασία κατά την οποία γεννιούνται αδιάκοπα νέες μορφές ενώ άλλες καταργούνται. Η ανόργανη ή άψυχη φύση υπάρχει με την μορφή στοιχειωδών σωματιδίων και πεδίων μέσα στον κόσμο, με την μορφή ατόμων που ενώνονται σε μόρια και σχηματίζουν ποικιλόμορφες ύλες, από τις οποίες αποτελούνται τα διάφορα αστέρια και οι πλανήτες. Σε μερικούς πλανήτες μπορούν να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τη γέννηση και την ανάπτυξη της ζωής και, μαζί με αυτήν και της οργανικής ή ζωντανής φύσης. Έτσι σε μια μακρόχρονη εξελικτική διαδικασία διαμορφώθηκε στη Γη η ζωντανή φύση, που ανώτερο προϊόν της είναι η ανθρώπινη κοινωνία⁴.

³ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, Εκδ. «γράμματα», 1976, σελ. 268

⁴ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 268

Η κοινωνία γεννιέται από την εξέλιξη της φύσης και μένει πάντα τμήμα και συνάρτησή της. Η γέννηση της όμως σημαίνει ένα ποιοτικό άλμα στην εξέλιξη της φύσης, γιατί η κοινωνία αποκτά τη ικανότητα να αναπαραχθεί στην υπόλοιπη φύση, να τη μεταβάλλει σκόπιμα με την εργασία της και τέλος να την εξουσιάζει σε ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό. Με την γέννηση και την ανάπτυξη της ανθρώπινης κοινωνίας διαμορφώνεται η αλληλεπίδραση ανάμεσα στη φύση και την κοινωνία. Στην πορεία της οι άνθρωποι οικειοποιούνται πρακτικά όλο και πιο πλατιά τη φύση που τους περιβάλλει, δηλαδή την αναγνωρίζουν και την μεταβάλλουν για να τη χρησιμοποιήσουν για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών. Σε αυτή τη συνάρτηση η έννοια «φύση» αποκτά μια στενότερη σημασία με την έννοια του διαχωρισμού από την κοινωνία. Με τη λέξη φύση εννοούμε εδώ τους φυσικούς όρους ύπαρξης της ανθρώπινης κοινωνίας, το φυσικό περιβάλλον και ολόκληρο το φυσικό κόσμο που βρίσκεται αντιμέτωπος με την κοινωνία. Η οικειοποίηση αυτή της φύσης από την ανθρώπινη κοινωνία μέσω της παραγωγής, της τεχνικής, της επιστήμης, της τέχνης κλπ., αποτελεί το κύριο περιεχόμενο της ιστορίας της ανθρωπότητας. Σε αυτή τη διαδικασία η ανθρωπότητα μεταβάλλει τη φύση, της βάζει τη σφραγίδα της και την αναδιαρθρώνει σε έναν ανθρώπινο κόσμο. Η διαδικασία αυτή συντελέστηκε σχετικά αργά στη δουλοκτητική και τη φεουδαρχική κοινωνία εξαιτίας των ελάχιστα ανεπτυγμένων παραγωγικών δυνάμεων, αλλά επιταχύνθηκε με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και των τεράστιων παραγωγικών του δυνάμεων⁵.

Με τη δημιουργία, λοιπόν, και εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας διαμορφώνεται και η αμοιβαία σχέση φύσης και κοινωνίας. Φύση και κοινωνία αποτελούν μια ενότητα αντιθέτων που βρίσκονται ταυτόχρονα

⁵ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 268

σε μια διαρκή «πάλη» μεταξύ τους. Αυτή η διαλεκτική αντίθεση είναι μια ισχυρή κινητήρια δύναμη της κοινωνικής εξέλιξης. Μέσα από την κοινωνική παραγωγή των ανθρώπων αυτή η αντίθεση λύνεται συνεχώς μερικά, και ταυτόχρονα επανατοποθετείται σε όλο και ανώτερο επίπεδο. Όταν η κοινωνία καταφέρει με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων να αποσπάσει από τη φύση περισσότερα μέσα για τη ζωή αναπτύσσεται και η ίδια και δημιουργούνται νέες ανάγκες. Έτσι η αντίθεση μεταξύ του κατακτημένου επιπέδου κυριαρχίας πάνω στη φύση απ' τη μια μεριά, και των κοινωνικών αναγκών, απ' την άλλη, δημιουργείται ξανά σε ανώτερο επίπεδο. Αν η κοινωνία σταματούσε την παραγωγή, δηλαδή αν παραιτείτο από αυτή τη διαρκή αντιπαράθεση με τη φύση, τότε θα έπρεπε σίγουρα να αφανιστεί. Θα την κατάστρεφε η φύση. Η ιδιαίτερη ποιότητά της, που την υψώνει πάνω απ' τη φύση, θα χανόταν και θα γύριζε πίσω στην άγρια φυσική κατάσταση⁶.

Η ενεργητική αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνίας και φύσης είναι μια συλλογική αντιπαράθεση των ανθρώπων με το φυσικό τους περιβάλλον. Αυτό σημαίνει ότι πραγματοποιείται πάντα μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Σε κάθε κοινωνία η αντίθεση ανάμεσα σ' αυτήν και τη φύση εκφράζεται με χαρακτηριστικούς τρόπους.

Στη διαδρομή της ιστορικής εξέλιξης η αλληλεπίδραση κοινωνίας και φύσης γίνεται διαρκώς σφαιρικότερη και εντονότερη. Από τη χημεία γνωρίζουμε τα χημικά στοιχεία, απ' τα οποία αποτελούνται όλα τα υλικά σώματα. Και το πόσο προωθημένη είναι η ανταλλαγή μεταξύ κοινωνίας και φύσης, μπορούμε επίσης να το αναγνωρίσουμε από τα χημικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή. Στην αρχαιότητα χρησιμοποιούνταν μόνο 19 στοιχεία στην παραγωγή. Μέχρι τον 17ο

⁶ Alfred Kosing, Πρώτες Γνώσεις στη Μαρξιστική – Λενινιστική Φιλοσοφία, εκδ. «Οδηγητής», 1986, σελ. 135

αιώνα ο αριθμός τους ανέβηκε στα 26. Στον 19ο αιώνα χρησιμοποιούνταν ήδη 50 στοιχεία, στην αρχή του 20ου 59 και σήμερα χρησιμοποιούνται βιομηχανικά και τα 92 υπάρχοντα στη γη χημικά στοιχεία. Και πέρα απ' αυτά παράγονται τεχνητά κι άλλα στοιχεία. Αυτό δείχνει, ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ φύσης και κοινωνίας έχει πάρει σφαιρικό χαρακτήρα⁷.

Η φύση παραμένει βάση ύπαρξης της ανθρώπινης κοινωνίας και η ενεργητική αλληλεπίδραση μ' αυτή οδηγεί την κοινωνία προς τα μπρος. Όμως, ποιες επιπτώσεις έχει αυτή η αλληλεπίδραση πάνω στη φύση; Αυτό το ερώτημα αποκτάει σήμερα συνεχώς μεγαλύτερη σημασία και συζητιέται έντονα.

Η αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνίας και φύσης έχει βέβαια επιπτώσεις στη φύση. Για πολύ καιρό αυτές οι επιπτώσεις ήταν μικρές, επειδή οι ελάχιστα αναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις μπορούσαν να έχουν μόνον περιορισμένη επέμβαση στη φύση και μόνο σε τοπικό επίπεδο. Παρόλα αυτά οι άνθρωποι, ήδη απ' την πρωτόγονη και την αρχαία δουλοκτητική κοινωνία, όξυναν σποραδικά την αντίθεση κοινωνίας και φύσης σε σημείο ανταγωνισμού, γιατί δεν προετοιμάζαν την επανόρθωση των καταστροφών της φύσης. Στην πρωτόγονη κοινωνία εξολόθρευσαν διάφορα είδη άγριων θηρίων. Αργότερα, στη Μεσοποταμία και στο χώρο της Μεσογείου αποδάσωσαν μεγάλες εκτάσεις. Αυτό οδήγησε σε αποψίλωση, διάβρωση και μετατροπή σε άγονες, τεράστιων εκτάσεων, γόνιμων παλιότερα, στην Ελλάδα, την Ιταλία και σε άλλες χώρες⁸.

Όμως, οι επιπτώσεις της παραγωγής πάνω στη φύση έφτασαν σε σημείο επικίνδυνο μόνο με την εμφάνιση και εξέλιξη της καπιταλιστικής

⁷ Alfred Kosing, Πρώτες Γνώσεις στη Μαρξιστική – Λενινιστική Φιλοσοφία, ο.π, σελ. 136

⁸ Alfred Kosing, Πρώτες Γνώσεις στη Μαρξιστική – Λενινιστική Φιλοσοφία, ο.π, σελ. 138

κοινωνίας. Οι ισχυρές βιομηχανικές παραγωγικές δυνάμεις στηρίζονται όλο και περισσότερο στην τεχνολογική εφαρμογή των φυσικών επιστημών και παρέχουν τη δυνατότητα της χρησιμοποίησης στην παραγωγή όλων των φυσικών υλικών και συνεχώς περισσότερων φυσικών δυνάμεων⁹. Συγκεκριμένα, σήμερα, η οικονομική ανάπτυξη στηρίζεται στις απεριόριστες δυνατότητες της τεχνολογίας τόσο στο σύστημα εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πόρων όσο και στις μεθόδους προγραμματισμού και διεύθυνσης της οικονομίας. Ο δρόμος της βαθμιαίας απεξάρτησης από το ανθρώπινο εργατικό δυναμικό είναι πλέον ανοιχτός, τουλάχιστον για τα μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα. Οι προοπτικές που ανοίγουν για το μέλλον της ανθρωπότητας, όπως υποστηρίζουν οι οπαδοί της αέναης ανάπτυξης της ανθρωπότητας είναι ευοίωνες. Η δραματική ταχύτητα των τεχνολογικών εξελίξεων και εφαρμογών της εποχής μας ωθεί την ανθρώπινη κοινωνία στα ανώτερα στάδια του τεχνικού πολιτισμού. Η επιστήμη και η νέα τεχνολογία προετοιμάζουν την κοινωνία του μέλλοντος, της επάρκειας και της αφθονίας.¹⁰

Οι παραγωγικές δυνάμεις, λοιπόν, της καπιταλιστικής κοινωνίας εγγυώνται την τεχνική κυριαρχία των ανθρώπων πάνω σε πολλές φυσικές δυνάμεις και διαδικασίες. Όμως αυτό δεν είναι αποτέλεσμα της σχεδιασμένης δράσης της κοινωνίας σύμφωνα μ' ένα λογικό συνολικό πρόγραμμα, αλλά είναι αποτέλεσμα της αυθόρμητης και μεμονωμένης δράσης των επιμέρους καπιταλιστών, καπιταλιστικών συγκροτημάτων και πολυεθνικών μονοπωλίων για την απόκτηση του μέγιστου κέρδους. Η προσπάθεια για μέγιστο κέρδος είναι η κινητήρια δύναμη και ο στόχος

⁹ Alfred Kosing, Πρώτες Γνώσεις στη Μαρξιστική – Λενινιστική Φιλοσοφία, ο.π, σελ. 138

¹⁰ Βλ. Αγάπιου Παπανεοφύτου, Ποινικό Δίκαιο, Κράτος και Τεχνολογικοί Κίνδυνοι, εκδ. Σάκκουλα, 1997, σελ.19

της κατάκτησης της φύσης στον καπιταλισμό. Γι αυτό παίρνει αναγκαστικά το χαρακτήρα μιας λεηλασίας χωρίς ενδοιασμούς και μιας ανεπιφύλακτης αρπαγής της φύσης. Έτσι οξύνεται η αντίθεση φύσης και κοινωνίας στον καπιταλισμό και αποκτάει συνολικό χαρακτήρα.¹¹

Συγκεκριμένα, η διαμόρφωση του σύγχρονου μοντέλου ανάπτυξης, με άξονες την εντατική εκβιομηχάνιση και μαζική παραγωγή αγαθών, τον τεχνικό εκσυγχρονισμό και τη βαθιά αναδιάρθρωση της οργάνωσης της εργασίας, προκάλεσε τη συσσώρευση αναρίθμητων κινδύνων ποικίλων διαστάσεων σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.¹² Η επανάσταση στις μεθόδους παραγωγής δημιούργησε στις χώρες- κατόχους υψηλής τεχνογνωσίας τη δυνατότητα σοβαρής αύξησης των παραγομένων προϊόντων. Η συνεχώς διογκούμενη παραγωγή επέβαλε την ταχύτατη ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και των μεταφορών, αναγκαίες προϋποθέσεις για τη διακίνηση και απορρόφησή της, ενώ παράλληλα διεύρυνε την κλίμακα και πολλαπλασίασε την ένταση του παγκόσμιου ανταγωνισμού. Η προσπάθεια απόκτησης συγκριτικών πλεονεκτημάτων για τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας, κυρίως μεταξύ των χωρών υψηλής παραγωγικότητας¹³ οδηγεί στη λεηλασία των παγκοσμίων αποθεμάτων σε φυσικούς και ενεργειακούς πόρους με βραχυπρόθεσμα, κατά κανόνα, οικονομικά οφέλη¹⁴. Σήμερα, είναι ήδη ορατός ο κίνδυνος της βαθμιαίας μείωσης, μέχρι του σημείου της εξαφάνισης, βασικών πλουτοπαραγωγικών πηγών του πλανήτη μας, εξέλιξη που τείνει να

¹¹ Alfred Kosing, Πρώτες Γνώσεις στη Μαρξιστική – Λενινιστική Φιλοσοφία, ο.π, σελ. 138

¹² Βλ. Παпанεοφύτου, ο.π , σελ.22

¹³ Η.Π.Α, χώρες της Ε.Ε, Καναδάς, Ιαπωνία και νέες βιομηχανικές χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας.

¹⁴ Βλ. Παρασκευόπουλου, Υπάρχει οικολογικός εκσυγχρονισμός; Νέα Οικολογία, Ιούνιος 1991, σελ.

υποθηκεύσει, σε σημαντικό βαθμό, το μέλλον ολόκληρης της ανθρωπότητας.

Αν το σύγχρονο μοντέλο ανάπτυξης και πολιτισμού, αυτού του πολιτισμού της κατανάλωσης, της αφθονίας και της αλόγιστης σπατάλης, στηρίζεται στην άλογη απομύζηση της φυσικής κληρονομιάς των αμέσως επομένων γενεών, η περιβαλλοντική καταστροφή που καθημερινά μεγεθύνεται, είτε με τη μαζική παραγωγή αποβλήτων κάθε μορφής, είτε με τη βιολογική απορύθμιση και ανατροπή της ισορροπίας των οικοσυστημάτων του πλανήτη, εκθέτει τη ζωή και την υγεία του ανθρώπου, σε ατομικό επίπεδο, σε άμεσους κινδύνους. Ταυτόχρονα, υποβαθμίζει σταθερά την ποιότητα ζωής της σημερινής ανθρώπινης γενεάς και απειλεί σοβαρά ακόμη και την ύπαρξη του ανθρώπινου είδους στο άμεσο μέλλον. Η υπεράντληση των υδάτινων αποθεμάτων, η εκτεταμένη αποδάσωση¹⁵, οι αρδεύσεις, οι αποστραγγίσεις λιμνών, τα φράγματα και οι εκτροπές ποταμών, διαβρώνουν το έδαφος και απερημώνουν σταδιακά την ύπαιθρο. Σε συνδυασμό επιπλέον με την υπερκαλλιέργεια, που απαιτεί τη χρήση τεράστιων ποσοτήτων χημικών λιπασμάτων και ισχυρών φυτοφαρμάκων και τη ραγδαία ανάπτυξη της παραγωγής χημικών ουσιών διαφόρων κατηγοριών για τις ανάγκες των βιομηχανικών καλλυντικών, φαρμάκων, απορρυπαντικών, διαλυτικών κ.λπ. που προκαλούν τη μόλυνση - ρύπανση μεγάλων χερσαίων και θαλασσίων εκτάσεων, αφανίζεται βαθμιαία η χλωρίδα και η πανίδα του πλανήτη και συρρικνώνονται επικίνδυνα οι γενετικές και φυτικές ποικιλίες. Οι υδάτινοι πόροι του πλανήτη λιγοστεύουν επικίνδυνα. Η υπεράντλησή τους για τις ανάγκες της γεωργίας και η εκτεταμένη μόλυνσή τους από τα βιομηχανικά απόβλητα και την αποχετευτική διαδικασία, σύντομα θα προκαλέσουν σοβαρή έλλειψη του αναλώσιμου

¹⁵ Βλ. Ρενέ Ντυμόν, Η επιβίωση της ανθρωπότητας σε κίνδυνο, Νέα Οικολογία, Μάιος 1989, σελ. 41

και ευάλωτου αγαθού του νερού. Ήδη, στις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και στις Η.Π.Α. το 40% των ποταμών και των λιμνών έχει υποστεί μόλυνση. Οι έριδες για την εξασφάλιση επάρκειας νερού (Αίγυπτος, Σουδάν, Λιβύη, Αιθιοπία για το Νείλο - Τουρκία, Συρία για τον Ευφράτη - Ιορδανία, Ισραήλ για τον Ιορδάνη), ίσως αντικαταστήσουν στο μέλλον τους πολέμους για το πετρέλαιο¹⁶. Σημαντικότερη θέση στον κατάλογο των καταστροφικών για τον άνθρωπο και το περιβάλλον κινδύνων κατέχουν αναμφίβολα οι προερχόμενοι από τη χρήση της πυρηνικής ενέργειας. Οι τραγικές άμεσες, έμμεσες, τοπικές αλλά και διεθνείς συνέπειες του ατυχήματος που έγινε το 1986 στο Τσερνομπίλ, είναι μόνο η κορυφή του παγόβουνου. Οι 423 πυρηνικοί αντιδραστήρες που λειτουργούν σε όλο τον κόσμο (οι 147 από αυτούς στην Ευρώπη) συνθέτουν ένα εξοντωτικό δίκτυο βραδυφλεγούς αλλά, δυνάμει, εξοντωτικής απειλής για ολόκληρο τον πλανήτη¹⁷. Μερικοί μάλιστα είναι ιδίου τύπου με αυτόν του Τσερνομπίλ ή και ακόμη παλαιότερης τεχνολογίας¹⁸. Ακόμη, ο χημικός διαχωρισμός πλουτωνίου και ουρανίου από το χρησιμοποιημένο καύσιμο των αντιδραστήρων, που γίνεται στα δέκα εργοστάσια επανεπεξεργασίας που υπάρχουν στον κόσμο, είναι ικανός να προκαλέσει πυρηνικά ατυχήματα πολλαπλάσιας ισχύος από αυτά που ήδη έχουν σημειωθεί¹⁹. Τέλος, ας μην ξεχνάμε και το πρόβλημα των πυρηνικών αποβλήτων που δεν καταστρέφονται. Επίσης, το “φαινόμενο του θερμοκηπίου”,²⁰ η

¹⁶ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 24

¹⁷ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 24

¹⁸ Βλ. σχετικά και Φίλη, Η τελευταία πνοή του πλανήτη γη, β' έκδοση, 1988, σελ. 244 επ.

¹⁹ Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 25

²⁰ Σχετικά με το πρόβλημα αυτό βλ. Μπράουν/Φλάβιν/ Πόστελ, Οικολογική κρίση και βιώσιμη κοινωνία, 1991, σελ. 15 επ και 28 επ., Φίλη, Η τελευταία πνοή του πλανήτη, ο.π, σελ 192 επ., Ντυμόν, ο.π, σελ. 41

όξινη βροχή²¹ και η καταστροφή της στιβάδας του όζοντος στην ατμόσφαιρα δεν εκφράζουν απλά απειλές για την ανθρώπινη ζωή και υγεία, αλλά δρομολογούν συστηματικά την πορεία του ανθρώπινου γένους προς την αυτοκαταστροφή.

Είναι αλήθεια λοιπόν, ότι η ανθρωπότητα έχει φτάσει σε μια οικολογική κρίση. Όμως, η «οικολογική κρίση της ανθρωπότητας» είναι στην πραγματικότητα η κρίση της καπιταλιστικής κοινωνίας, που δεν είναι σε θέση να βάλει τέρμα στη λεηλασία της φύσης και να διαμορφώσει ορθολογιστικά, σε επιστημονική βάση, την αλληλεπίδρασή της, έτσι που να διατηρηθούν οι φυσικές συνθήκες και στο μέλλον. Αυτό ο καπιταλισμός δεν είναι σε θέση να το κάνει, παρά τα επιμέρους μέτρα για την αποτροπή των πιο χοντρών συνεπειών της απρόσεκτης εκμετάλλευσης της φύσης. Γιατί τότε θα έπρεπε να καταργήσει την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και τους οικονομικούς νόμους του κέρδους. Αυτό όμως σημαίνει κατάργηση του ίδιου του καπιταλισμού.

²¹ Για τη δράση της όξινης βροχής στον παγκόσμιο και στον ελλαδικό χώρο βλ. Μπουροδήμου, Περιβάλλον και Ανάπτυξη στον ελληνικό χώρο, 1990, σελ. 117-153.

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

Ι. Παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής

Το σύστημα των υλικών βάσεων της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων αποτυπώνεται με την έννοια υλικοί όροι ύπαρξης της κοινωνίας και διαρθρώνεται σε φυσικούς, φυσικοκοινωνικούς και κοινωνικούς υλικούς όρους. Αυτοί, στην αλληλεπίδρασή τους, καθορίζουν την κοινωνική εξέλιξη των ανθρώπων²². **Οι φυσικοί υλικοί όροι ύπαρξης της κοινωνίας**, όπως αναλύσαμε παραπάνω, είναι από τη μια μεριά η φύση με την πλατύτερη έννοια από την οποία γεννιέται η ανθρωπότητα, το φυσικό περιβάλλον της κοινωνίας με την στενότερη έννοια και από την άλλη μεριά η βιολογική- φυσική κατασκευή του ίδιου του ανθρώπου²³. Όσον αφορά το φυσικό περιβάλλον, μέρος του είναι το γεωγραφικό περιβάλλον, η επιφάνεια της γης που κατοικείται από τον άνθρωπο, με το κλίμα, τη διαμόρφωση του εδάφους, τον ορυκτό πλούτο, τα νερά, τις φυσικές πηγές ενέργειας, τη χλωρίδα και την πανίδα. Το γεωγραφικό περιβάλλον είναι ένας φυσικοκοινωνικός όρος ύπαρξης, επειδή η φυσική του κατάσταση μεταβλήθηκε απόλυτα από την εργασία και τη βιοτική δραστηριότητα εκατοντάδων γενεών ανθρώπων.²⁴

Οι κοινωνικοί υλικοί όροι ύπαρξης της κοινωνίας είναι από τη μια μεριά οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις των ανθρώπων, που στην ενότητα και την αλληλεπίδρασή τους σχηματίζουν

²² Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 254

²³ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 255

²⁴ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 255

τον τρόπο παραγωγής και την τεχνική και από την άλλη μεριά οι δημογραφικές σχέσεις της αναπαραγωγής και της αύξησης του πληθυσμού, που αναπτύσσονται ανάλογα με τον ειδικό για κάθε κοινωνικό σχηματισμό πληθυσμιακό νόμο²⁵.

Στις παραγωγικές δυνάμεις²⁶ ανήκουν οι άνθρωποι με τις ικανότητές τους, τις παραγωγικές τους εμπειρίες, τις εργατικές τους δεξιότητες και τις γνώσεις τους καθώς και τα μέσα παραγωγής, τα εργαλεία δηλαδή που παρεμβάλλονται ανάμεσα στον άνθρωπο και στο αντικείμενο της εργασίας και που του χρησιμεύουν για να επενεργεί πάνω στο αντικείμενο της εργασίας. Ανήκουν επίσης η τεχνολογία και η οργάνωση της παραγωγής καθώς και η επιστήμη που έχει γίνει παραγωγική δύναμη. Σε κάθε περίπτωση, η κύρια παραγωγική δύναμη κάθε κοινωνίας είναι ο άνθρωπος με τις δημιουργικές του ικανότητες, γνώσεις και εμπειρίες. Δίχως αυτόν δεν μπορεί να προχωρήσει καμιά παραγωγική διαδικασία. Η λειτουργία των μέσων εργασίας εξαρτιέται από τις δυνάμεις και τις γνώσεις των ανθρώπων. Ταυτόχρονα όμως οι ικανότητες, γνώσεις και δεξιότητες των ανθρώπων εξαρτιούνται πάλι από τα υπάρχοντα μέσα εργασίας, από το επίπεδο των προϋπαρχουσών παραγωγικών δυνάμεων. **Οι παραγωγικές δυνάμεις εκφράζουν την ενεργητική σχέση της κοινωνίας προς τη φύση, το επίπεδο ανάπτυξής τους δείχνει το βαθμό κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στη φύση.**

Οι παραγωγικές δυνάμεις αποτελούν μόνο τη μια πλευρά του τρόπου παραγωγής. Εκφράζουν τη σχέση των ανθρώπων προς τα αντικείμενα και τις δυνάμεις της φύσης, που χρησιμοποιούνται από την κοινωνία για την παραγωγή υλικών αγαθών. Στη διαδικασία όμως της παραγωγής οι

²⁵ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 255

²⁶ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 191 επ.

άνθρωποι έρχονται σε καθορισμένες σχέσεις όχι μόνο με τη φύση αλλά και ο ένας με τον άλλο. Αυτές οι αμοιβαίες σχέσεις των ανθρώπων στη διαδικασία της παραγωγής ονομάζονται σχέσεις παραγωγής²⁷. Μέσα στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων οι παραγωγικές σχέσεις είναι οι θεμελιώδεις κοινωνικές σχέσεις. Υπάρχουν αντικειμενικά, έξω και ανεξάρτητα από την ανθρώπινη συνείδηση. Στις παραγωγικές σχέσεις συγκαταλέγονται η σχέση των ανθρώπων προς τα μέσα παραγωγής, οι σχέσεις ιδιοκτησίας και οι συναγόμενες από αυτές σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις και τα στρώματα, η θέση τους μέσα στην παραγωγή, οι μορφές ανταλλαγής των δραστηριοτήτων ή των προϊόντων μεταξύ των παραγωγών. Ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις καθοριστικές είναι οι σχέσεις ιδιοκτησίας. Όλες οι άλλες αποτελούν μορφές έκφρασης των σχέσεων ιδιοκτησίας. Η ουσία των σχέσεων παραγωγής καθορίζεται σε τελική ανάλυση από το σε ποιόν ανήκουν τα μέσα παραγωγής.

Οι σχέσεις παραγωγής αναπτύσσονται σε αξεδιάλυτη συνάρτηση και εξάρτηση από τις παραγωγικές δυνάμεις. Οι παραγωγικές δυνάμεις και οι σχέσεις παραγωγής, παρμένες στην ενότητά τους, αποτελούν τον τρόπο παραγωγής. Στον πρόλογο του έργου του Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, ο Μαρξ αναφέρει σχετικά: « **Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι έρχονται σε καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους σχέσεις, σε παραγωγικές σχέσεις που αντιστοιχούν σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των παραγωγικών σχέσεων αποτελεί την οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, την πραγματική βάση, που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν ορισμένες μορφές**

²⁷ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 192 επ.

κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά το κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό προτσές της ζωής». Σύμφωνα με το ανωτέρω εδάφιο, ο τρόπος παραγωγής αποτελεί το καθοριστικό υπόβαθρο κάθε οικονομικού κοινωνικού σχηματισμού, από αυτόν εξαρτιόνται άμεσα ή έμμεσα η κοινωνική δομή, η διάρθρωση της κοινωνίας σε τάξεις και στρώματα, οι πολιτικές, νομικές και ιδεολογικές σχέσεις καθώς και το σύνολο των κοινωνικών θεσμών και θεωρήσεων. Αυτή η γνώση έχει αποφασιστική σημασία για την επιστημονική κατανόηση της ανθρώπινης κοινωνίας και της ιστορίας της κι οδήγησε στην ανακάλυψη των θεμελιωδών νομοτελειών της κοινωνικής εξέλιξης. «Όπως ο Δαρβίνος ανακάλυψε το νόμο εξέλιξης της οργανικής φύσης , έτσι και ο Μαρξ ανακάλυψε το νόμο εξέλιξης της ανθρώπινης κοινωνίας: το απλό γεγονός, που ίσαμε τώρα ήταν αποκρυμμένο κάτω από ιδεολογικά προκαλύμματα, το ότι δηλαδή οι άνθρωποι, πριν από όλα, για να μπορέσουν να ασχοληθούν με την πολιτική, την επιστήμη, την τέχνη, τη θρησκεία κλπ., πρέπει να φάνε, να πιούνε, να στεγαστούν και να ντυθούν, δηλαδή ότι η παραγωγή των άμεσων υλικών μέσων διαβίωσης και μαζί με αυτήν και το εκάστοτε οικονομικό στάδιο ανάπτυξης ενός λαού ή μιας χρονικής περιόδου, αποτελούν το θεμέλιο από όπου αναπτύχθηκαν οι θεσμοί του κράτους, οι περί δικαίου αντιλήψεις, η τέχνη κι ακόμα και οι θρησκευτικές παραστάσεις των ανθρώπων, κι από το οποίο επομένως πρέπει και να ερμηνευτούν» (Φρειδερίκος Ένγκελς)²⁸.

²⁸ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 251 επ.

II. Βάση και εποικοδόμημα.

Όπως αναλύσαμε παραπάνω, μέσα στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων οι παραγωγικές σχέσεις είναι οι θεμελιώδεις κοινωνικές σχέσεις. Με τον όρο «κοινωνικές σχέσεις»²⁹ εννοούμε το σύνολο των αμοιβαίων σχέσεων των ανθρώπων ενός ορισμένου κοινωνικού σχηματισμού, που διαμορφώνονται στην πρακτική τους δραστηριότητα μέσα στην υλική κοινωνική παραγωγή και σε όλους τους τομείς της ζωής. Οι κοινωνικές σχέσεις διακρίνονται σε υλικές και ιδεολογικές κοινωνικές σχέσεις. Υλικές είναι εκείνες που υπάρχουν έξω από τη συνείδηση των ανθρώπων και ανεξάρτητα από τη θέλησή τους. Ιδεολογικές είναι εκείνες που βγαίνουν από τις υλικές και αντανακλώνται μέσα στη συνείδηση των ανθρώπων. Στις ιδεολογικές κοινωνικές σχέσεις ανήκουν οι διάφορες πολιτικές, νομικές, ηθικές και θρησκευτικές αντιλήψεις καθώς και οι κοινωνικοί θεσμοί που αντιστοιχούν και διαμορφώνονται από τις παραπάνω αντιλήψεις. Οι υλικές κοινωνικές σχέσεις, που πυρήνας τους είναι οι οικονομικές σχέσεις, αποτελούν το υπόβαθρο και τη ρίζα των ιδεολογικών σχέσεων και τις καθορίζουν. Και οι ιδεολογικές σχέσεις, όμως, από την πλευρά τους αντεπιδρούν πάνω στις υλικές σχέσεις.

Οι οικονομικές σχέσεις αποτελούν τη **βάση** ενός κοινωνικού σχηματισμού, ενώ οι ιδεολογικές σχέσεις αυτό που ονομάζουμε **εποικοδόμημα**. Στη βάση συγκαταλέγονται πριν από όλα οι σχέσεις ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, οι οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και τάξεις καθώς και οι μορφές διανομής και ανταλλαγής των προϊόντων που εξαρτιούνται από τις σχέσεις

²⁹ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 146 επ.

ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής³⁰. Στο εποικοδόμημα³¹ της κοινωνίας ανήκουν όλες οι κοινωνικές ιδέες και οι αντίστοιχοί τους θεσμοί: το κράτος, το δίκαιο, τα πολιτικά κόμματα, οι πολιτικές ιδέες, η ηθική, η τέχνη, η φιλοσοφία, η θρησκεία, η εκκλησία κ.λ.π. Όλα αυτά τα κοινωνικά φαινόμενα έχουν τούτο το κοινό μεταξύ τους, ότι υψώνονται πάνω στη βάση του οικονομικού συστήματος της δοσμένης κοινωνίας, καθορίζονται από αυτό το σύστημα, είναι το προϊόν και η αντανάκλασή του. Το κοινωνικό εποικοδόμημα αποτελεί, λοιπόν, την ιδεολογική και πολιτικο-νομική μορφή του οικονομικού περιεχομένου της κοινωνικής ζωής. Η σχέση όμως αυτή βάσης – εποικοδομήματος δεν σημαίνει μια μηχανιστική και μονόδρομη επίδραση όπου η οικονομία καθορίζει με απόλυτο τρόπο τις νομικές, πολιτικές και άλλες σχέσεις του εποικοδομήματος. Το εποικοδόμημα, που αποτελεί την μορφή των οικονομικών σχέσεων, αντεπιδρά με τη σειρά του στο περιεχόμενο, δηλαδή στην οικονομική βάση. Σύμφωνα με τον Ένγκελς « ... Οι πολιτικές μορφές της ταξικής πάλης ... οι νομικές μορφές κι ακόμα περισσότερο οι αντανakλάσεις όλων αυτών των πραγματικών αγώνων στον εγκέφαλο αυτών που συμμετέχουν στην πάλη, οι πολιτικές, νομικές, φιλοσοφικές θεωρίες, οι θρησκευτικές αντιλήψεις ... ασκούν και αυτά την επίδρασή τους πάνω στην πορεία των ιστορικών αγώνων, και σε πολλές περιπτώσεις αυτά κυρίως καθορίζουν τη μορφή τους».³²

³⁰ Βλ. Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, Οι βάσεις της Μαρξιστικής Φιλοσοφίας, ο.π., σελ. 576

³¹ Βλ. Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, Οι βάσεις της Μαρξιστικής Φιλοσοφίας, ο.π., σελ. 577 επ.

³² Φ. Ένγκελς, Διαλεχτά Έργα, τόμος II, σελ. 572-573.

III. Το Κράτος και το Δίκαιο ως στοιχεία του εποικοδομήματος.

Το Κράτος είναι το αποφασιστικό πολιτικό εξουσιαστικό όργανο της οικονομικά κυρίαρχης τάξης ενός κοινωνικού σχηματισμού, που αποσκοπεί στη διασφάλιση κι επικράτηση των συμφερόντων της. Είναι το σημαντικότερο στοιχείο της πολιτικής οργάνωσης ενός κοινωνικού σχηματισμού και εκφράζει με τον αμεσότερο τρόπο τις ταξικές σχέσεις και τα κυρίαρχα ταξικά συμφέροντα³³.

Το κράτος είναι ιστορικό προϊόν. Σχηματίστηκε μαζί με την γέννηση της ατομικής ιδιοκτησίας και των τάξεων σαν προϊόν των ανειρήνευτων ταξικών αντιθέσεων. Το κράτος είναι, λοιπόν, ένα προϊόν της κοινωνίας σε ένα ορισμένο στάδιο της εξέλιξής της. Στην πορεία δε της ιστορικής εξέλιξης της κοινωνίας, οι *τύποι* του κράτους άλλαζαν αντίστοιχα με την αλληλοδιαδοχή των οικονομικοκοινωνικών σχηματισμών (δουλοκτητικό σύστημα, φεουδαρχία, καπιταλισμός). Ο τύπος δε του κράτους δηλώνει και τον χαρακτήρα των σχέσεων ιδιοκτησίας και των ταξικών σχέσεων σε ένα ορισμένο στάδιο της κοινωνικής εξέλιξης. Οι τύποι του κράτους υπάρχουν σε διάφορες κρατικές *μορφές* (μοναρχία, δεσποτεία, ολιγαρχία, αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία, φασιστική δικτατορία κ.α). Η μορφή του κράτους αποτελεί τη συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας, που με τη βοήθειά της η κυρίαρχη τάξη μπορεί να ρυθμίζει το συσχετισμό των δυνάμεων ανάμεσα στις τάξεις και μέσα στην κυρίαρχη τάξη³⁴.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, το κράτος έχει ουσιαστικά δύο λειτουργίες: την εσωτερική και την εξωτερική. Η εσωτερική λειτουργία του κράτους είναι η προστασία και η αύξηση της ιδιοκτησίας της οικονομικά

³³ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 155

³⁴ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 155

κυρίαρχης τάξης και η καθήλωση της πλειοψηφίας του λαού που υφίσταται την εκμετάλλευση. Οι μορφές και οι μέθοδοι που θα χρησιμοποιηθούν για το σκοπό αυτό καθορίζονται από τον εκάστοτε συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των τάξεων. Η εξωτερική λειτουργία του κράτους είναι η προστασία από επιθέσεις άλλων κρατών αλλά και πολλές φορές η κατάκτηση ξένων εδαφών³⁵.

Το Δίκαιο από την άλλη είναι ένα σύστημα από νόρμες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, που καθορίζονται από το κράτος. Σε αυτές παγιώνονται οι κρατούσες σχέσεις ιδιοκτησίας και εξυψώνονται σε συνδετικό νόμο τα θεμελιώδη συμφέροντα της οικονομικά και πολιτικά κυρίαρχης τάξης. Η ιδιαιτερότητα των κανόνων του δικαίου απέναντι σε άλλους κανόνες (π.χ. ηθική) είναι ότι η υπακοή τους μπορεί να εξασφαλιστεί με τα εξουσιαστικά μέσα του κράτους³⁶.

Το δίκαιο προσδιορίζεται ως προς το περιεχόμενό του από τις παραγωγικές σχέσεις της κοινωνίας και πρώτιστα από τις σχέσεις ιδιοκτησίας. Όντας συστατικό στοιχείο του εποικοδομήματος της κοινωνίας, έχει προπάντων τη λειτουργία να προστατεύει τις υπάρχουσες σχέσεις ιδιοκτησίας και τις κοινωνικές σχέσεις που προκύπτουν από αυτές. Επομένως το δίκαιο έχει πάντα ταξικό χαρακτήρα³⁷.

Το Δίκαιο, όμως, ως στοιχείο του εποικοδομήματος, διαθέτει κάποια σχετική αυτοτέλεια σε σχέση με τις οικονομικές σχέσεις. Η σχετική αυτοτέλεια του δικαίου αντιστοιχεί στη «φυσική» απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στις αντικειμενικά δοσμένες οικονομικές συνθήκες και στην

³⁵ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 155

³⁶ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 68

³⁷ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 68

υποκειμενική, ανθρώπινη παρέμβαση³⁸. Το νομικό εποικοδόμημα, λοιπόν, δεν εκφράζει απλά τις ανάγκες του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής και της κυρίαρχης τάξης, αλλά αντεπιδρά στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και πρώτα απ' όλα, στις παραγωγικές δυνάμεις και στις παραγωγικές σχέσεις³⁹. Μπορεί να επιταχύνει ή να επιβραδύνει τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις, μπορεί να αμβλύνει ή να οξύνει τις κοινωνικές αντιθέσεις.

Η σχετική αυτοτέλεια του νομικού εποικοδομήματος δεν είναι υποκειμενικό κατασκεύασμα της κυρίαρχης τάξης για να εκμαιεύσει τη συναίνεση των καταπιεζόμενων τάξεων αλλά αντικειμενική πραγματικότητα. Ωστόσο, αξιοποιείται συνειδητά από την κυρίαρχη τάξη προκειμένου να εμφανίσει το νομικό εποικοδόμημα ως ταξικά ουδέτερο και να συμβάλλει έτσι στην υποταγή των καταπιεζόμενων τάξεων και στρωμάτων. Αυτή η ψευδής ουδετερότητα είναι παράλληλα απαραίτητο στοιχείο λειτουργίας των νομικών σχέσεων, ιδιαίτερα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, όπου κυριαρχεί η τυπική ισοτιμία των υποκειμένων ανεξάρτητα από την ταξική τους θέση⁴⁰.

Η σχετική αυτοτέλεια του νομικού εποικοδομήματος συνεπάγεται επίσης τη δυνατότητά του να εκφράζει με γενικό τρόπο τα συλλογικά συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης και όχι ενός μόνο τμήματος ή καθενός μέλους της ξεχωριστά. Επίσης, η σχετική αυτοτέλεια είναι το στοιχείο εκείνο που επιτρέπει στο νομικό εποικοδόμημα να ενσωματώνει διεκδικήσεις των τάξεων και στρωμάτων που υφίστανται την εκμετάλλευση⁴¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα γι αυτό αποτελεί η εργατική νομοθεσία. Αλλά ακόμη και σε διατάξεις νόμων που ρυθμίζουν

³⁸ Δημητρίου Καλτσώνη, Δίκαιο, -Κοινωνία – Τάξεις, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2005, σελ. 27

³⁹ Βλ. Κ. Μάρξ, Το Κεφάλαιο, τομ. 1, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978, σελ. 594,596

⁴⁰ Δημητρίου Καλτσώνη, Δίκαιο, -Κοινωνία – Τάξεις, ο.π, σελ. 29

⁴¹ Βλ. επιστολή του Ένγκελς στον Σμιτ στο Κ. Μάρξ – Φ. Ενγκελς, Διαλεχτά Έργα, τομ. II, σελ. 580

με βλαπτικό τρόπο τα συμφέροντα των υφιστάμενων την εκμετάλλευση τάξεων και στρωμάτων περιλαμβάνονται, με μια έννοια, ρυθμίσεις υπέρ αυτών των τελευταίων. Αυτό έχει τη σημασία ότι οι συγκεκριμένες διατάξεις θα μπορούσαν να είναι περισσότερο δυσμενείς για τις καταπιεζόμενες τάξεις. Η κυρίαρχη τάξη και οι πολιτικοί της εκφραστές λαμβάνουν κατά κανόνα υπόψη τους το συσχετισμό των δυνάμεων⁴².

Πάντως, σε κάθε περίπτωση, η όποια αντανάκλαση του συσχετισμού των δυνάμεων στο νομικό εποικοδόμημα δεν μπορεί ποτέ να υπερβαίνει τα όρια που χαράζουν η κυρίαρχη τάξη, το Κράτος της και το νομικό της σύστημα.

Συχνά, η εμμονή στην ανάδειξη της αντανάκλασης του συσχετισμού των δυνάμεων στο νομικό εποικοδόμημα οδηγεί στην υποβάθμιση του κυρίαρχου στοιχείου, της ταξικότητας, δηλαδή, του δικαίου. Άλλοτε, θεωρείται ο συσχετισμός των δυνάμεων ως ο παράγοντας εκείνος που καθορίζει τη σχετική αυτοτέλεια του δικαίου από την κοινωνικοοικονομική του βάση⁴³. Στην πραγματικότητα συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Το δίκαιο, ως στοιχείο του εποικοδομήματος, έχει τη δυνατότητα να αντανakλά σε περιορισμένο βαθμό το συσχετισμό των δυνάμεων⁴⁴.

Επίσης, πολλές φορές γίνεται λόγος για χειραφετική λειτουργία του δικαίου που θεμελιώνεται στο γεγονός ότι το νομικό εποικοδόμημα αντεπιδρά στην οικονομική του βάση. Η αντεπίδραση αυτή, υποστηρίζεται, μπορεί να έχει προοδευτικό χαρακτήρα, να τείνει δηλαδή στη μεταβολή του κυρίαρχου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος.

⁴² Δημητρίου Καλτσώνη, Δίκαιο, -Κοινωνία – Τάξεις, ο.π., σελ. 30

⁴³ Βλ. Θ. Λιακόπουλου, « Δίκαιο και οικονομία», στον τόμο Θ. Λιακόπουλου, Θ. Παπαχρίστου, Δ. Τραυλού – Τζανετάτου, Μαρξισμός και δίκαιο, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1984, σελ. 43

⁴⁴ Βλ. Α. Μάνεση, Συνταγματικό δίκαιο, Ι, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 73

Πράγματι, πολλές φορές, κάτω από τη λαϊκή πίεση, υιοθετούνται και εφαρμόζονται κανόνες δικαίου που κινούνται σε προοδευτική κατεύθυνση. Τούτο όμως δε σημαίνει ότι έτσι το νομικό εποικοδόμημα συνολικά αποκτά χειραφετική λειτουργία. Το δίκαιο παραμένει, τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη μορφή του, έκφραση του κυρίαρχου κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και εκφράζει την οικονομική, πολιτική και ιδεολογική κυριαρχία της άρχουσας τάξης. Το δίκαιο μπορεί να επιταχύνει την κοινωνική πρόοδο όταν ενσωματώνει διεκδικήσεις των λαϊκών στρωμάτων ή όταν αρνείται να τις ενσωματώσει προκαλώντας έτσι κοινωνική έκρηξη. Από την άλλη πλευρά, μπορεί να επιβραδύνει την κοινωνική εξέλιξη είτε εκτονώνοντας με μεταρρυθμίσεις τις πιέσεις που ασκούν τα λαϊκά στρώματα είτε επιβάλλοντας με σιδηρά πυγμή την κρατική εξουσία. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το δίκαιο δεν φεύγει από τα όρια που καθορίζει ο κυρίαρχος τρόπος παραγωγής και τα συνακόλουθα συμφέροντα της άρχουσας τάξης⁴⁵.

Όσον αφορά τώρα τη σχέση κράτους και δικαίου, μπορούμε να πούμε ότι οι νομικοί κανόνες, γραπτοί ή άγραφοι, καθώς και το δίκαιο στο σύνολό του εξασφαλίζει την εφαρμογή του χάρη στην κρατική εξουσία. Το δίκαιο πηγάζει από την κρατική εξουσία άμεσα ή έμμεσα και προστατεύεται από αυτήν. Αυτό σημαίνει ότι το σύνολο των νομικών σχέσεων προστατεύεται από το κράτος και όχι απαραίτητα κάθε κανόνας δικαίου ξεχωριστά⁴⁶.

Ένα πολύ σημαντικό ζήτημα στη σχέση κράτους και δικαίου αφορά στην επίδραση που ασκεί το νομικό εποικοδόμημα στην κρατική εξουσία. Παραδοσιακά υποστηρίζεται ότι το δίκαιο θέτει φραγμούς στην

⁴⁵ Δημητρίου Καλτσώνη, Δίκαιο, -Κοινωνία – Τάξεις, ο.π, σελ. 34

⁴⁶ Δημητρίου Καλτσώνη, Δίκαιο, -Κοινωνία – Τάξεις, ο.π, σελ. 43

κρατική εξουσία εξασφαλίζοντας τελικά την υποταγή του κράτους στους νομικούς κανόνες⁴⁷. Παραλλαγή αυτής της άποψης αποτελεί η θεωρία περί αυτοδέσμευσης της εξουσίας μέσω του δικαίου. Οργανώνοντας, δηλαδή, τον τρόπο άσκησής της με κανόνες δικαίου, η κρατική εξουσία με τον τρόπο αυτό αυτοδεσμεύεται να μην ενεργεί αυθαίρετα αλλά «όταν και όπως νόμος ορίζει»⁴⁸. Η αυτοδέσμευση, όμως, αυτή είναι στην πράξη πολύ σχετική έως ανύπαρκτη. Σε κάθε περίπτωση η τήρηση της νομιμότητας από την κρατική εξουσία κρίνεται από τον συσχετισμό δυνάμεων στην κοινωνία. Κάθε κράτος στηρίζεται σε τελική ανάλυση στην οργανωμένη δύναμη επιβολής που διαθέτει. Έτσι σε ιδιαίτερα κρίσιμες στιγμές και ανάλογα με το συσχετισμό δυνάμεων τα νομικά κωλύματα παραμερίζονται⁴⁹.

Η θέση ότι το δίκαιο συνδέεται στενά με την κρατική εξουσία γίνεται δεκτή από σημαντικό τμήμα της αστικής νομικής επιστήμης. Ωστόσο η παραδοχή αυτή συνοδεύεται από την αποσιώπηση του ταξικού χαρακτήρα του κράτους και του δικαίου⁵⁰. Γενικότερα, στην αστική νομική σκέψη κυριάρχησε το ένα ή το άλλο ρεύμα ανάλογα με την ιστορική περίοδο. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της πάλης της αστικής τάξης κατά της φεουδαρχίας επικράτησαν οι απόψεις του φυσικού δικαίου ενώ μετά τη θεμελίωση της κυριαρχίας της επικράτησαν

⁴⁷ Βλ. Π. Στούσκα, Ο επαναστατικός ρόλος του δικαίου και του κράτους, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1992, σελ. 98.

⁴⁸ Βλ. χαρακτηριστικά, Α. Μάνεση, « Νομική παιδεία και πολιτική», και του ιδίου, « Το Συνταγματικόν Δίκαιον ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας», στον τόμο Α. Μάνεση, Συνταγματική θεωρία και πράξη, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 737-738 και 37-38 αντίστοιχα.

⁴⁹ Βλ. Β. Ι. Λένιν, « Το ιστορικό του ζητήματος της δικτατορίας», Άπαντα, τομ. 41, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978, σελ. 383 και Δ. Καλτσώνη, Κράτος και ανενέργεια του νόμου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998, σελ. 180 επ.

⁵⁰ Βλ. Γ. Κορδάτου, Εισαγωγή εις την Νομικήν Επιστήμην, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1977, σελ. 80 επ., Ι. Αραβαντινού, Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα, 1983, σελ. 24 επ., 32 επ.

οι απόψεις των οπαδών του νομικού θετικισμού. Σημαντική είναι επίσης η επιρροή της θεωρίας του νομικού πλουραλισμού, η οποία αρνείται στον ένα ή τον άλλο βαθμό, τη σχέση του κράτους με το δίκαιο παραμένοντας παράλληλα σε μια αταξική θεώρησή τους⁵¹.

Γενικότερα, το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της αστικής νομικής επιστήμης, σύμφωνα με τους θεμελιωτές του μαρξισμού, είναι ακριβώς ότι αρνείται τον καθοριστικό, σε τελευταία ανάλυση, ρόλο της οικονομικής δομής των παραγωγικών σχέσεων. Αρνείται, δηλαδή, ότι οι νομικές έννοιες και αρχές πηγάζουν από τις οικονομικές σχέσεις και όχι το αντίθετο, ενώ διαστρέφουν με νομικά μέσα την πραγματικότητα τοποθετώντας την ανεστραμμένη⁵². Σύμφωνα με τον Ένγκελς, « οι θεωρητικοί του δημοσίου δικαίου και οι νομικοί του ιδιωτικού δικαίου ... χάνουν στ' αληθινά την επαφή με τα οικονομικά γεγονότα. Μια που τα οικονομικά γεγονότα., για να μπορέσουν να επικυρωθούν με τη μορφή του νόμου, πρέπει σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση να παίρνουν τη μορφή νομικών αιτίων, και μια που έτσι είναι αυτονόητο ότι πρέπει να παίρνεται υπόψη όλο το ισχύον νομικό σύστημα, γι' αυτό ακριβώς φαίνεται ότι η μορφή είναι το παν, ενώ το οικονομικό περιεχόμενο δεν είναι τίποτα. Πραγματεύονται το δημόσιο δίκαιο και το ιδιωτικό δίκαιο σαν αυτοτελείς τομείς, που έχουν τη δική τους ανεξάρτητη ιστορική εξέλιξη και που επιτρέπουν και χρειάζονται μια συστηματική περιγραφή με τη συνεπή εξάλειψη όλων των εσωτερικών τους αντιφάσεων»⁵³.

Η αστική νομική επιστήμη « ανάγει το νόμο στην απλή θέληση» χωρίς να εξετάζει τις σχέσεις παραγωγής στις οποίες στηρίζεται η θέληση

⁵¹ Βλ. Καλτσώνη, ο.π, σελ. 44 και τις εκεί περαιτέρω παραπομπές.

⁵² Βλ. Κ. Μαρξ, Κριτική του προγράμματος της Γκότα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1983, σελ. 11, 15 και Φ. Ένγκελς, Αντι – Ντύρινγκ, εκδ. Αναγνωστίδης, Αθήνα, σελ. 148

⁵³ Φ. Ένγκελς, Ο Λουδοβίκος Φόουερμπαχ και το τέλος της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας, ο.π, σελ. 59

του νομοθέτη, του συμβαλλόμενου κ.τ.λ.⁵⁴. Γι' αυτό και συχνά η αστική νομική επιστήμη τείνει να διατυπώσει μια « θεωρία της ηθικής και του δικαίου κατάλληλη για κάθε τόπο και χρόνο», αγνοώντας τις ποιοτικές διαφορές των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών που στηρίζονται σε διαφορετικούς τρόπους παραγωγής⁵⁵. Ειδικότερα, όσον αφορά στην ιστορία του δικαίου, αναγνωρίζονται μεν οι διαφορές στα χαρακτηριστικά των νομικών συστημάτων σε κάθε ιστορική περίοδο χωρίς, όμως, να αποτελούν τη βάση της ανάλυσης τα χαρακτηριστικών των τρόπων παραγωγής. Το νομικό εποικοδόμημα εξετάζεται, κατά κάποιο τρόπο εξωιστορικά. Δεν αναζητούνται με συστηματικό τρόπο οι συγκεκριμένες ιστορικές, κοινωνικές ανάγκες που οδηγούν στη διαμόρφωση της μίας ή άλλης μορφής νομικής ρύθμισης αλλά περισσότερο η έρευνα επικεντρώνεται στη μελέτη των προηγούμενων ιστορικά νομικών θεσμών ως εμβρύων του σημερινού αστικού νομικού συστήματος. Με τον τρόπο αυτό εδραιώνεται η εντύπωση ότι το νομικό εποικοδόμημα του καπιταλισμού αποτελεί την επιτυχή ολοκλήρωση ημιτελών προσπάθειών⁵⁶. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, η εικόνα της αστικής επιστήμης για το δίκαιο σχετίζεται με τη στάση της αστικής τάξης προς το νομικό εποικοδόμημα του καπιταλισμού⁵⁷. Γιατί, όπως σημειώνει ο Ένγκελς, « Ασφαλώς για τον αστό, ο νόμος είναι ιερός, γιατί εκεί βρίσκεται το έργο του που ψηφίστηκε από συμφώνου με αυτόν, για την προστασία του και προς όφελός του. Γνωρίζει ότι, ακόμα και αν ο τάδε ή ο τάδε νόμος είναι γι' αυτόν προσωπικά επιζήμιος, το σύνολο της νομοθεσίας προστατεύει τα συμφέροντά του»⁵⁸.

⁵⁴ Βλ. Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς, Η γερμανική ιδεολογία, τομ. 1, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1994, σελ. 131

⁵⁵ Φ. Ένγκελς, Αντι – Ντύρινγκ, ο.π, σελ. 147, 167

⁵⁶ Καλτσώνης, Δίκαιο, Κοινωνία, Τάξεις, ο.π, σελ. 53

⁵⁷ Καλτσώνης, Δίκαιο, Κοινωνία, Τάξεις, ο.π, σελ. 54

⁵⁸ Φ. Ένγκελς, Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, εκδ. Μπάυρον, Αθήνα, 1985, τομ. Β', σελ. 137

IV. Τεχνική και επιστημονικοτεχνική επανάσταση.

Η Τεχνική αποτελεί το σύστημα των τεχνικών οργάνων της κοινωνικής δραστηριότητας που γεννιέται με την αντικειμενοποίηση των λειτουργιών της εργασίας στη βάση της αναγνώρισης και της πρακτικής εφαρμογής των φυσικών νόμων και των τεχνικών που συνδέονται μαζί τους. Η τεχνική αποτελεί συστατικό μέρος των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας, προσδιορίζει με αντικειμενική μορφή τις ποσοτικές και ποιοτικές μεταβολές στην εξέλιξή τους κι έτσι αποτελεί **αντικειμενικό δείκτη του βαθμού ελέγχου της κοινωνίας πάνω στη φύση**. Σαν συστατικό των παραγωγικών δυνάμεων και επομένως και του τρόπου παραγωγής της κοινωνίας, η τεχνική ασκεί σημαντική επιρροή πάνω στη συνολική εξέλιξη, ωστόσο αυτή η επίδραση ως προς το κοινωνικό της περιεχόμενο και την κατεύθυνσή της καθορίζεται από τις παραγωγικές σχέσεις της κοινωνίας⁵⁹.

Η ιστορική εξέλιξη της τεχνικής γνώρισε τρία μεγάλα στάδια που ως προς τη χρονική τους διάρκεια δεν συμπίπτουν με την εξέλιξη των οικονομικών κοινωνικών σχηματισμών. Το πρώτο στάδιο είναι η τεχνική των εργαλείων, το δεύτερο η τεχνική των μηχανών και το τρίτο η τεχνική των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Κάθε στάδιο στην εξέλιξη της τεχνικής χαρακτηρίζεται από μια ειδική μορφή σύνδεσης του ανθρώπου με την τεχνική στην παραγωγική διαδικασία. Στο στάδιο της τεχνικής των εργαλείων ο άνθρωπος είναι φορέας ολόκληρης της παραγωγικής διαδικασίας και η τεχνική χρησιμεύει μόνο σαν προέκταση και ενίσχυση των φυσικών του οργάνων εργασίας και η εργασία παραμένει

⁵⁹ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π , σελ. 249

χειροτεχνία. Στο στάδιο της τεχνικής των μηχανών η μηχανή γίνεται ο ουσιαστικός φορέας της παραγωγικής διαδικασίας και ο άνθρωπος συμπληρώνει τη μηχανή με τα φυσικά του όργανα εργασίας. Γίνεται και ο ίδιος ένα στοιχείο του τεχνολογικού προτσές, ένα εξάρτημα της μηχανής και η εργασία μηχανοποιείται. Στο στάδιο της τεχνικής των ηλεκτρονικών υπολογιστών ολόκληρη η εργασιακή διαδικασία μεταβιβάζεται στα αυτοματοποιημένα συστήματα μηχανών ενώ ο άνθρωπος παρουσιάζεται πλάι στην καθαυτή εργασιακή διαδικασία, σχεδιάζοντάς την και κυριαρχώντας σε αυτή⁶⁰.

Από την απαρχή της τεχνικής εξέλιξης στην αρχέγονη κοινωνία μέχρι τη δημιουργία της τεχνικής των μηχανών στον καπιταλισμό, η τεχνική των εργαλείων ήταν η κυρίαρχη. Αντίθετα η τεχνική των μηχανών αναπτύχθηκε με ραγδαίο ρυθμό και ήδη στον κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό έχει σε μεγάλο βαθμό αντικατασταθεί από την τεχνική των ηλεκτρονικών υπολογιστών μέσω της λεγόμενης επιστημονικοτεχνικής επανάστασης⁶¹.

Η επιστημονικοτεχνική επανάσταση αποτελεί, λοιπόν, μια κοινωνική διαδικασία που οδηγεί στην ποιοτική αναδιάρθρωση του όλου συστήματος των παραγωγικών δυνάμεων. Στην πορεία της ανανεώνονται ολότελα οι τεχνικές βάσεις της παραγωγής μέσω της αυτοματοποίησης και η τεχνική φτάνει στην ανώτατη εξελικτική βαθμίδα της. Η επιστημονικοτεχνική επανάσταση χαρακτηρίζεται από μια σημαντική αναδιάρθρωση όλων των τεχνολογικών μεθόδων και της τεχνολογίας γενικά. Παρουσιάζονται στην επιφάνεια ολοένα περισσότερες τεχνολογίες που βασίζονται στην εφαρμογή των νομοτελειών των ανώτερων μορφών κίνησης της ύλης, όπως η χημική μετατροπή της

⁶⁰ Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π , 249-250

⁶¹ Manfred Buhr – Alfred Kosing , Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π , σελ. 250

ύλης, οι βιοχημικές και βιοφυσικές μέθοδοι, η εφαρμογή ακτινών λέιζερ κ.λ.π. Οι χρησιμοποιούμενες πρώτες ύλες αλλάζουν επίσης. Στη θέση των φυσικών υλών χρησιμοποιούνται ολοένα περισσότερο τεχνητά υλικά. Όλες οι διαδικασίες της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης είναι αποτελέσματα της εφαρμογής της επιστήμης στην παραγωγή. Η επιστήμη διαπερνά ολοένα και περισσότερο την παραγωγή και την τεχνική και γίνεται έτσι μια τεράστια παραγωγική δύναμη.⁶²

Η επιστημονικοτεχνική επανάσταση προκύπτει αναγκαία σε ένα ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων μέσα από τους εξελικτικούς τους νόμους. Είναι, λοιπόν, και αυτή μια νομοτελειακή διαδικασία της οποίας, όμως, η έκταση, ο ρυθμός, η στοχοθέτηση και οι επιπτώσεις καθορίζονται σε αποφασιστικό βαθμό από τον χαρακτήρα των παραγωγικών σχέσεων.

V. Δίκαιο και Τεχνική

Η επέκταση της ρυθμιστικής εμβέλειας του κράτους στο πεδίο της επιστήμης και της τεχνολογίας είναι ίσως η μεγαλύτερη πρόκληση του σύγχρονου δικαίου. Δίκαιο και τεχνική όμως υπακούουν σε διαφορετικούς κανόνες. Η τεχνική είναι μια ανοιχτή στις νέες εξελίξεις ύλη κι έχει έντονα δυναμικό χαρακτήρα. Το Δίκαιο, από την άλλη, σταθμίζοντας τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα κάθε νέας επιστημονικής εξέλιξης, διατηρεί μια απόσταση από τα δεδομένα, η οποία του προσδίδει σταθερότητα, ασφάλεια και διάρκεια. Αυτό εξηγείται από το ότι το Δίκαιο, ως σύστημα νομικών κανόνων που ρυθμίζουν την κοινωνική συμβίωση, υποχρεώνεται να παρεμβαίνει

⁶² Manfred Buhr – Alfred Kosing, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, ο.π , σελ. 105 επ.

δραστικά στην κοινωνική πραγματικότητα, διαμορφώνοντας με τις επιταγές και τις απαγορεύσεις του τα όρια του επιτρεπτού της ανθρώπινης δραστηριότητας⁶³. Αναλαμβάνοντας, λοιπόν, την αποστολή της κρατικής απάντησης στην τεχνολογική απειλή, το Δίκαιο οφείλει να αναζητήσει τις ενδεδειγμένες μεθόδους και στρατηγικές πρόληψης και καταστολής της κινδυνώδους και βλαπτικής συμπεριφοράς στους βασικούς τομείς εφαρμογής των τεχνολογικών νεωτερισμών που δημιουργούν τις σύγχρονες πηγές κινδύνου. Σε αυτήν την προσπάθεια, ασφαλώς δεν θα πρέπει να αιφνιδιάζει το γεγονός, ότι το βάρος της σύγχρονης νομοθετικής πολιτικής επικεντρώνεται στη διαμόρφωση θεσμών και οργάνων ελέγχου και εποπτείας της οικονομικής δραστηριότητας, η οποία αξιοποιεί τα επιτεύγματα της τεχνολογικής προόδου ενεργοποιώντας συνακόλουθα τα αρνητικά της παράγωγα.⁶⁴ Με τη στρατηγική αυτή, επιδιώκει ο φορέας της πολιτικής εξουσίας να χαλιναγωγήσει, στα πλαίσια βέβαια και στα όρια των δυνατοτήτων της πολιτικής του, τις γενεσιουργές αιτίες του προβλήματος⁶⁵.

Η νομοθετική, όμως, παρέμβαση στο χώρο της τεχνικής θέτει την έννομη τάξη αντιμέτωπη με δυσεπίλυτα προβλήματα. Στη στατικότητα και στη συντηρητική φύση του Δικαίου αντιπαρατίθεται η δυναμική της διαρκούς επανάστασης της τεχνολογίας, η κινητικότητα, οι επινοήσεις και η εφευρετικότητα που προσφέρει η πρόοδος της τεχνικής γνώσης εναρμονίζοντας τα όρια του τεχνικά δυνατού με εκείνα του ανθρώπινα

⁶³ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 44, Για τη φύση και τους θεμελιώδεις στόχους του Δικαίου βλ και , Fechner, Rechtsphilosophie, Soziologie und Methaphysik des Rechts. 2. Aufl. 1962, Henkel, Einführung in die Rechtsphilosophie, 2. Aufl. 1977, Zipelius, Das Wesen des Rechts, 2. Aufl. 1973. Επίσης Μιχελάκη, Εισαγωγή εις το δίκαιον και εις την επιστήμην του δικαίου, 1968, σελ. 11-12, Αραβαντινού, Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, 1978, σελ. 13 επ.

⁶⁴ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 45

⁶⁵ Βλ. και Μανωλεδάκη, Εισαγωγή στην επιστήμη, 1980, σελ. 185, σημ. 5, Κορνηλάκη, Η ευθύνη από διακινδύνευση, 1982, σελ. 17.

εφικτού⁶⁶. Όσο, λοιπόν, γίνεται περισσότερο επιτακτική η ανάγκη νομοθετικού ελέγχου των προϊόντων της τεχνικής εξέλιξης, τόσο περισσότερο διογκώνονται και οι δυσκολίες εναρμόνισης Δικαίου και Τεχνικής, δύο συστημάτων με διαμετρικά αντίθετες λειτουργικές βάσεις⁶⁷.

Έτσι, λοιπόν, η νομική επιστήμη οφείλει όχι μόνο να περιφρουρήσει αλλά και να εμπλουτίσει την ενεργό συμμετοχή του Δικαίου στις συντελούμενες κοινωνικές ανακατατάξεις επανασυντάσσοντας το νομοθετικό έργο στη βάση του ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα του Δικαίου⁶⁸, προσδιορίζοντας και οριοθετώντας τα πλαίσια κοινωνικής ανοχής των τεχνολογικών κινδύνων⁶⁹. Το τελευταίο δε αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει το Δίκαιο στο χώρο της τεχνικής προϋποθέτοντας την άμβλυνση των αντιθέσεων μεταξύ ιδιωτικών συμφερόντων, δημόσιας ωφέλειας, οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας βασικών ατομικών και κοινωνικών αγαθών⁷⁰.

Για το λόγο αυτό θεωρείται απαραίτητη η στροφή του ενδιαφέροντος της νομικής σκέψης στις εξής κατευθύνσεις⁷¹: α) στην κατανόηση των νέων συνθηκών ζωής που επιβάλλει η τεχνολογική πρόοδος, β) στην ρεαλιστική προσέγγιση των οικονομικών και πολιτικών παραμέτρων που καθορίζουν την πορεία και τους στόχους της τεχνολογικής ανάπτυξης και αποκαλύπτουν τις γενεσιουργές αιτίες της αύξησης των κινδύνων οι οποίοι σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ως σύμφυτοι της

⁶⁶ Ossenbuhl, Die Bewertung technischer Risiken bei der Rechts – setzung, DOV 1982, σελ. 833 επ.

⁶⁷ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 49, όπου και παραπομπή σε περαιτέρω βιβλιογραφία.

⁶⁸ Kareklas, Die Lehre vom Rechtsgut und das Umweltstrafrecht, 1990, σελ. 10 επ, Jonas, Das Prinzip Verantwortung, 1979, σελ. 22 επ.

⁶⁹ Ossenbuhl, ο.π, σελ. 834

⁷⁰ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 52, όπου και παραπομπή σε περαιτέρω βιβλιογραφία.

⁷¹ Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 52-53

προόδου της τεχνικής, γ) στην χωρίς προκαταλήψεις υπέρβαση της κλασσικής άποψης για την αυτονομία του Δικαίου και των νομικών κανόνων από τη δυναμική των ταξικών αντιθέσεων, των πολιτικοοικονομικών συσχετισμών και των μεταβολών στη σχέση κράτους - κοινωνίας, δ) στην κριτική θεώρηση των επιλογών της ισχύουσας νομοθεσίας με στόχο την βελτίωση της αποτελεσματικότητας της παρεμβατικής δράσης των νομικών κανόνων και τη στήριξη μιας νομοθετικής πολιτικής που να αντιστοιχεί στα οξυμένα προβλήματα της σημερινής εποχής όσον αφορά τις κινδυνογόνες παρενέργειες του τεχνικού εκσυγχρονισμού.

Οι παραπάνω κατευθύνσεις θεμελιώνονται στην άρρηκτη σχέση των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συνιστωσών με το εκάστοτε ισχύον δικαιοκράτος και μάλιστα, στο συγκεκριμένο πεδίο, αποκαλύπτουν τη διαπλοκή κράτους-δικαίου και καπιταλιστικής ανάπτυξης στη βάση της οποίας διαμορφώνονται τα κίνητρα και το περιεχόμενο της νομοθετικής πολιτικής στο πεδίο της προστασίας από την τεχνολογική απειλή. Και ακριβώς σε αυτό το πεδίο εκφράζεται η επιρροή των κυρίαρχων οικονομικά τάξεων, οι στόχοι των οποίων υπηρετούνται από την πολιτική της ανέλεγκτης και ασύδοτης άσκησης των οικονομικών δραστηριοτήτων προκειμένου να απελευθερωθεί πλήρως η δυναμική της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Αντίστοιχα και η επιστημονική προσπάθεια εξέτασης, κατανόησης και εκτίμησης της εκάστοτε ισχύουσας νομοθεσίας στο παραπάνω πεδίο συνδέεται άμεσα με την ανίχνευση αφενός του βαθμού εξάρτησης του κράτους από τις στοχεύσεις των αρχουσών οικονομικών τάξεων και αφετέρου της ισχύος των κοινωνικών αντιδράσεων στη διαμόρφωση της νομοθετικής του πολιτικής. Με τις παραπάνω, λοιπόν, επισημάνσεις επιβεβαιώνεται ο χαρακτήρας του Δικαίου ως προϊόντος κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών και συμβιβασμών. Σε αυτά τα πλαίσια, και ειδικά στο πεδίο

της ρυθμιστικής παρέμβασης του νομοθέτη για την αντιμετώπιση των κινδύνων της τεχνικοοικονομικής εξέλιξης, τα όποια επιχειρήματα περί αυτονομίας του Δικαίου φαντάζουν παράταιρα⁷².

⁷² Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 53 επ.

Γ ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΕΝΝΟΜΟ ΑΓΑΘΟ

Ι. Έννοια, προσβολή και προστασία του περιβάλλοντος.

Στο άρθρο 24 παρ.1 του Συντάγματος γίνεται λόγος για το φυσικό και το πολιτιστικό περιβάλλον χωρίς να προσδιορίζονται οι έννοιες αυτές. Σύμφωνα όμως με το Ν 360/76 «Περί χωροταξίας και περιβάλλοντος» (άρθρο 1), ως «φυσικό περιβάλλον», νοείται ο περιβάλλον τον άνθρωπο χερσαίος, θαλάσσιος και εναέριος χώρος, με την σε αυτόν χλωρίδα, πανίδα και φυσικούς πόρους. Ως «πολιτιστικό περιβάλλον», νοούνται ανθρωπογενή στοιχεία πολιτισμού και χαρακτηριστικά όπως αυτά διαμορφώθηκαν από την παρέμβαση και τις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, περιλαμβανομένων των ιστορικών χώρων και της καλλιτεχνικής και της πολιτιστικής εν γένει κληρονομιάς της; Χώρας. Σύμφωνα δε με το Ν.1650/86 ως περιβάλλον νοείται: «Το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες.»(άρθρο 2παρ.1). Το ΣτΕ με τη νομολογία του καθορίζει επίσης ότι το πολιτιστικό περιβάλλον συγκροτείται από τα μνημεία και λοιπά στοιχεία, τα οποία προέρχονται από την ανθρώπινη δραστηριότητα και συνθέτουν την ιστορική, καλλιτεχνική, τεχνολογική και εν γένει πολιτιστική κληρονομιά της χώρας⁷³. Τέλος, κατά την Συνθήκη των Παρισίων⁷⁴, η οποία υπεγράφη με

⁷³ ΣτΕ 1364/81, 3898/82, 3146/86

⁷⁴ Α.Ι Τάχος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, 5^η έκδοση, 1998, σελ. 20

την μέριμνα της UNESCO το 1972 και η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν. 1126/1981 με σκοπό την προστασία της παγκοσμίου πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς θεωρείται ότι περιλαμβάνει τα μνημεία, τις κατασκευές και τα τοπία, τα οποία διαμορφώθηκαν από τον άνθρωπο. Στο άρθρο 2 της Συνθήκης προσδιορίζεται και η έννοια της φυσικής κληρονομιάς. Σε αυτή περιλαμβάνονται τα φυσικά μνημεία, τα οποία έχουν εξαιρετική αξία για την ανθρωπότητα, όπως οι γεωλογικές διαμορφώσεις και ορισμένα φυσικά τοπία.

Οποιαδήποτε μεταβολή του φυσικού περιβάλλοντος πέρα των ανεκτών ορίων των φυσικών διακυμάνσεων, οδηγεί σε διατάραξη της ισορροπίας της βιόσφαιρας και καταλήγει σε υποβάθμιση ή και καταστροφή μέρους αυτής⁷⁵. Ο Ν.1650/1986 περιέχει τρεις ρητούς ορισμούς εννοιών που συνθέτουν την γενικότερη έννοια της προσβολής. Ειδικότερα νοούνται ως :α) «**Ρύπανση:** η παρουσία στο περιβάλλον ρύπων, δηλαδή κάθε είδους ουσιών, θορύβου, ακτινοβολίας ή άλλων μορφών ενέργειας σε ποσότητα, συγκέντρωση ή διάρκεια που μπορούν να προκαλέσουν αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία, στους ζωντανούς οργανισμούς και στα οικοσυστήματα ή υλικές ζημιές και γενικά να καταστήσουν το περιβάλλον ακατάλληλο για τις επιθυμητές χρήσεις του.» (άρθρο 2παρ.2). β) «**Μόλυνση:** η μορφή ρύπανσης που χαρακτηρίζεται από την παρουσία παθογόνων μικροοργανισμών στο περιβάλλον ή δεικτών που υποδηλώνουν την πιθανότητα παρουσίας τέτοιων μικροοργανισμών.» (άρθρο 2παρ.3). γ) «**Υποβάθμιση:** η πρόκληση από ανθρώπινες δραστηριότητες ρύπανσης ή οποιασδήποτε άλλης μεταβολής στο περιβάλλον , η οποία είναι πιθανό να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην οικολογική ισορροπία, στην ποιότητα ζωής

⁷⁵ Α.Ι Τάχος, ο.π, σελ. 20

και στη υγεία των κατοίκων, στην ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά και στις αισθητικές αξίες.» (άρθρο 2παρ.4).

Τα φαινόμενα που προκαλούν τη διακοπή ή κατάλυση των οικολογικών ισορροπιών παρουσιάζουν ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία τους προσδίδουν ιδιαίτερη φυσιогνωμία σε σχέση με τις ζημιογόνες ενέργειες πάνω σε μη περιβαλλοντικά αγαθά⁷⁶: Κατά πρώτο, τα φαινόμενα αυτά έχουν χαρακτήρα διάσπαρτο τόσο στην εκδήλωσή τους όσο και στις συνέπειές τους. Η πυρηνική μόλυνση, για παράδειγμα, δεν περιορίζεται στον χώρο που πρωτοεκδηλώθηκε, αλλά διασπείρεται σε ανυπολόγιστη έκταση. Κατά δεύτερα τα φαινόμενα ρύπανσης έχουν χαρακτήρα συλλογικό, με την έννοια ότι οι άμεσες και έμμεσες ζημιογόνες συνέπειες θίγουν ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Τέλος, η οικολογική ζημία δεν είναι πάντοτε αμέσως εμφανής και επομένως δεν είναι πάντοτε δυνατή η απόδειξή της. Είναι όμως δυνατόν η επέλευσή της στο μέλλον να είναι σίγουρη ή πιθανή, όπως είναι επίσης δυνατό οι συνέπειές της να έχουν χαρακτήρα επαναλαμβανόμενο.

Κάθε συμπεριφορά, λοιπόν, που οδηγεί σε ρύπανση, μόλυνση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος, με ενδεχόμενες δυσμενείς επενέργειες είτε σε συγκεκριμένα άτομα είτε στο σύνολο των ανθρώπων, συνιστά προσβολή του περιβάλλοντος. Οι μεταβολές αυτές ενδέχεται να προκαλούν είτε άμεσες δυσμενείς συνέπειες για τον άνθρωπο όπως συμβαίνει για παράδειγμα με τις ραδιενεργές ακτινοβολίες, είτε έμμεσες όπως συμβαίνει με τη μόλυνση των νερών και την καταστροφή του φυσικού τοπίου. Μία προσεκτικότερη παρατήρηση των διαφόρων προσβολών, ως συνολικό φαινόμενο, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι περισσότερες παρενοχλήσεις προέρχονται από μία και την ίδια πηγή, και επενεργούν με ποικίλους τρόπους πάνω στον άνθρωπο, ο οποίος είναι και

⁷⁶ Ιωάννη Καράκωστα, Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο, 1986, σελ. 11, Βλ. και Μιχαηλίδη – Νουάρο, Ζωντανό Δίκαιο και φυσικό δίκαιο, 1982, σελ. 401, σημ. 77 και σελ. 504

ο έμμεσος δέκτης των προσβολών. Αν πάλι εξετάσει κανείς τα διάφορα είδη προσβολών χωριστά, διαπιστώνει ότι, κατά κανόνα, οφείλονται σε διαφορετικά αίτια κι έχουν ως προς τις επενέργειες τους διαφορετική έκταση⁷⁷.

Μεταφορείς των κάθε είδους προσβολών είναι ο ατμοσφαιρικός αέρας και τα νερά, με την έννοια ότι η προσβλητική για το περιβάλλον πράξη επενεργεί πρώτα σε ένα από τα δύο αυτά στοιχεία και στη συνέχεια, μέσω αυτών, οι επιβλαβείς συνέπειες διοχετεύονται και σε άλλα αγαθά. Οι προσβολές που υφίσταται ο ατμοσφαιρικός αέρας μπορεί να συνίστανται⁷⁸:

Α) Στην επιβάρυνση του αέρα με δηλητηριώδη αέρια που εκπέμπουν βιομηχανίες παραγωγής και επεξεργασίας χαρτιού, καλίου, σόδας, θείου, κλπ., ή ακόμα που προέρχονται από την κυκλοφορία οχημάτων και από άλλες καύσεις(π.χ κεντρικές θερμάνσεις).

Β) Στην εκπομπή καπνού και δυσάρεστων οσμών από βιομηχανικές ή άλλου είδους εγκαταστάσεις.

Γ) Στην εκπομπή σκόνης από βιομηχανίες ξύλου, βαριές σιδηροβιομηχανίες ή από εγκαταστάσεις καύσεις απορριμμάτων.

Δ) Στο θόρυβο που προκαλεί η λειτουργία βιομηχανιών, εγκαταστάσεων, μέσων συγκοινωνίας ή ακόμα οι οικιακοί θόρυβοι.

Ε) Στις ιονίζουσες ακτινοβολίες που προέρχονται από τη λειτουργία πυρηνικών αντιδραστήρων, από βιομηχανίες που χρησιμοποιούν ατομική ενέργεια κλπ.

Όσον αφορά την προσβολή των νερών, θαλάσσιων ή γλυκών, αυτή συνίσταται κυρίως στη ρύπανσή τους με συνέπεια τη φυσική, χημική ή βιολογική αλλοίωσή τους, καθώς και τη μείωση της ικανότητας

⁷⁷ Βλ. Ιωάννη Καράξωστα, ο.π, σελ. 16

⁷⁸ Βλ. Ιωάννη Καράκωστα, ο.π , σελ. 17

αυτοκαθαρισμού. Πηγές μόλυνσεως των νερών είναι οι διάφορες βιομηχανίες και τα βιομηχανικά απόβλητα, εγκαταστάσεις όπως βαφεία, σφαγεία ή βυρσοδεψεία, τα προϊόντα διυλιστηρίων πετρελαίου, η βύθιση στη θάλασσα επικίνδυνων αποβλήτων, χωρίς να υποτιμάται και η ρύπανση των νερών από τα οικιακά απόβλητα όπως τα απορρυπαντικά⁷⁹.

Με τη ρύπανση των νερών και τη μόλυνση της ατμόσφαιρας συνέχεται η προσβολή του εδάφους, της χλωρίδας και της πανίδας, που υφίστανται τις επιβλαβείς επενέργειες της διαταράξεις των δύο αυτών βασικών αγαθών. Παράλληλα όμως, ρύπανση του εδάφους επέρχεται και με τη διάθεση των κάθε είδους αποβλήτων⁸⁰.

Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι η συστηματική προσβολή του περιβάλλοντος πραγματοποιείται ιδίως με την λειτουργία των επιχειρήσεων εκείνων που συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη των ιδιωτών και του Κράτους και εν ονόματι της οποίας αλλοιώνεται η ισορροπία της βιόσφαιρας του πλανήτη μας. Πραγματικά το δίκαιο της προστασίας του περιβάλλοντος ρυθμίζει, κυρίως, τη λειτουργία των εργοστασίων και των εργαστηρίων⁸¹. Ως εργοστάσια νοούνται οι χώροι στους οποίους η εργασία συντελείται με μηχανήματα, το κυρίαρχο, δηλαδή στοιχείο είναι οι τεχνικές εγκαταστάσεις, ενώ ως εργαστήρια νοούνται οι χώροι στους οποίους η εργασία συντελείται, κατά κύριο λόγο, χειρονακτικά ή και με εργαλεία⁸². Η διάκριση της βιομηχανίας από τη βιοτεχνία είναι ουσιώδης⁸³, διότι και τα λαμβανόμενα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος εξαιτίας της λειτουργίας τους είναι

⁷⁹ Βλ. Ιωάννη Καράκωστα, ο.π, σελ. 18

⁸⁰ Βλ. Ιωάννη Καράκωστα, ο.π, σελ. 18

⁸¹ Βλ. Α.Ι Τάχου ο.π, σελ. 22

⁸² ΣτΕ 1926-1927/1970, 1640/1985, 3243/1987, 1359/1989, 876/1990, 1075/1991, 3124/1992

⁸³ ΣτΕ 3075/1974

διαφορετικά⁸⁴. Ως κριτήρια διάκρισης της βιομηχανικής επιχείρησης από τη βιοτεχνική, λαμβάνονται υπόψη, βάσει της κοινής πείρας και της οικονομικής επιστήμης, το ύψος των επενδυμένων κεφαλαίων, ο αριθμός των απασχολούμενων, ο βαθμός της συμβολής της ανθρώπινης εργασίας και των μηχανικών εγκαταστάσεων στην παραγωγή, η μέθοδος της παραγωγής κ.α.⁸⁵

Σύμφωνα με το Ν.360/76 ως «προστασία του περιβάλλοντος» νοείται: α) η διατήρηση του χαρακτήρα του φυσικού περιβάλλοντος και των διαμορφωθείσων σχέσεων μεταξύ των στοιχείων αυτού ως οικοσυστήματος, β) η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος από τις ζημιογόνες επιπτώσεις από την ανάπτυξη δραστηριοτήτων και παρεμβάσεων του ανθρώπου, γ) η διαφύλαξη του πολιτιστικού περιβάλλοντος και των ιστορικών χώρων και δ) ο έλεγχος αξιοποίησης των φυσικών πόρων και της ανάπτυξης των δραστηριοτήτων στο χώρο.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος περιλαμβάνονται⁸⁶: α) Το μη ζων φυσικό περιβάλλον, δηλαδή η ξηρά(έδαφος-υπέδαφος), το νερό(επίγειο, υπόγειο, θαλάσσιο) και ο αέρας(ατμόσφαιρα και ηλιακή ενέργεια) και β) το ζων φυσικό περιβάλλον, δηλαδή οι επίγειοι και υπόγειοι ζώντες οργανισμοί, οι υδρόβιοι και οι εναέριοι ζώντες οργανισμοί. Στην προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος περιλαμβάνονται η συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς(παρελθόν), η υψηλή ποιότητα ζωής(παρόν) και η συνέχιση του σύγχρονου πολιτισμού ως πολιτιστικής κληροδοσίας (μέλλον).

⁸⁴ ΣτΕ 3415/1975

⁸⁵ ΣτΕ 2668/1978, 2853/1982, 2162/1983, 1871/1995

⁸⁶ Βλ. Α.Ι Τάχου ο.π, σελ. 19

Το περιβάλλον συνιστά έννομο αγαθό πρωτογενές, μοναδικό και αναντικατάστατο, σύνθετο και συλλογικό⁸⁷. Η έννοια της προστασίας του είναι σύνθετη γιατί αποβλέπει ειδικώς στην προστασία της ζωής του ανθρώπου από τη φύση, δηλαδή από τις επιδράσεις του περιβάλλοντος επί του ανθρώπου. Επίσης αποβλέπει στην προστασία της φύσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς για το συμφέρον του ανθρώπου, μεριμνά δηλαδή για την ισορροπία του περιβάλλοντος ώστε να μην κινδυνεύει η ζωή από τις άλογες τυχόν ενέργειες του ανθρώπου. Τέλος αποβλέπει στην προστασία της φύσης καθ' εαυτής, μεριμνά δηλαδή για την ύπαρξη οικολογικής ισορροπίας, εθνικής και παγκόσμιας, χωρίς ειδικότερο και άμεσο σκοπό να ωφεληθεί ο άνθρωπος, ο οποίος στην περίπτωση αυτή προστατεύεται μόνο έμμεσα.

II. Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος

Απαραίτητη προϋπόθεση της δημιουργίας ενός σώματος κανόνων δικαίου για την αντιμετώπιση ενός ειδικού προβλήματος είναι να ανταποκρίνονται αυτοί σε μια έντονη ανάγκη του κοινωνικού συνόλου. Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος ως αυτόνομος κλάδος του δικαίου εμφανίζεται την τελευταία τριακονταετία. Το γεγονός αυτό συνδέεται άμεσα με τη συσσώρευση των οικολογικών προβλημάτων, τα οποία προκάλεσε η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη διεθνώς, η οποία οδήγησε στη συνειδητοποίηση της ανάγκης να προστατευθεί το περιβάλλον και οι δραστηριότητες του ανθρώπου πάνω στα φύση να υπαχθούν στη σφαίρα του δικαίου. Το πρόβλημα του περιβάλλοντος, λοιπόν, μπόρεσε

⁸⁷ Τάχος, ο.π, σελ. 45

να δικαιολογήσει μια ειδική νομική ρύθμιση μόνο από τα στιγμή που α) στο οικονομικό επίπεδο η αύξηση των περιπτώσεων οικολογικής βλάβης φάνηκε ότι αποτελούσε εμπόδιο για την παραπέρα ανάπτυξη και β) στο επίπεδο της δημόσιας υγείας, η υγεία των ανθρώπων θεωρήθηκε πλέον ότι βρίσκεται σε κίνδυνο. Η συνειδητοποίηση, λοιπόν, της ανάγκης για νομική κάλυψη της προστασίας του περιβάλλοντος οδήγησε στα δημιουργία ενός αυτόνομου κλάδου του δικαίου, του δικαίου του περιβάλλοντος, το οποίο αποτελεί ξεχωριστό κλάδο του δικαίου κυρίως γιατί ρυθμίζει μια νέα πτυχή της κοινωνικής ζωής, η οποία συνδέεται με τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον⁸⁸.

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να ορίσουμε ως Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος το σύνολο των κανόνων δικαίου οι οποίοι οριοθετούν την ανθρώπινη δράση, ατομική ή συλλογική και επιδιώκουν την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ του εν ευρεία έννοια περιβάλλοντος, φυσικού και πολιτιστικού και κάθε άλλης ανθρώπινης δραστηριότητας⁸⁹. Σκοπός του Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος στην Ελλάδα, σύμφωνα με το άρθρο 1 του Ν. 1650/1986, είναι «η θέσπιση θεμελιωδών κανόνων και η καθιέρωση κριτηρίων και μηχανισμών, ώστε ο άνθρωπος, ως άτομο και μέλος του κοινωνικού συνόλου, να ζει σ' ένα υψηλής ποιότητας περιβάλλον, εντός του οποίου να προστατεύεται η υγεία του και να ευνοείται η φυσιολογική ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Η προστασία του περιβάλλοντος, θεμελιώδες και αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής και αναπτυξιακής διαδικασίας και πολιτικής, υλοποιείται κύρια μέσα στον δημοκρατικό προγραμματισμό».

⁸⁸ Γλυκερία Σιούτη, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Γενικό Μέρος, εκδ. Σάκκουλα, 1993, σελ. 13

⁸⁹ Θεόδωρου Παναγόπουλου, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, 2^η έκδοση, εκδ. Α. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, 1997, σελ. 61

Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος μπορούμε να το διακρίνουμε σε **γενικό**, που περιλαμβάνει του κανόνες προστασίας του περιβάλλοντος στο σύνολό του και σε **ειδικό** που περιλαμβάνει τους κανόνες που αποβλέπουν στην προστασία επιμέρους τομέων του περιβάλλοντος ή στην προστασία από επιμέρους κινδύνους. Όσον αφορά την προστασία των επιμέρους τομέων του περιβάλλοντος η ταξινόμηση γίνεται με βάση το προστατευόμενο αντικείμενο της εκάστοτε νομοθεσίας, π.χ το δίκαιο προστασίας της φύσης, το δίκαιο προστασίας των υδάτων, της ατμόσφαιρας κ.λ.π.. Όσον αφορά δε την προστασία από επιμέρους κινδύνους η ταξινόμηση γίνεται με βάση τον κίνδυνο από τον οποίο προστατεύεται το περιβάλλον, π.χ δίκαιο των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, δίκαιο των αποβλήτων, της ενέργειας, το δίκαιο προστασίας από την ακτινοβολία κ.λ.π

Μια άλλη διάκριση που ακολουθείται είναι σε **πρωτογενές ή άμεσο δίκαιο του περιβάλλοντος**, που περιλαμβάνει το σύνολο των διατάξεων που αφορούν στην πρόληψη ή την καταστολή των βλαβερών επενεργειών στο φυσικό περιβάλλον, σε **δευτερογενές ή έμμεσο**, που επικεντρώνεται στον προγραμματισμό , τη διαχείριση, τη χωροταξία κ.λ.π και σε **τριτογενές** , που περιλαμβάνει εκείνα τα στοιχεία του δικαίου τα οποία δεν αποσκοπούν κατ' αρχήν στην προστασία του περιβάλλοντος, αλλά τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατά περίπτωση για το σκοπό αυτό, π.χ αγωγές ιδιοκτητών ή γενικώς ατόμων που έχουν έννομο συμφέρον και οι οποίες θεμελιώνονται σε κανόνες του αστικού δικαίου⁹⁰.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος είναι ο διακλαδικός και ο διεπιστημονικός χαρακτήρας του. Πράγματι το δίκαιο αυτό τέμνει διάφορα επιστημονικά πεδία, τόσο

⁹⁰ Γλυκερία Σιούτη, ο.π , σελ. 14

εντός του δικαίου, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, όσο και εκτός δικαίου αφού αρκετές έννοιες που χρησιμοποιούνται στο δίκαιο αυτό προέρχονται από τις θετικές επιστήμες (π.χ βιότοπος ή οικοσύστημα).

Ειδικότερα, η πλήρης κατανόηση του προβλήματος της προστασίας του περιβάλλοντος απαιτεί την προσέγγιση της οικολογικής βλάβης από την οπτική πολλαπλών κλάδων του δικαίου⁹¹. Συγκεκριμένα, η προστασία του περιβάλλοντος στο πεδίο του **αστικού δικαίου** πραγματοποιείται κυρίως με την εφαρμογή των διατάξεων για την προστασία της προσωπικότητας (άρθρα 57 και 59 ΑΚ) σε συνδυασμό με τους κανόνες περί πραγμάτων εκτός συναλλαγής, των διατάξεων για την προστασία της κυριότητας σε συνδυασμό με τις διατάξεις του γειτονικού δικαίου, ιδίως περί εκπομπών, καθώς και των διατάξεων περί αδικοπραξιών του ΑΚ και ιδίως της ρήτρας περί κατάχρησης δικαιώματος. Το **ποινικό δίκαιο του περιβάλλοντος** αποτελείται από διατάξεις του ποινικού δικαίου οι οποίες καθιστούν ποινικά κολάσιμες πράξεις ή παραλείψεις επιχειρήσεων ή φυσικών προσώπων.

Αν και τόσο το ιδιωτικό όσο και το ποινικό δίκαιο του περιβάλλοντος έχουν μεγάλη σημασία, μεγαλύτερη έκταση και σημασία καταλαμβάνει το **δημόσιο δίκαιο** που αφορά τη δομή και οργάνωση του κράτους και την προστασία του δημοσίου συμφέροντος, τμήμα της οποίας αποτελεί πλέον και η προστασία του περιβάλλοντος. Ο ρόλος του δημοσίου δικαίου στην προστασία του περιβάλλοντος είναι πρωτεύων τόσο όσον αφορά το αντικείμενο προστασίας όσον και τα νομικά μέσα στα οποία καταφεύγει ο νομοθέτης και τα οποία βρίσκονται, ως επί το πλείστον, στη διάθεση της δημόσιας διοίκησης. Ειδικότερα, αντικείμενο της προστασίας είναι ένα κατεξοχήν αντικείμενο του δημοσίου δικαίου, δηλαδή η ποιότητα ενός φυσικού αγαθού (νερό, ατμόσφαιρα κ.λ.π) και

⁹¹ Βλ. Ευαγγελίας Κουτούπας-Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, εκδ. Σάκκουλα, 2005, σελ. 6 επ.

στόχος της νομοθεσίας η εξαφάνιση ή μείωση κάθε δραστηριότητας που μπορεί να βλάψει τα αγαθά αυτά. Όσον αφορά δε τα νομικά μέσα, το διοικητικό δίκαιο είναι ο κατεξοχήν χώρος που εφευρίσκει ειδικές αρχές και διαδικασίες για την προστασία του περιβάλλοντος. Σε αυτές περιλαμβάνονται: οι παντός είδους απαγορεύσεις που συνοδεύονται από διοικητικές κυρώσεις, η καθιέρωση υποχρεώσεων σχετικά με τη λήψη μέτρων, οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση άδειας λειτουργίας βιομηχανιών και λοιπών εγκαταστάσεων, τα διάφορα μέτρα ελέγχου καθώς και τα διάφορα θετικά μέτρα που αφορούν την παροχή επιχορηγήσεων και άλλων οικονομικών κινήτρων⁹².

Το δίκαιο του περιβάλλοντος ενυπήρχε σε παλαιότερους κλάδους του δημοσίου δικαίου, όπως στο δίκαιο της δημόσιας τάξης, υπό τη μορφή κανόνων προστασίας της δημόσιας υγείας ή αγορανομικών διατάξεων, και πιο πρόσφατα στο δημόσιο οικονομικό δίκαιο. Σήμερα, το δίκαιο του περιβάλλοντος θεωρείται αυτόνομος κλάδος του δημοσίου και μάλιστα του ειδικού διοικητικού δικαίου. Πέρα από την καταλυτική του επίδραση σε νομικές έννοιες του διοικητικού δικαίου, όπως ο εμπλουτισμός της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος με την οικολογική παράμετρο ή η διεύρυνση της έννοιας του εννόμου συμφέροντος στο πλαίσιο της ακυρωτικής δίκης, τα στοιχεία της αυτονομίας του δικαίου του περιβάλλοντος εντοπίζονται στην ύπαρξη ειδικής νομοθεσίας (ν. 360/76, 1650/86 κ.α) , ειδικών αρχών όπως της πρόληψης και της αειφορίας καθώς και ειδικών θεσμών όπως είναι η διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων⁹³.

Τέλος, το δίκαιο του περιβάλλοντος είναι ένα δίκαιο με έντονη εξάρτηση από την επιστήμη και την τεχνολογία, από το γεγονός και μόνο ότι δεν ρυθμίζει σχέσεις καθαρά κοινωνικές αλλά και σχέσεις υλικές,

⁹² Γλυκερία Σιούτη, ο.π. σελ. 19-20

⁹³ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π. σελ. 9-10

φυσικές, τεχνικές , επιστημονικές. Τα πορίσματα των επιστημόνων και οι τεχνολογικές κατακτήσεις προσδιορίζουν το ρόλο και τις εξουσίες τόσο του νομοθέτη όσο και του δικαστή και της διοίκησης. Ο νομοθέτης υποχρεώνεται να καθιερώνει συνεχώς νέους νόμους και ρυθμίσεις. Όσον αφορά το ρόλο του δικαστή και της διοίκησης είναι αναμφίβολο ότι ο πολλαπλασιασμός των επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων που απαιτούνται, δεσμεύουν το δικαστή και τείνουν να θεμελιώσουν τη δικαστική απόφαση σε κριτήρια περισσότερο τεχνολογικά παρά νομικά ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο τις αρμοδιότητες και το ρόλο της διοίκησης⁹⁴.

⁹⁴ Γλυκερία Σιούτη, ο.π , σελ. 21

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΟΠΩΣ ΕΚΦΡΑΖΕΤΑΙ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.

I. Το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος

Ο διεθνής χαρακτήρας του δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος είναι αναμφισβήτητος. Η τάση διεθνοποίησής του είναι έντονη και αυτό λόγω της φύσης των περιβαλλοντικών κινδύνων και της αλληλεξάρτησης των οικοσυστημάτων. Η ρύπανση δεν γνωρίζει σύνορα αλλά και το κόστος για την αντιμετώπιση του σχετικού προβλήματος είναι πολύ υψηλό για να αντιμετωπίζεται μεμονωμένα.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970, παρατηρείται μία μεταστροφή της διεθνούς κοινής γνώμης στα περιβαλλοντικά θέματα και μία ανησυχία για την τύχη του πλανήτη μας. Οι περιβαλλοντικές καταστροφές, η απειλή της πυρηνικής ενέργειας και των πυρηνικών ατυχημάτων και η συσσώρευση νέων τεχνολογιών συνέβαλαν στην αφύπνιση της παγκόσμιας κοινής γνώμης. Έτσι

δημιουργήθηκαν περαιτέρω προϋποθέσεις για μία συλλογική κοινή συνείδηση ως προς την προστασία του περιβάλλοντος.

Ιδιαίτερη προτεραιότητα και προσοχή στην προστασία του περιβάλλοντος δόθηκε κυρίως μέσω των διεθνών διακηρύξεων και των διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών. Αυτά τα διεθνή κείμενα εισήγαγαν μία νομική μέθοδο για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, τα οποία δεν γνωρίζουν εθνικά σύνορα και αφορούν συχνά την ρύπανση των ποταμών, των λιμνών, των ωκεανών, της ατμόσφαιρας ή την εξαφάνιση ορισμένων σπάνιων ειδών⁹⁵.

Σ' ένα κλίμα διευρυμένης αντιμετώπισης, οι διεθνείς περιβαλλοντικές συμφωνίες ξεπέρασαν την προσκόλλησή τους στις κλασσικές αρχές του γειτονικού δικαίου και ενσωματώθηκαν σε μία σειρά πολιτικών, λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές του «ελεύθερου ανταγωνισμού» και αυτές του διεθνούς εμπορίου καθώς και την «διαρκή και σταθερή ανάπτυξη»⁹⁶.

Ιδιαίτερα μάλιστα την τελευταία δεκαετία από το 1990 μέχρι σήμερα, οι περιβαλλοντικές συμφωνίες παρουσιάζουν μια πολυμέρεια και περιλαμβάνουν κανόνες και ορισμούς προς την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού κινδύνου, σε σχέση με θέματα μείζονος οικονομικού ενδιαφέροντος, τόσο σε περιφερειακό, όσο και σε διεθνές επίπεδο⁹⁷.

Το πρώτο βασικό θεμέλιο του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου αποτελεί η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, του 1972, η πρώτη μεγάλη διακήρυξη για το περιβάλλον με οικουμενικό χαρακτήρα. Ως δεύτερο

⁹⁵ Trends in International Environmental Law, Harvard Law Review, American Bar Association 1992, σελ. 47

⁹⁶ Χαρίκλειας Κ. Αθανασοπούλου, Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος, εκδ. Σάκουλα, 2002, σελ. 167

⁹⁷ Χαρίκλειας Αθανασοπούλου, ο.π., σελ. 168

θεμέλιο θεωρείται η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο, του 1992, η οποία συμπληρώνει και ολοκληρώνει την πρώτη.

Στην ανάλυση που ακολουθεί, θα ασχοληθούμε αρχικά με την πρώιμη φάση του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, με τις νομολογιακές αρχές που προέκυψαν από τις διεθνείς διαφορές και με τους κανόνες των σημαντικών διακηρύξεων. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες, οι οποίες εισάγουν ένα νέο μοντέλο αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

1. Η επίδραση της διεθνούς νομολογίας

Στην καθιέρωση των σημαντικών αρχών για την προστασία του περιβάλλοντος και την αποκατάσταση της ρύπανσης συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό οι αρχές του εθιμικού δικαίου, έτσι όπως διαμορφώθηκαν από τις διεθνείς διαφορές, κυρίως σε θέματα διασυνοριακής ζημίας.

Στην κλασσική υπόθεση **του χυτηρίου της Trail του 1941**, η διαιτητική απόφαση, εφαρμόζοντας τους κανόνες του διεθνούς δικαίου περί καλής γειτονίας και ευθύνης του κράτους σχετικά με θέματα διασυνοριακής ρύπανσης, κατέληξε ότι: « σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου ... κανένα κράτος δεν έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει ή να επιτρέψει την χρήση των εδάφους του, με τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλέσει ζημία από εκπομπές στο έδαφος άλλου κράτους ή σε ιδιοκτησία ή σε πρόσωπα εκεί, όταν πρόκειται για μία

υπόθεση με σοβαρές επιπτώσεις και η ζημία είναι φανερή και με σαφή τρόπο αιτιολογημένη»⁹⁸.

Στην υπόθεση επίσης των **στενών της Κέρκυρας του 1949**, το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης απεφάνθη ότι: «κανένα κράτος δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει το έδαφός του για σκοπούς και πράξεις αντίθετες προς τα δικαιώματα άλλων κρατών»⁹⁹. Πρόκειται για την υποχρέωση κάθε κράτους να μην επιτρέπει να χρησιμοποιείται το έδαφός του, εν γνώσει του, σε βάρος άλλων κρατών, διότι τότε το κράτος αυτό θα ήταν υπεύθυνο για τη σοβαρή ζημία που θα μπορούσε να προκληθεί στο άλλο κράτος, εφόσον το πρώτο κράτος παρέλειψε, εντός των ορίων της δικαιοδοσίας του, να λάβει τα σχετικά μέτρα προφύλαξης¹⁰⁰.

Μία άλλη απόφαση, σχετική με το πρόβλημα της διασυνοριακής ρύπανσης, αφορούσε την υπόθεση **της λίμνης Lanoux, το 1957**. Το διαιτητικό δικαστήριο απεφάνθη ότι «ο κανόνας που απαγορεύει στο υπερκείμενο παραποτάμιο κράτος να ρυπαίνει και να βλάπτει τα νερά ενός ποταμού, σε τέτοια έκταση ώστε να προξενεί σοβαρή ζημία στο κάτωθεν ευρισκόμενο παραποτάμιο κράτος, ... δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί στην συγκεκριμένη υπόθεση»¹⁰¹.

Οι ανωτέρω αποφάσεις των διαιτητικών δικαστηρίων και του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης έθεσαν βασικούς νομολογιακούς κανόνες που αποτέλεσαν σταθερή βάση στη διαμόρφωση του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου.

⁹⁸ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 170 .

⁹⁹ Υπόθεση των στενών της Κέρκυρας, Corfu Channel 1949, Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης της 9/4/1949, Συλλογή αποφάσεων του Διεθνούς Δικαστηρίου 1949, σελ. 22.

¹⁰⁰ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 171

¹⁰¹ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 171

2. Οι διεθνείς Διακηρύξεις

2.1 Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης¹⁰²

Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης στηρίχτηκε σε αρχές που προήλθαν από κανόνες του soft law με ελαστικό και μη υποχρεωτικό χαρακτήρα, και από κλασικούς κανόνες του γειτονικού δικαίου που αποτέλεσαν στην συνέχεια αντικείμενο περαιτέρω επεξεργασίας από την νομολογία του διεθνούς Δικαστηρίου, σε υποθέσεις διασυνοριακής ζημίας.

Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης πέτυχε δύο βασικούς στόχους. Ο πρώτος είναι ότι επέτρεψε την δημιουργία περιβαλλοντικών θεσμών, και ο δεύτερος ότι αποτέλεσε την απαρχή ενός σώματος ουσιαστικού διεθνούς δικαίου στο τομέα του περιβάλλοντος.

Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης αποτελείται από 26 αρχές και ήδη στο πρώτο άρθρο της αναφέρεται το γενικό καθήκον του ανθρώπου να προστατεύει και να βελτιώνει το περιβάλλον για τις σύγχρονες καθώς και τις μελλοντικές γενεές.

Από τις άλλες γενικές αρχές, η πιο σημαντική είναι η αρχή 21, η οποία ορίζει ότι: «σύμφωνα με την Χάρτα των Ηνωμένων Εθνών και των αρχών του διεθνούς δικαίου, τα κράτη έχουν το κυρίαρχο δικαίωμα να εκμεταλλεύονται τους δικούς τους πόρους, αναλόγως της πολιτικής τους για το περιβάλλον και έχουν το καθήκον να πράττουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι δραστηριότητες που ασκούνται εντός των ορίων της δικαιοδοσίας τους ή ευρίσκονται υπό τον έλεγχό τους να μην προκαλούν ζημία στο περιβάλλον άλλων κρατών ή περιοχών που δε υπάγονται σε καμία εθνική δικαιοδοσία».

¹⁰² Βλ. αναλυτικά, Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π. , σελ. 174 επ.

Με την αρχή 22 εξάλλου δίδεται ιδιαίτερη σημασία στη διακρατική συνεργασία για την βελτίωση των κανόνων του διεθνούς δικαίου ως προς την ευθύνη και την αποζημίωση των ζημιωθέντων λόγω ρύπανσης ή άλλων οικολογικών ζημιών.

Μία πρώτη προσπάθεια επίσης συνεργασίας σε θέματα πληροφόρησης πραγματοποιείται με την αρχή 20 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης με σκοπό κυρίως την επίλυση των προβλημάτων του περιβάλλοντος στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Σύμφωνα εξάλλου με την αρχή 8 : «η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη είναι απαραίτητες για την διασφάλιση ενός υγιούς περιβάλλοντος ... και για την δημιουργία στη γη απαραίτητων προϋποθέσεων για την βελτίωση της ποιότητας της ζωής». Σύμφωνα με αυτήν την προοπτική, έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στις αναπτυσσόμενες χώρες και στην διαχείριση του περιβάλλοντος, λαμβάνοντας υπόψη τους οικονομικούς παράγοντες εξίσου με τους οικολογικούς (αρχή 10 της Διακήρυξης).

Στην ίδια διακήρυξη γίνεται επίσης αναφορά σε θέματα ανάπτυξης και βελτίωσης του περιβάλλοντος, στην προσπάθεια διαχείρισης των φυσικών πόρων κατά το καλύτερο δυνατό τρόπο όπως επίσης και στην αποφυγή της πρόκλησης περιβαλλοντικών ζημιών (αρχές 10, 11, 12, 13, 14, 15 και 16).

Παρά το διεθνή και οικουμενικό χαρακτήρα της, η Διακήρυξη της Στοκχόλμης δεν ξεφεύγει από ένα περιορισμένο πλαίσιο επίλυσης των προβλημάτων και από μία προοπτική διμερούς και περιφερειακού χαρακτήρα, κυρίως των διασυνοριακών ρυπάνσεων, χωρίς να υπάρχει η τάση διεθνοποίησης των θεμάτων αυτών. Πρόκειται συνεπώς για μία πρώτη φάση, που όμως δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε, διότι αποτελεί το έναυσμα για μία διαφορετική αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών

θεμάτων. Μετά τη Διακήρυξη της Στοκχόλμης πολλές άλλες διεθνείς συμβάσεις και προγράμματα προστασίας του περιβάλλοντος (όπως τα προγράμματα δράσης για το περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης) προσετέθησαν, συμβάλλοντας στην ενίσχυση των κανόνων προστασίας των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος σε παγκόσμιο επίπεδο με την συνεργασία των κρατών. Το ουσιαστικό όμως βήμα προς την εξέλιξη και το πέραςμα σε μία άλλη φάση ανάπτυξης του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου συντελείται με τη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών, τον Ιούνιο του 1992, και την υιοθέτηση της Διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο.

2.2 Η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο¹⁰³

Η διακήρυξη αυτή εγκαινιάζει την δεύτερη φάση εξέλιξης του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, εισάγοντας ένα νέο πλαίσιο και λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο την περιβαλλοντική παράμετρο, αλλά και τα νέα δεδομένα της οικονομικής ανάπτυξης και την εξισορρόπηση του χάσματος μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, με έμφαση στις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες.

Η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο επιβεβαιώνει τις βασικές αρχές της Διακήρυξης της Στοκχόλμης. Η αρχή της εθνικής κυριαρχίας και της υποχρέωσης του κράτους να μην προξενεί με τις δραστηριότητες του ζημία σε άλλο κράτος, δηλαδή το άρθρο 21 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, καθιερώθηκε ως δεύτερη αρχή στην Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο. Το άρθρο 22 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, σχετικά με την συνεργασία των κρατών προς λήψη νέων μέτρων στο διεθνές δίκαιο για

¹⁰³ Βλ. αναλυτικά, Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π., σελ. 179 επ.

την ευθύνη και αποζημίωση των ζημιωθέντων από περιβαλλοντικές ζημίες, αντιστοιχεί στο άρθρο 13 της Διακήρυξης του Ρίο. Η συνεργασία μεταξύ των κρατών που στοχεύει όχι μόνο στην αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού κινδύνου και των ρυπάνσεων, αλλά στην διαρκή ανάπτυξη και την περαιτέρω συνεργασία για την προώθηση του διεθνούς οικονομικού συστήματος, σύμφωνα με την αρχή της αλληλεγγύης, υιοθετείται σε περισσότερες αρχές της Διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο και συγκεκριμένα στις αρχές 7,9,12,14 και 27.

Μεταξύ των νέων αρχών της Διακήρυξης του Ρίο συμπεριλαμβάνονται: η αρχή 3 με το δικαίωμα στην ανάπτυξη, η αρχή 4 με την καθιέρωση της αρχής της διαρκούς και σταθερής ανάπτυξης για την προστασία του περιβάλλοντος, η αρχή 7 με την καθιέρωση της διεθνούς συνεργασίας για την διαφύλαξη, την προστασία και την αποκατάσταση της υγείας και της ακεραιότητας του οικοσυστήματος της γης. Εδώ, εντάσσεται και η αρχή 10 που αφορά τη πρόσβαση στις πληροφορίες και την συμμετοχή του κοινού. Στο πλαίσιο της πληροφόρησης εντάσσεται και το καθήκον της άμεσης γνωστοποίησης σε επείγουσα περίπτωση, για υπάρχουσα περιβαλλοντική καταστροφή ή για επικείμενο κίνδυνο επέλευσης δυσμενών αποτελεσμάτων για το περιβάλλον, όπως διατυπώνεται συγκεκριμένα στην αρχή 18.

Επίσης, η αρχή 12 προσδιορίζει τη συνεργασία που οφείλουν να αναπτύξουν τα κράτη, προκειμένου να πετύχουν την βελτίωση του διεθνούς οικονομικού συστήματος με στόχο, τόσο την οικονομική και την διαρκή ανάπτυξη σ' όλες τις χώρες, όσο και τον ενιαίο αγώνα κατά της περιβαλλοντικής βλάβης

Στην ίδια κατεύθυνση τοποθετείται η υιοθέτηση οικονομικών μέσων μεταξύ των οποίων διακρίνεται η βασική αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», μία ουσιαστικά οικονομική αρχή επί διεθνούς επιπέδου. Επιπλέον,

καθιερώνεται και ως αρχή νομικού περιεχομένου, λόγω της ενσωμάτωσής της όχι μόνο στη διακήρυξη, αλλά και στο κεφάλαιο 20 της Ατζέντας 21. Η αρχή αυτή στηρίζεται στην ιδέα ότι, ο ρυπαίνων οφείλει, κατ' αρχάς, να αναλάβει το κόστος της ρύπανσης, λαμβάνοντας υπόψη το δημόσιο συμφέρον και χωρίς να στρεβλώνει τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου και των επενδύσεων (αρχή 16).

Μία άλλη αρχή, συνδεδεμένη άμεσα με την έννοια της διαρκούς και σταθερής ανάπτυξης, είναι η αρχή της προφύλαξης η οποία εφαρμόζεται σε περιπτώσεις, όπου επίκεινται πολύ σοβαρές και μη αναστρέψιμες ζημιές. Η αρχή 15 της Διακήρυξης του Ρίο ορίζει ότι «πρέπει να ληφθούν μέτρα προφύλαξης με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος και να εφαρμοστούν ευρύτατα ανάλογα με τις δυνατότητες που διαθέτουν τα κράτη. Σε περίπτωση κινδύνου πρόκλησης σοβαρών και μη ανατρέψιμων ζημιών, η απουσία οποιασδήποτε απόλυτης επιστημονικής βεβαιότητας δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν πρόσχημα της εκ των υστέρων εφαρμογής αποτελεσματικών μέτρων που να αποσκοπούν στην πρόληψη της βλάβης του περιβάλλοντος».

Συνοψίζοντας λοιπόν, η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο περιλαμβάνει τρεις βασικές κατηγορίες αρχών:

α. Αρχές αμιγώς περιβαλλοντικού περιεχομένου

Στην κατηγορία αυτή κατατάσσονται η αρχή της μη-βλαπτικής χρήσης του εδάφους ενός κράτους και της ευθύνης προς αποζημίωση από τις περιβαλλοντικές ζημιές (άρθρο 21 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης και άρθρο 2 της Διακήρυξης του Ρίο) και από τις άλλες γενικές αρχές, αυτή που εξαίρει την διακρατική συνεργασία (αρχή 13 της Διακήρυξης του Ρίο, αντίστοιχη της αρχής 22 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης). Σ' αυτή την κατηγορία υπάγονται και οι αρχές που αφορούν την συνεργασία των κρατών για την καταπολέμηση της περιβαλλοντικής ζημίας, την

βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, καθώς και την πρόσβαση στις πληροφορίες και την συμμετοχή του κοινού (Αρχές 2 και 13 της Διακήρυξης του Ρίο και στη συνέχεια, αρχές 7, 9, 12, 14 και 27, όπως επίσης και αρχή 10 της ανωτέρω διακήρυξης).

β. Αρχές που συνδυάζουν την περιβαλλοντική με την οικονομική διάσταση

Η κατηγορία αυτή κατέχει την ενδιάμεση θέση που βρίσκεται μεταξύ των περιβαλλοντικών αρχών και εκείνων που καθορίζουν την οικονομική ανάπτυξη. Εδώ, τοποθετείται η αρχή της προφύλαξης (αρχή 15 του Ρίο), όπως και η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» (αρχή 16 του Ρίο), ως οικονομικό κριτήριο με την ενσωμάτωση του κόστους στην προστασία του περιβάλλοντος.

γ. Αρχές που αφορούν αμιγώς την οικονομική ανάπτυξη σε συνάρτηση με την περιβαλλοντική προστασία.

Η ενδιάμεση κατηγορία επιτρέπει το πέρασμα διαδοχικά στην τρίτη κατηγορία, η οποία αφορά την χρήση των οικονομικών μέσων και αρχών για την εξυπηρέτηση της προστασίας και της βελτίωσης του περιβάλλοντος. Σ' αυτό το στάδιο αναδύεται η έννοια και η αρχή της ενσωμάτωσης της πολιτικής του περιβάλλοντος στα πλαίσια της πολιτικής της οικονομικής ανάπτυξης και, κυρίως, της διαρκούς ανάπτυξης. Η διείσδυση τη έννοιας της διαρκούς ανάπτυξης σε μία πλειάδα αρχών της Διακήρυξης του Ρίο είναι εμφανής και σαφής.

2.3 Η Ατζέντα 21¹⁰⁴

Η Συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη υιοθέτησε ορισμένα επίσημα διεθνή κείμενα με χαρακτήρα νομικών αλλά μη δεσμευτικών κανόνων. Ένα από αυτά ήταν η Ατζέντα 21.

Η Ατζέντα 21 αποτελεί Πρόγραμμα δράσης των Κυβερνήσεων για όλους τους τομείς της διαρκούς ανάπτυξης ενόψει της παγκόσμιας κρίσιμης κατάστασης της προστασίας του περιβάλλοντος. Η Ατζέντα 21 δίνει ιδιαίτερη έμφαση στους γενικούς στόχους για τη βελτίωση της διαρκούς ανάπτυξης, με την απελευθέρωση του εμπορίου. Σύμφωνα με το κεφάλαιο 2.3 περιβάλλον και εμπόριο πρέπει να υποστηριχθούν αμοιβαία.

Η Ατζέντα 21 συστήνει ειδικούς κανόνες που αναφέρονται στην διεθνοποίηση των περιβαλλοντικών θεμάτων και κυρίως των διασυνοριακών ρυπάνσεων. Σύμφωνα με την Ατζέντα (κεφάλαιο 2.20) : «η διεθνής συνεργασία στον τομέα τον περιβάλλοντος έχει προοδεύσει, σε μεγάλο βαθμό, από τη λήψη εμπορικών μέτρων, τα οποία προβλέπονται σε πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες και οπωσδήποτε κατέχουν ένα μερίδιο στην αντιμετώπιση συνολικών περιβαλλοντικών διαφωνιών».

Η Ατζέντα 21 προτείνει επιπλέον ορισμένες αρχές ως προς τη εθνική πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί. Εδώ, περιλαμβάνονται: (α) η επεξεργασία κατάλληλων μελετών για την καλύτερη κατανόηση των σχέσεων εμπορίου και περιβάλλοντος και την ενίσχυση και βελτίωση της διαρκούς ανάπτυξης — (β) η προώθηση διαλόγου μεταξύ των φορέων του εμπορίου, της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος — (γ) οι περιπτώσεις εξασφάλισης της διαφάνειας όπως και της συμφωνίας των

¹⁰⁴ Βλ. αναλυτικά, Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π., σελ. 192 επ.

εμπορικών μέτρων, των συνδεδεμένων με περιβαλλοντικούς στόχους, με τις διεθνείς υποχρεώσεις — (δ) όσο αφορά στα προβλήματα του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης, η αποφυγή επιβολής περιβαλλοντικών μέτρων που να προκύπτουν από αδικαιολόγητους περιορισμούς στο εμπόριο. (Ατζέντα 21, κεφάλαιο 2.4).

3. Οι Πολυμερείς Περιβαλλοντικές Συμφωνίες (Π.Π.Σ)

Στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου και της διεθνούς έννομης τάξης με τις συνεχείς τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις, διαμορφούμενες και από την κοινωνική πραγματικότητα, οι πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες αποτελούν το νέο πρότυπο των σύγχρονων διεθνών περιβαλλοντικών κειμένων. Οι διμερείς συμφωνίες, οι οποίες αποβλέπουν σε λύσεις διασυνοριακών προβλημάτων μεταξύ δύο κρατών, αποτελούν πλέον ένα παλαιό μοντέλο, στηριζόμενο κυρίως στις κλασσικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Η σύγχρονη μέθοδος σύνταξης των πολυμερών περιβαλλοντικών συμφωνιών είναι η σύμβαση-πρωτόκολλο¹⁰⁵.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό των πολυμερών περιβαλλοντικών συμφωνιών είναι οι διατάξεις που αποδεικνύουν την τάση ενσωμάτωσης της προστασίας του περιβάλλοντος στο διεθνές οικονομικό σύστημα. Με την ειδική μνεία στην σημασία και την αναγκαιότητα της διαρκούς οικονομικής ανάπτυξης, γίνεται κατανοητό ότι αυτή θα πρέπει να συμβαδίζει με την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων¹⁰⁶. Με το νέο τούτο προσανατολισμό, καταβάλλεται μία προσπάθεια συγκερασμού

¹⁰⁵ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 197

¹⁰⁶ Βλ. π.χ Σύμβαση – πλαίσιο για τις κλιματικές μεταβολές, 15/6/1992, άρθρο 3, παρ.5

της περιβαλλοντικής συνιστώσας με τις αρχές του διεθνούς εμπορίου και του διεθνούς οικονομικού δικαίου, με το σκεπτικό ότι η οικονομική ανάπτυξη και η ευμάρεια μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά στην επίλυση των προβλημάτων της περιβαλλοντικής ρύπανσης και στην λήψη των καταλληλότερων περιβαλλοντικών προτύπων¹⁰⁷.

Ειδικότερα, με την εφαρμογή της αρχής της διαρκούς και σταθερής ανάπτυξης, γίνεται προσπάθεια εξεύρεσης ισορροπίας μεταξύ οικονομικά ανεπτυγμένων και αναπτυσσομένων κρατών. Για παράδειγμα, στο προοίμιο της **Σύμβασης για το δίκαιο της θάλασσας του 1982** αναφέρεται ότι «πρέπει να καταλήξουμε σε μία παγκόσμια οικονομική τάξη δίκαιη και ισομερή, λαμβάνουσα υπόψη τα συμφέροντα της ανθρωπότητας στο σύνολό της, και κυρίως τα ειδικά συμφέροντα και τις ανάγκες των αναπτυσσομένων κρατών»¹⁰⁸.

Η αρχή της διαρκούς ανάπτυξης ενσωματώνει το περιβάλλον σε όλες τις οικονομικές και κοινωνικές εκφάνσεις της βιομηχανικής δραστηριότητας, προσδίδοντας μία νέα νομιμότητα στο ερώτημα του οικονομικού κόστους της προστασίας του περιβάλλοντος.

Η αναφορά της ανωτέρω αρχής στις πολυμερείς περιβαλλοντικές συμβάσεις είναι σαφής και ρητή.

Ήδη στη **Σύμβαση-πλαίσιο για τις κλιματικές μεταβολές**, στο άρθρο 2, ως προς το στόχο της σύμβασης, αναφέρεται ότι «η οικονομική ανάπτυξη θα μπορεί και πρέπει να επιδιώκεται με τρόπο διαρκή». Επίσης στο άρθρο 3, παράγρ. 4 της ίδιας σύμβασης ορίζεται ότι: «τα μέρη πρέπει να εργάζονται και να προσπαθούν για μία διαρκή ανάπτυξη και όλες οι πολιτικές και τα μέτρα, που προορίζονται να προστατεύσουν το κλιματικό σύστημα από τις προκαλούμενες από τον ανθρώπινο

¹⁰⁷ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 199

¹⁰⁸ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 205

παράγοντα μεταβολές, θα πρέπει να προσαρμόζονται ανάλογα με τις συνθήκες και να ενσωματώνονται στα εθνικά προγράμματα ανάπτυξης». Συμπεραίνεται, ως εκ τούτου, ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι απαραίτητη για την θέσπιση μέτρων που θα αντιμετωπίσουν τις κλιματικές μεταβολές¹⁰⁹.

Με παρόμοιο τρόπο, και στο προοίμιο της **Σύμβασης για την βιολογική ποικιλότητα**, διατυπώνεται ότι θα πρέπει να υπάρξει ενίσχυση των αναπτυσσόμενων κρατών με πρόσθετους οικονομικούς πόρους και κατάλληλη πρόσβαση σε σχετικές τεχνολογίες. Αναγνωρίζεται επίσης ότι η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη καθώς και η εξάλειψη της φτώχειας αποτελούν μία από τις προτεραιότητες των αναπτυσσόμενων κρατών¹¹⁰.

Η αρχή της διαρκούς ανάπτυξης αναφέρεται ρητά και στο προοίμιο της διεθνούς **Σύμβασης για την απερήμωση**. Συγκεκριμένα, στο δεύτερο άρθρο της Σύμβασης ορίζεται ότι «ο αγώνας κατά της απερήμωσης και της ξηρασίας, κυρίως στις περιοχές της Αφρικής, με την λήψη αποτελεσματικών μέτρων σε όλα τα επίπεδα, στηριζόμενα στην διεθνή συνεργασία ... με μία προσέγγιση, σύμφωνη με την Ατζέντα 21, συμβάλλοντας στην δημιουργία της διαρκούς ανάπτυξης, στις σχετικές ζώνες».

Εξάλλου στο **άρθρο 3, παράγρ. 5 της Σύμβασης- πλαίσιο για τις κλιματικές μεταβολές** ορίζεται ότι τα μέρη θα πρέπει να εργαστούν από κοινού, κατά τέτοιο τρόπο, για ένα παγκόσμιο ανοιχτό οικονομικό σύστημα που θα οδηγήσει σε μία διαρκή οικονομική ανάπτυξη. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις αναπτυσσόμενα κράτη-μέρη της σύμβασης, ώστε να τους επιτραπεί να αντιμετωπίσουν καλύτερα τα προβλήματα που

¹⁰⁹ Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 206

¹¹⁰ Σύμβαση για την βιολογική ποικιλότητα, προοίμιο, ILM 1992, σελ. 823

προκύπτουν από τις κλιματικές μεταβολές. Θα πρέπει δε να αποφευχθεί η εφαρμογή μέτρων, προοριζομένων για των αγώνα κατά των κλιματικών μεταβολών, (συμπεριλαμβανομένων και των μονομερών μέτρων), τα οποία θ' αποτελούν ένα μέσο προς επιβολή αυθαίρετων ή αδικαιολόγητων διακρίσεων στο τομέα του διεθνούς εμπορίου. Η διάταξη αυτή εναρμονίζεται πλήρως με την αρχή 12 της Διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο. Στην εν λόγω αρχή, τα λαμβανόμενα μέτρα δεν θα πρέπει να εμποδίζουν το διεθνές εμπόριο, δηλαδή να προβαίνουν σε διάκριση, να είναι αυθαίρετα και αδικαιολόγητα¹¹¹.

Είναι, λοιπόν, σαφές ότι εκτός από την θεσμοθέτηση κατά τρόπο γενικό και διάχυτο της αρχής της διαρκούς ανάπτυξης, οι πολυμερείς αυτές συμβάσεις λαμβάνουν πάντα υπόψη τους την σύγκρουση μεταξύ των μέτρων για το διεθνές εμπόριο και των αντίστοιχων για την προστασία του περιβάλλοντος.

4. Τελικές παρατηρήσεις

Όπως ήδη διαπιστώθηκε, από την Διακήρυξη της Στοκχόλμης μέχρι σήμερα, η σημασία που δίδεται στο περιβάλλον και στο οικοσύστημα είναι σημαντική. Η προστασία τους παίρνει διαστάσεις ολοένα και ευρύτερες. Η αρχική φάση ανάπτυξης και εξέλιξης του δικαίου του περιβάλλοντος, με τις γενικές διακηρύξεις και συνδιασκέψεις των Ηνωμένων Εθνών καθώς και την θεσμοθέτηση και οριοθέτηση των γενικών αρχών, προχώρησε με ταχείς ρυθμούς.

¹¹¹ Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π., σελ. 207

Εάν ως ορόσημο της περιβαλλοντικής προστασίας θεωρηθούν οι διεθνείς διακηρύξεις, η πρώτη φάση της περιλαμβάνει την εικοσαετία 1972-1992, δηλαδή το διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στην Διακήρυξη της Στοκχόλμης και την Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο. Σ' αυτή την περίοδο, ενώ είχε γεννηθεί έντονος προβληματισμός της κοινής γνώμης για το μέλλον της ανθρωπότητας από την ρύπανση του περιβάλλοντος και τις οικολογικές καταστροφές, το πρόβλημα δεν είχε ακόμα τεθεί στις πραγματικές διαστάσεις και παρέμενε σε περιφερειακό και διμερές επίπεδο. Ορισμένες αρχές που δειλά αναδύθηκαν, αποτελούσαν απόρροια του soft law και συνέβαλαν σαν κατευθυντήριες γραμμές γενικού χαρακτήρα. Παρ' όλα αυτά, οι εξελίξεις στο περιβάλλον ήταν ταχύτατες και οι περιβαλλοντικές καταστροφές πολλαπλασιάστηκαν¹¹².

Η δεύτερη φάση έχει σαν αφετηρία την Συνδιάσκεψη του Ρίο ντε Τζανέιρο, του 1992. Από την μία πλευρά, η ομώνυμη διακήρυξη επιβεβαιώνει και επικυρώνει τις ήδη πραγματοποιηθείσες εξελίξεις του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, έτσι όπως διαμορφώθηκαν μετά την Σύμβαση της Βιέννης για το στρώμα του όζοντος το 1985, το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ το 1987, και τη Σύμβαση της Βασιλείας για τα επικίνδυνα απόβλητα το 1989. Από την άλλη πλευρά, η Διακήρυξη του Ρίο αποσκοπεί στην ενίσχυση περισσότερο του σφαιρικού χαρακτήρα των περιβαλλοντικών προβλημάτων, κάτι που κατοχυρώνεται τόσο με την Σύμβαση για τις κλιματικές μεταβολές του 1992, όσο και με την Σύμβαση για την βιολογική ποικιλότητα του 1992 και επιπρόσθετα, όπως έχει αναφερθεί, και με την Σύμβαση για την απερίμωση του 1994¹¹³.

¹¹² Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 218-219

¹¹³ Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 219

Ειδικότερα, η **Σύμβαση-πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματικές μεταβολές** εγκρίθηκε στη Νέα Υόρκη το 1992, και επικυρώθηκε από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα με την απόφαση 94/69/ΕΚ. Η Σύμβαση τέθηκε σε ισχύ στις 21 Μαρτίου 1994 και διευκόλυνε την ευαισθητοποίηση του κοινού στα προβλήματα που συναρτώνται με την αλλαγή του κλίματος. Μετά από ένα χρόνο τα συμβαλλόμενα μέρη αποφάσισαν να διαπραγματευθούν ένα Πρωτόκολλο με μέτρα για τη μείωση των εκπομπών ρύπων αερίου θερμοκηπίου για τη μετά το 2000 περίοδο όσον αφορά τις εκβιομηχανισμένες χώρες. Το εν λόγω Πρωτόκολλο υπογράφηκε στο Κιότο στις 10 Δεκεμβρίου 1997 στη Διάσκεψη του Ο.Η.Ε για το κλίμα¹¹⁴.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί η **παγκόσμια σύνοδος κορυφής για την αειφόρο ανάπτυξη** που έγινε στο Γιοχάνεσμπουργκ το 2002. Στη σύνοδο αυτή εγκρίθηκε πολιτική δήλωση και σχέδιο εφαρμογής για τη μείωση κατά το ήμισυ, το αργότερο ως το 2015, του αριθμού των προσώπων που δεν έχουν πρόσβαση σε πόσιμο νερό και σε στοιχειώδεις συνθήκες υγιεινής, την αποκατάσταση των εξαντλημένων αλιευτικών αποθεμάτων και την επαναφορά τους σε βιώσιμο επίπεδο, τη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων των χημικών προϊόντων για την υγεία και το περιβάλλον το αργότερο μέχρι το 2020, τον τερματισμό της απώλειας της βιοποικιλότητας πριν από το 2010 καθώς και την αναστροφή της τάσης επιδείνωσης των φυσικών πόρων.¹¹⁵

Ωστόσο, 15 χρόνια μετά το Ρίο και 35 μετά τη Στοκχόλμη οι ελάχιστες πρόοδοι που έχουν επιτευχθεί στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος αφορούν προβλήματα όπως η ηχορύπανση, η

¹¹⁴ Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π., σελ. 44

¹¹⁵ Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π., σελ. 45

ανακύκλωση, η ρύπανση του νερού και άλλα και περιορίζονται μόνο στις ανεπτυγμένες χώρες που αφορούν ένα μικρό κομμάτι του πλανήτη τόσο γεωγραφικά όσο και πληθυσμιακά. Οι επόμενες Διασκέψεις ελάχιστα συνέβαλλαν στην ανατροπή του παραπάνω σκηνικού. Στο Κιότο, μάλιστα, οι Η.Π.Α, που ευθύνονται για το 25% των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα που προκαλεί το φαινόμενο του θερμοκηπίου, επέβαλαν το «εμπόριο ρύπων», ώστε να συνεχίζουν απρόσκοπτα την καταστροφή του περιβάλλοντος στα πλαίσια του οικονομικού προτύπου που ακολουθούν¹¹⁶.

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα μιας έρευνας 2.000 επιστημόνων για τις κλιματικές μεταβολές που έδωσε στη δημοσιότητα το 1995 η Διακυβερνητική Επιτροπή του Ο.Η.Ε, οι συγκεντρώσεις διοξειδίου του άνθρακα των τελευταίων 200 χρόνων ισοδυναμούν με αυτές των τελευταίων 200 εκατομμυρίων χρόνων! Αυτό εξηγεί και την αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη κατά 0,6 βαθμούς Κελσίου την περίοδο αυτή. Σύμφωνα με τη έρευνα αυτή οι εκπομπές των αερίων θερμοκηπίου έπρεπε να μειωθούν σε ποσοστό 60-80% μέχρι το 2020 ή μέχρι το 2050 με την απαισιόδοξη άποψη, σε σχέση με το 1990. Ακόμα και σε μια τέτοια περίπτωση η θερμοκρασία του πλανήτη θα σημείωνε και νέα αύξηση 0,5 βαθμών Κελσίου, η οποία, όμως θα μπορούσε να διαχειριστεί.¹¹⁷ Ωστόσο στο Ρίο προτάθηκε από τις ανεπτυγμένες- πλην Η.Π.Α –χώρες, να επιτευχθεί σταθεροποίηση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα το 2002 στα επίπεδα του 1990. Βέβαια ούτε αυτό έγινε, αφού το 2000 οι Η.Π.Α αύξησαν τις εκπομπές τους κατά 13%, ενώ η παγκόσμια αύξηση ήταν 3%. Η Ε.Ε πρότεινε στο Κιότο μείωση κατά 15% των εκπομπών μέχρι το 2010. Πρακτικά, αν δεν παρθούν άμεσα τα

¹¹⁶ Βλ. άρθρο Νίκου Μολυβιάτη, Από τις προσδοκίες του Ρίο στην ανώμαλη προσγγείωση του Γιοχάνεσμπουργκ, εφ. Ριζοσπάστης, Ιούνιος 2003

¹¹⁷ Βλ. άρθρο Νίκου Μολυβιάτη, ο.π

προτεινόμενα μέτρα των επιστημόνων, η αύξηση της θερμοκρασίας θα είναι 1,4 βαθμοί που μεταφράζονται με κίνδυνο ζωής 22 εκατομμυρίων ανθρώπων από πείνα, 23 εκατομμυρίων από πλημμύρες και 110 εκατομμύρια από λειψυδρία. Το σενάριο της Ε.Ε αντιστοιχεί σε αύξηση 1,2 βαθμών, δηλαδή θα κινδυνέψουν να πεθάνουν από πείνα 18 εκατομμύρια, από τις πλημμύρες 20 εκατομμύρια και από λειψυδρία 100 εκατομμύρια!¹¹⁸ Η πραγματικότητα είναι, βέβαια, ότι τρία χρόνια μετά την κατ' αρχήν υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Κιότο, η παραγωγή αερίων θερμοκηπίου στις χώρες της Ε.Ε αντιστοιχούσε όχι σε μείωση 8% αλλά σε αύξηση 6% σε σχέση με τους στόχους που είχαν τεθεί για την «περίοδο δέσμευσης» 2008-2012. Ενώ για τις Η.Π.Α, όπως είναι γνωστό, το όριο που έβαλαν οι Αμερικανοί στις βιομηχανίες τους, αντί της μείωσης των αερίων θερμοκηπίου, κατά 8%(σε σχέση με το 1990) είναι η αύξησή τους έως 33%!¹¹⁹

Όσον αφορά τώρα την εμπορία των αερίων θερμοκηπίου(Αθκ), που καθιέρωσε το Πρωτόκολλο του Κιότο, είναι τόσο αντιπεριβαλλοντική όσο ακριβώς δείχνει. Χώρες, δηλαδή, οι οποίες θα παράγουν λιγότερη ποσότητα αερίων θερμοκηπίου από το όριο που τους αντιστοιχεί, θα μπορούν να πουλάνε την διαφορά τους σε χώρες, οι οποίες θα αποκτούν έτσι το νόμιμο δικαίωμα να παράγουν αέρια θερμοκηπίου περισσότερο από το προβλεπόμενο γι' αυτές όριο. Θεσμοθετείται δηλαδή ένα σκληρό παζάρι μεταξύ κρατών αλλά και βιομηχανικών μονάδων, σε βάρος φυσικά των πραγματικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων και αναγκών των αντίστοιχων χωρών και λαών, με βασικό κριτήριο εάν συμφέρει να μειώσουν την ενεργειακή τους παραγωγή που στηρίζεται στα ορυκτά καύσιμα έναντι του κέρδους που θα έχουν από την πώληση σε τρίτους

¹¹⁸ Βλ. άρθρο Νίκου Μολυβιάτη, ο.π

¹¹⁹ Βλ. άρθρο Μπάμπη Ζιώγα, πολιτικού μηχανικού, υγιεινολόγου, « Εμπορία εκπομπών θερμοκηπίου: Μια νέα αρχή Διεθνούς Δικαίου στη « νέα τάξη πραγμάτων», εφ. « Ριζοσπάστης», Ιούνιος 2003

των ρύπων που δεν θα παράγουν, λόγω ακριβώς της μείωσης αυτής. Στην « Πράσινη Βίβλο για την Εμπορία Εκπομπών Αερίων Θερμοκηπίου» (τέλος 2000), η λογική της εμπορίας των Αθκ υιοθετείται πλήρως από την Ε.Ε, για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στους τομείς της Βιομηχανίας και της Ενέργειας. Όπως, όμως, ομολογεί και η ίδια η Επιτροπή Περιβάλλοντος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, με το «εργαλείο» της εμπορίας των εκπομπών ΑΘκ δεν επιδιώκεται η μείωση των Αθκ, αλλά για μια δεδομένη μείωση, που τίθεται σαν στόχος, επιδιώκεται η μείωση του απαιτούμενου κόστους για την επίτευξή της¹²⁰. Αντί, λοιπόν, κάποιες επιχειρήσεις να μειώσουν τις δικές τους εκπομπές Αθκ θα αγοράζουν από άλλες επιχειρήσεις, που υπολείπονται από το δικό τους όριο, την πλεονάζουσα διαφορά, αν αυτό έρχεται φθηνότερα. Σε όσο, όμως, λιγότερες επιχειρήσεις θα πέφτει το καθήκον της μείωσης των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου, τόσο πιο δύσκολο θα γίνεται να καλυφθούν οι όποιες υστερήσεις. Η ολιγοπώληση της μείωσης των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου από συγκεκριμένες επιχειρήσεις και η επιτακτική ανάγκη για επίτευξη των γενικών ποσοστών μείωσης, μεταξύ 2008-2012, θα οδηγήσει σε τέτοιες στρεβλώσεις την ελεύθερη αγορά εκπομπών αερίων θερμοκηπίου που στο τέλος κανείς δεν θα μπορεί να ελέγξει αποτελεσματικά την όλη διαδικασία¹²¹.

¹²⁰ Βλ. άρθρο Μπάμπη Ζιώγα, ο.π

¹²¹ Βλ. άρθρο Μπάμπη Ζιώγα, ο.π

II. Το Κοινοτικό Δίκαιο του Περιβάλλοντος

1. Η εξέλιξη του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου

Το κοινοτικό δίκαιο αποτελεί μια πηγή δικαίου με όλο και μεγαλύτερη σημασία στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος. Υπολογίζεται ότι τα εθνικά δίκαια περιλαμβάνουν κατά 80% περίπου κανόνες κοινοτικής προέλευσης¹²².

Το άρθρο 3 ΣυνθΕΚ ορίζει ότι η δράση της Κοινότητας περιλαμβάνει « μια πολιτική στον τομέα του περιβάλλοντος» ενώ σύμφωνα με το άρθρο 174 παρ.1 ΣυνθΕΚ « η πολιτική της Κοινότητας έχει ως στόχο τη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, την προστασία της υγείας του ανθρώπου, την συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων και την προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων».

Η Ιδρυτική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Συνθήκη της Ρώμης, 1957) δεν έθετε ως στόχο την προστασία του περιβάλλοντος¹²³. Αντίθετα, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα από την ίδρυσή της, έθεσε σαν πρωταρχικό και βασικό της στόχο τη δημιουργία μιας ενιαίας οικονομικής αγοράς χωρίς περιορισμούς εμπορίου ή ποσοτικούς περιορισμούς στα διακινούμενα αγαθά. Επιπλέον για την επίτευξη του στόχου της καθιέρωσης της κοινής αγοράς προχώρησε στη δημιουργία

¹²² Βλ. Κρεμλή, Η ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο περιβάλλοντος. Το κοινοτικό κεκτημένο, Νόμος και Φύση, Οκτώβριος 1998, σελ. 554 επ.

¹²³ Ιωάννης Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, Δίκαιο Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών Αγαθών, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2^η έκδοση, 2006, σελ. 11

ενός συστήματος ανταγωνισμού βασισμένου στην αρχή της προσφοράς και της ζήτησης¹²⁴.

Η προστασία του περιβάλλοντος ανάγεται σε στόχο της Κοινότητας, για πρώτη φορά, στη Σύνοδο Κορυφής που έλαβε χώρα στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1972 κάτω από την επίδραση και της Διακήρυξης της Στοκχόλμης. Η διακήρυξη των αρχηγών των κρατών μελών, στο πλαίσιο της πιο πάνω συνόδου κορυφής, για την ανάγκη διαμόρφωσης ειδικής κοινοτικής πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος οδήγησε στα λεγόμενα κοινοτικά προγράμματα δράσης, τα οποία όμως αποτελούν διακηρύξεις αρχών και στόχων χωρίς νομική δεσμευτικότητα¹²⁵. Το νομικό έρεισμα για την περιβαλλοντική πολιτική της ΕΟΚ αναζητήθηκε, αρχικά, στο άρθ. 100 ΣυνθΕΟΚ που προβλέπει την έκδοση Οδηγιών του Συμβουλίου «για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των Κρατών μελών, οι οποίες έχουν άμεση επίπτωση στην εγκαθίδρυση ή λειτουργία της κοινής αγοράς» και, μετά τη Σύνοδο Κορυφής των Παρισίων του 1972, στο άρθ. 235 ΣυνθΕΟΚ, το οποίο όριζε ότι αν οι υπόλοιπες διατάξεις της Συνθήκης δεν παρέχουν τις απαιτούμενες εξουσίες για την ανάληψη ενέργειας, η οποία « θεωρείται απαραίτητη για την πραγματοποίηση ενός από τους στόχους της Κοινότητας (εν προκειμένω της προστασίας του περιβάλλοντος), στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς», τότε το Συμβούλιο θεσπίζει ομόφωνα τους κατάλληλους κανόνες προς τούτο¹²⁶.

Οι πιο πάνω διατάξεις δεν επέτρεπαν στα όργανα της Κοινότητας να λάβουν μέτρα αυτοτελούς προστασίας του περιβάλλοντος. Σκοπός της

¹²⁴ Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π , σελ. 11

¹²⁵ βλ. π.χ ΔΕΚ , απόφαση της 12.12.1996, Υπόθ. C-142/95 P, « Associazioni Agricoltori della Provincia di Rovigo, Συλλ. I – 663, σκέψη 32.

¹²⁶ Ιωάννης Καράκωστας, Περιβάλλον και Δίκαιο, ο.π, σελ. 12

κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας αυτής της περιόδου ήταν η διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της Κοινής Αγοράς και της τήρησης των θεμελιωδών αρχών της ελεύθερης κυκλοφορίας και του ελεύθερου ανταγωνισμού λόγω της διαφοροποίησης των εθνικών διατάξεων για την προστασία του περιβάλλοντος και, κατά συνέπεια, των περιορισμών της οικονομικής ελευθερίας σε κάθε κράτος μέλος¹²⁷.

Το καθοριστικό, όμως, βήμα έγινε με την υιοθέτηση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης το 1986, η οποία κυρώθηκε στη χώρα μας με το ν. 1681/1987. Με τη Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, λοιπόν, και συγκεκριμένα με τα άρθρα 100 Α και 130 Π, Ρ και Σ, αναγνωρίζεται για πρώτη φορά σε κείμενο Συνθήκης η ανάγκη περιβαλλοντικής προστασίας καθώς και η σκοπιμότητα επιδίωξης περιβαλλοντικών σκοπών¹²⁸.

Συγκεκριμένα με το **άρθρο 100 Α** καθορίζεται ότι: « Η Επιτροπή στις προτάσεις της, οι οποίες αφορούν την υγεία, την ασφάλεια, την προστασία του περιβάλλοντος και την προστασία του καταναλωτή, θα λαμβάνει ως βάση ένα υψηλό επίπεδο προστασίας».

Το **άρθρο 130 Π παρ.1** ορίζει ότι: « Δράση αναλαμβανόμενη από την Κοινότητα σχετικά με το περιβάλλον θα έχει τους ακόλουθους στόχους: 1) την τήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, 2) την συμβολή στην προστασία της υγείας των προσώπων και 3) την εξασφάλιση συνετής και ορθολογικής χρησιμοποίησης των φυσικών πόρων». Στην **παρ. 2** ορίζεται ότι η δράση των Κοινοτήτων στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος θα πρέπει να στηρίζεται στις αρχές της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης της ζημιάς στην καθώς και στην αρχή ότι ο ρυπαίνων θα πρέπει να πληρώνει. Επίσης προσδιορίζεται ότι η ανάγκη για

¹²⁷ Δελλής, Κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος, 1998, σελ. 46

¹²⁸ Βλ. Θεόδωρου Παναγόπουλου, Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος, ο.π., σελ. 145

προστασίας του περιβάλλοντος θα αποτελέσει συνιστώσα και των υπολοίπων κοινοτικών πολιτικών. Η παρ. 3 προβλέπει ότι οι Κοινότητες, κατά την άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής, πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα διαθέσιμα επιστημονικά και τεχνικά δεδομένα, τις συνθήκες των περιβάλλοντος στις διάφορες περιοχές της Κοινότητας, τα πλεονεκτήματα και τις επιβαρύνσεις που μπορούν να προκύψουν από τη δράση ή την έλλειψη αυτής καθώς και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στο σύνολο της σε συνδυασμό με την ισόρροπη ανάπτυξη των περιοχών της.

Ειδικότερα , οι διατάξεις του άρθρου 130 Π προσδιορίζουν τα αντικείμενα, τις γενικές αρχές και τα όρια της κοινοτικής περιβαλλοντικής δράσης. Δεν παρέχουν απλώς τη νομική βάση για τη λήψη μέτρων από τα όργανα της Κοινότητας αλλά και περιέχουν τις θεμελιώδεις αρχές που πρέπει να διέπουν τη δράση τους. Οι αρχές αυτές δεν έχουν απλώς κατευθυντήριο ή προγραμματικό χαρακτήρα αλλά είναι νομικά δεσμευτικές , με την έννοια ότι οι πράξεις των κοινοτικών οργάνων και των κρατών μελών πρέπει να συνάδουν προς αυτές¹²⁹.

Επιπλέον το **άρθρο 130 Ρ** της Πράξης ορίζει ότι το Συμβούλιο, μετά από πρόταση της Επιτροπής και διαβούλευση με το Ευρωκοινοβούλιο και την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, αποφασίζει ομόφωνα για τη δράση που θα αναλάβει η Κοινότητα στο συγκεκριμένο πεδίο. Από το 1988 μάλιστα και έπειτα τα αναγκαία μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος λαμβάνονται με ειδική πλειοψηφία σε αντίθεση με την μέχρι τότε απαιτούμενη ομοφωνία.

Τέλος στο άρθρο 130 Σ διευκρινίζεται ότι τα προστατευτικά μέτρα που υιοθετούνται από το Συμβούλιο βάσει του προηγούμενου άρθρου, δεν πρέπει να εμποδίζουν τα κράτη – μέλη να διατηρούν και να θεσπίζουν

¹²⁹ Βλ. Δελλή, ο.π σελ. 50. Για το ιστορικό της γένεσης των άρθρων 130Π και επ. της ΕΕΠ βλ. Kramer/ Παλαιολόγου, Η Συνθήκη ΕΟΚ και η προστασία του περιβάλλοντος, 1992, σελ. 54 επ.

μέτρα πιο ενισχυμένης προστασίας εφόσον αυτά δεν αντίκεινται στη Συνθήκη.

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992 αναβάθμισε την προστασία του περιβάλλοντος σε επίπεδο επίσημης κοινοτικής πολιτικής και όρισε ότι η πολιτική της Ε.Ε στον τομέα του περιβάλλοντος θεμελιώνεται στην αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, στην αρχή της επανόρθωσης των καταστροφών καθώς και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Επίσης σύμφωνα με το άρθρο 130Ρ, οι ανάγκες της προστασίας του περιβάλλοντος δεν αποτελούν πλέον απλώς «συνιστώσα» των άλλων πολιτικών της Κοινότητας, όπως προέβλεπε η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη αλλά «πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη διαμόρφωση των κοινοτικών πολιτικών» (αρχή ενσωμάτωσης, άρθρ. 130Ρ ΣυνθΕΚ)¹³⁰. Για καμία άλλη πολιτική της Κοινότητας δεν υπάρχει τέτοια αντίστοιχη αναφορά, οι δε υπόλοιποι τομείς δεν μπορούν να αγνοήσουν ή να έρθουν σε αντιπαράθεση με το τομέα του περιβάλλοντος.

*Η αρχή της ενσωμάτωσης της περιβαλλοντικής διάστασης*¹³¹ εφαρμόζεται κυρίως σε συνάρτηση με την κοινοτική αγροτική και βιομηχανική πολιτική, καθώς και την κοινωνική πολιτική. Επηρεάζει δε την έρευνα και την τεχνολογική ανάπτυξη. Σημαντικός επίσης είναι ο ρόλος αυτής της αρχής στο επίπεδο της οικονομικής και της κοινωνικής συνοχής.

Η αρχή της ενσωμάτωσης, απορρέει από το άρθρο 2 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Μάαστριχτ), σύμφωνα με το οποίο: «η Κοινότητα έχει ως αποστολή..., να προάγει μία σταθερή και διαρκή, μη πληθωριστική και σεβόμενη το περιβάλλον ανάπτυξη» Η προστασία του

¹³⁰ Ιωάννης Καρακώστας, Περιβάλλον και Δίκαιο, ο.π, σελ. 15

¹³¹ Βλ. αναλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π σελ. 21 επ.

περιβάλλοντος από μία λειτουργία στατική μετατρέπεται σε δυναμική λειτουργία, η οποία οφείλει να είναι παρούσα σε όλες τις κοινοτικές πολιτικές. Τούτο διαφαίνεται από την ύπαρξη μίας πολυκλαδικής προστασίας που συνίσταται βασικά στην διαφύλαξη των οικοσυστημάτων και για την επίτευξη των στόχων της οποίας υφίσταται στενή σχέση με την οικονομική πολιτική, με την δράση στον τομέα των μεταφορών και την περιφερειακή πολιτική. Έτσι πραγματώνεται η σύνδεση της έννοιας της προστασίας του περιβάλλοντος με εκείνη της διαρκούς και σταθερής ανάπτυξης όπως ακριβώς έχει διατυπωθεί στην αρχή 4 της Διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο, του 1992.

Τέλος, η αρχή της επικουρικότητας προβλέπεται στο πρώτο μέρος της Συνθήκης (άρθρο 3B) και ισχύει για όλες τις αρμοδιότητες των κοινοτικών οργάνων, οι οποίες ασκούνται « μόνο αν και στο βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης είναι αδύνατον να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη-μέλη και δύνανται συνεπώς, λόγω των διαστάσεων ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα σε κοινοτικό επίπεδο».

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ του 1997¹³², που κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον ν.2691/1999 και τέθηκε σε ισχύ από την 1^η Μαΐου 1999, συγκαταλέγει την προστασία του περιβάλλοντος μεταξύ των κοινοτικών στόχων, εξαγγέλλει την προστασία του ήδη στα πρώτα άρθρα και κατοχυρώνει την αρχή της «βιώσιμης ανάπτυξης».

Η Συνθήκη της Νίκαιας¹³³, η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1^η Φεβρουαρίου 2003, δεν επέφερε ουσιώδεις αλλαγές στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο του περιβάλλοντος. Αυτές εστιάζονται αποκλειστικά στο άρθρο 175

¹³² Βλ. αναλυτικά, Δελλή, ο.π, σελ. 54 επ., Τον ίδιο, Το περιβάλλον ως στοιχείο της κοινοτικής έννομης τάξης και η Συνθήκη του Άμστερνταμ, ΠερΔικ 1997, σελ. 295 επ.

¹³³ Βλ. Γέροντα/ Μακράκη, Η Συνθήκη της Νίκαιας, 2002, Δαγτόγλου, Οι Ευρωπαϊκές Συνθήκες μετά τη Συνθήκη της Νίκαιας, 2002

παρ.2 σχετικά με τα αντικείμενα για τα οποία απαιτείται ομοφωνία για την εκπόνηση παράγωγου κοινοτικού δικαίου.

Η βιώσιμη ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος αποτελούν στόχους και του λεγόμενου « Ευρωπαϊκού Συντάγματος»¹³⁴. Κοινή είναι όμως η διαπίστωση ότι οι σχετικές με την προστασία του περιβάλλοντος διατάξεις του λεγόμενου « Ευρωπαϊκού Συντάγματος» (η έγκριση του οποίου έχει ανασταλεί μετά την απόρριψή του σε δημοψηφίσματα από τους λαούς της Γαλλίας και της Ολλανδίας) δεν εισάγουν επαναστατικές καινοτομίες αλλά αποτελούν, κατά βάση, κωδικοποίηση των υφιστάμενων περιβαλλοντικών ρυθμίσεων των Συνθηκών. Επίσης στη Χάρτα Θεμελιωδών Δικαιωμάτων που προέκυψε από τη Σύνοδο Κορυφής της Νίκαιας τον Δεκέμβρη του 2000 και προσαρτήθηκε στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα ορίζεται ότι « το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης». Όσο προφανής είναι η σημασία της διάταξης αυτής, άλλο τόσο εμφανής είναι η ανεπάρκειά της. Πράγματι, σε αντίθεση με άλλες διατάξεις της Χάρτας, το άρθρο II-37 δεν καθιερώνει (συνταγματικό) δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος αλλά αποτελεί κατευθυντήρια οδηγία πολιτικού χαρακτήρα με αποδέκτες τα όργανα της Ένωσης, τα οποία «πρέπει» να εντάσσουν τις απαιτήσεις περιβαλλοντικής προστασίας στον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και δράσεων της Ένωσης προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη.

Σύμφωνα με το πνεύμα των παραπάνω διατάξεων των Συνθηκών μεθοδεύτηκε η διαδικασία που είναι ευρύτερα γνωστή ως «διαδικασία του Κάρντιφ». Στην Σύνοδο του Κάρντιφ (Ιούνιος 1998) τέθηκαν τα

¹³⁴ Για το «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα» βλ. αναλυτικά Ιωάννη Καράκωστα, Δίκαιο & Περιβάλλον, ο.π, σελ. 19 επ.

θεμέλια για την ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών απαιτήσεων στις πολιτικές της Ε.Ε, με πρώτους τους τομείς της γεωργίας, των μεταφορών και της ενέργειας. Μετά το Κάρντιφ έχουν εκπονηθεί εννέα στρατηγικές στην γεωργία, τις μεταφορές, την ενέργεια, την βιομηχανία, την εσωτερική αγορά, την ανάπτυξη, την αλιεία, την οικονομία και τις γενικές υποθέσεις. Στο τρέχον 6^ο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον τίθενται οι προτεραιότητες ως το 2010 και δίδεται ιδιαίτερη βαρύτητα στους εξής τομείς: αντιμετώπιση των κλιματικών μεταβολών, φύση και βιοποικιλότητα, περιβάλλον και υγεία και διαχείριση των φυσικών πόρων και των αποβλήτων¹³⁵.

Με βάση, λοιπόν, τα παραπάνω μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις φάσεις στην εξέλιξη του κοινοτικού δικαίου του περιβάλλοντος¹³⁶: Η πρώτη φάση περιλαμβάνει την περίοδο από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μέχρι το 1972, όπου τα μέτρα που είχαν ληφθεί για το περιβάλλον ήταν περιορισμένα. Η δεύτερη φάση περιλαμβάνει την περίοδο από το 1972 μέχρι το 1987 και αρχίζει με την ουσιαστική ανάπτυξη και εξέλιξη του ευρωπαϊκού δικαίου του περιβάλλοντος. Τούτο πραγματοποιείται με την εφαρμογή τριών προγραμμάτων δράσης και με την λήψη μέτρων υπό την μορφή οδηγιών, βασισμένων στο νομικό θεμέλιο των άρθρων 100 και 235 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Η τρίτη φάση ξεκινά από το 1987 με την θέση σε ισχύ της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης και καταλήγει στην Συνθήκη του Μάαστριχτ, όπου, πέρα από την σημαντική προσφορά της νομολογίας του ΔΕΚ διακρίνουμε στα άρθρα της Ε.Ε.Π, την ανάπτυξη μίας πλήρους ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής, η οποία, με την συνδρομή της

¹³⁵ Βλ. αναλυτικά, Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π σελ. 37-38

¹³⁶ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π σελ. 17

αρχής της επικουρικότητας, συμβάλλει σ' ένα υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος τόσο μέσα στην ίδια την Κοινότητα, όσο και στο επίπεδο των κρατών-μελών.

Η τέταρτη φάση αρχίζει με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Ε.Ε και συνεχίζεται με την, μετά Μάαστριχτ, περίοδο, όπου ήδη στα άρθρα 2 και 3 της Συνθήκης, το περιβάλλον αναφέρεται σαν ένας από τους κυρίαρχους στόχους της Κοινότητας. Σ' αυτό το σημείο γίνεται λόγος για τη διαρκή ανάπτυξη σε συνδυασμό με την προστασία του περιβάλλοντος.

2. Οι βασικοί στόχοι της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ε.Ε

Η περιβαλλοντική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με το άρθρο 174 (πρώην 130 Ρ) της Συνθήκης ΕΟΚ, περιλαμβάνει τους εξής στόχους:¹³⁷

- Διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος.
- Προστασία της υγείας του ανθρώπου.
- Συνετή και ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων και
- Προώθηση μέτρων για την αντιμετώπιση σε διεθνές επίπεδο των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Ο πρώτος στόχος, ως προς την διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, δεν περιορίζεται στο πλαίσιο των ορίων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Περιλαμβάνει οποιαδήποτε προβλήματα διασυνοριακής τυχόν ζημίας και εκτός των ορίων και συνόρων της Ένωσης, πράγμα που οδηγεί στην διεθνοποίηση των περιβαλλοντικών ζητημάτων.

¹³⁷ Βλ. Μ. Τσοτσάνη, Ερμηνεία της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Εκδ. Σάκκουλα, 1994, σ.897

Ο δεύτερος στόχος κάνει ρητή αναφορά στην υγεία του ανθρώπου, προσδίδοντας μία προσωποπαγή διάσταση της προστασίας του περιβάλλοντος, που οδηγεί σε σκέψεις καθιέρωσης ενός ατομικού δικαιώματος για ένα υγιές περιβάλλον. Η διατύπωση αυτή χαράσσει ένα ατομικό δικαίωμα του κάθε πολίτη για την προστασία της υγείας του καθώς και της σωματικής του ακεραιότητας από επιβλαβείς περιβαλλοντικές συνέπειες και προκλήσεις οικολογικών καταστροφών. Η καλή ποιότητα του περιβάλλοντος αντανακλάται στην υγεία του ανθρώπου¹³⁸.

Οι εξαγγελίες αυτές ήταν ήδη γνωστές από την Διακήρυξη της Στοκχόλμης (1972), με την διατύπωση του θεμελιώδους δικαιώματος του ανθρώπου για μία ικανοποιητική ζωή σ' ένα περιβάλλον, η ποιότητα του οποίου επιτρέπει στον άνθρωπο να ζει με αξιοπρέπεια και ευημερία (άρθρο 1^ο της Διακήρυξης της Στοκχόλμης).

Ως προς τον τρίτο στόχο της περιβαλλοντικής πολιτικής της Κοινότητας, υπάρχει η διάκριση της έννοιας του περιβάλλοντος από την αντίστοιχη των φυσικών πόρων. Έτσι θεωρείται ότι η ορθολογική χρήση και αξιοποίηση των φυσικών πόρων συντελούν στην προσπάθεια αντιμετώπισης δυσμενών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο ακόμα και πέραν των ορίων της Κοινότητας. Δίδεται δε ιδιαίτερη βαρύτητα στη διεθνοποίηση της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών και οικολογικών καταστροφών, λαμβάνοντας υπόψη τον αέρα, τα ύδατα, τη γη, την πανίδα και την χλωρίδα, όπως απαριθμούνται ως φυσικοί πόροι στο άρθρο 2 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης¹³⁹.

Η προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων αποτελεί

¹³⁸ Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 19

¹³⁹ Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π, σελ. 20

τον τέταρτο στόχο της Κοινότητας. Από μία πλευρά, τούτο αποτελεί την συνιστώσα όλων των παραπάνω επιδιώξεων και στόχων της Κοινότητας και ενισχύει την ιδέα της σφαιρικής αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Από την άλλη, ανοίγει την οδό της συνεργασίας σε διεθνές επίπεδο για την προστασία του περιβάλλοντος και την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκύπτουν από τις περιβαλλοντικές ζημίες¹⁴⁰.

3. Οι κατευθυντήριες αρχές του κοινοτικού δικαίου του περιβάλλοντος.

Για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων και πολιτικών η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζεται σε ορισμένες γενικές αρχές από τις οποίες ο κοινοτικός νομοθέτης αντλεί τις κατευθυντήριες γραμμές για τον προσήκοντα χειρισμό του έννομου αγαθού περιβάλλον ως ρυθμιστέου αντικειμένου του κοινοτικού δικαίου. Οι εν λόγω αρχές, μπορεί μεν να έχουν γενική διατύπωση, εκ πρώτης όψης κατευθυντήριο χαρακτήρα και πάντως να στερούνται άμεσης εφαρμογής, πλην όμως, σύμφωνα με τη νομολογία του Δ.Ε.Κ, συνιστούν πλήρης και δεσμευτικούς κανόνες δικαίου με αναμφισβήτητη νομική ισχύ¹⁴¹.

3.1 Η απαίτηση υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος

Οι διατάξεις της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, με τις οποίες η προστασία του περιβάλλοντος έγινε περιεχόμενο της Ιδρυτικής Συνθήκης της ΕΚ, δεν περιείχαν ρητή απαίτηση για υψηλό επίπεδο προστασίας του έννομου αυτού αγαθού. Το επίπεδο ποιότητας συναγόταν

¹⁴⁰ Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ο.π., σελ. 20

¹⁴¹ Βλ. απόφαση ΔΕΚ της 14^{ης} Ιουλίου 1998, Safety Hi – Teck , C- 284/95, Συλλ. I - 4301

έμμεσα από την αρχή της επικουρικότητας, η οποία επιβάλλει την εισαγωγή κοινοτικών ρυθμίσεων που καθιερώνουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας από αυτό που επιτυγχάνεται με τις ρυθμίσεις που προέρχονται από τις έννομες τάξεις των κρατών – μελών. Για πρώτη φορά η Συνθήκη του Μάαστριχτ με το άρθρο 130P παρ. 2 εισήγαγε την απαίτηση για υψηλή ποιότητα της παρεχόμενης προστασίας ως αυτοτελές κριτήριο της διαμόρφωσης του περιεχομένου των κοινοτικών ρυθμίσεων. Στη συνέχεια, η Συνθήκη του Άμστερνταμ ενίσχυσε τη σημασία της ποιοτικής ρήτηρας καθώς αυτή αναφέρεται, εκτός από το άρθρο 174 παρ.2 και στο άρθρο 2 της ΣυνθΕΚ, αναγόμενη έτσι σε θεμελιώδη αρχή του κοινοτικού δικαίου¹⁴².

Η απαίτηση υψηλής ποιότητας προστασίας του περιβάλλοντος είναι δύσκολο, λόγω της αοριστίας της να αναπτύξει νομική δεσμευτικότητα χωρίς κατάλληλη νομοθετική και νομολογιακή εξειδίκευση. Σε κάθε περίπτωση όμως δεν επιτρέπει την υποβάθμισης του ήδη επιτευχθέντος επιπέδου προστασίας, καθιερώνοντας με αυτό τον τρόπο ένα κοινοτικό οικολογικό κεκτημένο.

3.2 Οι αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης

Πρόκειται για την πεμπτουσία των γενικών αρχών προστασίας του περιβάλλοντος. Το νόημα τους συνίσταται στο ότι είναι προτιμότερο να αποφεύγεται η προσβολή του περιβάλλοντος εκ των προτέρων παρά να αποκαθίσταται οποιαδήποτε βλάβη εκ των υστέρων. Δίνεται, δηλαδή,

¹⁴² Βλ. Κρεμλή, Η ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο περιβάλλοντος. Το κοινοτικό κεκτημένο, Νόμος και Φύση, 1998, σ. 553 επ.

έμφαση στην χρονική στιγμή της προστασίας, στον έγκαιρο χαρακτήρα της¹⁴³.

Η αρχή της πρόληψης επιτάσσει την προληπτική προστασία του περιβάλλοντος και για τον λόγο αυτό απαντάται και ως αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος, σύμφωνα με την οποία κύρια επιδίωξη του δικαίου για την προστασία του περιβάλλοντος δεν πρέπει να είναι η εξουδετέρωση τυχόν προσβολών του περιβάλλοντος, αλλά η αποφυγή ή πρόληψη δυσμενών για το περιβάλλον επιβαρύνσεων. Η αρχή της πρόληψης καθιερώνεται ρητά στο άρθρο 24 του ελληνικού Συντάγματος και σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΣτΕ που ερμηνεύει το άρθρο αυτό, η Πολιτεία υποχρεούται «να προστατεύει το φυσικό περιβάλλον και να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα διά την διαφύλαξίν του».¹⁴⁴ Η αρχή της πρόληψης έχει αρχίσει να υιοθετείται από τις νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ε.Ε και κατοχυρώνεται στο άρθρο 174 παρ.2 της ΣυνθΕΚ. Την αρχή αυτή δεν ήταν δυνατόν να μην υιοθετήσει και ο ν.1650/1986. Η αρχή της πρόληψης αποτελεί τη βάση του θεσμού της διοικητικής άδειας, ειδικότερα της έγκρισης περιβαλλοντικών όρων και του θεσμού της μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων¹⁴⁵.

Η αρχή της προφύλαξης σημαίνει με τη σειρά της ότι η πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος δεν πρέπει να επιδιώκεται μόνο με την αποτροπή επικείμενων κινδύνων μέσω αμυντικών μέτρων, αλλά και με την πρόληψη απώτερων κινδύνων μέσω θετικών μέτρων¹⁴⁶. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, « μπορεί να γίνει επίκληση της αρχής της προφύλαξης όταν τα δυνητικώς επικίνδυνα αποτελέσματα ενός

¹⁴³ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π, σελ. 46

¹⁴⁴ ΣτΕ 2759/94, 860/98

¹⁴⁵ ΣτΕ 2511/2002 (Ολομ.)

¹⁴⁶ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π , σελ. 48

φαινομένου, ενός προϊόντος ή μιας διεργασίας έχουν προσδιοριστεί μέσω επιστημονικής και αντικειμενικής αξιολόγησης, αλλά η αξιολόγηση αυτή δεν επιτρέπει να προσδιοριστεί ο κίνδυνος με επαρκή βεβαιότητα»¹⁴⁷. Σύμφωνα επίσης με το Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, όταν υφίστανται επιστημονικές αμφιβολίες ως προς την ύπαρξη ή την σημασία των κινδύνων για την υγεία του ανθρώπου, τα κοινοτικά όργανα μπορούν, δυνάμει της αρχής της προφύλαξης, να λαμβάνουν μέτρα προστασίας, χωρίς να οφείλουν να αναμείνουν την επέλευση των αρνητικών επιδράσεων της χρήσης ενός προϊόντος για να ενεργήσουν προληπτικά¹⁴⁸.

Η αρχή της προφύλαξης αναπτύχθηκε στο γερμανικό δίκαιο (Vorsorgerprinzip) και διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1972 στην τελική δήλωση της διάσκεψης της Στοκχόλμης, ενώ στο κοινοτικό δίκαιο του περιβάλλοντος κατοχυρώνεται στο άρθρο 174 παρ.2 ΣυνθΕΚ. Κατοχυρώνεται επίσης στην Διακήρυξη του Ρίο, στην σύμβαση για τις κλιματικές αλλαγές του 1992 και στο πρωτόκολλο της Καρθαγένης του 2000 για το εμπόριο των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών¹⁴⁹.

Στην νομολογία του ΔΕΚ η αρχή της προφύλαξης συμπεριλαμβάνεται στη γενικότερη αρχή της πρόληψης της οποίας το πεδίο εφαρμογής θεωρείται ότι καλύπτει το σύνολο των κοινοτικών δράσεων με στόχο την επίτευξη αυξημένου επιπέδου προστασίας της υγείας, της προστασίας των καταναλωτών και του περιβάλλοντος¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Ανακοίνωση της Επιτροπής της 2ας Φεβρουαρίου 2000 για την προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης

¹⁴⁸ Βλ. απόφαση του ΔΕΚ της 5-5-98, C-180/96, Ηνωμένο Βασίλειο κατά Επιτροπής, Συλλ. 1998, I-2265, σκέψη 99.

¹⁴⁹ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π , σελ. 49

¹⁵⁰ Βλ. ΔΕΚ, απόφαση της 2-8-93, C- 355/90, Επιτροπή κατά Ισπανίας, Συλλ. 1993, I – 4221, σκέψη

Η προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης εντάσσεται στο γενικό πλαίσιο της ανάλυσης του κινδύνου. Σύμφωνα με τη θεωρία, *κίνδυνος* είναι η αντικειμενικά αναγνωρίσιμη και όχι η μακρινή πιθανότητα επέλευσης βλάβης σε έννομο αγαθό¹⁵¹. Σύμφωνα δε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης πρέπει να διέπεται από τις ειδικές αρχές της επιστημονικής αξιολόγησης και του καθορισμού του επιθυμητού επιπέδου προστασίας.

*Η επιστημονική αξιολόγηση των κινδύνων*¹⁵² ορίζεται τόσο σε διεθνές όσο και σε κοινοτικό επίπεδο ως «μια επιστημονική διαδικασία για τον καθορισμό και τον χαρακτηρισμό ενός κινδύνου, για την αξιολόγηση της εκθέσεως στον κίνδυνο και τον χαρακτηρισμό του κινδύνου». Η επιστημονική αξιολόγηση θα πρέπει να ανατίθεται από την αρμόδια δημόσια αρχή σε εμπειρογνώμονες, οι οποίοι θα πρέπει να λαμβάνουν τις αποφάσεις τους ύστερα από πλήρη συνεκτίμηση των καλύτερων διαθέσιμων επιστημονικών δεδομένων. Η αδυναμία, όμως, πραγματοποίησης πλήρους επιστημονικής αξιολόγησης των κινδύνων δεν μπορεί να εμποδίσει την αρμόδια δημόσια αρχή από το να λάβει προληπτικά μέτρα γιατί σε διαφορετική περίπτωση η αρχή της προφύλαξης θα έχανε την αποτελεσματικότητά της¹⁵³. Σε περίπτωση επίσης που η επιστημονική αξιολόγηση δεν καθορίζει με επαρκή βεβαιότητα την ύπαρξη κινδύνου, η κοινοτική νομολογία εξαρτά την εφαρμογή ή όχι της αρχής της πρόληψης από το επίπεδο προστασίας που επιλέγουν οι αρμόδιες δημόσιες αρχές κατά την άσκηση της διακριτικής

¹⁵¹ Gotz, Allgemeines Polizei und Ordnungsrecht, 1991, σελ. 66, Bender/ Sparwasser/ Engel, Umweltrecht, 4^η έκδοση, Χαιδελβέργη 2000, σελ. 29

¹⁵² Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π, σελ. 50 επ.

¹⁵³ Βλ. την απόφαση του ΠΕΚ της 11.9.2002, T- 13/99, Pfizer Animal Health κατά Συμβουλίου, Συλλ. 2002, II – 3305, σκέψη 139.

τους ευχέρειας¹⁵⁴. Η προστασία αυτή, κατά την ελληνική διοικητική νομολογία, περιλαμβάνει όχι μόνο την πρόληψη των γνωστών και επικείμενων κινδύνων, αλλά και των απώτερων, όχι όμως και των εντελώς απρόβλεπτων καθώς γίνεται δεκτό ότι στη σύγχρονη εποχή δεν μπορεί να γίνει λόγος για απόλυτη ασφάλεια¹⁵⁵. Κατά τη νομολογία του κοινοτικού δικαστή, επίσης, τα κοινοτικά όργανα δεν μπορούν βεβαίως να υιοθετήσουν ένα επίπεδο «μηδενικού» κινδύνου, οφείλουν όμως να διασφαλίσουν υψηλό επίπεδο προστασίας της υγείας του ανθρώπου, το οποίο, βέβαια, δεν πρέπει κατ' ανάγκη να είναι το υψηλότερο δυνατό από τεχνική άποψη¹⁵⁶. Με άλλα λόγια ένα προληπτικό μέτρο μπορεί να ληφθεί μόνον αν ο κίνδυνος στηρίζεται προφανώς σε διαθέσιμα κατά το χρόνο λήψης του συγκεκριμένου μέτρου επιστημονικά στοιχεία, έστω και αν η ύπαρξη και η σημασία του δεν έχουν αποδειχθεί πλήρως. Σε κάθε περίπτωση βέβαια, ο καθορισμός του βαθμού επικινδυνότητας που κρίνεται αποδεκτός εξαρτάται και συνδέεται με τον καθορισμό των πολιτικοοικονομικών στόχων των κρατών-μελών.

Η σημασία που αποδίδεται στην αρχή της προφύλαξης και της πρόληψης στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου είναι εμφανής καθώς οι περισσότερες Οδηγίες και Κανονισμοί θεσπίζουν προληπτικά μέτρα είτε υπό τη μορφή της καθιέρωσης προληπτικού ελέγχου των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ή, γενικότερα, προληπτικών δράσεων προσαρμοσμένων στις ιδιαιτερότητες συγκεκριμένων περιβαλλοντικών αγαθών είτε υπό τη μορφή της ενημέρωσης και συμμετοχής των πολιτών σε θέματα περιβάλλοντος

¹⁵⁴ Βλ. απόφαση ΔΕΚ της 11.7.2000, C- 473/98, Toolex, Συλλ. 2000, I-5681, σκέψη 45.

Βλ. απόφαση ΔΕΚ της 14.7.1998, C-284/95

¹⁵⁵ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π, σελ. 52

¹⁵⁶ Βλ. απόφαση ΔΕΚ της 14.7.1998, C-284/95, Safety Hi – tech, Συλλ. 1998, I – 4301, σκέψη 49.

Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν οι κατωτέρω Οδηγίες¹⁵⁷:

- 85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 27.6.1985, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.
- 87/217/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19.3.1987, σχετικά με την πρόληψη και τη μείωση της ρύπανσης του περιβάλλοντος από τον αμίαντο
- 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου, της 24.9.1996, σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και τον έλεγχο της ρύπανσης.
- 96/62/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27.9.1996, για την εκτίμηση και τη διαχείριση της ποιότητας του αέρα του περιβάλλοντος
- 2000/60/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Οκτωβρίου 2000, για τη θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων
- 2001/18/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, για τη σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον
- 2001/42/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27^{ης} Ιουνίου 2001, σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων

Με βάση όλα τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η καθιέρωση αλλά ιδίως η πραγμάτωση των αρχών της πρόληψης και της προφύλαξης, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την επόμενη θεμελιακή αρχή του

¹⁵⁷ Βλ. Ιωάννη Καρακώστα, Δίκαιο & Περιβάλλον, ο.π , σελ. 42

δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος, την αρχή του ότι «ο ρυπαίνων πληρώνει».

3.3 «Ο ρυπαίνων πληρώνει».

Σύμφωνα με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η ευθύνη και το κόστος των περιβαλλοντικών ζημιών, και πιο συγκεκριμένα της αποφυγής αλλά και της εξάλειψής τους, πρέπει να αναλαμβάνονται από τον ίδιο τον ρυπαίνοντα και όχι από την κοινωνία¹⁵⁸. Η αρχή αυτή, σε αντίθεση με την αρχή της πρόληψης που αποβλέπει στην κατευθείαν προστασία του περιβάλλοντος, τίθεται σε εφαρμογή σε επόμενο στάδιο, όταν δηλαδή έχει ήδη συντελεστεί η προσβολή του περιβάλλοντος. Εκείνος ο οποίος επιβαρύνει το περιβάλλον υποχρεώνεται, βάσει της κείμενης νομοθεσίας, να αναλάβει το κόστος για την εξουδετέρωση της προσβολής ή ακόμα και για την μελλοντική αποφυγή της επιβάρυνσης ή τέλος να καταβάλει αντισταθμιστικό ποσό για την βλάβη την οποία προξένησε¹⁵⁹. Η αρχή μνημονεύεται για πρώτη φορά το 1972 σε κατευθυντήριες αρχές του ΟΟΣΑ¹⁶⁰, επαναλαμβάνεται στην αρχή 16 της Διακήρυξης του Ρίο¹⁶¹, ενώ σήμερα κατοχυρώνεται στο άρθρο 174 παρ.2 της ΣυνθΕΚ.

¹⁵⁸ Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π, σελ. 63

¹⁵⁹ Θεόδωρος Παναγόπουλος, Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος, ο.π , σελ. 78

¹⁶⁰ «Ο ρυπαίνων βαρύνεται με τα έξοδα για την υλοποίηση των μέτρων που αποφασίζουν οι δημόσιες αρχές, για να διασφαλισθεί η διατήρηση του περιβάλλοντος σε αποδεκτή κατάσταση», βλ.

Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π σελ. 47

¹⁶¹ «Ο ρυπαίνων βαρύνεται καταρχήν με το κόστος της ρύπανσης λαμβανομένου υπόψη του δημοσίου συμφέροντος και χωρίς να στρεβλώνεται το διεθνές εμπόριο και οι διεθνείς επενδύσεις».

Οι δυνατότητες πρακτικής εφαρμογής της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» είναι ποικίλες και εκτείνονται στο χώρο τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού δικαίου.

Στο πλαίσιο του δημοσίου δικαίου είναι δυνατή η ειδική φορολόγηση των ρυπογόνων δραστηριοτήτων. Το ζήτημα της φορολόγησης των φορέων βλαπτικών για το περιβάλλον δραστηριοτήτων είναι ιδιαίτερα επίκαιρο. Παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα καθώς εξαναγκάζει τις επιχειρήσεις να προσαρμόζουν τη δραστηριότητά τους στις απαιτήσεις της προστασίας του περιβάλλοντος. Η επιβολή του φόρου δεν εξαρτάται από την πολλές φορές δυσχερή απόδειξη της πρόκλησης περιβαλλοντικής ζημίας, αλλά από την υπαγωγή ή μη της δραστηριότητας του ρυπαίνοντος στις ποιοτικές παραμέτρους που προβλέπει η σχετική νομοθεσία. Είναι γεγονός, όμως, ότι η Κοινότητα δεν έχει λάβει μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση ούτε ευνοεί τη θέσπισή τους από τα κράτη μέλη θεωρώντας ότι πρόκειται για κρατικές παρεμβάσεις με τις οποίες τίθεται σε κίνδυνο η ελευθερία του ανταγωνισμού.

Στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» ευνοεί την καθιέρωση ευθύνης από διακινδύνευση του φορέα επικινδύνων για το περιβάλλον έργων, δραστηριοτήτων ή εγκαταστάσεων. Προς την κατεύθυνση αυτή κινείται η Οδηγία 2004/35/EK περί αστικής ευθύνης για τις περιβαλλοντικές ζημιές.

Η αρχή αυτή υιοθετείται ως είναι φυσικό και από τον ν.1650/86. Σύμφωνα με το άρθρο 23 παρ.2 με Π.Δ είναι δυνατόν να προβλέπεται «...η επιβολή ανταποδοτικών τελών στα νομικά ή φυσικά πρόσωπα, τα οποία υπόκεινται σε ειδικούς περιορισμούς μέσα σε Ζώνες Ειδικών Περιβαλλοντικών Ενισχύσεων». Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ.4, ειδικά τέλη καθορίζονται ανάλογα με το μέγεθος, το ρυπαντικό φορτίο

και την ποσότητα των αποβλήτων κ.λ.π, και δεν είναι δυνατόν να υπερβαίνουν τα ανωτέρω έξοδα. Ακόμη και η εισηγητική έκθεση του νόμου επισημαίνει, ότι με υπουργική απόφαση είναι δυνατόν να επιβάλλονται τέλη σε βάρος επιχειρήσεων προκειμένου να καλυφθούν έξοδα έργων, αλλά και προγραμμάτων προστασίας του περιβάλλοντος. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ.2 του νόμου ορίζεται, ότι με Π.Δ είναι δυνατόν να επιβαρυνθούν με ειδικό τέλος επιχειρήσεις, για να καλυφθούν έξοδα κατασκευής και λειτουργίας συγκεκριμένων έργων ή προγραμμάτων προστασίας περιβάλλοντος, που εκτελούνται από τους Ο.Τ.Α, επειδή προκαλούν προβλήματα διαχείρισης στα στερεά απόβλητά τους. Το επιβαλλόμενο τέλος καθορίζεται ομοίως ανάλογα με το μέγεθος, το ρυπαντικό φορτίο κ.λ.π. Τα ανώτατα όρια επιβολής προστίμων προβλέπονται με Π.Δ. Κατά μία άποψη το επιβαλλόμενο πρόστιμο πρέπει να καθορίζεται ανάλογα με τη συγκεκριμένη βλάβη του περιβάλλοντος, ώστε να καλύπτεται η δαπάνη για την αναγκαία επανόρθωση και επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση. Η άλλη άποψη είναι ότι η αρχή του ρυπαίνοντος είναι δυνατόν να λειτουργήσει και ως αρχή της πρόληψης έναντι των πολιτών, όταν οι τελευταίοι γνωρίζουν το επαπειλούμενο πρόστιμο¹⁶².

Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» δεν επιφέρει απλώς μια οικονομική κύρωση, δεν είναι απλώς μέσο καταλογισμού του κόστους. Στόχος είναι να φέρει στο προσκήνιο την έννοια της ευθύνης που έχει ο ρυπαίνων για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος, την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ του ρυπαίνοντα και της βλάβης που προκαλείται, καθώς και το γεγονός ότι το περιβάλλον δεν είναι ένα αγαθό που προσφέρεται δωρεάν και το οποίο μπορεί ο καθένας να το σπαταλά δωρεάν και χωρίς συνέπειες¹⁶³. **Η εφαρμογή όμως της αρχής συναντά πολλές δυσχέρειες και αντιφάσεις**

¹⁶² Θεόδωρος Παναγόπουλος, Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος, ο.π σελ. 80

¹⁶³ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π , σελ. 64

που σε μεγάλο βαθμό ακυρώνουν τους διακηρυγμένους στόχους της. Καταρχήν δεν είναι πάντα εφικτό να αποτιμάται το κόστος της αντιπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς. Επιπλέον δυσκολία παρουσιάζει ο εντοπισμός του ρυπαίνοντα σε περίπτωση σωρευτικής μόλυνσης. Το κυριότερο όμως είναι ότι σε συνθήκες ελεύθερης αγοράς έχει επικρατήσει η άποψη ότι «όποιος πληρώνει μπορεί και να ρυπαίνει», ότι υφίσταται δηλαδή δικαίωμα στη ρύπανση. Κάτι τέτοιο επαληθεύεται με το εμπόριο των αδειών εκπομπής ρύπων. Πολλές φορές μάλιστα ο ρυπαίνων αντί να πληρώνει πληρώνεται καθώς τα έσοδα από την επιβολή περιβαλλοντικών φόρων και επιβαρύνσεων «ανακυκλώνονται», διατίθενται δηλαδή ως επιδοτήσεις προς τους ρυπαντές ως κίνητρα για να θέσουν σε εφαρμογή μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος. Έτσι λοιπόν, στον καπιταλισμό, το περιβάλλον καθίσταται αγοραίο και ανταλλάξιμο είδος, δηλαδή έννομο αγαθό «σχετικής προστασίας».

3.4 Η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή τους

Όταν τα προληπτικά μέτρα δεν έχουν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα και επέρχεται οικολογική ζημία, το άρθρο 130P 2 (και σήμερα 174 παρ. 2) ΣυνθΕΚ επιτάσσει την αποκατάσταση της ζημίας κατά προτεραιότητα στην πηγή. Η πρακτική σημασία της μεθοδολογικής αυτής επιταγής είναι μεγάλη καθώς, όπως είναι γνωστό, η οικολογική ζημία δεν περιορίζεται σε ορισμένο χώρο αλλά διαχέεται είτε από τη φύση της (π.χ. διασυννοριακή ρύπανση), είτε ηθελημένα (π.χ. μεταφορά αποβλήτων).

Η αρχή της επανόρθωσης της περιβαλλοντικής ζημίας στην πηγή εφαρμόζεται ευρέως, τόσο σε επίπεδο κανονιστικών ρυθμίσεων, όσο και

σε νομολογιακό επίπεδο, για την εξεύρεση λύσης στο ακανθώδες ζήτημα της διαχείρισης και διάθεσης των αποβλήτων¹⁶⁴. Αρχικά, η Οδηγία 84/631 σχετικά με τις διασυνοριακές μεταφορές των επικίνδυνων αποβλήτων αντιμετώπιζε τα απόβλητα ως εμπορεύματα και έθετε ως αρχή την ελεύθερη μεταφορά τους ενώ κατ' εξαίρεση επέτρεπε τον περιορισμό της από τα κράτη μέλη.

Η ανωτέρω Οδηγία αντικαταστάθηκε από τον Κανονισμό 259/ 1993 του Συμβουλίου σχετικά με την παρακολούθηση και τον έλεγχο της μεταφοράς αποβλήτων στο εσωτερικό της Κοινότητας, με τον οποίο η ελεύθερη μεταφορά των αποβλήτων μεταπίπτει σε εξαίρεση. Η διαχείριση των αποβλήτων διέπεται από την αρχή της διάθεσής τους στην πηγή, όπως αυτή αναλύεται στις ειδικότερες αρχές της εγγύτητας και της αυτάρκειας¹⁶⁵. Η αρχή της αυτάρκειας επιβάλλει τη δημιουργία ενός δικτύου εγκαταστάσεως και διάθεσης αποβλήτων στα κράτη - μέλη, το οποίο να επιτρέπει στην Κοινότητα να καταστεί αυτάρκης στον τομέα της διάθεσης των αποβλήτων και στα κράτη μέλη να τείνουν χωριστά προς το στόχο αυτό λαμβανομένων υπόψη των γεωγραφικών συνθηκών ή της ανάγκης ειδικών εγκαταστάσεων για ορισμένες κατηγορίες αποβλήτων. Η αρχή της εγγύτητας επιβάλλει τη διαμόρφωση ενός δικτύου που να επιτρέπει τη διάθεση των αποβλήτων στην πλησιέστερη

164 Βλ. αναλυτ. Νικολόπουλο, Το νομικό καθεστώς της διακίνησης των αποβλήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ενιαία Αγορά, Νόμος και Φύση 2/1996, σ. 395.

165 Οι αρχές αυτές έλκουν την καταγωγή τους από τη Σύμβαση της Βασιλείας του 1989 για τον έλεγχο της διακίνησης των επικίνδυνων υλικών και ουσιών και τη διάθεσή τους. Η Σύμβαση αυτή που υπογράφηκε υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε και κυρώθηκε από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα έχει κυρωθεί και από την Ελλάδα με το ν. 2203/1994, Βλ. Παπαδημητρίου / Ασημακόπουλου, Νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση 2/1995, σελ. 229 και 233. Οι ίδιες αρχές διατυπώνονται και στην Οδηγία 91/156 του Συμβουλίου της 18.3.1991 για την τροποποίηση της Οδηγίας 75/442/ΕΟΚ περί των στερεών αποβλήτων.

δυνατή εγκατάσταση με παράλληλη μέριμνα για την προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας.

Το ΔΕΚ στη σχετική νομολογία του εφαρμόζει την αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος στην πηγή και προβαίνει σε στάθμισή της με την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (άρθ. 28 επ. ΣυνθΕΚ).

Στη απόφαση «απόβλητα Βαλλονίας»¹⁶⁶ το ΔΕΚ έκρινε ότι η απόλυτη απαγόρευση από το Βασίλειο του Βελγίου της διάθεσης αποβλήτων στην περιφέρεια της Βαλλονίας δεν αποτελεί παράβαση των άρθ. 28 επ. ΣυνθΕΚ. Ειδικότερα, το ΔΕΚ δέχθηκε ότι τα απόβλητα, ανακυκλώσιμα ή μη, είναι εμπορεύματα και, συνεπώς, οι περιορισμοί της κυκλοφορίας τους κρίνονται κατά τα άρθρα 28 επ. ΣυνθΕΚ. Όμως, οι διατάξεις αυτές δεν επιβάλλουν την απόλυτα ελεύθερη κυκλοφορία τους, αλλά επιτρέπουν περιορισμούς βάσει του άρθρου 30 ΣυνθΕΚ¹⁶⁷. Συνεπώς, το Δικαστήριο θεώρησε επιτρεπούς τους περιορισμούς που αποσκοπούν στην προστασία του περιβάλλοντος. Δέχθηκε ότι τα απόβλητα δεν είναι απλά εμπορεύματα αλλά «αντικείμενα ιδιαίτερης φύσης», πράγμα που επιβάλλει, κατά περίπτωση, στάθμιση μεταξύ της οικονομικής ελευθερίας και της προστασίας του περιβάλλοντος. Η απορρέουσα από τη Συνθήκη αρχή της επανόρθωσης στην πηγή, όπως ενισχύεται από τη

¹⁶⁶ Απόφαση ΔΕΚ της 9.7.1992, υπόθ. C-2/1990, Επιτροπή κατά Βελγίου, Συλλ. I-4441.

¹⁶⁷ Άρθρο 30 ΣυνθΕΚ: «Οι διατάξεις των άρθρων 28 και 29 δεν αντιτίθενται στις απαγορεύσεις ή στους περιορισμούς εισαγωγών, εξαγωγών ή διαμετακομίσεων που δικαιολογούνται από λόγους δημοσίας ηθικής, δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας, προστασίας της υγείας και της ζωής των ανθρώπων και των ζώων ή προφυλάξεως των φυτών, προστασίας των εθνικών θησαυρών που έχουν καλλιτεχνική, ιστορική ή αρχαιολογική αξία... Οι απαγορεύσεις ή οι περιορισμοί αυτοί δεν δύνανται πάντως να αποτελούν ούτε μέσο αυθαίρετων διακρίσεων ούτε συγκεκριμένο περιορισμό στο εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών».

Σύμβαση της Βασιλείας, την οποία έχει υπογράψει η Κοινότητα, επιβάλλει τη διάθεση των αποβλήτων στον τόπο παραγωγής τους¹⁶⁸.

3.5 Η αρχή της βιωσιμότητας ή της αειφορίας

Σύμφωνα με τον ορισμό που υιοθετήθηκε στη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη του Ρίο, ως αειφόρος ορίζεται « η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενεάς, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες»¹⁶⁹. Αυτό σημαίνει ότι η διαχείριση και εκμετάλλευση των φυσικών πόρων πρέπει να γίνεται με τρόπο που να διασφαλίζει τη διατήρησή τους και προς χάρη των επερχόμενων γενεών¹⁷⁰. Στόχος, δηλαδή, είναι η μακροπρόθεσμη διασφάλιση του περιβάλλοντος.

Η αρχή της βιώσιμης ή αειφόρου ανάπτυξης καθιερώνεται σήμερα στο άρθρο 24 του ελληνικού Συντάγματος που αποδίδει τη σχετική νομολογία του ΣτΕ¹⁷¹, καθώς και στα άρθρα 2, 6 και 174 παρ.1 της ΣυνθΕΚ.

Στους κόλπους των θεωρητικών του δικαίου του περιβάλλοντος γίνεται συζήτηση σχετικά με τον «περιβαλλοντοκεντρικό» ή μη χαρακτήρα του δικαίου που αντανακλάται στη διατύπωση της παραπάνω αρχής ως αρχής της βιωσιμότητας ή της βιώσιμης ανάπτυξης αντίστοιχα.

¹⁶⁸ Βλ. απόφαση ΔΕΚ της 10.5.1995, C- 422/1992, Επιτροπή κατά Γερμανίας, Συλλ. I – 1097.

¹⁶⁹ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π., σελ. 55

¹⁷⁰ Βλ. Μ. Δεκλερή, Ο Δωδεκάδελτος του περιβάλλοντος. Αρχές της βιώσιμης ανάπτυξεως, Νόμος και Φύση 1995, 283 επ.

¹⁷¹ βλ. ΣτΕ 2755,2759-60/94, 2537/96, 2731/97, 637/98, 3478/2000

Η μία άποψη, που έχει ως αφετηρία την αρμονική συνύπαρξη οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος δέχεται ως αρχή του δικαίου του περιβάλλοντος την αρχή της *βιώσιμης ανάπτυξης*¹⁷², στην οποία αναγνωρίζει την ύπαρξη τριών πυλώνων, του οικονομικού, του κοινωνικού και του περιβαλλοντικού¹⁷³. **Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης εμπεριέχει εξ ορισμού έναν αναγκαίο συμβιβασμό μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος και είναι μοιραίο σε τυχόν στάθμιση να γέρνει η πλάστιγγα προς το έννομο αγαθό «οικονομική ανάπτυξη».**

Η δεύτερη άποψη πρεσβεύει τον περιβαλλοντοκεντρικό χαρακτήρα του δικαίου θεωρώντας ότι η θεμελιώδης συνιστώσα οιασδήποτε πολιτικής των δημοσίων αρχών πρέπει να είναι η προστασία του περιβάλλοντος¹⁷⁴. Αυτή η *αρχή της βιωσιμότητας ή της αειφορίας* δίνει το σωστό μέτρο της επιθυμητής προστασίας επιτυγχάνοντας σε τελευταία ανάλυση μια ισόρροπη στάθμιση.

Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ή της αειφορίας συνδέεται επίσης με ορισμένες μερικότερες αρχές. Αυτές είναι¹⁷⁵: η *αρχή της ήπιας ανάπτυξης*, όπου σύμφωνα με τη νομολογία « συμφώνως προς τους κανόνες, που απορρέουν εξ αυτής της έννοιας της βιωσιμότητας, η οικιστική ανάπτυξεις των μικρών νήσων είναι πάντοτε ήπια και συνδέεται αμέσως με την διατήρησιν του παραδοσιακού χαρακτήρος αυτών και του νησιωτικού ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος και τοπίου». (ΣτΕ 1588/99), η *αρχή του σεβασμού της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων*, η

¹⁷² Βλ. Γ. Δελλή, Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος – Οι διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινοτική έννομη τάξη, εκδ. Σάκκουλα, 1998.

¹⁷³ Α. Παπανδρέου – Β. Καραγεώργου, Οικονομικά εργαλεία για την αειφόρο ανάπτυξη, Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου, 2004

¹⁷⁴ Βλ. Μ. Δεκλερή, Ο Δωδεκάδελτος του περιβάλλοντος, ο.π. σελ. 33 επ.

¹⁷⁵ Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π., 59 επ.

αρχή της ικανότητας ανασύστασης ή αποκατάστασης του φυσικού κεφαλαίου και τέλος η αρχή του περιβαλλοντικού κεκτημένου, σύμφωνα με την οποία πρέπει να καταβάλλεται κάθε προσπάθεια να αποφεύγεται η περαιτέρω επιδείνωση του περιβάλλοντος έτσι ώστε να διατηρείται τουλάχιστον το υπάρχον status quo αν δεν είναι δυνατή η βελτίωσή του¹⁷⁶.

Συμπερασματικά, λοιπόν, οι νομικές έννοιες που συνθέτουν το περιεχόμενο κι έτσι προσδιορίζουν τη δεσμευτική ισχύ της αρχής της βιωσιμότητας ή της βιώσιμης ανάπτυξης είναι τα εξής:

- α) η αρχή της πρόληψης της βλάβης του περιβάλλοντος, φυσικού-πολιτιστικού- οικιστικού.
- β) η αρχή της χρονικής συνέχειας με την πρόνοια όχι μόνο για την παρούσα αλλά και για τις επόμενες γενιές.
- γ) η αρχή της αποτελεσματικότητας,
- δ) η αρχή της ισορροπίας και της αρμονίας με την πρόβλεψη για ανάπτυξη συμβατή με τη ύπαρξη του οικείου οικοσυστήματος αλλά και με την υγεία του ανθρώπου,
- ε) οι αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογίας με την απαίτηση για ανάπτυξη χωρίς περιττή ανάλωση του φυσικού περιβάλλοντος.

Με βάση τα παραπάνω η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ή της αειφορίας αποτελεί συνισταμένη πολλών αρχών που προϋπάρχουν. Κατά συνέπεια μπορεί να θεωρηθεί συνολική γενική αρχή ή «αρχή ομπρέλα» του δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος.

¹⁷⁶ βλ. ΣτΕ 10/88-Ολομ.

4. Το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο

4.1 Η διαμόρφωση συγκροτημένης περιβαλλοντικής νομοθεσίας (αρθ. 175 Συνθ ΕΚ).

Ο τύπος και η διαδικασία μετουσίωσης της αμιγούς περιβαλλοντικής πολιτικής της Κοινότητας η οποία περιγράφεται στο άρθρο 174 ΣυνθΕΚ σε κανόνες και μέτρα του παραγώγου κοινοτικού δικαίου προβλέπεται από το άρθρο 175 ΣυνθΕΚ.

Καταρχήν, οι απαραίτητες νομικές πράξεις λαμβάνονται από το Συμβούλιο με πλειοψηφία (άρθ. 175 παρ. 1 και 3 ΣυνθΕΚ) και με τη διαδικασία του άρθρου 251 ΣυνθΕΚ, ύστερα από διαβούλευση με την Οικονομική και την Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Ο κανόνας της πλειοψηφίας διευκολύνει αισθητά την εκπόνηση προγραμμάτων γενικών δράσεων, των μέτρων εφαρμογής των δράσεων αυτών και της κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας εν γένει¹⁷⁷.

Ομοφωνία απαιτείται για τη λήψη αποφάσεων επί θεμάτων που θεωρούνται «ευαίσθητα» από πολιτική άποψη και τα οποία απαριθμούνται στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 175. Πρόκειται για τη θέσπιση διατάξεων με προεξέχοντα φορολογικό χαρακτήρα, μέτρων που επηρεάζουν τη χωροταξία, τις χρήσεις γης (εξαιρουμένης της διαχείρισης αποβλήτων), την ποσοτική διαχείριση και διαθεσιμότητα των υδάτινων πόρων ή που επηρεάζουν «αισθητά» την επιλογή ενός κράτους μέλους μεταξύ διαφορετικών πηγών ενέργειας και τη διάρθρωση του ενεργειακού του σχεδιασμού. Στις περιπτώσεις αυτές το Συμβούλιο αποφασίζει ύστερα από Πρόταση της Επιτροπής και διαβούλευση με το

¹⁷⁷ Ιωάννης Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π., σελ. 34

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Πάντως είναι δυνατή η επιστροφή στον κανόνα της πλειοψηφίας ακόμα και για τους τομείς της παραγράφου αυτής, εάν το Συμβούλιο, με (ομόφωνη) απόφαση του, αυτοδεσμευτεί ως προς τούτο¹⁷⁸.

Το οικονομικό κόστος της υλοποίησης της κοινοτικής πολιτικής για το περιβάλλον το επωμίζονται καταρχήν τα κράτη μέλη (άρθ. 175 παρ. 4 ΣυνθΕΚ) εκτός εάν τούτο είναι «δυσανάλογο» οπότε και επιτρέπεται η θέσπιση προσωρινών παρεκκλίσεων ή χρηματοδοτικής στήριξης μέσω του Ταμείου Συνοχής με την επιφύλαξη της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» (άρθ. 175 παρ. 5 ΣυνθΕΚ).

Τέλος, κατ' ευθεία εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας, τα κράτη μέλη δικαιούνται να διατηρούν ή να εφαρμόζουν μέτρα ενισχυμένης προστασίας του περιβάλλοντος (άρθ. 176 ΣυνθΕΚ), τα οποία αποκλίνουν ως εκ τούτου από εκείνα που θεσπίζει ο κοινοτικός νομοθέτης. Η ενεργοποίηση της εξαιρετικής αυτής εξουσίας εξαρτάται από τρεις προϋποθέσεις, μία διαδικαστική (κοινοποίηση του εθνικού μέτρου στην Επιτροπή) και δύο ουσιαστικές (το εθνικό μέτρο θα πρέπει να επιτυγχάνει ποιοτικά υψηλότερη προστασία του περιβάλλοντος και να είναι συμβατό με τις υπόλοιπες διατάξεις της Συνθήκης ΕΚ)¹⁷⁹. Συναφώς, εκτός από την περίπτωση των μέτρων ενισχυμένης προστασίας, ένα κράτος μέλος μπορεί να αποκλίνει από τον κοινοτικό κανόνα, προσωρινά όμως αυτή τη φορά, κατ' εφαρμογή του τελευταίου εδαφίου του άρθρου 174 παρ. 2 ΣυνθΕΚ, σύμφωνα με το οποίο «τα μέτρα εναρμόνισης που ανταποκρίνονται σε ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος

¹⁷⁸ Ιωάννης Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π., σελ. 34

¹⁷⁹ Ιωάννης Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π., σελ. 35

περιλαμβάνουν, όπου ενδείκνυται, ρήτρα διασφάλισης που εξουσιοδοτεί τα κράτη μέλη να λαμβάνουν, για μη οικονομικούς λόγους, προσωρινά μέτρα υποκείμενα σε κοινοτική διαδικασία ελέγχου».

4.2 Η κανονιστική δραστηριότητα των κοινοτικών οργάνων στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος

Τα όργανα της Κοινότητας και, κυρίως, το Συμβούλιο στο οποίο οι διατάξεις της Συνθήκης παρέχουν την αποφασιστική αρμοδιότητα σε περιβαλλοντικά θέματα, έχουν αναπτύξει, ήδη από τη δεκαετία του '70, έντονη κανονιστική δραστηριότητα. Το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος απαρτίζεται κυρίως από Οδηγίες και, δευτερευόντως από Κανονισμούς, Αποφάσεις (που είναι δεσμευτικές για τους αποδέκτες), Συστάσεις και Γνώμες καθώς και Soft Law πράξεις όπως Γενικά Προγράμματα και Προγράμματα Δράσης. Η επιλογή αξιοποίησης της Οδηγίας ως μέσου για την πραγμάτωση των στόχων που θέτει η Συνθήκη, αποτελεί πολιτική επιλογή που εξηγείται από το χαρακτήρα αυτής της κανονιστικής πράξης, όπως προκύπτει από το άρθρο 249 εδ. γ' ΣυνθΕΚ, που ορίζει ότι «Η Οδηγία δεσμεύει κάθε κράτος μέλος στο οποίο απευθύνεται, όσον αφορά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνει την επιλογή του τύπου και των μέσων στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών». Τα όργανα της Κοινότητας δεν θέλησαν, εν όψει και του ότι, μέχρι το 1986, η δράση τους δεν διέθετε σαφές και αναμφισβήτητο νομικό έρεισμα, να επέμβουν στις εθνικές έννομες τάξεις με το δραστικό μέσο του Κανονισμού, ο οποίος, σύμφωνα με το άρθ. 249 εδ. β' ΣυνθΕΚ, «έχει γενική ισχύ» και «είναι δεσμευτικός ως προς όλα τα μέρη του και ισχύει άμεσα σε κάθε κράτος μέλος». Η προστασία του περιβάλλοντος είναι τομέας πολιτικά ευαίσθητος, που παρουσιάζει

ιδιομορφίες από χώρα σε χώρα, και η λήψη μέτρων απαιτεί αξιολογήσεις και διαβαθμίσεις ανάλογα με τη φύση και την έκταση των προβλημάτων σε κάθε κράτος μέλος αλλά και σταθμίσεις και συμβιβασμούς συγκρουόμενων συμφερόντων¹⁸⁰.

Η εφαρμογή, όμως, του κοινοτικού δικαίου στον χώρο των κρατών – μελών προσκρούει σε ορισμένα πολύ σημαντικά προβλήματα. Ένα από αυτά συνιστά η έντονη διαφοροποίηση των περιβαλλοντικών συνθηκών σε ένα γεωγραφικό χώρο που εκτείνεται σε όλο σχεδόν το ευρωπαϊκό έδαφος από τον Αρκτικό Κύκλο μέχρι τη Μεσόγειο Θάλασσα και από τον Ατλαντικό Ωκεανό και τα βρετανικά νησιά μέχρι τα σύνορα της Ρωσίας.

Πρόβλημα όμως εμφανίζεται και με την ενιαία εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου στο χώρο των κρατών – μελών. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η υποχρέωση των κρατών – μελών για την προώθηση των στόχων της κοινοτικής πολιτικής για το περιβάλλον δεν εξαντλείται στην ενσωμάτωση των κοινοτικών κανόνων στο εθνικό δίκαιο αλλά περιλαμβάνει και την ορθή και πλήρη εφαρμογή των εν λόγω εσωτερικών πια διατάξεων. Από το 1990 λοιπόν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει καθιερώσει τη διενέργεια συνεδριάσεων από κοινού με τις εθνικές Διοικήσεις για τη συζήτηση ενδεχόμενων παραβιάσεων ή και ζητημάτων που αφορούν τη σωστή εφαρμογή Οδηγιών για το περιβάλλον. Εάν δε αποτύχει ο παραπάνω τρόπος τότε ενεργοποιείται το άρθρο 169 της Συνθήκης περί Ε.Ο.Κ που περιλαμβάνει μια διαδικασία με τα εξής στάδια : α) την επίσημη « προειδοποιητική» επιστολή, β) την αιτιολογημένη γνώμη και γ) την προσφυγή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο¹⁸¹.

¹⁸⁰ Ιωάννης Καρακώστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π σελ. 56

¹⁸¹ Θεόδωρος Παναγόπουλος, Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος, ο.π, σελ. 149

Ο έλεγχος τώρα για το αν τα κράτη – μέλη εφαρμόζουν το κοινοτικό δίκαιο διέρχεται τα εξής στάδια¹⁸²:

α) Πρώτον ότι τα κράτη – μέλη έλαβαν τα κατάλληλα εθνικά μέτρα σχετικά με την εφαρμογή των Οδηγιών και τα ανακοίνωσαν.

Σύμφωνα με την Επιτροπή, η διοικητική εγκύκλιος δεν αποτελεί κατάλληλο μέτρο καθώς είναι δυνατόν να τροποποιηθεί και δεν παρέχει τις εγγυήσεις μιας νομοθετικής ρύθμισης. Η μεταφορά, επίσης, του κοινοτικού δικαίου στην εθνική νομοθεσία δεν είναι αποτελεσματική εάν δεν συνοδεύεται από κυρώσεις με αποτελεσματικά αποτρεπτικό ρόλο για τις περιπτώσεις μη τήρησης των εθνικών διατάξεων περί μεταφοράς της κοινοτικής νομοθεσίας (βλ. υπόθεση 8/88 του Δ.Ε.Κ).

β) Δεύτερον ότι τα εθνικά αυτά μέτρα εφαρμόζουν και ερμηνεύουν το κοινοτικό δίκαιο κατά τρόπο ορθό και πλήρη και

γ) Τρίτον ότι οι εθνικές εκτελεστικές πράξεις εφαρμόζονται κατά τρόπο ορθό στην πράξη γιατί άλλο θέμα είναι η μεταφορά του κοινοτικού δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη και άλλο θέμα είναι η καλή εφαρμογή της εθνικής νομοθεσίας.

Τα κράτη μέλη όμως δεν αξιοποίησαν, στο βαθμό που θα έπρεπε, την ελευθερία δράσεως που τους παρέχουν οι Οδηγίες, ενσωματώνοντάς τις εμπροθέσμως και προσηκόντως στο εθνικό δίκαιο με αποτέλεσμα να υπάρχει πληθώρα από καταδίκες Κρατών (πολύ συχνά και της Ελλάδας) από το ΔΕΚ για μη συμμόρφωση σε περιβαλλοντικές Οδηγίες¹⁸³. Επίσης, έχει αναπτυχθεί πλούσια νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σχετικά με την άμεση ισχύ Οδηγιών που δεν έχουν ενσωματωθεί εγκαίρως από το κράτος μέλος, την αστική ευθύνη του τελευταίου έναντι των ζημιωθέντων από την παράβασή του, καθώς

¹⁸² Βλ. αναλ. Θεόδωρου Παναγόπουλου, Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος, ο.π, σελ. 149

¹⁸³ Για σχετική νομολογία του ΔΕΚ, βλ. Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π σελ. 56, σημ. 96

επίσης σχετικά με την υποχρέωση των κρατών μελών να μην λαμβάνουν μέτρα που να αντιβαίνουν προς το σκοπό μιας Οδηγίας πριν από την εκπνοή της προθεσμίας μεταφοράς της στα εθνικά δίκαια.

Χαρακτηριστικό των πράξεων του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου που αφορούν το περιβάλλον είναι ο εξειδικευμένος χαρακτήρας τους και η διαμόρφωση του περιεχομένου τους κυρίως βάσει τεχνικών δεδομένων και επιστημονικών πορισμάτων και λιγότερο βάσει νομικών αξιολογήσεων. Οι Οδηγίες αφορούν ειδικά, απολύτως συγκεκριμένα θέματα και περιλαμβάνουν λεπτομερείς ρυθμίσεις, οι οποίες, συχνά, έχουν ως περιεχόμενο τον καθορισμό ανώτατων τιμών ρυπογόνων ουσιών ή δεικτών ποιότητας ορισμένων περιβαλλοντικών αγαθών¹⁸⁴.

5. Η θέση του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην εθνική έννομη τάξη. Υπεροχή και άμεση ισχύς του κοινοτικού δικαίου

Η θέση του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην εθνική έννομη τάξη προσδιορίζεται από τις θεμελιώδεις αρχές της υπεροχής και της αμεσότητας¹⁸⁵. Σύμφωνα με την *αρχή της υπεροχής*, που απορρέει, κατά το ΔΕΚ, από το πνεύμα των ιδρυτικών Συνθηκών¹⁸⁶, κάθε κανόνας του πρωτογενούς ή παράγωγου κοινοτικού δικαίου υπερέχει κάθε εθνικού κανόνα, προγενέστερου ή μεταγενέστερου. Η πραγμάτωση της αρχής της υπεροχής επαφίεται στον εθνικό δικαστή, ο οποίος καλείται να

¹⁸⁴ Καράκωστας, ο.π σελ. 57

¹⁸⁵ Καράκωστας, ο.π σελ. 64 επ.

¹⁸⁶ Βλ. τη θεμελιώδη απόφαση του ΔΕΚ της 15.7.1964 στην υπόθεση *Costa v. Enel*, C- 6/1964, Συλλ. 1964, 1141.

εφαρμόσει αυτεπαγγέλτως το κοινοτικό δίκαιο και να του προσδώσει πλήρη αποτελεσματικότητα¹⁸⁷. Όμως, η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου από τον εθνικό δικαστή προϋποθέτει την *άμεση ισχύ* του στην εθνική έννομη τάξη, την ικανότητα των διατάξεών του να αποτελέσουν το θεμέλιο ιδιωτικών δικαιωμάτων.¹⁸⁸ Προϋποθέσεις για την άμεση εφαρμογή κοινοτικής διάταξης είναι, αφενός, να αφορά κατά περιεχόμενο την εσωτερική έννομη τάξη και όχι, αποκλειστικά, τις σχέσεις των κρατών μελών με την Κοινότητα ή τη θεσμική οργάνωση της Κοινότητας και τις αρμοδιότητες των οργάνων της, και, αφετέρου, να είναι επαρκώς ακριβής, ανεπιφύλακτη και να μην χρειάζεται περαιτέρω εξειδίκευση, η οποία να επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των αρμοδίων οργάνων. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι δύσκολα θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άμεση ισχύς των διατάξεων της ΣυνθΕΚ που αφορούν το περιβάλλον. Οι διατάξεις των άρθ. 2 και 6 αλλά και των άρθ. 174 επ. ΣυνθΕΚ απευθύνονται στα όργανα της Κοινότητας και τους παρέχουν την αρμοδιότητα να θεσπίσουν μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος. Ο καθορισμός των γενικών αρχών και στόχων της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής δεν αναιρεί την ευρεία διακριτική ευχέρεια που παρέχεται στα όργανα της Κοινότητας κατά την υλοποίησή της.

Η άμεση ισχύς, εξάλλου, των Κανονισμών καθιερώνεται ευθέως από τη Συνθήκη (άρθ. 249 παρ. 2), ενώ έχει γίνει δεκτό ότι και οι Αποφάσεις μπορούν να θεμελιώσουν ιδιωτικά δικαιώματα, αν υποχρεώνουν τα κράτη, στα οποία απευθύνονται, σε συγκεκριμένη συμπεριφορά.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Βλ. την απόφαση του ΔΕΚ της 9.3.1978 στην υπόθεση *Simmenthal*, C – 106/1977, Συλλ. 1978, 629.

¹⁸⁸ Βλ. Σκανδάμη, Ευρωπαϊκό δίκαιο και στοιχεία ελληνικού δικαίου προσαρμογής, σ. 410.

¹⁸⁹ ΔΕΚ, υπόθεση *Grad*, C-9/1970, Συλλ. 1970, 825, και υπόθεση *Lesage*,

Τα δυσχερέστερα ζητήματα τίθενται σε σχέση με την άμεση ή μη ισχύ των Οδηγιών, οι οποίες αποτελούν και το κυριότερο μέσο άσκησης της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής. Ήδη από τον ορισμό τους στο άρθρο 249 παρ. 3 συνάγεται ότι η ισχύς τους στην εθνική έννομη τάξη εξαρτάται από την ενσωμάτωσή τους στο εσωτερικό δίκαιο, με εθνικές πράξεις, που καθορίζουν τον «τύπο και τα μέσα» με τα οποία θα επιτευχθεί, στο συγκεκριμένο κράτος μέλος, το αποτέλεσμα που επιδιώκεται με την Οδηγία. Με αφετηρία τη βασική σκέψη ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να ματαιώνουν την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου παραβαίνοντας τις υποχρεώσεις η αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος σε Οδηγίες που αφορούν περιβαλλοντικά θέματα αποτελεί τον προσφορότερο τρόπο αντιμετώπισης της συχνής παράλειψης ενσωμάτωσης ή πλημμελούς ενσωμάτωσης από τα κράτη μέλη. Σύμφωνα με τα ανωτέρω, η Οδηγία μπορεί να ιδρύσει δικαιώματα του ιδιώτη έναντι του κράτους, το οποίο αποτελεί τον αποδέκτη της, όχι όμως και υποχρεώσεις των ιδιωτών έναντι του κράτους ή έναντι άλλων ιδιωτών.¹⁹⁰ Αυτό, όμως, έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία αξιοποίησής των εν λόγω Οδηγιών έναντι ιδιωτών φορέων ρυπογόνων δραστηριοτήτων. Πάντως, η λειτουργική έννοια του Κράτους που υιοθετείται από την νομολογία του ΔΕΚ¹⁹¹ σε αντίθεση με την κρατούσα στην Ελλάδα οργανική θεωρία¹⁹² διευκολύνει το επικλητό των Οδηγιών έναντι δημοσίων επιχειρήσεων με μορφή Α.Ε., στις οποίες ανατίθενται στη χώρα μας μερικές από τις σημαντικότερες δραστηριότητες, που εγκυμονούν κινδύνους για το περιβάλλον. Τέλος, ο κοινοτικός δικαστής επιδιώκει την παρεμπόδιση λήψης εθνικών μέτρων που υποβαθμίζουν το περιβάλλον,

C- 20/1970, Συλλ. 1970, 261.

¹⁹⁰ Βλ. Καράκωστα , Περιβάλλον και Δίκαιο, 1996,σελ. 67

¹⁹¹ Βλ. ΔΕΚ, υπόθεση Foster, C-188/1989, Συλλ.1990 I- 3313

¹⁹² Βλ. Σπηλιωτόπουλο, Εγχειρίδιο διοικ. δικαίου, σ. 17 επ.

ακόμα και πριν καταστεί δεσμευτικός ο κοινοτικός κανόνας, ώστε να εξασφαλιστεί η επικείμενη εφαρμογή του¹⁹³.

Για την αποτελεσματική και ομοιόμορφη εφαρμογή των Οδηγιών σημαντικό ρόλο παίζει και η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού δικαίου προσαρμογής η οποία συνίσταται στην άρση της σύγκρουσης, σε περίπτωση αμφισημίας μεταξύ της εθνικής και της κοινοτικής ερμηνείας μίας κοινοτικής προελεύσεως διάταξης προς όφελος της δεύτερης.¹⁹⁴ Δεν είναι επιτρεπτή όταν αντιβαίνει στο γράμμα της εθνικής διάταξης, γιατί τότε υπάρχει, στην πραγματικότητα, ελλιπής ενσωμάτωση της Οδηγίας και τίθεται ζήτημα άμεσης εφαρμογής των διατάξεών της.¹⁹⁵

Ως συμπέρασμα μπορεί να λεχθεί ότι καθοριστικό ρόλο στην αποτελεσματικότερη προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσω των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, και ιδίως των Οδηγιών, παίζουν οι βασικές νομολογιακές αρχές που προαναφέρθηκαν και οι οποίες συνοψίζονται ως εξής¹⁹⁶:

- 1) Στην υποχρέωση ορθής, πλήρους και έγκαιρης μεταφοράς της Οδηγίας.
- 2) Στην αρχή της υπεροχής των κοινοτικών ρυθμίσεων απέναντι στις αντίστοιχες εθνικές διατάξεις.
- 3) Στην αρχή της αμέσου ισχύος ή της παραγωγής αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών (στις κάθετες σχέσεις) εφόσον έχει παρέλθει άπρακτη η προθεσμία ενσωμάτωσής τους.

¹⁹³ Βλ. ΔΕΚ , υπόθεση Interenvironnement, C – 129/96, Συλλ. I- 7411

¹⁹⁴ Βλ. Σκανδάμη, Ευρωπαϊκό δίκαιο και στοιχεία ελληνικού δικαίου προσαρμογής I,5 σ. 456.

¹⁹⁵ Βλ. Σκανδάμη, ο.π

¹⁹⁶ Βλ. Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π σελ. 69

- 4) Στην αρχή του σεβασμού του περιεχομένου Οδηγίας κατά τη διάρκεια της προθεσμίας ενσωμάτωσής της.
- 5) Στην αρχή της σύμφωνης προς το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου προσαρμογής.

III. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. (Ε.Σ.Δ.Α).

Ούτε η Ε.Σ.Δ.Α ούτε τα Πρωτόκολλα που τη συνοδεύουν αναγνωρίζουν το «δικαίωμα στο περιβάλλον». Τα θέματα, λοιπόν, που αφορούν το περιβάλλον προκύπτουν με βάση άλλα δικαιώματα που προβλέπονται από τη Σύμβαση όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), το δικαίωμα στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 8) καθώς και το δικαίωμα στην περιουσία (άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου του 1952). Συγκεκριμένα , σε ορισμένες περιπτώσεις, το Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΔΑΔ) κλήθηκε να κρίνει εάν και κατά πόσο η μόλυνση του περιβάλλοντος μπορεί να συνιστά παραβίαση των παραδοσιακών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών που αναγνωρίζει και προστατεύει η ΕΣΔΑ. Έτσι, στην υπόθεση Zander, το Δ.Α.Δ χαρακτήρισε το δικαίωμα απόλαυσης καθαρών και μη μολυσμένων υδάτων ως δικαίωμα αστικής φύσης κατά την έννοια του άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ, αναγνωρίζοντας έμμεσα την ύπαρξη ενός υποκειμενικού δικαιώματος για ένα καθαρό περιβάλλον. Στις υποθέσεις Lopez Ostra/Spain και Guerra and others/Italy, το Δ.Α.Δ έκρινε ότι οι αναθυμιάσεις αερίων, οι επιβλαβείς

οσμές και άλλες παρεμφερείς οχλήσεις καθώς και τοξικές εκπομπές, επιβλαβείς για τους άμεσους περιοίκους των σχετικών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, συνιστούν παραβιάσεις του δικαιώματος του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής). Στη δεύτερη μάλιστα υπόθεση, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων είχε δεχτεί παραβίαση από την Ιταλία και του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ (Ελευθερία έκφρασης που περιλαμβάνει και την ελευθερία λήψης πληροφοριών), πλην το Δ.Α.Δ δεν υιοθέτησε τη σχετική επιχειρηματολογία. Περαιτέρω, στην υπόθεση Ouml nerydildiz/Turkey, το Δ.Α.Δ έκρινε ότι οι τουρκικές αρχές παραβίασαν το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ (Δικαίωμα στη ζωή) λόγω μη ενημέρωσης των περιοίκων ανεξέλεγκτης χωματερής για εκρήξεις μεθανίου που θα μπορούσαν να λάβουν χώρα και οι οποίες συνέβησαν πράγματι, στην επίμαχη χωματερή¹⁹⁷. Από τη νομολογία αυτή μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι, στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, το δικαίωμα για ένα καθαρό και υγιές περιβάλλον περιλαμβάνεται στην έννοια του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

¹⁹⁷ Για τα παραπάνω βλ. Μιχαήλ Βηλαρά, Συμβούλου Επικρατείας, Δικαστή στο Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Συνταγματικές πτυχές του ευρωπαϊκού δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση (Ιούνιος 2004)

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

I. Ιστορική και νομοθετική εξέλιξη του Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος στην Ελλάδα.

Στην Ελλάδα το πρόβλημα από τη ρύπανση του περιβάλλοντος άρχισε εμφανιζόμενο από τη δεκαετία του 1960, χωρίς όμως να δοθεί η δέουσα σημασία. Υπήρξε επακόλουθο της καπιταλιστικής οικονομικής ανάπτυξης της δεκαετίας εκείνης, το κόστος της οποίας καταβάλουμε εμείς σήμερα και θα συνεχίσουν να καταβάλλουν και οι επόμενες γενιές. Μόλις τη δεκαετία του '80 σημειώνεται σημαντική επιστημονική έρευνα για το περιβάλλον και για τα προβλήματα τα οποία δημιουργούνται από την προσβολή του ενώ διαπιστώνεται η επιτακτική ανάγκη προστασίας του. Ορόσημο για την Ελλάδα στο θέμα της προστασίας του περιβάλλοντος υπήρξε το έτος 1975 με την ψήφιση του ισχύοντος Συντάγματος το οποίο με τα άρθρα 24 και 117 καθιέρωσε για πρώτη φορά άμεσα τη συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος. Μέχρι τότε συνταγματικής προστασίας έχαιρε μόνον η ανθρώπινη ζωή με το άρθρο 13 του Συντάγματος του 1952 και το άρθρο 7 του Συντάγματος του 1927 και επομένως μόνον έμμεσα συνήγετο το αναγκαίο της προστασίας του περιβάλλοντος, ώστε να εκπληρωθεί η βούληση του συντακτικού νομοθέτη περί απολύτου προστασίας της ζωής του ανθρώπου, η οποία είναι άρρηκτο συνδεδεμένη με ένα ισορροπημένο φυσικό περιβάλλον.

Όσον αφορά τη νομοθετική εξέλιξη, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70 η σχετική νομοθεσία δεν περιλαμβανόταν κατά κύριο λόγο σε

ειδικούς νόμους, αλλά οι σχετικές με αυτή διατάξεις ψηφίζονταν ευκαιριακά σε διάφορα νομοσχέδια τα οποία εισηγούνταν τα διάφορα υπουργεία. Εδώ βέβαια αξίζει να αναφερθεί ο ν. 4529/1966 'Περί κυρώσεως της Διεθνούς Σύμβασης «περί προλήψεως ρυπάνσεως της θάλασσας διά πετρελαίου του Λονδίνου του 1954», η οποία δεν ισχύει πλέον. Το 1974 η χώρα μας κυρώνει με το ν.δ 191/1974 τη Σύμβαση Ραμσάρ, το ευαγγέλιο για την προστασίας των υγρότοπων σύμφωνα με τους ειδικούς. Το 1976 ψηφίσθηκε ο ν. 314/1976 Περί κυρώσεως της Διεθνούς Συμβάσεως των Βρυξελλών του 1969 « Περί αστικής ευθύνης συνεπεία ζημιών εκ ρυπάνσεως υπό πετρελαίου». Αργότερα, το π.δ 666/82 καθορίζει τα της ίδρυσης, διαχείρισης και κατανομής του κεφαλαίου περιορισμού της αστικής ευθύνης του πλοιοκτήτη για ζημίες ρύπανσης από το πετρέλαιο, όπως τροποποιήθηκε με το π.δ 494/1989. Το ίδιο έτος ψηφίσθηκε επίσης ο ν. 360/1976 « Περί Χωροταξίας και Περιβάλλοντος» με κύριο στόχο την προστασία του περιβάλλοντος και την κατάρτιση σχεδίων και προγραμμάτων χωροταξίας, καθώς και ο ν.468/1976 « Περί αναζητήσεως, ερεύνης και εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων», όπου επιδιώκεται η προστασία του περιβάλλοντος κατ' έμμεσο τρόπο. Το επόμενο έτος ακολουθεί η ψήφιση του ν. 743/1977 « Περί προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων». Ο νόμος αυτός στηρίζεται στο άρθρο 24 του Συντάγματος και στο άρθρο IX της Διεθνούς Σύμβασης του Λονδίνου του 1954 «Περί προλήψεως της ρυπάνσεως της θάλασσας διά πετρελαίου» (OILPOL). Με το νόμο αυτό γίνεται η πρώτη σημαντική προσπάθεια για την αναγκαία προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στα διεθνή καθιερωμένα, ενώ διευκολύνθηκε η κύρωση από τη χώρα μας της διεθνούς σύμβασης MARPOL 73/78 με τον ν.1269/82. Ακολουθεί ο ν. 855/1978 « Περί κυρώσεως της Διεθνούς Σύμβασης της Βαρκελώνης του 1976 Περί προστασίας της Μεσογείου

Θάλασσας εκ της ρυπάνσεως». Στη συνέχεια, το 1979, εκδίδονται ο ν.947/1979 « Περί οικιστικών περιοχών», και ο ν. 998/1979 « Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της χώρας». Το επόμενο έτος ψηφίζεται ο ν.1032/1980 « Περί συστάσεως Υπουργείου Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος και τη ρύθμιση θεμάτων ιδρύσεως και λειτουργίας βιομηχανιών».

Το 1981 ψηφίζονται ο ν. 1114/1981 « Περί κυρώσεως της Διεθνούς Συμβάσεως της Χάγης της 14.5.1954 Περί προστασίας πολιτιστικών αγαθών», ο ν. 1126/1981 «Περί κυρώσεως της Διεθνούς Συμβάσεως των Παρισίων του 1972 διά την προστασίαν της παγκοσμίου πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς», ο ν.1127/1981 «Περί κυρώσεως της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως του Λονδίνου της 6.5.1969 διά την προστασίαν της Αρχαιολογικής κληρονομιάς» και ο ν.1147/1981 περί κυρώσεως της διεθνούς σύμβασης του 1972 του Λονδίνου «περί προλήψεως ρυπάνσεως της θαλάσσης εξ απορρίψεως καταλοίπων και άλλων υλών τινών διατάξεων». Στη συνέχεια έχουμε το ν. 1269/82 « Για την κύρωση της Διεθνούς Συμβάσεως του Λονδίνου του 1973, περί προλήψεως ρυπάνσεως της θαλάσσης από πλοία», το ν.1327/1983 για την «Αντιμετώπιση εκτάκτων επεισοδίων ρύπανσης του περιβάλλοντος και ρύθμιση συναφών θεμάτων», και το 1985 τους Ν. 1515 και 1561/1985 για τη προστασία του περιβάλλοντος των δύο μεγάλων πόλεων Αθήνας και Θεσσαλονίκης.

Σημαντικό έτος για τη εξέλιξη του Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος στη χώρα μας υπήρξε το 1986 όπου ψηφίστηκε ο Ν. 1638/1986 με τον οποίο κυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση των Βρυξελλών του 1971 «για την ίδρυση διεθνούς κεφαλαίου για την αποζημίωση ζημιών ρύπανσης από πετρελαιοειδή» και κυρίως ο νόμος 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος». Η Εισηγητική Έκθεση του νόμου αυτού τον θεωρεί ως το θεσμικό πλαίσιο για την προστασία του

περιβάλλοντος, δηλαδή ως τον εκτελεστικό νόμο της παρ.1 του άρθρου 24 του Συντάγματος. Σκοπός του νόμου είναι η καθιέρωση θεμελιωδών κανόνων δικαίου για τη προστασία του περιβάλλοντος, όπως επίσης κριτηρίων και μηχανισμών. Ο νόμος, όμως, αυτός ενεργοποιήθηκε μετά την πάροδο τετραετίας με κοινή υπουργική απόφαση, κατόπιν πίεσης εκ μέρους των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων¹⁹⁸.

Το 1992 ψηφίστηκε ο ν. 2039/1992 « Για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς», ο οποίος επικύρωσε της Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Γρενάδας του 1985.

Με το ν. 2242/1994 για Πολεοδόμηση περιοχών δεύτερης κατοικίας σε Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου, προστασίας φυσικού περιβάλλοντος και άλλες διατάξεις, συνεστήθη Ειδικό Σώμα Ελεγκτών για την Προστασία του Περιβάλλοντος (Ε.Σ.Ε.Π.Π) (αρθ.4). Το Σώμα αυτό τελεί υπό την εποπτεία του υπουργού ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ. Το Ε.Σ.Ε.Π.Π έχει ως αποστολή του την προστασία του περιβάλλοντος από την καταστροφή του δασικού πλούτου, τις καταπατήσεις δημοσίων εκτάσεων, τις παράνομες κατατμήσεις με τις αυθαίρετες κατασκευές, τις παράνομες επεμβάσεις σε ρέματα, στον αιγιαλό και στη ζώνη παραλίας και σε κάθε άλλη παράνομη δραστηριότητα, η οποία μπορεί να έχει δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον (νερό – αέρα – έδαφος) (παρ.2 αρθρ.4).

Άξιος μνείας είναι και ο ν. 2289/1995 για «Αναζήτηση, έρευνα και εκμετάλλευση υδρογονανθράκων και άλλες διατάξεις». Με τον νόμο αυτό καθορίζονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του αναδόχου στο στάδιο ερευνών και εκμετάλλευσης., όπως επίσης τα δικαιώματα του Δημοσίου για την αγορά προϊόντων. Επίσης προβλέπονται καθαροί χώροι χρήσης δημοσίων κτημάτων, αιγιαλού και θαλάσσιας περιοχής, εκμετάλλευση υδρογονανθράκων, υφαλοκρηπίδας ή αποκλειστικής

¹⁹⁸ Βλ. ΦΕΚ 678/Β της 25.10.1990

οικονομικής ζώνης. Τέλος καθορίζεται η λήψη μέτρων ασφαλείας και η εν γένει προστασία του περιβάλλοντος.

Επίσης, με το ν.3199/2003, η χώρα μας ενσωμάτωσε στην ελληνική έννομη τάξη Οδηγία – πλαίσιο για την διαχείριση των υδάτινων πόρων τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Τέλος, μετά και την αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος το 1991, έχουμε το ν. 3208/2003 για « Προστασία των δασικών οικοσυστημάτων, κατάρτιση δασολογίου, ρύθμιση εμπράγματων δικαιωμάτων επί δασών και δασικών εν γένει εκτάσεων και άλλες διατάξεις».

II. Το Σύνταγμα

1. Η ταξική ουσία του Συντάγματος.

Το Σύνταγμα είναι καρπός των αστικών επαναστάσεων και του αγώνα της ανερχόμενης αστικής τάξης ενάντια στη φεουδαρχία. Αποτελεί ένα από τα συστατικά του πολιτικού και νομικού εποικοδομήματος των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, στενά συνδεδεμένο με άλλα στοιχεία του εποικοδομήματος όπως η τυπική ισότητα, το Κοινοβούλιο, το αντιπροσωπευτικό κράτος. Έτσι το Σύνταγμα ταυτίστηκε με την ανατροπή της φεουδαρχίας, την κατάργηση των κλειστών τάξεων και την επικράτηση της τυπικής ισότητας στη βάση της τυπικής ισότητας κατόχου του κεφαλαίου και κατόχου της εργατικής δύναμης που αποτελεί τη μορφή των καπιταλιστικών σχέσεων εκμετάλλευσης. Η τυπική ισότητα συνοδεύεται από την αρχή της αντιπροσώπευσης, την τυπική δημοκρατία και το Κοινοβούλιο. Το Σύνταγμα, λοιπόν, ορίζει ως υποκείμενο των

δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που εξαγγέλλει τον αφηρημένο άνθρωπο, ένα άνθρωπο πέρα και έξω από την κοινωνία, τις κοινωνικές σχέσεις και τις κοινωνικές τάξεις. Στην καπιταλιστική κοινωνία, ωστόσο, επικρατεί η οικονομική και επομένως η πολιτική ανισότητα που οφείλεται στην οικονομική και πολιτική εξουσία της αστικής τάξης η οποία καθορίζει απόλυτα τις οικονομικές και κοινωνικές δομές. Με τη διασφάλιση, λοιπόν, της οικονομικής ελευθερίας μέσα στην αστική κοινωνία που στηρίζεται στην ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής δημιουργούνται οι προϋποθέσεις της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης που εξαρτά την επιβίωσή της από την εργασία που της προσφέρει η αστική τάξη. Βέβαια, η κατοχύρωση της ατομικής ιδιοκτησίας δεν εξασφαλίζεται αποκλειστικά ή κυρίως από τα συνταγματικά κείμενα. Η συνταγματική κατοχύρωση αποτελεί την αντανάκλαση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στο νομικό εποικοδόμημα και, για την ακρίβεια, στο θεμελιώδη νόμο. Η νομική, συνταγματική κατοχύρωση συμπληρώνει την οικονομική και εξωοικονομική βία νομιμοποιώντας την ιδιοκτησία και εδραιώνοντάς την στο επίπεδο της ιδεολογίας. Εξασφαλίζει παράλληλα τη σύνδεση ιδεολογικής και υλικής βίας αφού ο νόμος προϋποθέτει και συνεπάγεται την κρατική δύναμη επιβολής. **Η ισοτιμία ,λοιπόν, και η νομιμότητα που καθιερώνει το Σύνταγμα έχουν ιστορικά όρια που καθορίζονται από τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης και την ατομική της ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής¹⁹⁹.**

¹⁹⁹ Βλ. αναλυτ. Δημήτρη Καλτσώνη, Το Σύνταγμα στη Λενινιστική Σκέψη, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1997

2. Σύνταγμα και προστασία του περιβάλλοντος.

Κύρια πηγή του δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος αποτελεί το ισχύον Σύνταγμα 1975/1986/2001. Το Σύνταγμα προσδιορίζει τον ρόλο και την αποστολή του κράτους στην προστασία του περιβάλλοντος, τις αξιώσεις που δικαιούνται να προβάλλουν ή τα δικαιώματα που μπορούν να αντιτάξουν οι ιδιώτες, αλλά επίσης, ιδίως σε κράτη με ανεπτυγμένη την οικονομία της αγοράς, τα ατομικά δικαιώματα που αποτελούν τα όρια της δράσης αυτής του κράτους²⁰⁰.

Το ισχύον Σύνταγμα αναφέρεται για πρώτη φορά κατά τρόπο άμεσο και ρητό στο θέμα της προστασίας του περιβάλλοντος στο άρθρο 24 το οποίο και αποτελεί θεμελιώδη πηγή του κλάδου αυτού. Σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ.1 , « η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός αν προέχει για την Εθνική Οικονομία η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον». Με την αναθεώρηση του 2001 αναγνωρίζεται το περιβάλλον ως «δικαίωμα του καθενός» και καθιερώνεται η αρχή της αειφορίας ή αλλιώς της βιώσιμης ανάπτυξης, της προστασίας, δηλαδή, του περιβάλλοντος για χάρη και των επόμενων γενεών. Στη νομολογία του ΣτΕ αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι « το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό, προκειμένου να

²⁰⁰ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π σελ. 21

εξασφαλισθεί η οικολογική ισορροπία και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων προς χάρη και των επόμενων γενεών»²⁰¹. Πολύ σημαντικές επίσης αλλαγές που επέφερε η τελευταία αναθεώρηση του Συντάγματος αποτελούν η επέκταση της απαγόρευσης μεταβολής του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων σε όλα τα δάση και όχι μόνο στα δημόσια, καθώς και η κατοχύρωση ως υποχρέωση του Κράτους της σύνταξης δασολογίου και εθνικού κτηματολογίου. **Μεγάλος κίνδυνος όμως δημιουργείται από την τελευταία φράση στην οποία για τη μεταβολή του προορισμού των δασών γίνεται μεν επίκληση του συμφέροντος της εθνικής οικονομίας για την αγροτική ή άλλη εκμετάλλευσή τους, προστίθεται όμως η πολύ ευρύτερη και «εύπλαστη» έννοια του δημοσίου συμφέροντος για τυχόν άλλη χρήση, ενδεχόμενη διασταλτική ερμηνεία της οποίας ακυρώνει σε μεγάλο βαθμό την όποια προστασία.**

Η συνταγματική προστασία δεν περιορίζεται όμως στο αναφερθέν άρθρο 24 του Συντάγματος, αλλά επεκτείνεται και με το άρθρο 117 παρ. 3 και 4 των μεταβατικών διατάξεων του Συντάγματος. Συγκεκριμένα η παράγραφος 3 ορίζει: « Δημόσια ή ιδιωτικά δάση ή δασικές εκτάσεις που καταστράφηκαν ή καταστρέφονται από πυρκαγιά ή που με άλλο τρόπο αποψιλώθηκαν ή αποψιλώνονται, δεν αποβάλλουν για το λόγο αυτό το χαρακτήρα που είχαν πριν καταστραφούν, κηρύσσονται υποχρεωτικά αναδασωτέες και αποκλείεται να διατεθούν για άλλο προορισμό». Η παράγραφος 4 ορίζει: « Η αναγκαστική απαλλοτρίωση δασών ή δασικών εκτάσεων που ανήκουν σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, επιτρέπεται μόνο υπέρ του δημοσίου, σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 17, για λόγους δημόσιας ωφέλειας, διατηρείται πάντως η μορφή τους αμετάβλητη ως δασική».

²⁰¹ ΣτΕ 2537/96(Ολομ.), 3478/00 (Ολομ.), 613/02 (Ολομ.).

Το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει συμβάλλει στη δημιουργική ερμηνεία του άρθρου 24 του Συντάγματος, αποδίδοντας του ρόλο ειδικής διάταξης έναντι συνταγματικών διατάξεων που κατοχυρώνουν αντίπαλα έννομα αγαθά, όπως είναι ιδίως αυτές των άρθρων 106 του Συντάγματος που κατοχυρώνει την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία και το άρθρο 22 παρ.1 που κατοχυρώνει το δικαίωμα στην εργασία. Σύμφωνα με την απόφαση 613/2002 της Ολομελείας του ΣτΕ, « Τα όργανα της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας οφείλουν, κατά την έννοια της ανωτέρω διατάξεως, ερμηνευομένης εν όψει και των άρθρων 106 και 22 παρ.1 του Συντάγματος, να σταθμίζουν και άλλους παράγοντες αναγόμενους στο γενικότερο εθνικό και δημόσιο συμφέρον, όπως είναι εκείνοι που σχετίζονται με τους σκοπούς της οικονομικής ανάπτυξεως, της αξιοποιήσεως του εθνικού πλούτου, της ενισχύσεως της περιφερειακής ανάπτυξεως και της εξασφαλίσεως εργασίας στους πολίτες, δηλαδή σκοπούς για τους οποίους λαμβάνεται πρόνοια στο Σύνταγμα και, συγκεκριμένα, στα προαναφερόμενα άρθρα 106 και 22 παρ.1. Η επιδίωξη όμως των σκοπών αυτών και η στάθμιση των προστατευομένων αντιστοίχων εννόμων αγαθών πρέπει να συμπορεύεται προς την υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνά για την προστασία του περιβάλλοντος κατά τέτοιον τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται βιώσιμη ανάπτυξη, στην οποία απέβλεψε ο συντακτικός αλλά και ο κοινοτικός νομοθέτης». Σύμφωνα όμως και με τον κοινοτικό δικαστή η αρχή της πρόληψης θεωρείται σήμερα γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου που επιβάλλει στις αρμόδιες αρχές τη λήψη κατάλληλων μέτρων «προκειμένου να προλαμβάνουν ορισμένους ενδεχόμενους κινδύνους για τη δημόσια υγεία, την ασφάλεια και το περιβάλλον, εξασφαλίζοντας την υπεροχή των απαιτήσεων που συνδέονται με την προστασία των συμφερόντων αυτών επί των οικονομικών συμφερόντων», όπως

αναφέρεται χαρακτηριστικά και στην απόφαση του ΠΕΚ της 26-11-2002²⁰².

Σε κάθε περίπτωση όμως η ερμηνεία και η εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων περί προστασίας του περιβάλλοντος δεν νοείται εκτός του νομικού πλαισίου που το ίδιο το Σύνταγμα θέτει όσον αφορά το κοινωνικοοικονομικό καθεστώς της χώρας. Γιατί το κοινωνικοοικονομικό καθεστώς προδιαγράφει τις πολιτικές και συνεπώς τις νομικές δυνατότητες προστασίας του περιβάλλοντος.

2.1 Η έκταση της προστασίας

Σύμφωνα με το άρθρο 24, το κράτος έχει την υποχρέωση να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα για τη προστασία του περιβάλλοντος. Από τη συνταγματική αυτή διάταξη το ΣτΕ συνάγει ότι «ο συντακτικός νομοθέτης δεν αρκέστηκε στην πρόβλεψη δυνατότητας να θεσπίζονται μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά επέβαλε στα όργανα του Κράτους που έχουν σχετική αρμοδιότητα να προβαίνουν σε θετικές ενέργειες για την διαφύλαξη του προστατευόμενου αγαθού και, ειδικότερα, να λαμβάνουν τα απαιτούμενα νομοθετικά και διοικητικά, προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα, παρεμβαίνοντας στον αναγκαίο βαθμό και στην οικονομική ή άλλη ατομική ή συλλογική δραστηριότητα»²⁰³.

Η άλλη όψη της υποχρέωσης για λήψη θετικών μέτρων είναι η υποχρέωση του κράτους προς αποχή, δηλαδή η υποχρέωση να μην προβαίνει το ίδιο το κράτος σε ενέργειες που βλάπτουν το περιβάλλον και η συνακόλουθη αξίωση των ιδιωτών για την παραπάνω αποχή. Η

²⁰² Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγάκου, ο.π., σελ. 25

²⁰³ ΣτΕ 2731/97, 613/02 (Ολομ.).

συνύπαρξη, λοιπόν, της υποχρέωσης του κράτους για αποχή από ενέργειες βλαπτικές του περιβάλλοντος και του ατόμου (ατομικό δικαίωμα) με την υποχρέωση για λήψη θετικών μέτρων υπέρ του περιβάλλοντος και του ατόμου(κοινωνικοοικονομικό δικαίωμα), μας δίνει τη μορφολογία ενός μικτού δικαιώματος. Οι σημαντικότερες εκφάνσεις του μικτού δικαιώματος στο περιβάλλον είναι η ευρύτητα του έννομου συμφέροντος προς άσκηση σχετικών ενδίκων βοηθημάτων²⁰⁴, το δικαίωμα συμμετοχής των πολιτών στις διαδικασίες λήψης απόφασης καθώς και το δικαίωμα πρόσβασης στην πληροφόρηση σε περιβαλλοντικά θέματα.

Όσον αφορά το περιεχόμενο της υποχρέωσης του κράτους, τα θετικά μέτρα που μπορεί να λάβει το ίδιο το κράτος είναι καταρχάς προληπτικά, ιδίως κατά την διαδικασία έκδοσης των αδειών, μέτρα όπως η άρνηση χορήγησης αδείας, η χορήγηση υπό περισσότερο ή λιγότερο περιοριστικούς όρους, τα μέτρα παρακολούθησης της λειτουργίας μιας βιομηχανικής εγκατάστασης και άλλα που ανήκουν στην κατηγορία των λεγόμενων εργαλείων άμεσης παρέμβασης²⁰⁵. Το κράτος μπορεί επίσης να λάβει και κατασταλτικά μέτρα όπως είναι η πλήρης ή μερική ανάκληση της άδειας, η εκ των υστέρων επιβολή όρων ή κυρώσεων κ.α. Σύμφωνα επίσης με τη νομολογία του ΣτΕ περί περιβαλλοντικού κεκτημένου, τα θετικά μέτρα περιλαμβάνουν και μέτρα όχι μόνο για την προστασία της υφιστάμενης κατάστασης του περιβάλλοντος, αλλά και προς περαιτέρω βελτίωσή του. Σύμφωνα με την απόφαση 10/88 της Ολομελείας του ΣτΕ η τήρηση του κεκτημένου « υπόκειται στον οριακό έλεγχο του δικαστή, ο οποίος οφείλει, βάσει των δεδομένων της κοινής

²⁰⁴ Χ. Χρυσανθάκη, Το έννομο συμφέρον σωματείων σε περιβαλλοντικές υποθέσεις. Παρατηρήσεις με αφορμή τις ΣτΕ 4664/1997 και Ε.Α ΣτΕ 108/1998, Νόμος και Φύση 1998, 361 επ.

²⁰⁵ Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγάκου, ο.π σελ. 29

πείρας, να σταθμίσει σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση κατά πόσον υποβαθμίζεται το περιβάλλον».

Η συνταγματική επιταγή απευθύνεται και στις τρεις λειτουργίες. Όσον αφορά τη νομοθετική λειτουργία, την υποχρεώνει να λαμβάνει τα πρόσφορα νομοθετικά μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος προβαίνοντας βέβαια στη διεργασία της στάθμισης, λαμβάνοντας, δηλαδή, τα μέτρα αυτά « μέσα στα όρια που διαγράφουν οι ανάγκες για τη διαφύλαξη και προστασία του αγαθού αυτού και σταθμίζοντας παράλληλα και τα άλλα συνταγματικώς προστατευόμενα δικαιώματα, καθώς και το δημόσιο συμφέρον»²⁰⁶. Η ισοτιμία όμως των συνταγματικών διατάξεων υποχρεώνει επίσης το νομοθέτη να θεωρεί την προστασία του περιβάλλοντος όριο των άλλων συνταγματικών ατομικών δικαιωμάτων. Κατά πάγια νομολογία, θεωρούνται συνταγματικοί οι περιορισμοί της ιδιοκτησίας και άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων η άσκηση των οποίων μπορεί να έχει επιπτώσεις στο περιβάλλον, εφόσον οι περιορισμοί αυτοί έχουν ως στόχο την προστασία του²⁰⁷.

Όσον αφορά την εκτελεστική λειτουργία, η διοίκηση υποχρεούται κατά την εξειδίκευση των αορίστων εννοιών, κατά τη λήψη των αποφάσεων που ενέχουν στάθμιση και γενικότερα κατά τη διενέργεια πράξεων διακριτικής ευχέρειας, να λαμβάνει υπόψη ως κριτήριο τη συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος. Εδώ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαδικασία έκδοσης αδειών όπου ισχύει η αρχή της συνεκτίμησης των δικαιωμάτων των τρίτων, όπως εκδηλώνεται με τους πρόσθετους ορισμούς και τους τεχνικούς όρους, που αποτελούν το προϊόν της στάθμισης στην οποία υποχρεούται να προβεί η διοίκηση μεταξύ των αξιώσεων του κατόχου της άδειας και των

²⁰⁶ Βλ. ΔΠρΑθ. 6310/1999

²⁰⁷ Γ. Τασόπουλος, Η προστασία του περιβάλλοντος, το πρόβλημα των περιορισμών της ιδιοκτησίας και η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, Νόμος και Φύση 1998, 51 επ.

αξιώσεων των τρίτων για καθαρό περιβάλλον. Με τους πρόσθετους αυτούς όρους υλοποιείται από την μία πλευρά η υποχρέωση του κράτους για έλεγχο και εποπτεία των ιδιωτικών δραστηριοτήτων που εμπλέκονται στην εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος και από την άλλη η υποχρέωση προστασίας των τρίτων από τους κινδύνους που ενδέχεται να προκαλέσει η άσκηση αυτών των δραστηριοτήτων²⁰⁸.

Τέλος, όσον αφορά τη δικαστική λειτουργία, η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί κριτήριο στάθμισης ισότιμο καταρχήν με όσα λοιπά κριτήρια κατοχυρώνονται συνταγματικά.

2.2 Όρια της προστασίας.

Σύμφωνα με τη νομολογία του ΣτΕ, με το άρθρο 24 του Συντάγματος «διατυπούνται επιταγαί, απευθυνόμενες προς τον νομοθέτην, όπως κατά την ιδίαν αυτού κρίσιν θέλει εκάστοτε προσδιορίζει το είδος και την έκτασιν της προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος...»²⁰⁹. Σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό, το άρθρο 24 εμπεριέχει κατευθυντήρια αρχή για την προστασία του περιβάλλοντος και όχι επιτακτικό κανόνα δικαίου. Η προστασία λοιπόν μπορεί να υποχωρεί ενόψει επίτευξης οικονομικών σκοπών οι οποίοι συνθέτουν το «δημόσιο συμφέρον».

Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας αντιμετωπίζει τον όρο δημόσιο συμφέρον, ως αόριστη αξιολογική έννοια, το περιεχόμενο της οποίας συγκεκριμενοποιείται κατά περίπτωση από τον κοινό νομοθέτη υπό τον έλεγχο πάντα του ακυρωτικού δικαστή²¹⁰.

²⁰⁸ Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγάκου, ο.π σελ. 30

²⁰⁹ ΣτΕ 810/77, 811/77

²¹⁰ Απόστολος Γέροντας, Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο, σελ. 232

Η έννοια του γενικού συμφέροντος είναι πιο στενή από την έννοια του «σπουδαίου εθνικού συμφέροντος» (άρθρο 28 παρ. 2 και 3 Συντ.) και πιο ευρεία από εκείνες της «προφανούς κοινής ωφέλειας» (άρθρο 17 παρ. 7 Συντ.) και του «δημοσίου ενδιαφέροντος» (άρθρο 12 παρ. 5 Συντ.)²¹¹.

Η επίκληση του γενικού συμφέροντος οδηγεί συχνά στη συρρίκνωση του εύρους άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων. Το σύνταγμα, ως υπέρτατος νόμος του κράτους με κανονιστικό περιεχόμενο²¹² κατοχυρώνει ρητά διάφορα δικαιώματα, η άσκηση των οποίων υπόκειται σε συγκεκριμένους περιορισμούς, που αναφέρονται στο συμφέρον του κοινωνικού συνόλου. Ωστόσο, είναι συνταγματικά ανεπίτρεπτη η επίκληση λόγων γενικού συμφέροντος για τον περιορισμό όλων των συνταγματικά κατοχυρωμένων ατομικών δικαιωμάτων.

Το σύνταγμα επιτρέπει τον περιορισμό της άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων με βάση τη γενική ή ειδική ρήτρα κοινωνικού συμφέροντος, που προσαρτάται άμεσα στο συγκεκριμένο ατομικό δικαίωμα ή με βάση νόμο που θεσπίζει κοινωνικούς περιορισμούς. Σ' αυτή τη δεύτερη περίπτωση ο νομοθέτης διαθέτει ευρύτατη εξουσία για τη θέσπιση περιορισμών με βάση τη συνταγματική διάταξη του άρθρου 25²¹³. Το άρθρο 25 του συντάγματος έχει αυτοτελή νομικό περιεχόμενο και λειτουργεί ως κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων, η άσκηση των οποίων δεν επιτρέπεται να προκαλεί άμεση και σπουδαία βλάβη στο κοινωνικό συμφέρον. Ο περιορισμός αυτός έχει γενική ισχύ και αφορά όλα τα ατομικά δικαιώματα, δεν μπορεί όμως να φθάσει, στη

²¹¹ Απόστολος Γέροντας, ο.π σελ. 233

²¹² Δαγτόγλου, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα – Θεσμικές ιδιομορφίες και τάσεις της νομολογίας, Εισήγηση στο Γ' Συνέδριο Ελλήνων Συνταγματολόγων, 28.1.1988

²¹³ Γέροντας, ο.π σελ. 235

συγκεκριμένη περίπτωση μέχρι την κατάλυση του πυρήνα του προστατευόμενου ατομικού συμφέροντος²¹⁴.

Το ζήτημα ,λοιπόν, είναι ποια θέση κατέχει το σύνθετο²¹⁵ και συλλογικό έννομο αγαθό «περιβάλλον», στα πλαίσια του ύπατου εννόμου αγαθού του «δημοσίου συμφέροντος», με το δεδομένο ότι στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής «το δημόσιο συμφέρον θεραπεύεται δια της θεραπείας των ατομικών συμφερόντων και ιδίως του συντελεστή κεφάλαιο²¹⁶». Αυτό σημαίνει ότι το δημόσιο συμφέρον της οικονομικής προόδου της χώρας λειτουργεί ως επαλήθευση της προστασίας των ατομικών συμφερόντων των ιδιωτών. Μπορούμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι στον καπιταλισμό, η προστασία του περιβάλλοντος μάλλον δεν κατέχει πρωτεύουσα θέση σε σχέση με την προστασία της οικονομικής προόδου. Ιδιαίτερα η ατομική ιδιοκτησία και η οικονομική ελευθερία αποτελούν τις περισσότερες φορές απροσπέλαστα όρια στην επέμβαση του κράτους για την προστασία του περιβάλλοντος.

Το άρθρο 24, λοιπόν, βρίσκει όριο στο άρθρο 5 του Συντάγματος που καθιερώνει την οικονομική ελευθερία καθώς και στο άρθρο 17 που καθιερώνει την ατομική ιδιοκτησία.

2.2.1 Η οικονομική ελευθερία.

α) Η συνταγματική διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 του ισχύοντος συντάγματος «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να

²¹⁴ Δαγτόγλου, Ο κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων, ΝοΒ 33(1985), σελ. 724 επ.

²¹⁵ Βλ. Τάχο, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος ,ο.π σελ. 45

²¹⁶ Βλ. Τάχο, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος ,ο.π σελ. 47

συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη», ενώ η παρ. 3 του ίδιου άρθρου ορίζει ότι «η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη».

Το Συμβούλιο της Επικρατείας θεμελιώνει την οικονομική ελευθερία άλλοτε στη διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 5²¹⁷ και άλλοτε στη διάταξη αυτή σε συνδυασμό με την παρ. 1 του ίδιου άρθρου²¹⁸ ενώ άλλες αποφάσεις, επικαλούνται τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 5²¹⁹ ή από κοινού τις διατάξεις του άρθρου 5 και τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 106, που κατοχυρώνει έμμεσα την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία²²⁰.

Από τη συνταγματική διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 προκύπτει η κατοχύρωση της γενικής ελευθερίας της δραστηριότητας του ατόμου σε όλες τις δυνατές εκδηλώσεις της προσωπικότητας, τόσο στην ιδιωτική της σφαίρα όσο και στην κοινωνική της διάσταση²²¹. Από την πραγματικά κατοχυρωμένη δυνατότητα συμμετοχής του πολίτη στην οικονομική ζωή προκύπτει, ότι η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1, του συντάγματος, θεμελιώνει ρητά την οικονομική ελευθερία, αφενός ως αυτοτελές και ανεξάρτητο δικαίωμα²²² και αφετέρου ως αρχή, δηλαδή ως θέσπιση εξ αντικειμένου συνταγματικής τάξης²²³.

²¹⁷ ΣτΕ 1045/82, 895/81

²¹⁸ ΣτΕ 1340/82, 2193/82, 4036/79

²¹⁹ ΣτΕ 421/83, 1366/83, 2956/83, 670/82, 723/82, 685/81, 664/88, 1149/88, 1370/85

²²⁰ ΣτΕ 54/79, 55/79, 836/83, 2998/88

²²¹ Λιακόπουλος, Η οικονομική ελευθερία αντικείμενο προστασίας στο δίκαιο του ανταγωνισμού, 1981, σελ. 66, 68 επ.

²²² Ράικος, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, τ. Β΄ Τα θεμελιώδη δικαιώματα, 1984, σελ. 109

²²³ ΣτΕ 1914/79, 2193/82

Η συνταγματική διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 καθιερώνει ένα ατομικό δικαίωμα με τη μορφή του δημόσιου δικαιώματος κατά του κράτους, με περιεχόμενο να απέχει το κράτος από την προσβολή της οικονομικής ελευθερίας του ατόμου. Το περιεχόμενο της οικονομικής ελευθερίας, το οποίο σύμφωνα με τη νομολογία, συνίσταται αφενός στην επιλογή της οικονομικής δραστηριότητας και αφετέρου στην άσκησή της, δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθεί εκ των προτέρων εξαντλητικά και αυτό γιατί η οικονομική ελευθερία χαρακτηρίζεται από μια δυναμικότητα στα πλαίσια των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων με αποτέλεσμα να εμφανίζονται συνεχώς νέες μορφές εκδήλωσης της οικονομικής ελευθερίας, οι οποίες μπορούν να υπαχθούν στην προστατευτική λειτουργία του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος²²⁴.

β) Οι Φορείς του δικαιώματος της οικονομικής ελευθερίας

Φορείς — ή υποκείμενα — της οικονομικής ελευθερίας ως ατομικού δικαιώματος είναι εκτός από τα φυσικά πρόσωπα και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου²²⁵ τα οποία είναι κατεξοχήν και τα υποκείμενα του ατομικού δικαιώματος της οικονομικής ελευθερίας, αν ληφθεί υπόψη, ότι τα νομικά πρόσωπα με τη μορφή εταιρείας δραστηριοποιούνται και κυριαρχούν σε εθνικό ή πολυεθνικό επίπεδο²²⁶. Αυτό όμως δεν σημαίνει, ότι είναι ανεπίτρεπτη για το Κράτος και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ή για τους δημόσιους οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, η άσκηση κάθε

²²⁴ Απόστολος Γέροντας, ο.π, σελ. 221-222

²²⁵ ΣτΕ 598/53, 434/59

²²⁶ Μάνεσης, Ατομικές ελευθερίες, 1981, σελ. 153

μορφής οικονομικής δραστηριότητας. Το Συμβούλιο της Επικρατείας επέτρεψε στο κράτος και στα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου την ίδρυση βιομηχανιών, χάριν του δημοσίου σκοπού της προώθησης της βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας²²⁷. Επιπλέον, το δικαστήριο θεωρεί επιτρεπτή, για λόγους δημοσίου συμφέροντος, την άσκηση από τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου επιχειρηματικής δραστηριότητας ανεξάρτητα από την ύπαρξη ομοειδών ιδιωτικών επιχειρήσεων²²⁸. Εξάλλου, από τις συνταγματικές διατάξεις του άρθρου 106 παρ. 3-5. που αναφέρονται στη δυνατότητα εξαγοράς επιχειρήσεων ή αναγκαστικής σ' αυτές συμμετοχής τους Κράτους ή άλλων δημοσίων φορέων συνάγεται το επιτρεπτό της άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας από το κράτος²²⁹.

γ) Οι περιορισμοί της οικονομικής ελευθερίας

γ/1 Η επιφύλαξη του νόμου

Η επιφύλαξη του νόμου δεν αποβλέπει πάντοτε στον περιορισμό του συνταγματικά κατοχυρωμένου ατομικού δικαιώματος, αλλά και στη ρύθμισή του²³⁰ και αυτή ακριβώς η ρυθμιστική λειτουργία αποβλέπει

²²⁷ ΣτΕ 1048/80, 2811/74

²²⁸ ΣτΕ 1210/1976

²²⁹ Απόστολος Γέροντας, ο.π , σελ. 223. Βλ. ακόμα, Σκουρή, Εισαγωγικές παρατηρήσεις στο άρθρο 106 παρ. 3-5 του συντάγματος στο : Προσανατολισμοί στο δημόσιο δίκαιο, 1981,σελ. 113 επ.

²³⁰ Παπαδημητρίου, Η συνταγματική καθιέρωση της δικαστικής προστασίας στο : Δίκη (ανάτυπο), 1982, σελ. 13

στην υλοποίηση και διεύρυνση του ατομικού δικαιώματος και γενικά στην εξασφάλιση της κοινωνικής του λειτουργίας²³¹.

Η συνταγματική διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1, η οποία εγγυάται το ατομικό δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας, δεν περιέχει ρητή επιφύλαξη νόμου, σχετικά με τον ειδικότερο προσδιορισμό και τη μορφή άσκησής της. Σύμφωνα, όμως, με την απόφαση 664/1988 του Συμβουλίου της Επικρατείας, «το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος προστατεύει την ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας, πλην όμως η συνταγματική αυτή διάταξη δεν αποκλείει τη θέσπιση, από τον κοινό νομοθέτη ή κατ' εξουσιοδότηση αυτού από τη διοίκηση, περιορισμών της οικονομικής ελευθερίας για λόγους γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος» Η απόφαση αυτή επικαλείται λόγους δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος για τον περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας, ερμηνεύοντας με μια προβληματική ευρύτητα τις επιφυλάξεις που θεσπίζει το άρθρο 5 παρ. 1 του συντάγματος²³².

Το άρθρο αυτό προστατεύει το δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. Η νομοθετική επέμβαση νομιμοποιείται εφόσον κινείται στο πλαίσιο της εξειδίκευσης των συνταγματικών ορίων της οικονομικής ελευθερίας, που προδιαγράφει το άρθρο 5 παρ. 1. Τα όρια αυτά αποσαφηνίζονται σε συνδυασμό με άλλες συνταγματικές διατάξεις και συγκεκριμένα το άρθρο 25 παρ. 1 και 106 παρ. 2²³³. Το άρθρο 25 παρ. 1 αποσαφηνίζει πως τα δικαιώματα που εγγυάται η πολιτεία αναφέρονται στον άνθρωπο όχι μόνο ως άτομο αλλά και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου, υιοθετώντας έτσι ρητά τον

²³¹ Γ. Βλάχου, Η επιφύλαξη του νόμου και τα θεμελιώδη δικαιώματα στο ελληνικό σύνταγμα της 11^{ης} Ιουνίου 1975, ΕΔΔΔ, 1982, σελ. 281,297 επ.

²³² Απόστολος Γέροντας, ο.π., σελ. 225

²³³ Λιακόπουλος, ό.π., σελ. 75.

κοινωνικό προσανατολισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων²³⁴. Η προστασία της οικονομικής ελευθερίας δεν μπορεί να παραβλέψει τις συνταγματικά κατοχυρωμένες ελευθερίες των άλλων και το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου, όπως επιτάσσεται από το Σύνταγμα και διαμορφώνεται από τον κοινό νομοθέτη.

γ/2 Το γενικό συμφέρον

Η ρυθμιστική επέμβαση του νομοθέτη ή η θέσπιση περιορισμών της οικονομικής ελευθερίας, πρέπει να γίνεται χάριν του γενικότερου συμφέροντος, συνήθως μάλιστα με ειδικότερο προσδιορισμό αυτού ως δημοσίου²³⁵. Περιοριστικά στην άσκηση της οικονομικής ελευθερίας λειτουργεί και η συνταγματική διάταξη του άρθρου 106, η οποία θεσμοποιεί το γενικό συμφέρον και μάλιστα σε συνταγματικό επίπεδο. Σύμφωνα με την συνταγματική διάταξη του άρθρου 106 παρ. 2, « η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας» δηλαδή προς ζημία του κοινωνικού συνόλου.

Η συνταγματική ρύθμιση του άρθρου 106 έχει διττή λειτουργία: αφενός περιέχει γενική ρήτρα γενικού συμφέροντος που περιορίζει την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων οικονομικού χαρακτήρα και ιδιαίτερα αμβλύνει τον παραδοσιακά υποκειμενικό και ατομοκεντρικό χαρακτήρα της οικονομικής ελευθερίας, σχετικοποιώντας τη

²³⁴ Δαγτόγλου, Ο κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων, ΝοΒ 33(1985), σελ. 724 επ.

²³⁵ ΣτΕ 685/81, 1985/81, 1340/82

συνταγματική της προστασία, όπως προκύπτει από την παρ. 2 του άρθρου 106, που οριοθετεί την άσκησή της θέτοντας ως άκρα όρια της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας, την μη προσβολή της «ελευθερίας» ή της «ανθρώπινης αξιοπρέπειας» ή τη μη πρόκληση «βλάβης στην εθνική οικονομία», και αφετέρου καθιερώνει τον ρυθμιστικό ρόλο του σύγχρονου κράτους με την έννοια του οικονομικού προγραμματισμού και συντονισμού της οικονομικής δραστηριότητας με σκοπό την εξασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας.²³⁶ Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της παραγράφου 1 του ίδιου άρθρου που θεμελιώνει τη δυνατότητα της ρυθμιστικής παρέμβασης του Κράτους στο οικονομικό γίνεσθαι, το οποίο «για την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και την προστασία του γενικού συμφέροντος, προγραμματίζει και συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα στη χώρα, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει την οικονομική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας» καθώς και μέσω των παραγράφων 3-5 που επιτρέπουν την εθνικοποίηση, υπό όρους, επιχειρήσεων που «έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου ή ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο»²³⁷.

Στα πλαίσια συνεπώς των συνταγματικών διατάξεων των άρθρων 5 παρ. 1, 106 παρ. 1 και 2 ο νομοθέτης επιφορτίζεται με αυξημένες ρυθμιστικές αρμοδιότητες σε ό,τι αφορά το οικονομικό γίνεσθαι. Ο νομοθέτης εξουσιοδοτείται να παρέμβει στην οικονομική ελευθερία με τη διαρρύθμιση της άσκησής της, την επιβολή περιορισμών και ελέγχων ή ακόμη και την πλήρη απαγόρευση μιας οικονομικής δραστηριότητας,

²³⁶ Μανιτάκης, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ.1 του συντάγματος, 1981, σελ. 192 επ.

²³⁷ Βλ. Γέροντα, ό.π σελ. 236 - 237

εφόσον συντρέχουν λόγοι γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος²³⁸.

Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας συχνά επικαλείται λόγους γενικότερου δημόσιου ή κοινωνικού συμφέροντος για την επιβολή περιορισμών στην οικονομική ελευθερία, εφόσον στηρίζονται σε αντικειμενικά κριτήρια και δεν θίγουν ή αναιρούν τον πυρήνα του προστατευόμενου δικαιώματος.²³⁹ Το δικαστήριο δέχεται, μάλιστα, ότι οι περιορισμοί μπορούν να φθάσουν μέχρι την πλήρη απαγόρευση μιας οικονομικής δραστηριότητας αν αυτό δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος²⁴⁰. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η επίκληση του γενικού συμφέροντος για την επιβολή περιορισμών δεν επιτρέπεται να θίγει την οικονομική ελευθερία στον πυρήνα της, αλλά να περιορίζει μόνο την άσκησή της. Στη θεωρία γίνεται δεκτό, ότι το ουσιώδες περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος προσβάλλεται, όταν ο περιορισμός εμποδίζει πλήρως το άτομο να ασκήσει το θεμελιώδες δικαίωμα, δηλαδή οδηγεί στην αδρανοποίησή του ή η πραγμάτωσή του επαφίεται πλήρως στην κρίση των δημοσίων αρχών²⁴¹. Η νομολογία, αν και προσανατολίζεται για την προστασία του ουσιαστικού πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην αξία του ανθρώπου «χάριν της οποίας υφίσταται και οργανούται η έννομος τάξις»²⁴² δέχεται ανεπιφύλακτα, ότι οι περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων δεν πρέπει να θίγουν τον πυρήνα τους, δηλαδή, δεν πρέπει να φθάνουν ως την «ουσιώδη

²³⁸ Εισήγηση του Μποτόπουλου, στην απόφαση 297/1985 της Ολομέλειας του ΣτΕ, ΝοΒ 33 (1985), σελ. 184, 190 επ.

²³⁹ Βλ. ενδεικτικά, ΣτΕ 753/54, 690/57, 2125/77, 4036/79, 4126/80, 2193/82

²⁴⁰ Γέροντας, ο.π., σελ. 239

²⁴¹ Παντελής, Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων, 1984, σελ. 276 επ., 279 επ.

²⁴² ΣτΕ 1460/78.

παρακώλυση της άσκησής τους»²⁴³ ή να «εξαφανίζουν ή να αδρανοποιούν»²⁴⁴ το συνταγματικό δικαίωμα. Ειδικά όσον αφορά την οικονομική ελευθερία, το περιεχόμενο της οποίας μεταβάλλεται συνεχώς ενόψει των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων, οι οποίες είναι δυνατόν να εμφανίσουν νέες οικονομικές ή επιχειρηματικές δραστηριότητες, η νομολογία επιφορτίζεται με την προστασία τους και ιδιαίτερα με την διαφύλαξη του ουσιαστικού πυρήνα, δηλαδή οι νομοθετικοί περιορισμοί δεν επιτρέπεται να οδηγούν σε ουσιαστική κατάλυση ή αδρανοποίηση του συγκεκριμένου δικαιώματος.²⁴⁵

2.2.2 Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας

Όριο της συνταγματικής προστασίας του περιβάλλοντος αποτελεί βεβαίως και το δικαίωμα της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 του Συντάγματος.

Η έννοια της ιδιοκτησίας, ως νομική έννοια συμπληρώνεται και ανανεώνεται κατά το περιεχόμενό της διαρκώς, ακολουθώντας την εξέλιξη της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

Σύμφωνα με τους θεμελιωτές του φυσικού δικαίου και ιδιαίτερα κατά τον Locke, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας συγκαταλέγεται, όπως και εκείνα της ζωής και της ελευθερίας, μεταξύ των εμφύτων, αναπαλλοτρίωτων και αιώνιων δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα οποία προϋφίστανται του κράτους και του δικαίου που πηγάζει απ' αυτό και συνεπώς επιβάλλουν τον σεβασμό τους. Ο χαρακτηρισμός αυτός υιοθετήθηκε από τη γαλλική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου

²⁴³ ΣτΕ 2918/86.

²⁴⁴ ΣτΕ 1503/82, 780/81, 3621/81, 1874/82.

²⁴⁵ ΣτΕ 712/80, 2193/82, 2956/83.

και του πολίτη το 1789 (άρθρο 2), η οποία, όμως όρισε ειδικότερα (άρθρο 17) ότι «επειδή η ιδιοκτησία είναι δικαίωμα απαραβίαστον και ιερόν, ουδείς δύναται να στερηθεί ταύτης, εκτός αν προφανώς απαιτεί τούτο δημοσία ανάγκη, νομίμως διαπιστουμένη, και υπό τον όρο δικαίας και προηγούμενης αποζημιώσεως» Στη συνέχεια τόσο η 5η τροπολογία του συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών, όσο και το γαλλικό σύνταγμα του 1791, καθώς και η νεότερη διακήρυξη των δικαιωμάτων του 1793, αναγνώρισαν το απαραβίαστο της ιδιοκτησίας το οποίο κατοχυρώθηκε και στα συντάγματα των άλλων κρατών του 19ου αιώνα²⁴⁶.

Στα πλαίσια της εξέλιξης των κοινωνικοοικονομικών δεδομένων η προστασία της ιδιοκτησίας κατέστη ελαστικότερη και υιοθετήθηκε από τα συντάγματα των Κρατών της Δυτικής Ευρώπης, σύμφωνα με το υπόδειγμα του συντάγματος της Βαιμάρης, το οποίο ενώ στην παρ. 1 του άρθρου 153 διακηρύσσει, ότι η ιδιοκτησία τελεί υπό την εγγύηση του συντάγματος, στη συνέχεια (παρ. 3) ορίζει ότι «η ιδιοκτησία δημιουργεί υποχρεώσεις, η δε χρήσις αυτή δέον ταυτοχρόνως να εξυπηρετεί το δημόσιον συμφέρον». Την ίδια σχεδόν διατύπωση υιοθέτησε και ο Θεμελιώδης Νόμος της Βόννης (άρθρο 14). Ανάλογη διάταξη υπάρχει και στο ιταλικό σύνταγμα του 1948, το οποίο στο άρθρο 42 παρ. 2 ορίζει ότι «η ιδιωτική ιδιοκτησία αναγνωρίζεται και είναι εγγυημένη από το νόμο, ο οποίος καθορίζει τον τρόπο κτήσης, απόλαυσης και τους περιορισμούς με σκοπό να εξασφαλισθεί η κοινωνική της λειτουργία και να καταστεί προσιτή σε όλους». Αντίθετα το σύνταγμα της Σοβιετικής Ένωσης διακήρυξε ρητά την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και αναγνώριζε τη σοσιαλιστική ιδιοκτησία, που ανήκε είτε στο κράτος είτε στις συνεταιριστικές οργανώσεις (Κολχόζ). Η

²⁴⁶ Για τα παραπάνω, βλ. Απόστολο Γέροντα, ο.π , 258 - 259

ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής συνιστούσε στην ΕΣΣΔ παλλαϊκή ιδιοκτησία²⁴⁷.

Στην Ελλάδα όλα τα συνταγματικά κείμενα διακήρυξαν την προστασία της ιδιοκτησίας, υιοθετώντας τη διατύπωση της γαλλικής διακήρυξης του 1789, χωρίς όμως και να χαρακτηρίσουν την ιδιοκτησία ως δικαίωμα ιερό και απαραβίαστο²⁴⁸. Το ισχύον σύνταγμα 1975/1986/2001 με τη διάταξη του άρθρου 17, σύμφωνα με την οποία «η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος» λαμβάνει υπόψη τις σύγχρονες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και συνεπώς αμβλύνει τον απόλυτο χαρακτήρα της ιδιοκτησίας απαγορεύοντας την κατάχρησή της. Επίσης, αναγνωρίζει για πρώτη φορά την κοινωνική διάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εννοώντας τα ως δικαιώματα του ανθρώπου, όχι μόνο ως άτομου, αλλά «και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου», προσανατολίζοντας την αναγνώριση και προστασία τους «στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη » και κατοχυρώνοντας το δικαίωμα του κράτους να «αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης»(Άρθρο 25 παρ. 3 του συντάγματος). Παρόλο όμως που το Σύνταγμα τονίζει επανειλημμένως το κοινωνικό περιεχόμενο της ιδιοκτησίας, δεν μετατρέπει το ατομικό δικαίωμα σε κοινωνικό λειτούργημα. Ενώ απαγορεύει την άσκηση της ιδιοκτησίας σε βάρος του γενικού συμφέροντος εξακολουθεί, μέσα στα κοινωνικά αυτά πλαίσια, να συνδέει την ιδιοκτησία με την ελευθερία²⁴⁹.

²⁴⁷ Απόστολος Γέροντας, ο.π., σελ. 259-260

²⁴⁸ Σγουρίτσας, Συνταγματικών δίκαιον, τόμος Β', τ. β', 1966, σελ. 168 επ.

²⁴⁹ Απόστολος Γέροντας, ο.π., σελ. 261

Το ακριβές περιεχόμενο της έννοιας της ιδιοκτησίας δεν προκύπτει μόνο από τη διάταξη του άρθρου 17 αλλά από όλη τη συνταγματική τάξη η οποία εξελίσσεται ανάλογα με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Έτσι και η έκταση των εξουσιών που περιλαμβάνονται στο συγκεκριμένο δικαίωμα της ιδιοκτησίας προκύπτουν από το σύνολο της έννομης τάξης. Οι εξουσίες αυτές μπορούν να διακριθούν στις εξουσίες χρήσης ή κάρπωσης και στις εξουσίες διάθεσης και εκμετάλλευσης. Η έκταση, όμως, της άσκησης αυτών των εξουσιών έχει ως όρια τους κοινωνικούς περιορισμούς της ιδιοκτησίας, οι οποίοι διατυπώνονται, ρητά μεν στις παρ. 1,6,7 του άρθρου 17, στην παρ. 5 του άρθρου 18 και στις παρ. 3,4 και 5 του άρθρου 24, αλλά και συνάγονται ερμηνευτικά από την παρ. 1 του άρθρου 24²⁵⁰.

Από τα παραπάνω συνάγεται σαφώς η δυνατότητα κοινωνικών περιορισμών της ιδιοκτησίας και πέραν αυτών που ρητά προσδιορίζονται στα άρθρα 17 και 18, η ανάγκη δε προστασίας του περιβάλλοντος αποτελεί έναν κατεξοχήν λόγο που από την ίδια του τη φύση μπορεί να δικαιολογήσει έναν περιορισμό του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Οι διατάξεις, βέβαια των παρ. 3,4 και 5 του άρθρου 24 αναφέρονται σε τέτοιου είδους περιορισμούς αλλά αφορούν την προστασία των οικιστικών περιοχών. Η προστασία του περιβάλλοντος καθαυτού, όπως προσδιορίζεται στην παρ. 1 του άρθρου 24 δεν αναφέρεται ρητά ως λόγος κοινωνικού περιορισμού της ιδιοκτησίας αλλά συνάγεται ερμηνευτικά²⁵¹.

Οι περιορισμοί που μπορούν να επιβληθούν στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας χάριν της προστασίας του περιβάλλοντος αφορούν και την εξουσία χρήσης και απόλαυσης και την εξουσία διάθεσης. Ειδικότερα

²⁵⁰ Γλυκερία Σιούτη, Δίκαιο Περιβάλλοντος, ο.π , σελ. 72-73

²⁵¹ Γλυκερία Σιούτη, ο.π σελ. 73

οι περιορισμοί μπορούν να αφορούν : α) την χρήση και κάρπωση της ιδιοκτησίας (περιορισμοί ζωνών προστασίας, φυσικών πόρων, πάρκων), β) την εκμετάλλευση της ιδιοκτησίας (απαγόρευση κατάτμησης γης, άδεια οικοδομής, τεχνικές προδιαγραφές, όροι δόμησης), γ) την επιβάρυνση της ιδιοκτησίας (δουλείες κάθε είδους για την προστασία του περιβάλλοντος, μέτρα ελέγχου σε εγκαταστάσεις, απαγόρευση αποψίλωσης ιδιωτικών δασικών εκτάσεων, απαγόρευση ορισμένων δραστηριοτήτων, επιβολή υποχρεώσεων για την προστασία του περιβάλλοντος, δ) την ελεύθερη διάθεση της ιδιοκτησίας (αναγκαστική απαλλοτρίωση στο πλαίσιο προστασίας του περιβάλλοντος)²⁵².

α. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση

Σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 2 του συντάγματος « Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο... » Επειδή όμως η απαλλοτρίωση συνεπάγεται την άρση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, η δημόσια ωφέλεια πρέπει να είναι πιο έντονη από το γενικό συμφέρον που περιορίζει την ιδιοκτησία²⁵³. Όπως και η έννοια του δημοσίου συμφέροντος, έτσι και η έννοια της δημόσιας ωφέλειας, ως αόριστη αξιολογική έννοια, μεταβάλλεται ανάλογα με τις επικρατούσες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αντιλήψεις. Όταν η συγκεκριμενοποίηση της δημόσιας ωφέλειας γίνεται από τη διοίκηση, τότε συνιστά άσκηση διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης και συνεπώς ελέγχεται από τα

²⁵² Γλυκερία Σιούτη, ο.π, σελ. 74

²⁵³ Γέροντας, ο.π σελ. 265

διοικητικά δικαστήρια ως προς την τήρηση των ορίων της²⁵⁴. Το Σύνταγμα ορίζει ότι η δημόσια ωφέλεια πρέπει να « ... έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο». Αυτό σημαίνει, ότι η αναγκαστική απαλλοτρίωση πρέπει να στοχεύει αμέσως στη δημόσια ωφέλεια και να συμβάλλει άμεσα και σημαντικά στην προαγωγή της εθνικής οικονομίας ή άλλου δημόσιου συμφέροντος²⁵⁵. Η δημόσια ωφέλεια καθορίζεται όχι μόνο με τυπικό νόμο, αλλά και με κανονιστική διοικητική πράξη που εκδίδεται μετά από ειδική και συγκεκριμένη εξουσιοδότηση νόμου με αποτέλεσμα η διοίκηση να προβαίνει συχνά στον καθορισμό της δημόσιας ωφέλειας²⁵⁶. Σε κάθε περίπτωση πρέπει εκ των προτέρων να καθορισθεί ότι για την εξυπηρέτηση ορισμένου σκοπού είναι δυνατή η απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας. Ο σκοπός αυτός πρέπει πάντοτε να είναι σκοπός δημόσιας ωφέλειας και να είναι ειδικά καθορισμένος (αρχή της ειδικότητας) από τον κανόνα δικαίου. Διάταξη νόμου που ορίζει γενικά ότι για κάθε σκοπό δημόσιας ωφέλειας χωρεί στέρηση της ιδιοκτησίας, επαναλαμβάνοντας, δηλαδή τη σχετική συνταγματική διάταξη, δεν μπορεί να θεμελιώσει την κήρυξη της απαλλοτρίωσης, επειδή δεν εξειδικεύεται ο ειδικός σκοπός²⁵⁷. Η δημόσια ωφέλεια δεν σημαίνει απαραίτητα ωφέλεια του δημοσίου, αλλά είναι δυνατόν να αναφέρεται και σε ωφέλεια ιδιωτών. Σύμφωνα με το Συμβούλιο της Επικρατείας, «δημοσία ωφέλεια, επιτρέπущα την αναγκαστικήν απαλλοτρίωσιν ιδιωτικών κτημάτων εις τας εκάστοτε υπό του κοινού νομοθέτου καθοριζόμενας περιπτώσεις, υπάρχει και οσάκις προβλέπεται υπό τούτου η επιβολή απαλλοτριώσεως υπέρ ιδιώτου, εφ' όσον ο σκοπός της εντάσσεται εις την εξυπηρέτησιν του γενικωτέρου δημοσίου

²⁵⁴ ΣτΕ 998/68

²⁵⁵ ΣτΕ 1449/79

²⁵⁶ ΣτΕ 1595/68

²⁵⁷ Γέροντας, ο.π, σελ. 266

συμφέροντος» (ΣτΕ 1449/79). Σε κάθε περίπτωση πάντως, επειδή η στέρηση της ιδιοκτησίας, ως στέρηση ατομικού δικαιώματος, αποτελεί ιδιαίτερος επαχθές μέτρο και πρέπει συνεπώς να θεωρείται το έσχατο μέσο για την επιδίωξη του συγκεκριμένου σκοπού, η ανάγκη της απαλλοτρίωσης πρέπει να προκύπτει βάσει εμπειριστατωμένης μελέτης²⁵⁸, να αιτιολογείται επαρκώς²⁵⁹ και να αποτελεί αν όχι τη μόνη δυνατή, πάντως ενόψει των περιστάσεων, τη σαφώς υπερέχουσα λύση από άποψη δημοσίου συμφέροντος²⁶⁰. Ιδιαίτερα, όταν η απαλλοτρίωση γίνεται υπέρ ιδιωτών, η διοίκηση οφείλει να παρακολουθεί και να ελέγχει κατά πόσον η απαλλοτρίωση συμβάλλει πραγματικά στην προαγωγή της εθνικής οικονομίας.

Η δημόσια ωφέλεια ως νομική έννοια είναι ποιοτικά όμοια με το δημόσιο συμφέρον, μπορεί όμως να φτάσει ως την άρση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης. Όπως και η έννοια του δημοσίου συμφέροντος, έτσι και η έννοια της δημόσια ωφέλειας, η οποία ταυτίζεται προς το «έντονο» δημόσιο συμφέρον, είναι μεταβλητή ανάλογα με τις επικρατούσες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις. Σε αυτό ακριβώς το σημείο, λοιπόν, διαπλέκεται η προστασία του περιβάλλοντος με την δημόσια ωφέλεια. **Η προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να υποστηριχθεί ότι αποτελεί πλέον δημόσια ωφέλεια και επομένως να δικαιολογήσει όχι μόνον τους περιορισμούς της ιδιοκτησίας που αναφέρθηκαν παραπάνω αλλά και τη στέρησή της σε περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης.**

²⁵⁸ ΣτΕ 556/74

²⁵⁹ ΣτΕ 944/75

²⁶⁰ ΣτΕ 1553/80

III. Η νομοθεσία

1. Ο ν. 1650/1986 « Για την προστασία του περιβάλλοντος» .

1.1 Βασικές διατάξεις

Ο Ν. 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος», θεωρείται το θεσμικό πλαίσιο, το οποίο στηρίζεται στο άρθρο 24 του Συντάγματος. Κύριος σκοπός του νομοθέτη υπήρξε η υλοποίηση της συνταγματικής επιταγής περί προστασίας του περιβάλλοντος, φυσικού και πολιτιστικού. Αντικείμενο της προστασίας είναι το *περιβάλλον*, δηλαδή « Το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες» (άρθρο 2 παρ.1). Παράλληλα όμως είναι και η *οικονομική ανάπτυξη*, διότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί « θεμελιώδες και αναπόσπαστο μέρος της αναπτυξιακής διαδικασίας(άρθρο 1 παρ1, παρ 2 γ', παρ 3 στ').

Ειδικότερα, το περιβάλλον νοείται ως προϋπόθεση της ζωής και της υγείας αλλά και της ανάπτυξης της προσωπικότητας του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους της κοινωνίας(άρθρο 1 παρ.1), δηλαδή ως προϋπόθεση υψηλής *ποιότητας ζωής*²⁶¹. Ο νόμος υιοθετεί ως μέσο προστασίας την αρχή της αποτροπής ή της πρόληψης της ρύπανσης και γενικότερα της υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Στοχεύει, δηλαδή, στη λήψη προληπτικών κυρίως μέτρων. Ειδικότερα , βασικοί στόχοι του νόμου αυτού είναι οι ακόλουθοι (άρθρο 1 παρ.2) :

²⁶¹ Α.Ι Τάχος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, ο.π, σελ. 24

Α) Η αποτροπή της ρύπανσης και γενικότερα της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και η λήψη όλων των αναγκαίων, για τον σκοπό αυτό, μέτρων.

Β) Η διασφάλιση της ανθρώπινης υγείας από τις διάφορες μορφές υποβάθμισης του περιβάλλοντος και ειδικότερα από τη ρύπανση και τις οχλήσεις.

Γ) Η προώθηση της ανάπτυξης του εθνικού χώρου συνολικά και των επιμέρους γεωγραφικών και οικιστικών ενοτήτων του και μέσα από την ορθολογική διαχείριση του περιβάλλοντος.

Ε) Η διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας των φυσικών οικοσυστημάτων και η διασφάλιση της αναπαραγωγικής τους ικανότητας.

Στ) Η αποκατάσταση του περιβάλλοντος.

Αναλυτικότερα με τις διατάξεις του συγκεκριμένου νόμου επιδιώκονται (άρθρο 1 παρ.3):

Α . Η προστασία του εδάφους και η λήψη των αναγκαίων μέτρων, ώστε οι χρήσεις του να γίνονται σύμφωνα με τις φυσικές ιδιότητές του και την παραγωγική του ικανότητα.

Β. Η προστασία των επιφανειακών και υπόγειων νερών θεωρούμενων ως φυσικών πόρων και ως οικοσυστημάτων.

Γ. Η προστασία της ατμόσφαιρας.

Δ. Η προστασία και η διατήρηση της φύσης και του τοπίου και ιδιαίτερα περιοχών με μεγάλη βιολογική, οικολογική, αισθητική ή γεωμορφολογική αξία.

Ε. Η προστασία των ακτών και των θαλασσών, των όχθων των ποταμών, των λιμνών, του βυθού αυτών και των νησίδων ως φυσικών πόρων, ως στοιχείων οικοσυστημάτων και ως στοιχείων του τοπίου.

Στ. Ο καθορισμός της επιθυμητής και της επιτρεπόμενης ποιότητας των φυσικών αποδεκτών καθώς και των κάθε είδους επιτρεπόμενων εκπομπών αποβλήτων, με την καθιέρωση και χρησιμοποίηση κατάλληλων παραμέτρων και οριακών τιμών, ώστε να μην προκαλείται υποβάθμιση του περιβάλλοντος, με κριτήρια:

- Την επιστημονική γνώση και εμπειρία.
- Την καλύτερη διαθέσιμη και οικονομικά εφικτή τεχνολογία
- Τις τοπικές συνθήκες και ιδιομορφίες του περιβάλλοντος και του πληθυσμού καθώς επίσης και τις ανάγκες ανάπτυξης.
- Την προϋπάρχουσα διαμόρφωση συλλογικής χρήσης μιας περιοχής
- Τα υφιστάμενα χωροταξικά και αναπτυξιακά σχέδια.

Ζ. Η ευαισθητοποίηση και ενεργοποίηση των πολιτών στα θέματα προστασίας του περιβάλλοντος μέσα από τη σωστή πληροφόρηση και εκπαίδευση.

Ο Ν 1650/1986 προσπαθεί να αντιμετωπίσει την προστασία του περιβάλλοντος συστηματικά:

Α. Προστασία από έργα και δραστηριότητες (ΚΕΦ. Β΄- άρθρα 3-6).

Με απόφαση του Υπουργού ΠΕΧΩΔΕ και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού τόσο τα δημόσια όσο και τα ιδιωτικά έργα κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με τις επιπτώσεις που προκαλούν στο περιβάλλον (άρθρο 3). Ειδικότερα ως προς τις κατηγορίες: η α' περιλαμβάνει εκείνα που « είναι πιθανόν να προκαλέσουν σοβαρούς κινδύνους ή οχλήσεις», η β' περιλαμβάνει εκείνα που δεν προκαλούν «σοβαρούς κινδύνους ή οχλήσεις» και η γ' περιλαμβάνει όσα «προκαλούν ιδιαίτερα μικρό κίνδυνο ή όχληση ή υποβάθμιση». Καινοτομία προστατευτική για το περιβάλλον αποτελεί η

διάταξη του άρθρου 4, σύμφωνα με την οποία για την πραγματοποίηση ή την επέκταση υφιστάμενων έργων απαιτείται η έγκριση «όρων» για την προστασία του περιβάλλοντος, η οποία σε κάθε περίπτωση αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την χορήγηση άδειας εγκαταστάσεως ή πραγματοποίησης του έργου. Οι «όροι» για έργα και δραστηριότητες της πρώτης κατηγορίας διατυπώνονται υποχρεωτικά σε Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Μ.Π.Ε) που οφείλει να περιλαμβάνει: περιγραφή του έργου ή της δραστηριότητας, εντοπισμό και αξιολόγηση των βασικών επιπτώσεων στο περιβάλλον, περιγραφή των μέτρων για την πρόληψη, εξέταση των εναλλακτικών λύσεων και υπόδειξη των κύριων λόγων της επιλογής της προτεινόμενης λύσης καθώς και περίληψη του συνόλου της μελέτης. Για τα έργα και τις δραστηριότητες των β' και γ' κατηγοριών αρκεί η υποβολή δικαιολογητικών που «τεκμηριώνουν τη συμμόρφωση με τις διατάξεις» προστασίας του περιβάλλοντος. Για την α' κατηγορία απαιτείται υποχρεωτικά και «προέγκριση» που αφορά την τοποθεσία εγκατάστασης ή ενέργειας, δηλαδή την «χωροθέτηση». Για την β' κατηγορία η «προέγκριση» είναι δυνητική ενώ δεν απαιτείται για την γ' κατηγορία στις βιομηχανικές περιοχές και στις περιπτώσεις που η χωροθέτηση προβλέπεται από εγκεκριμένο χωροταξικό ή πολεοδομικό ή ρυθμιστικό σχέδιο ή από τις ζώνες του άρθρου 23 του ν. 1650/1986.

Με το Ν. 3010/2002²⁶² (ΦΕΚ Α' 91) «Εναρμόνιση του Ν. 1650/ 1986 με τις Οδηγίες 97/11 Ε.Ε. και 96/61 Ε.Ε, διαδικασία οριοθέτησης θεμάτων για τα υδατορέματα και άλλες διατάξεις» αντικαταστάθηκαν οι διατάξεις του Ν. 1650/1986 σχετικά με την προστασία του

²⁶² Βλ. αναλυτικά, Δημήτρη Μέλισσα, Νομολογιακές και νομοθετικές εξελίξεις στο Δίκαιο του Περιβάλλοντος – Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 2 του ν. 3010/2002, Αρμενόπουλος, Δεκέμβριος 2004, σελ. 1653 – 1660, Ευαγγελία Κουτούπα - Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, ο.π σελ. 104

περιβάλλοντος από έργα και δραστηριότητες, που επιφέρουν δυσμενείς επιπτώσεις σ' αυτό. Με τις διατάξεις του νόμου αυτού καθιερώνεται νέο σύστημα έγκρισης περιβαλλοντικών όρων για τα έργα και τις δραστηριότητες, που έχουν επιβλαβείς συνέπειες στο περιβάλλον. Σύμφωνα με τις διατάξεις αυτές η χωροθέτηση δεν αποτελεί, πλέον αντικείμενο αυτοτελούς σταδίου της διαδικασίας περιβαλλοντικής αδειοδότησης για τα ως άνω έργα και δραστηριότητες, σε αντίθεση προς την προϊσχύσασα νομοθετική ρύθμιση, αλλά εντάσσεται στην ενιαία διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων, κατά την οποία εξετάζονται, σύμφωνα με όσα ορίζονται ειδικότερα στο νόμο, και ζητήματα που αφορούν την επιλογή της θέσης του προτεινομένου έργου ή δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις παραπάνω διατάξεις του άρθρου 4 του Ν. 1650/1986, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 2 του Ν.3010/2002, προκειμένου να εγκριθούν περιβαλλοντικοί όροι για έργο ή δραστηριότητα της Α' κατηγορίας, απαιτείται να προηγηθεί προκαταρκτική περιβαλλοντική εκτίμηση και αξιολόγησή του, η οποία στηρίζεται σε Προμελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων και κατά την οποία, συνεκτιμώνται, πλην άλλων, οι γενικές κατευθύνσεις της χωροταξικής πολιτικής, όπως αυτές προκύπτουν από εγκεκριμένα χωροταξικά, ρυθμιστικά και πολεοδομικά σχέδια ή σχέδια χρήσεων γης, και η περιβαλλοντική ευαισθησία της περιοχής που θα εκτελεστεί το έργο ή θα αναπτυχθεί η δραστηριότητα. Ακολούθως, αν η ανωτέρω προκαταρκτική εκτίμηση και αξιολόγηση είναι θετική, ακολουθεί η εξέταση της υπόθεσης, με βάση Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, προκειμένου να εκτιμηθεί τελικώς αν είναι δυνατή η πραγματοποίηση του προτεινόμενου έργου ή δραστηριότητας και, σε καταφατική περίπτωση, να εκδοθεί η σχετική απόφαση έγκρισης περιβαλλοντικών

επ., Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π., σελ. 109 επ., Παπαπετρόπουλο, Οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην Ευρωπαϊκή και στην Ελληνική έννομη τάξη, 2003, σελ. 181 επ.

όρων, με την οποία κρίνεται οριστικώς, από πλευράς της ως άνω νομοθεσίας για την προστασία του περιβάλλοντος και η καταλληλότητα της θέσης και επιβάλλονται οι όροι, υπό τους οποίους θα εκτελεστεί και λειτουργήσει το έργο ή θα αναπτυχθεί η δραστηριότητα.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τις ίδιες διατάξεις, προκειμένου περί έργων ή δραστηριοτήτων, που προβλέπονται, μεταξύ άλλων, από εγκεκριμένο χωροταξικό ή πολεοδομικό ή ρυθμιστικό σχέδιο, δεν απαιτείται μεν προκαταρκτική περιβαλλοντική εκτίμηση ούτε Προμελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, επιβάλλεται, όμως, και στην περίπτωση αυτή η τήρηση, κατά τα λοιπά, της διαδικασίας περιβαλλοντικής αδειοδότησης, δηλαδή η εκπόνηση, αξιολόγηση και δημοσίευση Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, κατά την οποία εξετάζεται και η καταλληλότητα από γενικότερη περιβαλλοντική άποψη της θέσης του έργου, που έχει καθορισθεί με χωροταξικά και πολεοδομικά κριτήρια. Αναλυτικά:

Η διαδικασία που απαιτείται ν' ακολουθηθεί προκειμένου να δοθεί από τη διοίκηση η έγκριση περιβαλλοντικών όρων δεν είναι ενιαία, αλλά διαφοροποιείται, όπως αναφέρθηκε, ανάλογα με την κατηγορία στην οποία εντάσσεται κάθε έργο. Η κατηγοριοποίηση αυτή είναι απαραίτητη, αφού κάθε έργο ή δραστηριότητα δεν έχει το ίδιο σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον και, επομένως, σύμφωνα και με την αρχή της αναλογικότητας, οι προϋποθέσεις χορήγησης της έγκρισης δεν θα πρέπει να είναι σε κάθε περίπτωση οι ίδιες.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 του ν. 1650/1986, όπως αυτό τροποποιήθηκε με το άρθρο 1 του ν. 3010/2002, τα δημόσια και ιδιωτικά έργα και οι δραστηριότητες κατατάσσονται με απόφαση του Υπουργού ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τις επιπτώσεις τους στο περιβάλλον. Κριτήρια για την κατάταξη, ειδικότερα, είναι: 1) το είδος και το μέγεθος

του έργου ή της δραστηριότητας, 2) το είδος και η ποσότητα των ρύπων που εκπέμπονται, καθώς και κάθε άλλη επίδραση στο περιβάλλον, 3) η δυνατότητα να προληφθεί η παραγωγή ρύπων από την εφαρμοζόμενη παραγωγική διαδικασία και 4) ο κίνδυνος σοβαρού ατυχήματος και η ανάγκη επιβολής περιορισμών για την προστασία του περιβάλλοντος. Από το ν. 1650/1986 προβλέπεται, επίσης, η δυνατότητα προσωρινής ένταξης έργων και δραστηριοτήτων σε κατηγορίες και ομάδες με απόφαση του Γενικού Διευθυντή του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., όταν τα έργα αυτά είναι πρωτοεμφανιζόμενα και δεν έχουν συμπεριληφθεί και καταταγεί με την ως άνω κανονιστική απόφαση.

Σε εκτέλεση του άρθρου 3 του ν. 1650/1986, το οποίο αφορά την κατάταξη των έργων και δραστηριοτήτων, έχουν εκδοθεί οι Κ.Υ.Α. 69269/5387/1990 και Η.Π 15393/2332/2002²⁶³. Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι με τις παραπάνω υπουργικές αποφάσεις η κατάταξη των έργων έχει γίνει σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, η καθεμιά από τις οποίες διαιρείται σε υποκατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει έργα ή δραστηριότητες που λόγω της φύσης, του μεγέθους ή της έκτασής τους είναι πιθανό να προκαλέσουν σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει έργα και δραστηριότητες, που χωρίς να

²⁶³ Κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 2 του νέου νόμου εκδόθηκε η υπ' αριθμ. Η.Π. 15393/2332/5.8.2002 Κοινή Απόφαση των Υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών και Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΦΕΚ Β' 1022). Με την απόφαση αυτή αποσκοπείται η εφαρμογή του άρθρου 3 του ν. 1650/1986, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 1 του ν. 3010/2002 και συγχρόνως η συμμόρφωση με τις Οδηγίες 96/61 και 97/11 του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ώστε, στο πλαίσιο της ανάπτυξης του εθνικού χώρου να καθίσταται περισσότερο ευχερής και αποτελεσματική η πρόληψη και η αποτροπή της υποβάθμισης του περιβάλλοντος με την ορθολογικότερη κατάταξη των έργων και δραστηριοτήτων ως προς τις επιπτώσεις τους στο περιβάλλον. Βλ. Ολ ΣτΕ 1568/2005. Ακολούθησαν οι ΚΥΑ 11014/703/2003 για τη διαδικασία Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και Αξιολόγησης και Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων και ΚΥΑ 37111/2021/2003 για τον καθορισμό τρόπου ενημέρωσης και συμμετοχής του κοινού, η οποία μεταφέρει και την Οδηγία 2003/35.

ενέχουν ιδιαίτερη επικινδυνότητα για το περιβάλλον, πρέπει να υποβάλλονται σε όρους και περιορισμούς χάριν της περιβαλλοντικής προστασίας. Η τρίτη, τέλος, κατηγορία περιλαμβάνει έργα και δραστηριότητες που προκαλούν μικρές επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Η κατάταξη των έργων και δραστηριοτήτων σε κατηγορίες έχει σημασία τόσο για τον προσδιορισμό του αρμόδιου σε κάθε περίπτωση φορέα για την έγκριση περιβαλλοντικών όρων όσο και για τη διαδικασία που απαιτείται κάθε φορά ν' ακολουθηθεί. Έτσι, π.χ. για τα έργα που κατατάσσονται στην τρίτη κατηγορία δεν απαιτείται η υποβολή Μ.Π.Ε., παρά μόνο η υποβολή των δικαιολογητικών που τεκμηριώνουν τη συμμόρφωση με τις διατάξεις που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος (νέο άρθρο 4 παρ. 4 ν. 1650/1986).

Η σημαντικότερη μεταβολή που επέφερε ο νόμος 3010/2002 στην κατάταξη των έργων και δραστηριοτήτων είναι ότι προβλέπει τη δυνατότητα ένταξης των έργων και δραστηριοτήτων και σε ομάδες κοινές για όλες τις κατηγορίες. Με τον τρόπο αυτό, παρέχεται η δυνατότητα βελτίωσης και αναβάθμισης των Μ.Π.Ε., αφού αυτές μπορούν, πλέον, να εξειδικεύονται ανά ομοειδείς ενότητες έργων και δραστηριοτήτων (π.χ. εξειδικευμένες προδιαγραφές Μ.Π.Ε. για έργα οδοποιίας). Οι 10 ομάδες, κοινές για κάθε κατηγορία και υποκατηγορία, που προσαρτώνται ως αναπόσπαστο τμήμα του παραρτήματος Ι της ΚΥΑ 15393/2002 είναι: 1) έργα οδοποιίας, 2) υδραυλικά έργα, 3) λιμενικά έργα, 4) έργα υποδομών, 5) εξορυκτικές δραστηριότητες, 6) τουριστικές - πολεοδομικές δραστηριότητες, 7) κτηνοτροφικές - πτηνοτροφικές, 8) υδατοκαλλιέργειες, 9) βιομηχανικές εγκαταστάσεις και εγκαταστάσεις διαρρύθμισης Βιομηχανικών Ζωνών (ΒΙΠΕ, ΒΙΠΑ, ΒΙΟΠΑ, ΝΑΒΙΠΕ), και 10) ειδικά έργα (συγκοινωνιακά έργα, σταθμοί ανεφοδιασμού

οχημάτων με υγρά ή αέρια καύσιμα, πετρελαιοαγωγοί ή αγωγοί φυσικού αερίου, ηλεκτροπαραγωγή από ηλιακή και αιολική ενέργεια).

- Η διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων

Μέχρι το ν. 3010/2002 και τη συναφή Κ.Υ.Α. του 2002 η διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων διακρινόταν σε δύο, κυρίως, στάδια, την προέγκριση χωροθέτησης και την κυρίως έγκριση των περιβαλλοντικών όρων. Η διαδικασία της προέγκρισης χωροθέτησης δεν βρήκε καλή ανταπόκριση στη νομολογία, ιδίως μετά την απόφαση ΣτΕ 304/ 1993, με την οποία κρίθηκε αντισυνταγματική, επειδή καταστρατηγούσε τη συνταγματική υποχρέωση της διοίκησης, κατά το άρθρο 24 παρ.2 Σ, να προβεί σε ολοκληρωμένο χωροταξικό σχεδιασμό. Κατά την παραπάνω νομολογία, η οποία σταδιακά παγιώθηκε, κρίθηκε ότι η σημειακή χωροθέτηση έργων και δραστηριοτήτων αποβαίνει σε βάρος του περιβάλλοντος, διότι επιτρέπει την ανάμειξη χρήσεων γης και δεν λαμβάνει υπόψη τη φέρουσα ικανότητα της περιοχής στην οποία πρόκειται να γίνουν οι εγκαταστάσεις. Αλλά και στην εισαγωγή της αιτιολογικής έκθεσης του ν. 3010/2002 διαπιστώνεται ότι η εισαγωγή μιας ενιαίας διαδικασίας με κατάργηση της προέγκρισης χωροθέτησης επιβάλλετο διότι η τελευταία προσανατολιζόταν σε « πολύ γενικές χωροθετικές κατευθύνσεις, με αποτέλεσμα να μη βοηθά στον προκαταρκτικό σχεδιασμό των έργων και δραστηριοτήτων», ούτε να προστατεύει αποτελεσματικά το περιβάλλον²⁶⁴.

Με το ν. 3010/2002 αντικαταστάθηκαν οι ρυθμίσεις του ν. 1650/ 1986 για την προέγκριση χωροθέτησης και αυτή έδωσε τη θέση της στη διαδικασία Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και

²⁶⁴ Βλ. Δημήτρη Μέλισσα, Νομολογιακές και νομοθετικές εξελίξεις στο Δίκαιο του Περιβάλλοντος – Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 2 του ν. 3010/2002, ο.π. , σελ. 1659

Αξιολόγησης (Π.Π.Ε.Α.) του προτεινόμενου έργου ή δραστηριότητας. Η διαδικασία αυτή προβλέπεται, κυρίως, για τα έργα που κατατάσσονται στην Α' κατηγορία και για ορισμένα από αυτά τα οποία ανήκουν στη Β' κατηγορία.

Την προκαταρκτική Περιβαλλοντική Εκτίμηση και Αξιολόγηση προσδιορίζει το άρθρο 4 παρ. 1 εδ. δ'α' του ν. 1650/86 όσο και το άρθρο 3 παρ. 4 της ΥΑ 11014/2003 ως «θετική γνωμοδότηση», που αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση ή τη σύμφωνη γνώμη της διοίκησης για τη συνέχιση και ολοκλήρωση της περιβαλλοντικής αδειοδότησης. Πρόκειται δηλαδή, κατά την αντίληψη αυτή για απλή προπαρασκευαστική πράξη της διοίκησης, που δεν αποτελεί αυτοτελή εκτελεστική διοικητική πράξη. Μόνον εάν αντί της Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και Αξιολόγησης λάβει ο φορέας του έργου ή της δραστηριότητας αρνητική απόφαση, τότε αυτονόητα από την υπογραφή της από τον Γενικό Διευθυντή της Περιφέρειας του ΥΠΕΧΩΔΕ και από την ανάρτησή της στα Νομαρχιακά Καταστήματα και τη δημοσίευσή της στον τύπο είναι προσβλητέα²⁶⁵.

Όπως προκύπτει από τα άρθρα 3 και 6 της ΥΑ 11014/2003, η υποβληθείσα, στα πλαίσια της Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και Αξιολόγησης, Προμελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων οφείλει να περιλαμβάνει, ανάμεσα σε άλλα, τους βασικότερους λόγους που προέκρινε ο φορέας του έργου ή της δραστηριότητας, για να επιλέξει τη συγκεκριμένη θέση ως την πλέον « φιλική» προς το περιβάλλον. Περιλαμβάνει επίσης τη συνοπτική περιγραφή των κύριων εναλλακτικών προτάσεων, την καταγραφή των συνθηκών του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος που επικρατούν στην περιοχή, την

²⁶⁵ Βλ. Δημήτρη Μέλισσα, ο.π , σελ. 1659

αξιολόγηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον της θέσης που έχει επιλεγεί και της δράσης « σωρευτικά» με άλλα έργα ή δραστηριότητες.

Η διοικητική διαδικασία για την έγκριση περιβαλλοντικών όρων οργανώνεται σύμφωνα με τις διατάξεις της υπουργικής απόφασης Η.Π 11014/703/Φ104/14.3.2003 κι έχει ως εξής²⁶⁶: Ο φορέας ή ιδιώτης, που σχεδιάζει να επενδύσει, υποβάλλει την Προμελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων με την «απαραίτητη αίτηση», αν το έργο εντάσσεται στην υποκατηγορία 1 (Α1), στην αρμόδια Υπηρεσία Περιβάλλοντος του ΥΠΕΧΩΔΕ ή στην οικεία Περιφέρεια, αν το έργο εντάσσεται στην υποκατηγορία 2 (Α2).

Η αρμόδια υπηρεσία του ΥΠΕΧΩΔΕ ή της Περιφέρειας μεταβιβάζει εντός δεκαημέρου το φάκελο στους αρμόδιους φορείς, Υπουργεία, Εφορίες Αρχαιοτήτων, Διεύθυνση Χωροταξίας και στον Οργανισμό του Ρυθμιστικού Σχεδίου, για να γνωμοδοτήσουν εντός δεκαπέντε ημερών. Παρερχομένης της προθεσμίας αυτής και ανεξάρτητα από το αν έχουν αποσταλεί και παραληφθεί οι γνωμοδοτήσεις ή όχι, ο Γενικός Διευθυντής του ΥΠΕΧΩΔΕ ή της Περιφέρειας οφείλει εντός πενθημέρου να προβεί σε θετική γνωμοδότηση, την Προκαταρκτική Περιβαλλοντική Εκτίμηση και Αξιολόγηση , ή να εκδώσει αρνητική απόφαση, που μαζί με την Προμελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων τις αποστέλλει στο Νομαρχιακό Συμβούλιο για να λάβουν γνώση και να ακολουθηθεί η διαδικασία δημοσιοποίησης σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 3 του ν. 1650/86, όπως ισχύει.

Στη συνέχεια και εφόσον υφίσταται θετική γνωμοδότηση, ο ενδιαφερόμενος καλείται να υποβάλλει την καθεαυτού Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Μ.Π.Ε). Η Μ.Π.Ε αποτελεί το

²⁶⁶ Βλ. Μέλισσα, ο.π σελ. 1657-1658

κατεξοχήν εργαλείο εφαρμογής της αρχής της πρόληψης και περιλαμβάνει, όπως προαναφέρθηκε, τουλάχιστον περιγραφή του έργου ή της δραστηριότητας, περιγραφή των στοιχείων του περιβάλλοντος που ενδέχεται να θιγούν, εντοπισμό των βασικών επιπτώσεων, περιγραφή των μέτρων για την πρόληψη, μείωση ή υποκατάσταση των αρνητικών επιπτώσεων, σύνοψη των κυρίων εναλλακτικών λύσεων και αιτιολόγηση της προτεινόμενης επιλογής, αναφορά των ενδεχόμενων δυσκολιών και περίληψη του συνόλου της μελέτης. Το ειδικότερο περιεχόμενο της Μ.Π.Ε., η οποία, όπως και η Π.Π.Ε. του προηγούμενου σταδίου, αποτελεί επιστημονική μελέτη και όχι διοικητική πράξη, ποικίλλει ανάλογα με την κατηγορία του έργου ή της δραστηριότητας και καθορίζεται με υπουργική απόφαση.

Η Προκαταρκτική Περιβαλλοντική Εκτίμηση και Αξιολόγηση με τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων υποβάλλονται στην αρμόδια Υπηρεσία Περιβάλλοντος του ΥΠΕΧΩΔΕ ή της Περιφέρειας. Εντός δεκαημέρου από την υποβολή τους, εάν «κριθεί σκόπιμο», αποστέλλονται για γνωμοδότηση εντός τριάντα πέντε ημερών στους αρμόδιους φορείς, Υπουργεία, στη Διεύθυνση Χωροταξίας του ΥΠΕΧΩΔΕ και στον Οργανισμό του Ρυθμιστικού Σχεδίου (άρθρο 4 παρ. 2) ή στις συναρμόδιες υπηρεσίες της Περιφέρειας και της Νομαρχίας και στον Οργανισμό του Ρυθμιστικού Σχεδίου (άρθρο 7 παρ. 2 ΚΥΑ 11014/2003), καθώς επίσης και στο Νομαρχιακό Συμβούλιο για δημοσιοποίηση και της Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (άρθρο 5 παρ. 3 ν. 1650/1986, όπως ισχύει). Αυτή η δημοσιοποίηση αποτελεί ουσιώδη τύπο της διαδικασίας και τυχόν παράλειψή της καθιστά την πράξη έγκρισης περιβαλλοντικών όρων ακυρωτέα. Παρερχομένης της προθεσμίας των τριάντα πέντε ημερών και ανεξάρτητα από το εάν έχουν παραληφθεί οι γνωμοδοτήσεις των παραπάνω αναφερομένων

εμπλεκομένων, η αρμόδια υπηρεσία Περιβάλλοντος του ΥΠΕΧΩΔΕ ή της Περιφέρειας εισηγείται και εκδίδεται σε χρονικό διάστημα δεκαπέντε ημερών από τον Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ και τους συναρμόδιους Υπουργούς ή τον Γενικό Γραμματέα της Περιφέρειας η έγκριση των περιβαλλοντικών όρων ή η απορριπτική απόφαση. Πρόκειται για τη διοικητική πράξη με την οποία ολοκληρώνεται η διοικητική διαδικασία και η οποία, ως εκτελεστή πράξη, είναι δεκτική αίτησης ακύρωσης. Η απόφαση έγκρισης περιβαλλοντικών όρων αποτελεί, βεβαίως, διοικητική πράξη, αλλά δεν έχει κανονιστικό χαρακτήρα και ως εκ τούτου δεν χρειάζεται να δημοσιευτεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Αυτή, κατόπιν, μαζί με τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, διαβιβάζονται στη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση για να λάβει γνώση, να ενημερώσει τους πολίτες και να γνωμοδοτήσει (άρθρο 5 παρ. 3 ν.1650/1986, όπως ισχύει). Η δεύτερη, αυτή, δημοσίευση δεν αποτελεί, κατά τη νομολογία, συστατικό τύπο για την τελείωση της πράξης έγκρισης περιβαλλοντικών όρων, αλλά αποσκοπεί στη γνωστοποίησή της. Επομένως, τυχόν παράλειψή της δεν πλήττει τη νομιμότητα της πράξης.

Για τα έργα της υποκατηγορίας 3 της Δεύτερης (Β') κατηγορίας, ο Γενικός Γραμματέας της Περιφέρειας αποφασίζει εντός δεκαημέρου εάν η εκτέλεση του έργου, όπως περιγράφεται στην υποβληθείσα Προμελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, επιβάλλει περαιτέρω προστασία που διασφαλίζει η διαδικασία που προβλέπεται για τη δεύτερη υποκατηγορία (άρθρα 6 και 7 της ΥΑ 11014/2003), ή εάν το έργο είναι ήπιας προσβολής και μπορεί, συνεπώς, να ακολουθηθεί η διαδικασία της τέταρτης υποκατηγορίας (άρθρο 11 επόμ. της ΥΑ 11014/2003). Τα κριτήρια για την επιλογή του Περιφερειάρχη δεν είναι μόνον περιβαλλοντικά αλλά και χωροταξικά.

Περαιτέρω, επί της υποβληθείσας Προμελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων εκδίδεται από το Γενικό Γραμματέα της Περιφέρειας η Προκαταρκτική Περιβαλλοντική Εκτίμηση και Αξιολόγηση, όπως προβλέπεται για τα έργα της δεύτερης (Α2) υποκατηγορίας ή εάν το έργο ανήκει στην τέταρτη (Β4) υποκατηγορία, ο Νομάρχης εκδίδει την Περιβαλλοντική Έκθεση, που αποστέλλεται για να γνωμοδοτήσουν εντός δεκαπενθημέρου οι συναρμόδιες νομαρχιακές υπηρεσίες. Κατ' εξαίρεση, και αν είναι αναγκαίο, αποστέλλεται και στις περιφερειακές υπηρεσίες και στον Οργανισμό Εφαρμογής Ρυθμιστικού Σχεδίου. Μετά από εισήγηση της Υπηρεσίας Περιβάλλοντος, ο Νομάρχης εκδίδει εντός δεκαπέντε ημερών και ανεξάρτητα από το αν έχουν διαβιβασθεί ή όχι οι γνωμοδοτήσεις των φορέων, την έγκριση περιβαλλοντικών όρων ή την αρνητική απόφαση, που αντίστοιχα δημοσιοποιούνται σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπεται στο άρθρο 3 του ν. 1650/1986, όπως τροποποιήθηκε.

Για τα έργα της τρίτης κατηγορίας ο ενδιαφερόμενος υποβάλλει τα απαραίτητα δικαιολογητικά, που θεμελιώνουν την πλήρη περιβαλλοντική προστασία του εκπονούμενου έργου. Η Έγκριση των Περιβαλλοντικών Όρων εκδίδεται με απόφαση του Δημάρχου ή του Προέδρου της κοινότητας, εκτός εάν προκύψει από την αξιολόγηση ότι κατά τη λειτουργία του έργου ενδέχεται να αναδειχθούν ιδιαίτεροι κίνδυνοι για το περιβάλλον. Στην περίπτωση αυτή ακολουθείται η διαδικασία μιας από τις υποκατηγορίες που περιγράψαμε παραπάνω (άρθρο 4 παρ. 4 ν. 1650/1986).

Το χρονικό διάστημα ισχύος της έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων είναι περιορισμένο. Ωστόσο, αν κατά την ανανέωσή της για οποιονδήποτε λόγο διαπιστωθεί ότι επήλθαν σημαντικές μεταβολές στο περιβάλλον, τότε προβλέπεται να μπορεί η αδειοδοτούσα αρχή να επιβάλλει την

τήρηση εκ νέου της διαδικασίας της περιβαλλοντικής αδειοδότησης (άρθρο 4 παρ. 7). Εξάλλου, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η έγκριση περιβαλλοντικών όρων δεν απαιτείται μόνον για τη δημιουργία νέων έργων ή δραστηριοτήτων αλλά και κατά τη μετεγκατάσταση των υφισταμένων ή τον εκσυγχρονισμό τους, εφόσον επέρχονται ουσιαστικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις επιπτώσεις στο περιβάλλον (άρθρο 4 παρ. 1 ν. 1650/86, όπως τροποποιήθηκε).

Τέλος, σε ορισμένες περιοχές που πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις ορθολογικής χωροταξικής οργάνωσης και πλήρους περιβαλλοντικής προστασίας, δεν απαιτείται προκαταρκτική περιβαλλοντική εκτίμηση και αξιολόγηση. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 6 περ. στ' δεν απαιτείται η υποβολή Προμελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στις θεσμοθετημένες βιομηχανικές περιοχές και ζώνες, στις βιοτεχνικές περιοχές και πάρκα, στις ναυπηγοεπισκευαστικές περιοχές, στις Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων και στις περιπτώσεις που η χωροθέτηση προβλέπεται από νόμο ή εγκεκριμένο χωροταξικό ή πολεοδομικό ή ρυθμιστικό σχέδιο, στις περιοχές που εντοπίζονται κοιτάσματα μεταλλευτικών ορυκτών, βιομηχανικών ορυκτών και μαρμάρων, καθώς και στις μεταλλευτικές και λατομικές περιοχές που έχουν καθορισθεί σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία.

B. Προστασία από ρύπανση (ΚΕΦ. Γ'- άρθρα 7-17).

Στα συγκεκριμένα άρθρα ο ν. 1650/1986 προβλέπει μέτρα για την προστασία της ατμόσφαιρας (άρθρο 7), καθορίζει την ποιότητα των υδάτων (άρθρο 9), επιβάλλοντας επίσης και περιορισμούς και μέτρα για την προστασία τους (άρθρα 8 και 10). Τα μέτρα επεκτείνονται επίσης στην προστασία του εδάφους, καθώς και στην διαχείριση των στερεών

αποβλήτων, την οποία ενεργούν κατά βάση οι Ο.Τ.Α (άρθρα 12 και 13). Ο νόμος επεκτείνεται και σε μέτρα προστασίας από τον θόρυβο καθορίζοντας δηλαδή τις οριακές τιμές στάθμης θορύβου και δονήσεων όχι μόνο στους χώρους κατοικίας αλλά και σε περιοχές συναθροίσεως του κοινού (άρθρο 14). Το αρμόδιο Υπουργείο συντονίζει επίσης τη λειτουργία δικτύου εργαστηρίων τα οποία αναλύουν δείγματα των φυσικών αποδεκτών και των αποβλήτων (άρθρα 15 και 16). Τέλος επιβάλλεται να τηρούνται ειδικοί όροι τόσο για ραδιενεργές ουσίες ή απορρίμματα όσο και για τις συσκευές οι οποίες εκπέμπουν ραδιενεργό ακτινοβολία (άρθρο 17).

Γ. Προστασία της φύσης και του τοπίου (ΚΕΦ. Δ' - άρθρα 18-22).

Το κεφάλαιο αυτό αφορά στην προστασία των ευαίσθητων οικοσυστημάτων, της άγριας χλωρίδας και πανίδας και των βιοτόπων τους, και περιοχών της φύσης και του τοπίου, κατά τρόπο συνολικό, χωρίς διάκριση στα επιμέρους συστατικά τους. Στο άρθρο 18, που καθορίζει τα αντικείμενα προστασίας και διατήρησης, και, ειδικότερα, στην παράγραφο 1 θεσπίζεται η γενική αρχή, σύμφωνα με την οποία «η φύση και το τοπίο προστατεύονται και διατηρούνται, ώστε να εξασφαλίζονται οι φυσικές διεργασίες, η αποδοτικότητα των φυσικών πόρων, η ισορροπία και η εξέλιξη των οικοσυστημάτων καθώς και η ποικιλομορφία, η ιδιαιτερότητα ή η μοναδικότητά τους» ενώ, σύμφωνα με τη διάταξη της παραγράφου 2, «χερσαίες, υδάτινες ή μικτού χαρακτήρα περιοχές, μεμονωμένα στοιχεία ή σύνολα της φύσης και του τοπίου, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα προστασίας και διατήρησης λόγω της οικολογικής γεωμορφολογικής, επιστημονικής ή αισθητικής σημασίας τους». Οι περιοχές αυτές, που καθορίζονται με προεδρικά διατάγματα (άρθ. 21 παρ. 1), με τα οποία εξειδικεύεται και το

προστατευτικό τους καθεστώς, διακρίνονται, σύμφωνα με το άρθρο 18 παρ. 3 σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 19, σε:

— Περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης, δηλαδή εκτάσεις με ιδιαίτερα ευαίσθητα οικοσυστήματα ή βιότοποι, απειλούμενες με εξαφάνιση ειδών χλωρίδας και πανίδας, στις οποίες απαγορεύεται κάθε δραστηριότητα, εκτός από επιστημονικές έρευνες ή εργασίες που αποσκοπούν στη διατήρηση των χαρακτηριστικών τους (άρθ. 19 παρ. 1).

— Περιοχές προστασίας της φύσης είναι, σύμφωνα με το άρθρο 19 παρ. 2, εκτάσεις μεγάλης οικολογικής και βιολογικής αξίας, οι οποίες προστατεύονται από κάθε δραστηριότητα που θα μπορούσε να αλλοιώσει τη φυσιогνωμία τους, ενώ με ειδικούς κανονισμούς προσδιορίζονται οι επιτρεπόμενες δραστηριότητες.

— Εθνικά πάρκα είναι (άρθ. 19 παρ. 3) εκτεταμένες χερσαίες, υδάτινες ή μικτού χαρακτήρα περιοχές, ανεπηρέαστες από την ανθρώπινη δραστηριότητα στις οποίες παρατηρείται μεγάλος αριθμός και ποικιλία αξιόλογων βιολογικών, οικολογικών γεωμορφολογικών και αισθητικών στοιχείων. Ο χαρακτηρισμός εκτεταμένων περιοχών ως εθνικών πάρκων, στα οποία μπορεί να περιλαμβάνονται και περιοχές των ανωτέρω κατηγοριών, αποσκοπεί τόσο στη διαφύλαξη της φυσικής κληρονομιάς, με τον περιορισμό από ειδικό κανονισμό των επιτρεπόμενων έργων και δραστηριοτήτων μέσα στα όριά τους, όσο και στην παροχή στο κοινό της δυνατότητας περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και φυσιολατρικών δραστηριοτήτων.

— Προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί, προστατευόμενα τοπία και στοιχεία του τοπίου (άρθ. 19 παρ.4). Η ευρύτητα με την οποία ορίζονται οι ανωτέρω κατηγορίες επιτρέπει τη διαμόρφωση προστατευτικού πλαισίου για μεγάλη ποικιλία περιβαλλοντικών στοιχείων. Σύμφωνα με το άρθ. 19 παρ. 4, απαγορεύεται κάθε δραστηριότητα, που επιφέρει

καταστροφή, φθορά ή αλλοίωση των προστατευόμενων περιοχών ή στοιχείων.

— Περιοχές οικοανάπτυξης είναι εκτεταμένες περιοχές, που μπορεί να περιλαμβάνουν χωριά ή οικισμούς, εφόσον παρουσιάζουν ιδιαίτερη αξία και ενδιαφέρον λόγω της ποιότητας των φυσικών και πολιτιστικών τους χαρακτηριστικών και, παράλληλα, προσφέρουν σημαντικές δυνατότητες για ανάπτυξη δραστηριοτήτων προστασίας της φύσης και του τοπίου.

— Το άρθρο 20 παρέχει νομοθετική εξουσιοδότηση για την διαμόρφωση κανονιστικού πλαισίου προστασίας της αυτοφύους χλωρίδας και της άγριας πανίδας, τα είδη των οποίων σύμφωνα με το άρθ. 20 παρ. 1 «προστατεύονται και διατηρούνται, μαζί με τη βιοκοινότητα και το βιότοπο ή οικότοπό τους, ως βιογενετικά αποθέματα και ως συστατικά στοιχεία των οικοσυστημάτων».

Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι διατάξεις του άρθρου 22, με τις οποίες προβλέπεται δικαίωμα αποζημίωσης των θιγομένων, από τα ανωτέρω μέτρα, ιδιοκτητών όταν οι θεσπιζόμενοι όροι, περιορισμοί και απαγορεύσεις «είναι εξαιρετικά επαχθείς, με αποτέλεσμα να παρακωλύεται υπέρμετρα η άσκηση των εξουσιών που απορρέουν από την κυριότητα» (άρθ. 22 παρ. 1), και δυνατότητα αναγκαστικής απαλλοτρίωσης για την πραγματοποίηση των σκοπών των άρθρων 18, 19 και 20, που ρητώς αναγνωρίζονται ως σκοποί δημοσίου συμφέροντος (άρθ. 22 παρ. 2).

Δ. «Ζώνες Ειδικών Περιβαλλοντικών Ενισχύσεων και Ζώνες Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων» (Κεφ. Ε' - άρθρα 23-24).

Το κεφάλαιο αυτό αφορά έχει να κάνει με το διοικητικό καθορισμό περιοχών με φυσικούς αποδέκτες που παρουσιάζουν κρίσιμα

περιβαλλοντικά προβλήματα και δεν πληρούν τις κατευθυντήριες ή και οριακές γραμμές των παραμέτρων ποιότητας των άρθ. 7 παρ. 1 και 9 παρ. 1 (άρθ. 23 παρ. 1, Ζώνες Ειδικών Περιβαλλοντικών Ενισχύσεων) και τη λήψη μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος πέρα από τους ισχύοντες γενικούς περιορισμούς. Επίσης, το άρθρο 24 αναφέρεται στον χαρακτηρισμό και την οριοθέτηση με προεδρικά διατάγματα περιοχών πρόσφορων για την ανάπτυξη βιομηχανικών, μεταλλευτικών, λατομικών ή τουριστικών δραστηριοτήτων ή για αγροτική εκμετάλλευση (Ζώνες Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων). Οι ανωτέρω διατάξεις προστατεύουν κυρίως την οικονομική δραστηριότητα. **Με τη θέσπισή τους καθίσταται σαφές ότι για το νομοθέτη η οικονομική ανάπτυξη συνεπάγεται ως αποδεκτό τετελεσμένο γεγονός την προσβολή του περιβάλλοντος.**

Το Κεφάλαιο ΣΤ' (άρθ. 25-27) προβλέπει τη σύσταση νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου με την επωνυμία «Ενιαίος Φορέας Περιβάλλοντος» (Ε.Φ.Ο.Π.) (άρθ. 25) και Κλιμακίων Ελέγχου Ποιότητας Περιβάλλοντος στις κατά τόπον νομαρχίες (άρθ. 26).

Το Κεφάλαιο Ζ' (άρθ. 28-30), με τίτλο «κυρώσεις και αστική ευθύνη», προβλέπει ποινικές (άρθ. 28) και διοικητικές κυρώσεις (άρθ. 30), και περιλαμβάνει διάταξη περί αστικής ευθύνης (άρθ. 29) για την παράβαση των διατάξεων του νόμου.

Το άρθρο 31 περιλαμβάνει διατάξεις που τροποποιούν άλλα συναφή νομοθετήματα.

1. 2. Οι βασικές αρχές του Ν. 1650/86

Όπως αναλύθηκε παραπάνω, το Δίκαιο είναι ένα σύστημα από νόρμες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, που καθορίζονται από το κράτος. Σε αυτές παγιώνονται οι κρατούσες σχέσεις ιδιοκτησίας και εξυψώνονται σε συνδετικό νόμο τα θεμελιώδη συμφέροντα της οικονομικά και πολιτικά κυρίαρχης τάξης. Το δίκαιο προσδιορίζεται ως προς το περιεχόμενό του από τις παραγωγικές σχέσεις της κοινωνίας και πρώτιστα από τις σχέσεις ιδιοκτησίας. Όντας συστατικό στοιχείο του εποικοδομήματος της κοινωνίας, έχει προπάντων τη λειτουργία να προστατεύει τις υπάρχουσες σχέσεις ιδιοκτησίας και τις κοινωνικές σχέσεις που προκύπτουν από αυτές. Επομένως το δίκαιο έχει πάντα ταξικό χαρακτήρα. Συνεπώς και ο ν. 1650/86 δεν μπορεί παρά να εκφράζει νομικά και συνεπώς πολιτικά το κρατούν καπιταλιστικό καθεστώς. Ο νόμος προστατεύει το έννομο αγαθό περιβάλλον σε συνδυασμό και μέσα από την προστασία του συντελεστή «κεφάλαιο», η οποία σε τελική ανάλυση υπερέχει ποσοτικά και ποιοτικά. Έτσι, με το να λαμβάνονται πάντοτε υπόψη, για την προστασία του περιβάλλοντος, οι όροι εξισορρόπησης ιδιωτικού και δημοσίου συμφέροντος, ο ν. 1650/86 παρουσιάζει τυπικώς την τάση να προστατευτεί το περιβάλλον, ουσιαστικά όμως μεθοδεύει με ασφάλεια την προστασία της καπιταλιστικής οικονομικής ανάπτυξης. Τα παραδείγματα από το κείμενο του νόμου που στοιχειοθετούν τα παραπάνω είναι αρκετά:

Στο άρθρο 1 παρ. 3 γίνεται λόγος για «οικονομικά εφικτή» τεχνολογία, για τις «ανάγκες ανάπτυξης» και για τα «υφιστάμενα χωροταξικά και αναπτυξιακά σχέδια».

Στο άρθρο 8 παρ.1 αναφέρεται ότι οι περιορισμοί και τα μέτρα που επιβάλλονται σε έργα και δραστηριότητες που ρυπαίνουν το περιβάλλον

«μπορεί να διαφοροποιούνται ανάλογα και με τη ... σημασία τους για την εθνική οικονομία».

Στο άρθρο 22 παρ.1,3 και 4 προβλέπεται ότι το Δημόσιο μπορεί να παρέχει αντιπαροχές, διευκολύνσεις και «οικονομικά αντισταθμίσματα» υπέρ των ιδιωτών που τα συμφέροντά τους θίγονται ένεκα των μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος. Ειδικότερα το άρθρο 22 ορίζει ότι: αν οι επιβαλλόμενοι για την προστασία της φύσης και του τοπίου περιορισμοί και απαγορεύσεις είναι εξαιρετικά επαχθείς, με αποτέλεσμα να παρακωλύεται υπερμέτρως η άσκηση των εξουσιών που απορρέουν από την κυριότητα (άρθρο 1000 ΑΚ), τότε ο θιγόμενος δικαιούται να ζητήσει, με αίτησή του, αποκατάσταση κατά τους εξής τρόπους: 1) ανταλλαγή των ιδιωτικών εκτάσεων με εκτάσεις του δημοσίου, 2) παραχώρηση, κατά χρήση, δημόσιων εκτάσεων σε παραπλήσιες περιοχές για ανάλογη χρήση ή εκμετάλλευση, 3) καταβολή εφάπαξ ή περιοδικώς αποζημίωσης, και 4) μεταφορά του συντελεστή δόμησης σε άλλη ιδιοκτησία, κατ' ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων του Ν 880/1979. Το Δημόσιο « μπορεί κατά το μέτρο του δυνατού να αποδεχθεί» ένα από τα παραπάνω αιτήματα.

Στο άρθρο 23 παρ. 2 καθορίζεται ότι είναι δυνατή η παροχή «οικονομικών κινήτρων» υπέρ ορισμένων προσώπων που οι δραστηριότητές τους, στις Ζώνες ειδικών περιβαλλοντικών ενισχύσεων, προσβάλλουν εντόνως το περιβάλλον και στα οποία επιβάλλονται, εξαιτίας του λόγου αυτού, «ειδικοί περιορισμοί».

Στα άρθρα 6 παρ. 4, 13 παρ.2, και 23 παρ. 2, υιοθετείται άλλοτε αμέσως και άλλοτε εμμέσως η αρχή « ο ρυπαίνων πληρώνει». Αυτό σημαίνει ότι το έννομο αγαθό περιβάλλον δεν εκτιμάται ως υπέρτερο εκείνου της οικονομικής ανάπτυξης, δηλαδή σε τελευταία ανάλυση του

συντελεστή « κεφάλαιο»²⁶⁷. Έτσι νομίμως επιτρέπεται η προσβολή του περιβάλλοντος αρκεί να αποτιμάται σε χρήμα. Εξάλλου τα πρόστιμα σε βάρος των επιχειρήσεων επιβαρύνουν την τιμή των προϊόντων ή των υπηρεσιών δηλαδή τελικά τους καταναλωτές ως έμμεσος φόρος. Η αρχή « ο ρυπαίνων πληρώνει» συμπληρώνεται από την ύπαρξη κινήτρων μη ρύπανσης ή αντιρύπανσης²⁶⁸. Τα κίνητρα συνιστούν την αντίστροφη περίπτωση προστασίας του ιδιώτη που δύναται να ρυπαίνει και σημαίνουν την αναγνώριση της συμπληρωματικής αρχής ότι « ο ρυπαίνων πληρώνεται»²⁶⁹. Και οι δύο αρχές εξυπηρετούν τη δυνατότητα κερδοσκοπίας του ιδιώτη. Διότι, όπως τονίζει και η νομολογία του ΣτΕ, ως όριο στις κρατικές παρεμβάσεις στην ατομική οικονομική ελευθερία νοείται η « πραγματοποίησις... των θεμιτών σκοπών της επιχειρηματικής δραστηριότητος», δηλαδή «να δύναται η επιχείρηση να εργάζεται κερδοσκοπικώς... εντός της ανταγωνιστικής αγοράς».²⁷⁰

2. Άλλα σημαντικά νομοθετήματα

2.1 Ο ν. 998/1979 και η λοιπή νομοθεσία για την προστασία των δασών

Σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 24 του Συντάγματος «...Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και γενικά των δασικών

²⁶⁷ Τάχος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, ο.π, σελ. 189

²⁶⁸ Πέρα από το άρθρο 23 παρ.2 ν. 1650/86 βλέπε και αρθρ. 1 ν. 849/1978, 9 ν. 1262/1982. 6 παρ.1 ν. 1512/1985.

²⁶⁹ Τάχος, ο. π, σελ. 189

²⁷⁰ ΣτΕ 2112/1963

εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός εάν προέχει για την Εθνική Οικονομία η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση, που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον». Παράλληλα οι παρ. 3 και 4 του άρθρου 117 του Συντάγματος επιδιώκουν την προστασία δημοσίων ή ιδιωτικών δασών και δασικών εκτάσεων που καταστράφηκαν ή καταστρέφονται από πυρκαγιά ή που με άλλο τρόπο αποψιλώθηκαν ή αποψιλώνονται, ώστε να μην αποβάλλουν για το λόγο αυτό το χαρακτήρα που είχαν πριν καταστραφούν, κηρύσσοντας υποχρεωτικά αναδασωτέες τις εκτάσεις αυτές και αποκλείοντας να διατεθούν για άλλο προορισμό.

Ερμηνευτική δήλωση που συνοδεύει το άρθρο 24 δίδει σήμερα τον ορισμό του δάσους και των δασικών εκτάσεων. Κατά τον ορισμό αυτό, που επανέλαβε ο ν. 3208/03, «ως δάσος ή δασικό οικοσύστημα νοείται το οργανικό σύνολο άγριων φυτών με ξυλώδη κορμό πάνω στην αναγκαία επιφάνεια του εδάφους, τα οποία, μαζί με την εκεί συνυπάρχουσα χλωρίδα και πανίδα, αποτελούν μέσω της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και αλληλοεπίδρασής τους, ιδιαίτερη βιοκοινότητα (δασοβιοκοινότητα) και ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον (δασογενές). Δασική έκταση υπάρχει όταν στο παραπάνω σύνολο η άγρια ξυλώδης βλάστηση, υψηλή ή θαμνώδης, είναι αραιά». Ως προς την έννοια του δάσους, είχε τεθεί το ερώτημα κατά πόσο απαιτείται η αθροιστική ή η διαζευκτική συνδρομή του στοιχείου της δασοκάλυψης και της ύπαρξης οργανικής ενότητας μαζί με το κριτήριο της οικονομικής ή οικολογικής λειτουργίας της έκτασης. Μια πρώτη σειρά αποφάσεων του ΣτΕ έκρινε ότι πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά τόσο το στοιχείο της δασοκάλυψης όσο και η εξυπηρέτηση των λειτουργιών του δάσους²⁷¹. Ακολούθησε

²⁷¹ ΣτΕ 3139/92

ωστόσο νομολογία που υιοθέτησε την μέχρι πρότινος μειοψηφούσα άποψη ότι μοναδική προϋπόθεση της έννοιας του δάσους είναι το στοιχείο της δασοκάλυψης της έκτασης που αποτελεί οργανική ενότητα και όχι η επιτελούμενη οικονομική ή οικολογική λειτουργία²⁷².

Με την αναθεώρηση του 2001 απαλείφθηκε ο όρος ‘δημόσιων’ από την παρ. 1 εδ. δ του άρθρου 24, συνεπώς η απαγόρευση μεταβολής του προορισμού των δασών, αλλά ταυτοχρόνως και η δυνατότητα παρέκκλισης για λόγους δημοσίου συμφέροντος, καταλαμβάνει και τα ιδιωτικά δάση, ως προς τα οποία εθεωρείτο, πριν την αναθεώρηση, ότι υπήρχε απόλυτη προστασία. Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας απαιτεί τη συνδρομή σπουδαίου ή σοβαρού ή υπέρτερου λόγου δημοσίου συμφέροντος για τη μεταβολή του προορισμού των δασών, θα πρέπει δε, κατ’ εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας, η μεταβολή του προορισμού να αποτελεί το μόνο πρόσφορο μέσο για την ικανοποίηση του λόγου δημοσίου συμφέροντος, ο οποίος δεν μπορεί να είναι η οικιστική αξιοποίηση²⁷³.

Κύριο χαρακτηριστικό της νομοθεσίας περί δασών είναι η δημιουργία ειδικών περιοχών που απολαμβάνουν ιδιαίτερης νομικής προστασίας²⁷⁴. Στην κοινή νομοθεσία ήδη με τον ν. 4173/29 προβλεπόταν ο θεσμός των «προστατευτικών δασών», ενώ στον Α. Ν. 856/37 προβλέφθηκε η ίδρυση «Εθνικών Δρυμών», ορεινών περιοχών που μπορεί να είναι είτε δάση είτε περιοχές με άγρια βλάστηση. Στις προστατευόμενες περιοχές το ν.δ. 996/1971 προσέθεσε δύο ακόμη κατηγορίες, τα «αισθητικά δάση» και τα «διατηρητέα μνημεία της φύσης», ενώ σύμφωνα με τις διατάξεις του ισχύοντος Δασικού Κώδικα -

²⁷² ΣτΕ 2086/95 και ΑΕΔ 27/99

²⁷³ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου., ο.π, σελ. 171

²⁷⁴ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου., ο.π, σελ. 172

π.δ. 86/1969 - που ενσωμάτωσε όλα τα προηγούμενα νομοθετήματα τιμωρούνται με ποινές φυλάκισης η βοσκή ζώων, η κλαδονομή, η υλοτομία και η φθορά δάσους χωρίς άδεια της δασικής αρχής²⁷⁵.

Εκτελεστικός του Συντάγματος νόμος είναι ο 998/1979, «περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της χώρας» και περιλαμβάνει διατάξεις που προστατεύουν τόσο τα δάση όσο και τα είδη χλωρίδας και πανίδας. Σκοπός του νόμου είναι ο καθορισμός των συγκεκριμένων μέτρων προστασίας για την διατήρηση, ανάπτυξη και βελτίωση των δασών και των δασικών εκτάσεων της χώρας και ο προσδιορισμός των όρων και προϋποθέσεων «υπό τις οποίες τα δάση και οι δασικές εν γένει εκτάσεις ή τμήματα αυτών είναι δυνατόν να μεταβάλλουν την κατά προορισμόν χρήσιν των ή να εξυπηρετούν και άλλας χρήσεις, για λόγους που επιβάλλονται από το δημόσιο συμφέρον».

Σύμφωνα με το άρθρο 3 του ν. 998/79, όπως τροποποιήθηκε από τον ν. 3208/03 «Προστασία των δασικών οικοσυστημάτων, κατάρτιση δασολογίου, ρύθμιση εμπραγμάτων δικαιωμάτων επί δασών και δασικών εν γένει εκτάσεων», η δασοβιοκοινότητα υφίσταται και το δασογενές περιβάλλον δημιουργείται σε μια έκταση όταν φύονται στην εν λόγω έκταση άγρια ξυλώδη φυτά, δυνάμενα με δασική εκμετάλλευση να παράγουν δασικά προϊόντα (δασοπονικά είδη), το εμβαδόν της εν λόγω έκτασης στην οποία φύονται εν όλω ή σποραδικά τα ως άνω δασικά είδη είναι κατ' ελάχιστον 0,3 εκτάρια, με γεωμετρική μορφή κατά το δυνατόν αποστρογγυλωμένη ή σε λωρίδα πλάτους τουλάχιστον τριάντα (30) μέτρων και όταν οι κόμεις των δασικών ειδών σε κατακόρυφη προβολή καλύπτουν τουλάχιστον το είκοσι πέντε τοις εκατό (συγκόμωση 0,25) της έκτασης του εδάφους.

²⁷⁵ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου., ο.π, σελ. 172

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του ν. 3208/03, κατά το σχεδιασμό της διαχείρισης και εκμετάλλευσης των δασικών οικοσυστημάτων λαμβάνονται ειδικά μέτρα που εξασφαλίζουν κατά το δυνατόν την προστασία του τοπίου και τη διατήρηση της βιοποικιλότητας. Αξίζει να επισημανθεί ακόμη το άρθρο 3, κατά το οποίο, σε προθεσμία πέντε μηνών από την κύρωση του δασικού χάρτη, (κατά τη διαδικασία του άρθρου 27 του ν. 2664/98), καταρτίζεται και τηρείται με μέριμνα των υπηρεσιών της κάθε Διεύθυνσης Δασών Νομαρχιακού επιπέδου, το Δασολόγιο του Νομού, που καταρτίζεται με μορφή Βιβλίου Γενικού Δασολογίου.

Για την καλύτερη δυνατή δασοπροστασία συνεστήθη ειδικός «Φορέας Δασοπροστασίας», ο οποίος απαρτίζεται από τις διάφορες δασικές υπηρεσίες, σύμφωνα με το άρθρο 37 του ν. 1845/1989, « Ανάπτυξη και αξιοποίηση της αγροτικής έρευνας και τεχνολογίας, δασοπροστασία και άλλες διατάξεις».

Σύμφωνα με το περιεχόμενο του νόμου αυτού (άρθρο 36) αντικείμενο της δασοπροστασίας αποτελούν τα εξής πεδία:

- α) Η προστασία των δασών και δασικών εν γένει εκτάσεων, των δασικών βοσκοτόπων κ.λπ. από κάθε κίνδυνο και ιδιαίτερα από πυρκαγιές, όξινη βροχή, κ.λπ.
- β) Η προστασία της πανίδας και των βιοτόπων
- γ) Η μέριμνα για την καταπολέμηση εντόμων και μυκήτων
- δ) Η φύλαξη δημοσίων δασικών κτιρίων και εγκαταστάσεων
- ε) Η άσκηση ελέγχου στην διακίνηση κάθε είδους δασικών προϊόντων
- στ) Η περίφραξη δασών, δασικών και χορτολιβαδικών εκτάσεων και

ζ) Η παρακολούθηση της σωστής εφαρμογής από τους εκμεταλλευτές των μελετών αντιμετώπισεως των επιπτώσεων στο περιβάλλον.

2.2. Ο ν. 743/1977 για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος²⁷⁶

Το νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία από τη ρύπανση του θαλάσσιου περιβάλλοντος αποτελεί ο ν. 743/1977, όπως έχει τροποποιηθεί με τον ν. 1147/1981 «Περί κυρώσεως της υπογραφείσης εις Λονδίνον κ.λ.π Συμβάσεως Περί προλήψεως ρυπάνσεως της θαλάσσης εξ απορρίψεως καταλοίπων και άλλων διατάξεων». Με την νομοθεσία αυτή θεσπίζονται μέτρα όχι μόνον καταστολής αλλά και πρόληψης της ρύπανσης του θαλασσίου χώρου, προβλέπονται δε υποχρεώσεις όχι μόνον για τα πλοία, αλλά και για τις χερσαίες εγκαταστάσεις.

Κύριες επιδιώξεις του ν. 743/1977 υπήρξαν:

- α) Η καλύτερη προστασία του θαλασσίου περιβάλλοντος με την καθιέρωση αυξημένων απαιτήσεων τόσο για την Διοίκηση, όσο και για τους πολίτες, που κατά καιρούς καθίστανται υπόχρεοι προς συμμόρφωση, όπως επίσης με την κάλυψη κενών της μέχρι τότε νομοθεσίας.
- β) Ο εκσυγχρονισμός των μέχρι τότε ισχυουσών διατάξεων και η δυνατότητα κωδικοποίησής τους.
- γ) Η οργάνωση του αρμοδίου φορέα για την εφαρμογή της πολιτικής για την προστασία του θαλασσίου περιβάλλοντος και η εν γένει

²⁷⁶ Βλ. αναλυτ. Θεόδωρου Παναγόπουλου, Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος, ο.π, σελ. 94 επ.

αντιμετώπιση του προβλήματος με την λήψη των καταλλήλων τόσο προληπτικών, όσο και κατασταλτικών μέτρων, και

δ) Η αναγκαία προσαρμογή της εθνικής νομοθεσίας στα διεθνώς καθιερωμένα, ενώ παράλληλα διευκολύνθηκε η κύρωση εκ μέρους της Ελλάδας της Διεθνούς Σύμβασης MAR – POL 1973/1978.

Ο νόμος αυτός εφαρμόζεται στα λιμάνια, στις ακτές και τα ελληνικά χωρικά ύδατα, σε δεξαμενόπλοια και λοιπά πλοία ανεξαρτήτως σημαίας και χωρητικότητας. Ο νόμος επίσης τυγχάνει εφαρμογής στην ανοικτή θάλασσα σε δεξαμενόπλοια και λοιπά πλοία με ελληνική ή ξένη σημαία, με την επιφύλαξη βέβαια της εφαρμογής των διατάξεων των Διεθνών Συμβάσεων, που ισχύουν για την αποφυγή της ρύπανσης της θάλασσας. Εφαρμόζεται επίσης και σε εγκαταστάσεις ξηράς οι οποίες βρίσκονται κοντά σε ακτές ή χρησιμοποιούνται για τις λειτουργικές τους ανάγκες. Τέλος μνημονεύονται και τα πολεμικά πλοία με ελληνική ή ξένη σημαία, τα οποία υποχρεώνονται να εφαρμόζουν τις διατάξεις του νόμου αυτού για την αποφυγή ρύπανσης της θάλασσας, όταν βρίσκονται σε περιοχές δικαιοδοσίας της χώρας μας.

Με τον νόμο αυτό απαγορεύεται γενικά η απόρριψη στις ακτές και στα χωρικά ύδατα κάθε είδους αποβλήτων, λυμάτων και απορριμμάτων από τα οποία είναι δυνατόν να προκύψει ρύπανση της θάλασσας. Επίσης η απόρριψη στην ανοικτή θάλασσα πετρελαιοειδών και άλλων ρυπαντικών ουσιών, όπως ορίζουν οι διεθνείς Συμβάσεις. Οι σχετικές διατάξεις καλύπτουν τις περιπτώσεις ρύπανσης της θάλασσας και των ακτών όχι μόνον από πετρελαιοειδή, αλλά και από κάθε είδους επιβλαβείς ουσίες. Προβλέπεται όμως η δυνατότητα χορήγησης άδειας από την αρμόδια Αρχή, υπό την απαραίτητη προϋπόθεση, ότι δεν υπάρχει κίνδυνος ρύπανσης.

Προβλέπονται επίσης υποχρεώσεις των πλοίων και δεξαμενόπλοιων, που καταπλέουν στα ελληνικά λιμάνια. Ακόμη και ειδικές υποχρεώσεις, οι οποίες επιβάλλονται σε εγκαταστάσεις, στις οποίες γίνονται φορτώσεις πετρελαιοειδών ή σε εγκαταστάσεις επισκευής πλοίων για την αποφυγή ρύπανσης της θάλασσας.

Σε συνδυασμό με το ν. 1147/1981, ο οποίος τροποποίησε διάταξη του νόμου αυτού, επιδιώκεται όχι μόνον η πρόληψη, αλλά και η καταστολή περιπτώσεων ρυπάνσεων κατά την διάρκεια φορτοεκφορτώσεων πετρελαίου από πλοία σε εγκαταστάσεις ξηράς.

Καθορίζονται παράλληλα οι υποχρεώσεις των πλοιάρχων δεξαμενόπλοιων σε περιπτώσεις ζημίας ή ατυχήματος, που είναι δυνατόν να προκαλέσουν ρύπανση στην θάλασσα.

Ο νόμος αυτός είναι ολοκληρωμένος, καθώς προβλέπει και συγκεκριμένες κυρώσεις για τους παραβάτες των σχετικών διατάξεων (Βλ. Γ' Μέρος).

IV. Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Είναι κοινή πεποίθηση ότι βασικό ρόλο στην εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας έχει το Συμβούλιο της Επικρατείας λόγω του περιεχομένου της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου αυτού, και κυρίως του Ε' Τμήματος και της Ολομελείας του, που είναι αρμόδιοι σχηματισμοί για την εκδίκαση των περιβαλλοντικών υποθέσεων, αλλά και λόγω της δημιουργικής και πρωτοπόρας νομολογίας του, η οποία εξειδίκευσε τη συνταγματική επιταγή για την προστασία του περιβάλλοντος και τις γενικές ρυθμίσεις της περιβαλλοντικής νομοθεσίας κατά τρόπο, ώστε να διαμορφωθεί ένα αρκετά συγκροτημένο πλαίσιο κανόνων προστασίας. Αλλά και στα πλαίσια του προληπτικού ελέγχου, που ασκείται από το ίδιο δικαστήριο κατά την επεξεργασία σχεδίων κανονιστικών προεδρικών διαταγμάτων, έχουν υιοθετηθεί αξιοπρόσεκτες ερμηνευτικές προσεγγίσεις και έχουν διαμορφωθεί νομολογιακά σημαντικές αρχές.

Το ΣτΕ έχει κρίνει ότι από τις παραγράφους 1 και 6 του άρθρου 24 του Συντάγματος 1975/1986/2001 απορρέουν κανόνες δικαίου με δεσμευτικές επιταγές για όλα τα υποκείμενα, ιδιαίτερα όμως για τα όργανα της Πολιτείας. Μάλιστα, προχωρώντας περισσότερο, ορίζει ότι σε περίπτωση απουσίας σχετικής νομοθετικής ρύθμισης, η Διοίκηση οφείλει να σταθμίζει και να συνεκτιμά όλους τους παράγοντες εκείνους, οι οποίοι περιέχονται στις συνταγματικές διατάξεις και συνθέτουν το δημόσιο συμφέρον²⁷⁷.

Παράλληλα ο κοινός νομοθέτης δεσμεύεται, εντός των ορίων της διακριτικής ευχέρειας, να προσδιορίσει τόσο το είδος όσο και την έκταση

²⁷⁷ ΣτΕ 810/1977

της προστασίας, όχι μόνο του φυσικού αλλά και του πολιτιστικού περιβάλλοντος, των μνημείων και των παραδοσιακών περιοχών²⁷⁸. Έχει υποστηριχτεί, επίσης, η άποψη ότι οι τιθέμενοι από το άρθρο 24 κανόνες είναι ισχυρότεροι σε σύγκριση με τους λοιπούς κανόνες του Συντάγματος²⁷⁹. Μολονότι η άποψη αυτή δεν είναι η κρατούσα, εν τούτοις δεν γίνεται δεκτή η γνώμη ότι οι σχετικές συνταγματικές διατάξεις του άρθρου 24 έχουν απλό χαρακτήρα κατευθυντήριων γραμμών. Τούτο εξάγεται και από το ότι οι διατάξεις αυτές δεσμεύουν την Πολιτεία και τα όργανά της²⁸⁰.

Μέσο για τον επιτυχή έλεγχο εκ μέρους του ΣτΕ των πράξεων της Διοίκησης αναφορικά με το θέμα της προστασίας του περιβάλλοντος είναι ο έλεγχος της αιτιολογίας των σχετικών πράξεων²⁸¹. Με τον έλεγχο της αιτιολογίας επιδιώκεται να εξετασθεί κατά πόσον έχουν ληφθεί σε συγκεκριμένη περίπτωση τα απαιτούμενα μέτρα προστασίας του δημοσίου συμφέροντος όσον αφορά το περιβάλλον. Σύμφωνα με τη νομολογία, η Διοίκηση είναι υποχρεωμένη να λαμβάνει υπόψη της την προστασία του περιβάλλοντος σταθμίζοντας παράλληλα όλους τους παράγοντες εκείνους, όπως η μέριμνα για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και η δημιουργία συνθηκών απασχόλησης, οι οποίοι συνθέτουν το γενικότερο δημόσιο συμφέρον. Φτάνουμε έτσι στο θέμα της σύγκρουσης ανάμεσα στο περιβάλλον και την οικονομική ανάπτυξη, κεντρικό σημείο της προβληματικής διεθνώς πάνω στο Δίκαιο του Περιβάλλοντος.

²⁷⁸ ΣτΕ 811/1977, 4576/1977

²⁷⁹ Βλ. Ν. Ρώτη, Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, Τιμητικός Τόμος του ΣτΕ, 1979, σελ. 129

²⁸⁰ ΣτΕ 2034/1978

²⁸¹ Θεόδωρος Παναγόπουλος, Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος, ο.π, σελ. 130

Είναι γεγονός, ότι οι περισσότερες και σοβαρότερες προσβολές στο περιβάλλον είναι συνέπεια της άσκησης οικονομικής δραστηριότητας από τους ιδιώτες και κυρίως τις μεγάλες επιχειρήσεις, μέσω της οποίας επιδιώκεται το κέρδος σε καθεστώς οικονομίας της αγοράς. Σύμφωνα όμως με τους απολογητές της καπιταλιστικής οικονομικής ανάπτυξης, μία *a priori* υπεροχή του δικαιώματος προστασίας του περιβάλλοντος και σε μια ακραία εφαρμογή της θα μπορούσε να οδηγήσει ενδεχομένως σε αδρανοποίηση και αναστολή της οικονομικής ανάπτυξης. Από την άλλη όμως, μια εξ ορισμού υπεροχή του δικαιώματος οικονομικής ανάπτυξης μέσα σε συνθήκες καπιταλιστικής οικονομίας, όπου βασικό κίνητρο και στόχος είναι το κέρδος του ιδιώτη, θα είχε ως αντικειμενική συνέπεια την μακροπρόθεσμη και μη επανορθώσιμη βλάβη περιβαλλοντικών αγαθών και θα οδηγούσε μοιραία στην αυτοκαταστροφή του ανθρώπου.

Η σύγκρουση της οικονομικής ελευθερίας που κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος ως ατομικό δικαίωμα συμμετοχής στην οικονομική ζωή της χώρας με τη συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος αντανakλά, όπως είδαμε, τον κοινωνικοοικονομικό προσανατολισμό του Συντάγματος του 1975, το οποίο καθιερώνει ένα σύστημα κοινωνικά προσανατολισμένης οικονομίας της αγοράς²⁸².

Αρχικά, η νομολογία του ΣτΕ, κατά τη στάθμιση μεταξύ της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης, αναγνώριζε ευρεία διακριτική ευχέρεια της διοίκησης για τον προσδιορισμό της προκρινόμενης σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση συνταγματικής αξίας. Στην κλασική πλέον απόφαση ΟλΣτΕ 811/1977, το Δικαστήριο διατύπωσε ως κατευθυντήρια αρχή για την εναρμόνιση της εφαρμογής των διατάξεων των άρθρων 22 παρ. 1, 106 παρ. 1 και 24 του

²⁸² Καράκωστας, ο.π, σελ. 280

Συντάγματος²⁸³ την άποψη ότι «η Διοίκησης οφείλει εν απουσία νομοθετικής διατάξεως, να σταθμίζει και να συνεκτιμά πάντας τους εις τας ως άνω συνταγματικές διατάξεις αναφερομένους παράγοντας, οίτινες δεν αποκλείεται εις συγκεκριμένην τινά περίπτωσιν να έχουν μάλλον βαρύνουσα σημασία εν σχέσει προς την υπό του άρθρου 24 παρ. 1 και 6 του Συντάγματος διαγορευομένην προστασίαν του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος ως και των μνημείων και παραδοσιακών περιοχών και στοιχείων».

Σε μεταγενέστερες αποφάσεις του, το ΣτΕ τροποποίησε τη στάση του, αναγνωρίζοντας προτεραιότητα στην προστασία του περιβάλλοντος, την οποία αναγόρευσε, στην ουσία, σε ύψιστη αξία που επικρατεί σε κάθε περίπτωση σύγκρουσής της με άλλες συνταγματικές διατάξεις²⁸⁴. Η υπεροχή της προστασίας του περιβάλλοντος δικαιολογείται νομικά με τη θεώρησή της ως έκφρασης του γενικού συμφέροντος που δικαιολογεί περιορισμούς της οικονομικής ελευθερίας ή ως ειδικής διάταξης σε σχέση με τα άρθρα 5 παρ. 1, 22 παρ. 1 και 106 παρ. 1 του Συντάγματος. Η μέθοδος επίλυσης της σύγκρουσης είναι όμοια με αυτήν που ακολουθείται κατά τη στάθμιση της προστασίας του περιβάλλοντος με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία. Η οικονομική ελευθερία διατηρείται ως θεμελιώδες δικαίωμα, η άσκησή του όμως οριοθετείται από ποιοτικά κριτήρια, με στόχο τη φιλική, σεβόμενη το περιβάλλον ανάπτυξη²⁸⁵.

Η ΣτΕ 53/1993 δέχεται ότι: «Η επιβαλλόμενη εις την πολιτείαν υποχρέωσις προστασίας του περιβάλλοντος δέον να αποτελεί θεμελιώδη

²⁸³ Για την εναρμονισμένη προς το αρ. 24 Συντ. εφαρμογή του αρ. 106 παρ. 1 βλ. ΣτΕ 4208/1991, Νόμος και Φύση 1998/1, σ. 154, ΣτΕ 4209/1997, Νόμος και Φύση 1998/1, σ. 151.

²⁸⁴ Ι. Καράκωστας, ο.π., σελ. 281

²⁸⁵ Καλλία-Αντωνίου, Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και της συνολικής προσέγγισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος, ΠερΔικ 2/1998, σ. 215 επ.

γνώμονα κατά την λήψιν των δημοσίων αποφάσεων που επιτρέπουν δραστηριότητες συνδεδεμένες προς την οικονομική ανάπτυξη και ιδίως προς ίδρυσιν, επέκτασιν, εκσυγχρονισμόν και λειτουργίαν των βιομηχανιών εις τρόπον ώστε η μεν έρευνα των συναφών περιβαλλοντικών, οικονομικών και τεχνικών ζητημάτων να γίνεται όχι χωριστά αλλά με πλήρη αλληλοσυσχέτισιν η δε απόφαση να διέπεται προεχόντως από την επικρατέστερον αρχήν της προλήψεως της βλάβης του περιβάλλοντος. Ειδικότερον δε κατά την χορήγησιν άδειας λειτουργίας πάσης μηχανολογικής εγκαταστάσεως δέον πρωτίστως να λαμβάνεται υπ'όψιν η επίδρασις αυτής επί του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος της περιοχής εν όψει και των τυχόν ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τούτου αποκλειομένης της χορηγήσεως της αδείας εις περίπτωσιν κατά την οποίαν απειλείται σοβαρά βλάβη ή αλλοιώσις αυτού ή κίνδυνος δια την υγείαν ανθρώπων».

Σύμφωνα εξάλλου με την ΣτΕ 1311/1993²⁸⁶ «η ίδρυση και η λειτουργία συγκεκριμένης μηχανολογικής εγκατάστασης επιτρέπεται μόνο εφόσον γίνεται σε τέτοια θέση και με τέτοιους όρους ώστε να μην προκαλούνται κίνδυνοι υγείας ή οχλήσεις των εργαζομένων, των περιοίκων και του κοινού ή γενικότερα δυσμενείς επενέργειες στο περιβάλλον πέρα από τα επιστημονικώς ανεκτά ή τα θεσπιζόμενα από τη νομοθεσία όρια, η συνδρομή δε των προϋποθέσεων αυτών απαιτείται να ερευνάται τόσο για τη χορήγηση της αρχικής άδειας ιδρύσεως ή λειτουργίας της μηχανολογικής εγκατάστασης όσο και για την ανανέωσή τους».

²⁸⁶ Νόμος και Φύση 1/1994, σ. 299.

Εμπνευσμένες από την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, που διατυπώθηκε για πρώτη φορά στη Διακήρυξη του Ρίο του 1992²⁸⁷ και κατοχυρώνεται τόσο στη ΣυνθΕΚ (άρθρο 174 επ.) όσο και στο άρθρο 24 του Συντάγματος, το οποίο θεσπίζει τη θεμελιώδη αρχή της πρόληψης κάθε βλάβης του φυσικού περιβάλλοντος προς όφελος όχι μόνο της παρούσας γενεάς αλλά και των επομένων, οι πλέον πρόσφατες αποφάσεις του ΣτΕ δεν αντιμετωπίζουν την οικονομική ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος ως δύο αντιπαρατιθέμενες αξίες, όπου η πραγμάτωση της μίας αναιρεί την άλλη. Η θέση ωστόσο ότι οι προδιαγραφές που αποσκοπούν στην προστασία του περιβάλλοντος δεν συνιστούν περιορισμό αλλά διασφάλιση της οικονομικής δραστηριότητας και ανάπτυξης φαίνεται ίσως εξωπραγματική σε ένα οικονομικό σύστημα που στηρίζεται στο κέρδος²⁸⁸.

Ενδεικτικά, η ΣτΕ (Ολ.) 2537/1996 έκανε δεκτή αίτηση ακύρωσης Πράξης Υπουργικού Συμβουλίου με την οποία χορηγήθηκε στην εταιρία ΠΕΤΡΟΛΑ άδεια επέκτασης των εγκαταστάσεών της. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, κατά τη λήψη των επιβαλλόμενων από το άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος, πρέπει, «κατά την έννοια των μνημονευομένων διατάξεων (του άρθ. 24 παρ. 1 Συντ.)

²⁸⁷ Αρχή 3: «Το δικαίωμα στην ανάπτυξη πρέπει να ασκείται έτσι ώστε να ικανοποιεί κατά δίκαιο τρόπο τις αναπτυξιακές και περιβαλλοντικές ανάγκες της παρούσας και των μελλουσών γενεών».

Αρχή 4: Για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης, η περιβαλλοντική προστασία πρέπει να αποτελεί οργανικό μέρος της αναπτυξιακής διαδικασίας και δεν μπορεί να εξετάζεται σε απομόνωση από αυτή.

Αρχή 5: Όλα τα κράτη και οι λαοί θα συνεργαστούν στο θεμελιώδες καθήκον της εξάλειψης της πενίας ως απαραίτητου όρου για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Άρθρο 8: Για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης και καλύτερης ποιότητας ζωής για όλους τους λαούς τα κράτη οφείλουν να μειώσουν και να εξαλείψουν τα μη βιώσιμα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης και να προωθήσουν τις προσήκουσες δημογραφικές πολιτικές».

²⁸⁸ Καράκωστας, ο.π, σελ. 283

ερμηνευομένων ενόψει και των άρθρων 106 και 22 παρ. 1 Συντ., να λαμβάνονται υπόψη από μέρους της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας και άλλοι παράγοντες αναγόμενοι στο γενικότερο εθνικό συμφέρον όπως είναι εκείνοι που σχετίζονται με τους σκοπούς της οικονομικής ανάπτυξης και της εξασφάλισης εργασίας στους πολίτες, σκοπούς για τους οποίους επίσης λαμβάνεται πρόνοια στο Σύνταγμα, στα μνημονευόμενα άρθρα 106 και 22 παρ. 1 αντίστοιχα.... Η στάθμιση όμως των παραγόντων αυτών πρέπει να συμπορεύεται προς την υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνά για την προστασία του περιβάλλοντος, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται βιώσιμη ανάπτυξη στην οποία και απέβλεψε ο συντακτικός νομοθέτης».

Επίσης, η ΣτΕ 734/1997 δέχεται ότι «ο συντακτικός νομοθέτης σταθμίζοντας τις αξίες του περιβάλλοντος και της οικονομικής ελευθερίας αξίωσε το συγκερασμό τους μέσα στην αξία της βιώσιμης ανάπτυξης. Στην αξία όμως αυτή προέχουσα σημασία λόγω του προληπτικού χαρακτήρα της έχει η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Από τη φύση της, η βιώσιμη ανάπτυξη απαιτεί σχεδιασμό και προγραμματισμό που διασφαλίζει την προσαρμογή της στη φυσική της βάση και το σεβασμό της φέρουσας ικανότητάς της και άρα στη φειδώ στην εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων έτσι ώστε να μην ευνοείται αδικαιολόγητα μία γενιά σε βάρος των επερχόμενων».

Επιπλέον, η ΣτΕ 772/1998²⁸⁹ προέβη στην ακύρωση έγκρισης περιβαλλοντικών όρων για την εκμετάλλευση κοιτασμάτων βωξίτη στην κοινότητα Πολυδρόσου Φωκίδας με το σκεπτικό ότι: «Επειδή εκ του θεμελιώδους κανόνος της βιωσίμου αναπτύξεως, κατοχυρούμενης τόσο εις το Σύνταγμα (άρθρο 24) όσο και εις την Συνθήκην του Μάαστριχτ

²⁸⁹ ΠερΔικ 2/1998, σ. 254

(άρθ. 2B και 130 P) κυρωθείσαν δια του ν. 2077/1992, ήτοι της αναπτύξεως εκείνης η οποία ικανοποιεί τας ευλόγους ανάγκας της παρούσης γενεάς χωρίς να θέτει εις κίνδυνον την ικανοποίηση των αναγκών των μελλουσών γενεών, προκύπτει ότι επιβάλλεται πρωτίστως η διατήρησις του φυσικού κεφαλαίου της χώρας δια την μεταβίβασιν του ακεραίου εις τας επομένας γενεάς ώστε να υπάρχει η επιβαλλόμενη ισότης ικανοποίησεως των αναγκών μεταξύ των γενεών. Κατ' ακολουθίαν, εις τον θεμελιώδη κανόνα της βιωσιμότητας υπόκειται πάσα οικονομική και παραγωγική δραστηριότης, συμπεριλαμβανομένης και της εξορυκτικής τοιαύτης και δη της μεταλλευτικής. Η βιώσιμος δε μεταλλεία δεν συνίσταται απλώς και μόνον εις την αποφυγήν προκλήσεως μονίμου βλάβης εις το φυσικόν περιβάλλον εκ της εξορύξεως και εις την αποκατάτασιν του θιγέντος εκ της εκμεταλλεύσεως χώρου του αλλά περιλαμβάνει ιδίως την φειδωλήν εξόρυξιν η οποία συναρτάται προς την σπάνιν του μεταλλεύματος, τα συνολικά αποθέματα αυτού, την διαφύλαξιν επαρκών αποθεμάτων δια τας επομένας γενεάς, την αναγκαιότητα της χρήσεως του μεταλλεύματος και, πάντως, την διατήρησιν επαρκούς αποταμιεύματος μέχρις της εξευρέσεως αναλόγου χρησιμότητος ανανεώσιμων πόρων, δεδομένου ότι η εξόρυξις μεταλλεύματος, ήτοι πόρου μη ανανεώσιμου αποτελεί ανάλωσιν φυσικού κεφαλαίου».

Άξια μνείας είναι η απόφαση 613/2002 της Ολομέλειας του ΣτΕ²⁹⁰ σχετικά με τα μεταλλεία χρυσού στην Κασσάνδρα Χαλκιδικής, η οποία θέτει και τα όρια του ακυρωτικού ελέγχου. Το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό προκειμένου να εξασφαλισθεί η οικολογική ισορροπία και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων προς χάρη και των επομένων γενεών. Όπως προκύπτει, μάλιστα,

²⁹⁰ Βλ. Καράκωστα, ο.π σελ. 287 επ.

από την προαναφερθείσα συνταγματική διάταξη, ο συντακτικός νομοθέτης δεν αρκέστηκε στην πρόβλεψη δυνατότητας να θεσπίζονται μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος αλλά επέβαλε στα όργανα του Κράτους που έχουν σχετική αρμοδιότητα να προβαίνουν σε θετικές ενέργειες για την διαφύλαξη του προστατευόμενου αγαθού και, ειδικότερα, να λαμβάνουν τα απαιτούμενα νομοθετικά και διοικητικά, προληπτικά και κατασταλτικά, μέτρα, παρεμβαίνοντας στον αναγκαίο βαθμό και στην οικονομική ή άλλη ατομική ή συλλογική δραστηριότητα. Κατά την λήψη, εξ άλλου, των μέτρων αυτών τα όργανα της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας οφείλουν, κατά την έννοια της ανωτέρω διατάξεως, ερμηνευομένης εν όψει και των άρθρων 106 και 22 παρ. 1 του Συντάγματος, να σταθμίζουν και άλλους παράγοντες αναγόμενους στο γενικότερο εθνικό και δημόσιο συμφέρον, όπως είναι εκείνοι που σχετίζονται με τους σκοπούς της οικονομικής ανάπτυξης, της αξιοποίησης του εθνικού πλούτου, της ενίσχυσης της περιφερειακής ανάπτυξης και της εξασφάλισης εργασίας στους πολίτες, δηλαδή σκοπούς για τους οποίους λαμβάνεται πρόνοια στο Σύνταγμα και, συγκεκριμένα, στα προαναφερόμενα άρθρα 106 και 22 παρ.1. Η επιδίωξη όμως των σκοπών αυτών και η στάθμιση των προστατευομένων αντιστοίχων εννόμων αγαθών πρέπει να συμπορεύεται προς την υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνά για την προστασία του περιβάλλοντος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζεται η βιώσιμη ανάπτυξη, στην οποία απέβλεψε ο συντακτικός αλλά και ο κοινοτικός νομοθέτης. Κατά την στάθμιση εξ άλλου αυτή, σε συμμόρφωση προς τις αρχές της πρόληψης και προφύλαξης στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, που απορρέουν από τις ανωτέρω διατάξεις, τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας πρέπει να λαμβάνουν υπ' όψη την τυχόν ύπαρξη ιδιαίτερου κινδύνου για το φυσικό περιβάλλον από την κατασκευή και λειτουργία συγκεκριμένου έργου ή την ανάπτυξη συγκεκριμένης

δραστηριότητας και να μη παρέχουν τη σχετική έγκριση αν διαπιστώσουν αιτιολογημένα ότι ο κίνδυνος αυτός, στον οποίο περιλαμβάνεται και ο επαπειλούμενος από ενδεχόμενη πλημμελή λειτουργία του έργου, υπερακοντίζει προδήλως τα προσδοκώμενα οφέλη από την λειτουργία του. Σε κάθε, πάντως, περίπτωση πρέπει, προκειμένου η στάθμιση αυτή να γίνεται κατά τρόπο ανταποκρινόμενο στην ανάγκη προστασίας των εκατέρωθεν διακυβευόμενων εννόμων αγαθών, να εκτίθενται και να συνεκτιμώνται κατά τρόπο επαρκή αφ' ενός μεν ο τρόπος και η μέθοδος κατασκευής και λειτουργίας της συγκεκριμένης εγκατάστασης και αφ' ετέρου ο ειδικότερος χαρακτήρας του δημοσίου συμφέροντος, το οποίο προσδοκάται ότι θα εξυπηρετηθεί από το έργο ή την δραστηριότητα αυτή, δεδομένου ότι η κατά τα ανωτέρω επιβαλλόμενη στάθμιση συναρτάται εκάστοτε με το είδος και την έκταση της επαπειλούμενης βλάβης και την φύση της εξυπηρετούμενης με την εκτέλεση του έργου ανάγκης. Περαιτέρω, σε περίπτωση προσβολής με αίτηση ακύρωσης των διοικητικών πράξεων που εκδίδονται κατά την διαδικασία με την οποία τα αρμόδια όργανα της Διοίκησης εκτιμούν εκ των προτέρων τις αναμενόμενες συνέπειες για το περιβάλλον από σχεδιαζόμενα έργα ή δραστηριότητες και κρίνουν αν και με ποιους όρους μπορεί να πραγματοποιηθεί το έργο ή η δραστηριότητα ώστε να μη παραβιάζεται η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, ο ακυρωτικός δικαστής ερευνά εάν τηρήθηκε συννόμως από ουσιαστική και τυπική άποψη η διαδικασία αυτή και αν τα στοιχεία στα οποία στηρίζεται η ελεγχόμενη διοικητική πράξη είναι σύμφωνα με τους σχετικούς ορισμούς της νομοθεσίας και επαρκή για να προσδώσουν έρεισμα στην πράξη.

Ειδικότερα, κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου, στον οποίο περιλαμβάνεται και η πλάνη περί τα πράγματα, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που αποτελεί

το βασικό μέσο εφαρμογής της αρχής της πρόληψης και της προφύλαξης, ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές, ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου ή της δραστηριότητας και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και τις συνταγματικές επιταγές, καθώς και αν το προσδοκώμενο από αυτό όφελος τελεί σε σχέση αναλογίας με την τυχόν επαπειλούμενη βλάβη του φυσικού περιβάλλοντος. Η ευθεία, όμως, αξιολόγηση εκ μέρους του δικαστή των συνεπειών ορισμένου έργου ή δραστηριότητας και η κρίση αν η πραγματοποίησή του αντίκειται στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης εξέρχονται των ορίων του ακυρωτικού ελέγχου διότι προϋποθέτουν διαπίστωση πραγματικών καταστάσεων, διερεύνηση τεχνικών θεμάτων, ουσιαστικές εκτιμήσεις και στάθμιση στηριζόμενη στις εκτιμήσεις αυτές. Συνεπώς, παράβαση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τον ακυρωτικό δικαστή μόνον αν από τα στοιχεία της δικογραφίας και με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας προκύπτει ότι η προκαλούμενη από το έργο ή την δραστηριότητα βλάβη για το περιβάλλον είναι μη επανορθώσιμη ή είναι προφανώς δυσανάλογη με το προσδοκώμενο όφελος και έχει τέτοια έκταση και συνέπειες, ώστε προδήλως να αντιστρατεύεται την ανωτέρω συνταγματική αρχή²⁹¹.

Επίσης, κατά το ΣτΕ, ναι μεν το άρθρο 5 του Συντάγματος προστατεύει την προσωπική ελευθερία, στην έννοια της οποίας περιλαμβάνεται και η επαγγελματική και οικονομική ελευθερία, η συνταγματική όμως αυτή κατοχύρωση δεν αποκλείει να θεσπίζονται από τον κοινό νομοθέτη ή την διοίκηση περιορισμοί της ελευθερίας αυτής

²⁹¹ Πρβλ. ΟΛΣτΕ 3478/2000.

κατά τρόπο γενικό και αντικειμενικό, εφόσον συντρέχουν λόγοι δημοσίου συμφέροντος, οι περιορισμοί δε αυτοί μπορούν να φθάσουν μέχρι και την πλήρη απαγόρευση της άσκησης ορισμένης επαγγελματικής δραστηριότητας²⁹².

Σημαντική είναι και η 1258/2000 απόφαση του ΣτΕ²⁹³. Το υπό του άρθρου 5 του Συντάγματος προστατευόμενο δικαίωμα της επαγγελματικής ελευθερίας, στην οποία περιέχεται και η ελεύθερη επιλογή του τόπου εργασίας, ασκείται, κατά παγία νομολογία, εντός των πλαισίων και υπό τις προϋποθέσεις, όρους και περιορισμούς που τίθενται από το νόμο χάριν προστασίας του δημοσίου συμφέροντος. Εξάλλου με το άρθρο 24 του Συντάγματος θεσπίζεται υποχρέωση του κράτους προς ορθολογική χωροταξία και πολεοδομικό σχεδιασμό προς επίτευξη των καλύτερων δυνατών όρων διαβίωσης. Ο καθορισμός των προσηκόντων σε κάθε περίπτωση χρήσεων γης, οι οποίες αποτελούν ουσιώδες στοιχείο του πολεοδομικού σχεδιασμού, από το οποίο εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό η ποιότητα ζωής στην πόλη, πρέπει να γίνεται κατά τρόπο ορθολογικό, σύμφωνα με τα πολεοδομικά κριτήρια και χάριν του δημοσίου συμφέροντος. Ο καθορισμός των χρήσεων γης δεν αποτελεί ανεπίτρεπτο περιορισμό της επαγγελματικής ελευθερίας, αλλά αντιθέτως το αναγκαίο νομικό πλαίσιο, για την προσήκουσα άσκηση κάθε επαγγέλματος κατά τρόπο συμβατό προς το δημόσιο συμφέρον.

Στην περίπτωση, τώρα, του άρθρου 17 του Συντάγματος, το Σ.τ.Ε εγκαταλείπει την αρχή της ισοδυναμίας και αναγνωρίζει την υπερέχουσα θέση του δικαιώματος προστασίας του περιβάλλοντος σε σχέση με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας που κατοχυρώνεται στο άρθρο αυτό και όσοι

²⁹² ΟλΣτΕ 1821/1995, 4357/1997.

²⁹³ Βλ. Καράκωστα, ο.π σελ. 293 επ.

περιορισμοί θεμελιώνονται στο άρθρο 24 δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι παραβιάζουν τις εγγυήσεις του άρθρου 17 του Συντάγματος.

Ειδικότερα, το Σύνταγμα του 1975 εισάγει όπως είδαμε, για πρώτη φορά ρητώς, έναν κοινωνικό περιορισμό της ιδιοκτησίας, ορίζοντας, στο άρθρο 17 παρ. 1 ότι το δικαίωμα στην ιδιοκτησία δεν μπορεί να ασκείται εις βάρος του γενικού συμφέροντος²⁹⁴.

Η διάταξη αυτή θέτει το ατομικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας υπό επιφύλαξη νόμου, επιτρέποντας την θέσπιση περιορισμών του υπό την προϋπόθεση ότι δικαιολογούνται από το δημόσιο συμφέρον και ταυτόχρονα δεν αναιρούν τον πυρήνα του δικαιώματος, οπότε προσκρούουν στο άρθρο 17 παρ. 2 του Συντάγματος που απαγορεύει την αναποζημιώτη στέρηση της ιδιοκτησίας²⁹⁵. Οι περιορισμοί αυτοί αποτελούν κατ' ουσία προσδιορισμούς του εύρους της συνταγματικά προστατευόμενης ιδιοκτησίας²⁹⁶.

Παράλληλα, το άρθρο 24 του Συντάγματος ανάγει σε συνταγματικά προστατευόμενη πτυχή του δημοσίου συμφέροντος την αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος. Η νομολογία του ΣτΕ δέχεται, άλλοτε με την αιτιολογία ότι το άρθρο 24 επιτρέπει περιορισμούς που, καταρχήν, μπορούν να έχουν ευρύτερο περιεχόμενο από εκείνους του άρθρου 17,

²⁹⁴ Βλ. Κομνηνό, Σύγκρουση του δικαιώματος επί του περιβάλλοντος και του δικαιώματος της ιδιοκτησίας στην νομολογία του ΣτΕ, ΕΔΔ 1992, σ. 251 επ. Τασόπουλο, Η προστασία του περιβάλλοντος. Το πρόβλημα του περιορισμού της ιδιοκτησίας και η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, Νόμος και Φύση 1998, σ. 41.

²⁹⁵ Για το ζήτημα της οριοθέτησης μεταξύ περιορισμών και στέρησης της ιδιοκτησίας βλ. Δρόσο, Συνταγματικοί Περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση. Προστασία της ιδιοκτησίας και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1997, σ. 139 επ., όπου και περαιτέρω παραπομπές.

²⁹⁶ Βλ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα Β', σ. 919.

άλλοτε καταφεύγοντας σε ιεράρχηση των συνταγματικών διατάξεων και δεχόμενη ότι το άρθρο 24 κατисχύει του άρθρου 17 Συντ. και, συνήθως, ακολουθώντας την άποψη σύμφωνα με την οποία οι δύο διατάξεις τελούν σε σχέση ειδικής προς γενική²⁹⁷ ότι οι περιορισμοί της ιδιοκτησίας χάριν της προστασίας του περιβάλλοντος μπορούν να έχουν ευρύτερο περιεχόμενο από τους επιβαλλόμενους με βάση το άρθρο 17 του Συντάγματος.

Η θέση αυτή δεν συνεπάγεται κατάργηση της συνταγματικής προστασίας της ιδιοκτησίας, η οποία δεν επιτρέπει, ούτε για την πραγμάτωση της προστασίας του περιβάλλοντος, μέτρα που αναιρούν την ουσία της²⁹⁸. Η ΣτΕ 695/1986, αναφερόμενη στο ζήτημα της εναρμόνισης των διατάξεων του άρθρου 24 με αυτές του άρθρου 17 Συντ., έκρινε ότι: «Επειδή, κατά παγίαν νομολογίαν του δικαστηρίου τούτου, η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας δεν αποκλείει την διάνομον επιβολήν περιορισμών εις το περιεχόμενο και την έκτασιν του δικαιώματος της κυριότητας, εφόσον οι περιορισμοί ούτοι θεσπίζονται χάριν της προστασίας δημοσίου συμφέροντος επί τη βάσει αντικειμενικών κριτηρίων και δεν καθιστούν αδρανή την ιδιοκτησία κατά τον προορισμό της». Η επίλυση των συγκρούσεων μεταξύ συνταγματικών δικαιωμάτων με βάση την αρχή της πρακτικής εναρμόνισης έχει ως όριο τον πυρήνα του κάθε δικαιώματος. Συνεπώς, η στέρηση της ιδιοκτησίας αποτελεί, ακόμα και αν δεν κατονομάζεται ρητώς, αναγκαστική απαλλοτρίωση και είναι επιτρεπτή μόνο έναντι αποζημίωσης²⁹⁹.

²⁹⁷ Για τη διακύμανση της νομολογίας βλ. Δρόσο, ό.π., σ. 186-187.

²⁹⁸ Καράκωστα, ο.π., σελ. 272

²⁹⁹ Καράκωστας, ο.π., σελ. 272

Γίνεται δεκτό ότι οι περιορισμοί της ιδιοκτησίας που στηρίζονται στο άρθρο 24 του Συντάγματος μπορούν, καταρχήν, να έχουν ευρύτερο περιεχόμενο από τους επιτρεπόμενους κατά το άρθρο 17 του Συντάγματος γενικούς περιορισμούς των δικαιωμάτων του ιδιοκτήτη. Αν όμως συνεπάγονται τόσο ουσιώδη δέσμευση της ιδιοκτησίας, ώστε να πλήττεται ο πυρήνας του δικαιώματος, γεννάται υποχρέωση της Διοίκησης να αποζημιώσει τον θιγόμενο ιδιοκτήτη, έστω και αν δεν έχει ακόμα εκδοθεί ο ειδικός νόμος, που προβλέπει το άρθρο 24 παρ. 6 του Συντάγματος³⁰⁰.

Σημαντική είναι η απόφαση 3067/2001 του ΣτΕ³⁰¹ στην οποία το δικαστήριο ερμηνεύοντας τις συνταγματικές διατάξεις των άρθρων 17 και 24 του Συντάγματος έκρινε ότι η ιδιοκτησία προστατεύεται ως δικαίωμα κατόπιν του πρωτογενούς καθορισμού του περιεχομένου του, δηλαδή του προορισμού της ιδιοκτησίας, ο οποίος περιλαμβάνει το φάσμα των δυνατών χρήσεων της. Ο καθορισμός αυτός του προορισμού της ιδιοκτησίας γίνεται είτε απ' ευθείας από συνταγματικές διατάξεις είτε από το νομοθέτη ή, κατ' εξουσιοδότησή του, από τη Διοίκηση σε συμφωνία με το Σύνταγμα. Βασικός διαχωρισμός του προορισμού της ακίνητης ιδιοκτησίας περιέχεται στην παρ. 2 του άρθρου 24 του Συντάγματος, η οποία, αναφερομένη στην υπό τη ρυθμιστική αρμοδιότητα του Κράτους αναγνώριση, ανάπτυξη, πολεοδόμηση και επέκταση μόνο των πόλεων και των οικιστικών περιοχών θέτει τον κανόνα ότι μόνο κατ' εξαίρεση είναι δυνατόν να δομηθεί η μη αστική γη και μάλιστα κατ' αρχήν για χρήσεις υποβοηθητικές του κύριου προορισμού της (γεωργική και κτηνοτροφική εκμετάλλευση). Επιτρέπεται δε: α) η μεταβολή του προορισμού της ιδιοκτησίας, εφ' όσον

³⁰⁰ ΟλΣτΕ 3146/1986, ΣτΕ 1517/1993, ΣτΕ 2182/1994 Νόμος και Φύση, 2/1995, σ. 523 επ.

³⁰¹ Καράκωστας, ο.π., σελ. 274 επ.

τούτο επιβάλλεται από το Σύνταγμα ή γίνεται βάσει νομίμων εν γένει κριτηρίων, όπως των χωροταξικών, οπότε και προβλέπεται, εν όψει του είδους και των επιπτώσεων της μεταβολής, η δυνατότητα χορήγησης αποζημίωσης ή πώλησης ή απαλλοτρίωσης της ιδιοκτησίας καθώς και β) η θέσπιση περαιτέρω δευτερογενών ρυθμίσεων αναγομένων σε περιορισμούς των εξουσιών που πηγάζουν από τον καθορισμό του προορισμού της ιδιοκτησίας, υπό την προϋπόθεση ότι είναι συναφείς με αυτόν και ότι με αυτούς δεν εξαφανίζεται η ιδιοκτησία ή δεν καθίσταται αδρανής σε σχέση με τον προορισμό της. Όπως η μεταβολή του προορισμού, έτσι και η θέσπιση των ανωτέρω περιορισμών είναι δυνατή και στην περίπτωση που τούτο επιβάλλεται για την επίτευξη συνταγματικών στόχων, οπότε και πρέπει να είναι συναφείς προς αυτούς. Τέτοιος συνταγματικός στόχος είναι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος³⁰² για την επίτευξη του οποίου είναι δυνατόν να επιβάλλεται ως προληπτικό ή κατασταλτικό μέτρο η κατά τα ανωτέρω μεταβολή του προορισμού μιας ιδιοκτησίας ή η θέσπιση ρυθμίσεων αναγομένων σε περιορισμούς των εξουσιών που πηγάζουν από τον καθορισμό του προορισμού της. Η επιβολή των ανωτέρω περιορισμών δημιουργεί υποχρέωση αποζημίωσης του θιγομένου ιδιοκτήτη κατά το άρθρο 17 του Συντάγματος όταν με αυτούς, αν και δεν αφαιρείται η ιδιοκτησία, επέρχεται ουσιώδης οριστική στέρηση της χρήσης της κατά τον προορισμό της³⁰³. Είναι δε η αποζημίωση καταβλητέα μόνο μετά την επιβολή των περιορισμών αυτών, εφ' όσον πριν από αυτή δεν βαρύνεται η ιδιοκτησία.

³⁰² ΣτΕ Ολ. 2758/1994, ΣτΕ Ολ. 1821/1995.

³⁰³ ΣτΕ 784/1999, 4575/1998, επίσης ΣτΕ Ολ. 695/1986, Ολ. 1029/1985, 1821/ 1995.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΔΙΚΑΙΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ - ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΚΥΡΩΣΕΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Οι επιλογές του νομοθέτη και της Διοίκησης, με βάση τις οποίες εξειδικεύεται η συνταγματική υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει το περιβάλλον, τελούν πάντοτε υπό τον διασφαλιστικό (προληπτικό ή κατασταλτικό) έλεγχο του δικαστή. Το κύριο βάρος της αποστολής αυτής αναλαμβάνει ο διοικητικός δικαστής, ο οποίος θα κρίνει ειδικότερα τη νομιμότητα των πράξεων της Διοίκησης, με βάση τις οποίες επιτρέπεται η άσκηση της οικονομικής δραστηριότητας στους ιδιώτες και η οποία αποτελεί τη βασικότερη πηγή προσβολών για το περιβάλλον. Παράλληλα δε, ο πολιτικός και ποινικός δικαστής επιφορτίζονται με ένα επίσης σημαντικό ρόλο. Την επιβολή των προβλεπόμενων αστικών και ποινικών κυρώσεων σε βάρος των παραβατών των σχετικών διατάξεων.

Οι κυρώσεις, λοιπόν, (και υπό την έννοια των «κατασταλτικών» μέτρων κατά το άρθρο 24 Συντ.) που μπορούν να επιβληθούν σε όσους προσβάλλουν το περιβάλλον, διακρίνονται σε αστικές, διοικητικές και ποινικές.

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ – Η ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ

Ι. Υποκειμενική και αντικειμενική ευθύνη

Η απόλυτη κυριαρχία της αρχής της υποκειμενικής ευθύνης στο αστικό δίκαιο του 19^{ου} αιώνα αποδίδει πιστά την αντίληψη του οικονομικοπολιτικού φιλελευθερισμού που επικρατούσε ως δεσπόζουσα κοινωνική ιδεολογία την εποχή αυτή εκφράζοντας τα συμφέροντα της ραγδαία ανερχόμενης αστικής τάξης που καθοδηγούσε την πορεία της καπιταλιστικής ανάπτυξης την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης. Η αστική τάξη, κάτοχος των μέσων παραγωγής, δια μέσου των εκπροσώπων της στην πολιτική εξουσία νομοθετούσε και μετέτρεπε σε θετικό δίκαιο τις επιλογές που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά της.

Στο πνεύμα των αρχών του φιλελευθερισμού κατοχυρώνεται πλήρως η έννοια του φυσικού δικαίου σύμφωνα με την οποία η ουσία του δικαίου συνίσταται σε ένα σύνολο αρχών ή κανόνων που υπαγορεύονται από τον ορθό λόγο, ο οποίος ενυπάρχει στην ανθρώπινη φύση³⁰⁴. Στη βάση του γενικού αυτού δόγματος του φυσικού δικαίου αναπτύσσεται η ατομιστική και ορθολογιστική σύλληψη του δικαίου του 19^{ου} αιώνα, όπου η ατομική ελευθερία και συνακόλουθα η ελευθερία της οικονομικής πρωτοβουλίας, προβάλλουν ως φυσικά και απαράγραπτα δικαιώματα που εξασφαλίζονται προνομιακά στην έννομη τάξη του 19^{ου} αιώνα³⁰⁵.

³⁰⁴ Παπανεοφύτου, ο.π , σελ. 93

³⁰⁵ Παπανεοφύτου, ο.π , σελ. 93

Στα πλαίσια, λοιπόν, του φιλελεύθερου προσανατολισμού της νομοθεσίας της περιόδου αυτής, η υπαιτιότητα στο πεδίο της αδικοπρακτικής ευθύνης γίνεται αντιληπτή ως υπέρβαση των ορίων άσκησης της γενικής ελευθερίας. Η πρόκληση ζημίας δημιουργεί υποχρέωση αποζημίωσης αν η συμπεριφορά οφείλεται σε κατάχρηση της προσωπικής ελευθερίας, την οποία κατάχρηση αποδοκιμάζει το δίκαιο απονέμοντας υποκειμενική μομφή κατά του δράστη για την υπαίτια πράξη του³⁰⁶.

Στηριζόμενοι στην αρχή της υποκειμενικής ευθύνης, οι οικονομικά ισχυροί σώρευαν στους ώμους των θυμάτων των νέων πηγών κινδύνου τις αρνητικές συνέπειες της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας καθώς, οι ζημιωθέντες, στερούμενοι των επιβεβλημένων για την απόδειξη των ισχυρισμών τους επιστημονικοτεχνικών γνώσεων αλλά και ανίσχυροι οικονομικά απέναντι στο επιχειρηματικό κατεστημένο, βρίσκονταν κυριολεκτικά σε αποδεικτικό αδιέξοδο. Σε πρώτο στάδιο το δικαίωμα καταβολής αποζημίωσης περιοριζόταν δραστικά λόγω της αδυναμίας απόδειξης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ του ζημιογόνου γεγονότος και της βλάβης³⁰⁷. Αλλά και στις περιπτώσεις που η ζημία συνδεόταν αιτιωδώς με ανθρώπινη συμπεριφορά, ο χαρακτηρισμός της ως υπαίτιας προσέκρουε σε ανυπέρβλητα εμπόδια (αντικειμενική αδυναμία πρόβλεψης της ζημίας ως αποτέλεσμα της συγκεκριμένης συμπεριφοράς, απροσεξία του ζημιωθέντος, αναπόφευκτες συγκυρίες και ανθρώπινα σφάλματα).³⁰⁸ Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθούν και οι σοβαρές αποδεικτικές δυσχέρειες που συναντούσε ο φέρων το βάρος της απόδειξης ζημιωθείς προκειμένου να αποδείξει την παραβίαση εκ μέρους

³⁰⁶ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 94, Βλ. επίσης Κορνηλάκη, Η ευθύνη από διακινδύνευση, 1982, σελ. 21, 113 επ.

³⁰⁷ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 95

³⁰⁸ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 95, Βλ. και Κορνηλάκη, ο.π , σ.6

του ζημιώσαντος των συγκεκριμένων υποχρεώσεων επιμέλειας, των οποίων η μη τήρηση επέφερε το αρνητικό αποτέλεσμα³⁰⁹.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, ενόψει της συντελούμενης κοινωνικής αδικίας σε βάρος των θυμάτων του τεχνικού πολιτισμού και κάτω από την όξυνση της αντίδρασης των λαϊκών στρωμάτων, η επανεξέταση του συστήματος αστικής ευθύνης εντάχθηκε στα ζητήματα άμεσης προτεραιότητας. Σταδιακά, η νομολογία και η νομοθεσία, ανταποκρινόμενες στο επιτακτικά προβαλλόμενο αίτημα απονομής ουσιαστικής κοινωνικής δικαιοσύνης στα θύματα της τεχνολογικής ανάπτυξης, άρχισαν να αποστασιοποιούνται από την αρχή της υποκειμενικής ευθύνης με σκοπό να ικανοποιήσουν, ανεξάρτητα από την ύπαρξη πταίσματος του υπόχρεου, την αξίωση αποζημίωσης των θυμάτων.

Ξεκινώντας από τη νομολογία, η έμμεση εφαρμογή της αντικειμενικής ευθύνης επιχειρείται από τα δικαστήρια είτε με την αντικειμενικοποίηση των κριτηρίων εξέτασης της αμέλειας ως μορφής υπαιτιότητας (πλασματική υπαιτιότητα)- είτε με την πιθανολόγηση από τα πραγματικά περιστατικά, στη βάση των διδαγμάτων της κοινής πείρας, της αδικοπρακτικής ευθύνης του ζημιώσαντος (εκ πρώτης όψεως απόδειξη) είτε, τέλος, με την αντιστροφή του βάρους απόδειξης³¹⁰.

Αλλά, και στο επίπεδο της νομοθεσίας, οι επιμέρους έννομες τάξεις εξαναγκάζονται, υπό την πίεση των νέων δεδομένων της ζωής, σε σταδιακή υποχώρηση από το δόγμα της υπαιτιότητας και στη βαθμιαία αναγνώριση της αντικειμενικής, στη βάση της αρχής της διακινδύνευσης ευθύνης. Αυτό γίνεται είτε με την ενσωμάτωση της διακινδύνευσης στα

³⁰⁹ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 95

³¹⁰ Για την έμμεση εφαρμογή της αντικειμενικής ευθύνης από τη νομολογία βλ. αναλυτικά Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 98 – 99 με παραπομπές στην ελληνική και ξένη βιβλιογραφία

κριτήρια του καταλογισμού, δίπλα στην παραδοσιακά ισχύουσα υπαιτιότητα, είτε με την εισαγωγή σε βάρος των κατόχων ιδιαίτερων πηγών κινδύνου γενικής ρήτρας υποχρέωσης καταβολής αποζημίωσης, ανεξαρτήτως πταίσματος, για ζημιές που παράγονται από την πραγμάτωση των κινδύνων που προκαλεί η λειτουργία τους³¹¹ είτε με τη μέθοδο των ειδικών νόμων³¹². Η ευθύνη από διακινδύνευση εισάγεται στην αστική νομοθεσία του 20^{ου} αιώνα ως δικαιοπολιτική διέξοδος στην προσπάθεια απονομής ουσιαστικής δικαιοσύνης στα θύματα των κινδύνων της τεχνικής και στηρίζεται σε ένα συνδυασμό κοινωνικών – αξιολογικών κριτηρίων της έννομης τάξης³¹³. Καταρχήν, γίνεται αποδεκτό ότι τα σύγχρονα κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά δεδομένα επιβάλλουν την ανοχή των επικίνδυνων δραστηριοτήτων και εγκαταστάσεων λόγω της σημασίας τους για τη συντήρηση και εξέλιξη του ανθρώπινου τεχνικού πολιτισμού. Από την άλλη, όμως, η δικαιοσύνη απαιτεί τα πρόσωπα που τις κατέχουν και αποκομίζουν οικονομικά οφέλη από τη λειτουργία τους να επωμισθούν, ανεξαρτήτως πταίσματος, την ευθύνη της επανόρθωσης των ζημιών που προκαλούν αυτές οι πηγές κινδύνου στα έννομα αγαθά τρίτων (ζωή- υγεία – περιουσία)³¹⁴.

Τόσο η αρχή της υποκειμενικής ευθύνης όσο και αυτή της αρχής της διακινδύνευσης λειτουργούν ταυτόχρονα στο πεδίο του καταλογισμού και θεμελιώνουν την υποχρέωση αποκατάστασης της ζημίας, η καθεμία υπό διαφορετικές προϋποθέσεις³¹⁵. Σε κάθε περίπτωση, το πεδίο ισχύος

³¹¹ Βλ. Σταθόπουλου, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο II, 1983, σελ. 133, Κορνηλάκη, ο.π σελ. 77 επ.

³¹² Για την καθιέρωση της αντικειμενικής ευθύνης στο γερμανικό δίκαιο βλ. αναλυτικά Will, Quellen erhohter Gefahr, 1980, σελ. 2 επ.. Για το ελβετικό και αυστριακό δίκαιο, βλ. Κορνηλάκη, ο.π, σελ. 89 επ.

³¹³ Δεληγιάννης – Κορνηλάκης, Μαθήματα ειδικού ενοχικού δικαίου, Τεύχος γ', 1988, σελ. 278

³¹⁴ Βλ. Κορνηλάκη, Διακινδύνευση, ο.π σελ. 147 επ., Σταθόπουλου, , Γενικό Ενοχικό Δίκαιο II, ο.π , σελ. 131-132, Φίλιου, Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό μέρος, 1992, σελ. 135 -136, Hager, Umwelthaftung und Produkthaftung, JZ 1990, σελ. 399,408

³¹⁵ Κορνηλάκης, Διακινδύνευση, ο.π , σελ. 154

και η έκταση εφαρμογής της καθεμίας από τις αρχές αυτές στην αστική νομοθεσία των επιμέρους εννόμων τάξεων αντικατοπτρίζει τους κυρίαρχους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες υπό την επίδραση των οποίων αναπτύσσεται το δίκαιο σε κάθε χώρα³¹⁶.

Η ελληνική νομοθεσία καθιέρωσε την αντικειμενική ευθύνη στη βάση της αρχής της διακινδύνευσης σε ορισμένες διατάξεις του αστικού κώδικα (ΑΚ 924 και 925) και κυρίως σε ειδικά νομοθετήματα τα οποία ρυθμίζουν δραστηριότητες που συνδέονται με τις σύγχρονες πηγές κινδύνων. Χαρακτηριστικός είναι ο σημαντικότερος για την εποχή του ν.551/1914 της εργατικής νομοθεσίας που καθιέρωσε την αντικειμενική ευθύνη των εργοδοτών όσον αφορά τα εργατικά ατυχήματα³¹⁷. Στη συνέχεια ακολούθησαν νεώτεροι ειδικοί νόμοι με τους οποίους ο έλληνας νομοθέτης επιχείρησε την εναρμόνιση του εθνικού δικαίου με τη διεθνή νομοθεσία στον τομέα της ευθύνης από τις ζημιογόνες συνέπειες των τεχνικοοικονομικών δραστηριοτήτων, όπως ο ν.314/76 για την κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης των Βρυξελλών του 1969 « περί αστικής ευθύνης συνεπεία ζημιών εκ ρυπάνσεως υπό πετρελαίου», ο ν. 563/77 για την κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης του 1972 « επί της διεθνούς ευθύνης δια ζημίας προκαλουμένης εξ αντικειμένων εκτοξευόμενων εις το διάστημα» και ο ν. 1758/88 για τη κύρωση του πρωτοκόλλου των Παρισίων του 1964, με το οποί τροποποιείται η Σύμβαση των Παρισίων του 1960 « περί της αστικής ευθύνης στον τομέα της πυρηνικής ενέργειας».

Όμως η ριζική στροφή της ελληνικής νομοθεσίας προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης της αντικειμενικής ευθύνης στα πλαίσια της αρχής της διακινδύνευσης σε βάρος των κατόχων των σύγχρονων πηγών κινδύνου πραγματοποιείται με το ν. 1650/86 για την προστασία

³¹⁶ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 102

³¹⁷ Βλ. μεταξύ άλλων, Καρακατσάνη, Ατομικό Εργατικό Δίκαιο, 5^η έκδοση, 1995, σελ. 348 επ.

του περιβάλλοντος (αρθ.29) και αργότερα με το ν. 2251/94 για την προστασία του καταναλωτή (αρθ.6) . Στα παραπάνω νομοθετήματα καταγράφεται με σαφήνεια η πρόθεση του νομοθέτη να παραμερίσει την αρχή της υπαιτιότητας υπέρ της αντικειμενικής ευθύνης με τα κριτήρια της αρχής της διακινδύνευσης.

II. Η προστασία του περιβάλλοντος σύμφωνα με τις διατάξεις του αστικού κώδικα.

1 . Περιβάλλον και ζωτικός χώρος

Εκτός από τις διοικητικές και ποινικές κυρώσεις που μπορούν να επιβληθούν, σε περίπτωση προσβολής του περιβάλλοντος οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να προστατευτούν χρησιμοποιώντας και τις δυνατότητες που τους παρέχει το ελληνικό αστικό δίκαιο.

Μολονότι το περιβάλλον δεν έχει αναχθεί σε αυτοτελές έννομο αγαθό του ιδιωτικού δικαίου, αρκετές διατάξεις της αστικής νομοθεσίας παρέχουν μία έμμεση προστασία σ' αυτό. Έτσι στο ιδιωτικό δίκαιο, τα προστατευόμενα έννομα αγαθά δεν χαρακτηρίζονται άμεσα ως περιβαλλοντικά ή οικολογικά, αλλά εντάσσονται σ' ένα κατ' ουσία δικαίωμα στο «πραγματικό περιβάλλον». Πρόκειται καταρχήν για τα εκτός συναλλαγής κοινά σε όλους και κοινόχρηστα πράγματα (π.χ. αέρας, θάλασσες, ύδατα, δάση κ.λ.π.), η κοινή χρήση και εξουσία επί των οποίων απορρέει από το ευρύτερο δικαίωμα της προσωπικότητας και κατοχυρώνεται στις διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 1 και 24 παρ. 1 του

Συντάγματος³¹⁸. Τα κοινά σε όλους και κοινόχρηστα πράγματα δεν συνθέτουν συνολικά το περιβάλλον, αλλά τον απαραίτητο για την επιβίωση και την υγιή διαβίωση του ανθρώπου ζωτικό χώρο.

Ο ζωτικός χώρος περιλαμβάνει ορισμένα μόνο στοιχεία του περιβάλλοντος και ως στενότερη έννοια δεν περιλαμβάνει το πολιτιστικό περιβάλλον, το οποίο δεν έχει σχέση με την επιβίωση και την υγεία του ανθρώπου, αλλά η προστασία του αποσκοπεί στη διατήρηση της πολιτιστικής παράδοσης και των αισθητικών αξιών. Επίσης τμήματα του ζωτικού χώρου μπορεί να περικλείονται σε όμορα ακίνητα, οπότε προστατεύονται κατά τις διατάξεις του (ιδιωτικού) γειτονικού δικαίου.

2. Προστασία του ζωτικού χώρου και προσωπικότητα.

Το ισχύον Σύνταγμα με τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1, κατοχυρώνει το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας εξειδικεύοντας την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας να σέβεται και να προστατεύει την αξία του ανθρώπου. Η υποχρέωση μάλιστα αυτή διακηρύσσεται πανηγυρικά με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 Συντ., η οποία ορίζει, ότι «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας».

Επίσης το περιβάλλον, το οποίο για πρώτη φορά ανάγεται σε συνταγματικώς προστατευόμενο δικαίωμα, αποτελεί το απαραίτητο πλαίσιο για τη δυναμική ανάπτυξη και εκδήλωση της προσωπικότητας. Έτσι τα δικαιώματα προστασίας του περιβάλλοντος και ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αποτελούν αδιάσπαστη νομική ενότητα. Στο προστατευτικό πλέγμα των δημόσιου χαρακτήρα διατάξεων των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 24 του Συντάγματος αντιστοιχεί η διάταξη

³¹⁸ Βλ. αναλυτικά, Καράκωστα, ο.π., σελ. 327 επ.

του άρθρου 57 του ΑΚ. Η διάταξη αυτή καθιερώνει τη «σφαιρική και απόλυτη προστασία της προσωπικότητας»³¹⁹ και της προσδίδει ιδιάζουσα και βαρύνουσα θέση στο συνολικό πλαίσιο των εννόμων αγαθών που προστατεύονται από το ιδιωτικό δίκαιο.

Βασικές προϋποθέσεις για την προστασία του δικαιώματος της προσωπικότητας σύμφωνα με το άρθρο 57 ΑΚ είναι:

α) Η ύπαρξη προσβολής. Σε ό,τι αφορά το δικαίωμα χρήσης του ζωτικού χώρου, η προσβολή συνίσταται σε διατάραξη από τρίτους στοιχείων του ζωτικού χώρου και μπορεί να στρέφεται είτε κατά του κοινωφελούς χαρακτήρα του πράγματος είτε κατά της δυνατότητας άσκησης του δικαιώματος χρήσης³²⁰.

β) Η προσβολή να είναι παράνομη. Διχογνωμία υπάρχει στην επιστήμη του αστικού δικαίου, σε ό,τι αφορά την έννοια της «παρανομίας». Σύμφωνα με την πρώτη άποψη που φαίνεται να ακολουθεί και η νομολογία, η προσβολή της προσωπικότητας πρέπει να αντιτίθεται σε επιταγές και απαγορεύσεις της έννομης τάξης με βάση τις οποίες προστατεύεται η προσωπικότητα. Δεν συντρέχει συνεπώς περίπτωση προσβολής, αν η πράξη δεν είναι αντίθετη προς την έννομη τάξη. Αντίθετα υποστηρίζεται, ότι κάθε επέμβαση στην προσωπικότητα είναι παράνομη, εκτός αν υπάρχει γενικός ή ειδικός λόγος που να αίρει τον παράνομο χαρακτήρα της πράξης και επιτρέπει παρεμβάσεις στην προσωπικότητα άλλου³²¹.

Σε περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας πέρα από την αξίωση κατά ΑΚ 57, (η οποία δεν απαιτεί κυριότητα επάνω στο πράγμα και την οποία έχουν οι χρήστες των περιβαλλοντικών αγαθών) συντρέχει και η κατά ΑΚ 1108 αξίωση, την οποία έχει ο κύριος του κοινόχρηστου

³¹⁹ Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 352

³²⁰ Βλ. Ι. Καράκωστα, ο.π σελ. 357

³²¹ Βλ. αναλυτικά, Ι.Καράκωστα, ο.π σελ. 358 επ.

πράγματος. Με βάση την αρνητική αγωγή του άρθρου 1108 ΑΚ, αιτήματα και αξιώσεις που προκύπτουν από την προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας σύμφωνα με το άρθρο 57 ΑΚ είναι:

Α) η άρση της προσβολής, Β) η παράλειψή της στο μέλλον, Γ) η αξίωση για αποζημίωση κατά τις περί αδικοπραξιών διατάξεις και Δ) αξίωση για ικανοποίηση ηθικής βλάβης με βάση το άρθρο 59 ΑΚ.

Α. Αξίωση για άρση της προσβολής

Η αξίωση για άρση της προσβολής του ζωτικού χώρου συνίσταται στον παραμερισμό των συνεπειών της πράξης που συνιστά την προσβολή και την επαναφορά της κοινής χρήσης και της κοινής ωφέλειας στην προηγούμενη κατάσταση. Προϋπόθεση άσκησης της αγωγής είναι η διάρκεια της προσβολής, η οποία απαιτείται να μην έχει παύσει κατά την έγερση της αγωγής ή έστω να υπάρχει πηγή ενδεχόμενων προσβολών του ζωτικού χώρου³²².

Σε περίπτωση προσβολής του δικαιώματος επάνω στο ζωτικό χώρο, η άρση της προσβολής δεν είναι πάντοτε εφικτή. Δεδομένου ότι η προσβολή του ζωτικού χώρου είναι δυνατόν να συνίσταται είτε στην αλλοίωση ή κατάργηση της κοινής ωφέλειας που πηγάζει από τη χρήση, είτε στην αδυναμία ή παρεμπόδιση άσκησης του δικαιώματος χρήσης, η άρση της προσβολής είναι εφικτή μόνον εφ' όσον η προσβλητική συμπεριφορά δεν επέφερε την ολική κατάργηση είτε της ωφέλειας είτε της δυνατότητας χρήσης στοιχείου του ζωτικού χώρου. Σε περίπτωση που δεν επήλθε ολική καταστροφή, η αξίωση αποβλέπει στην

³²² Καράκωστας, ο.π., σελ. 363

αποκατάσταση της κοινής ωφέλειας (π.χ. απορρύπανση ποταμού) ή του δικαιώματος χρήσης (π.χ. αφαίρεση των εγκαταστάσεων που παρεμπόδιζαν την κοινή χρήση του δάσους), που με την προσβολή είχαν θιγεί³²³. Αν όμως η προσβολή επέφερε ολική κατάργηση της κοινής ωφέλειας (π.χ. ρύπανση ποταμού σε βαθμό που να μην είναι δυνατή η απορρύπανσή της) ή ριζική στέρηση του πράγματος από την κοινή χρήση (π.χ. ολική καταστροφή δάσους), η άρση των συνεπειών της προσβολής δεν είναι εκ των πραγμάτων δυνατή. Παραμένουν όμως οι άλλες αξιώσεις των ΑΚ 57 και 59.³²⁴

Η εκτέλεση της δικαστικής απόφασης για αποδοχή του αιτήματος άρσης της προσβολής πραγματοποιείται είτε σύμφωνα με την ΚΠολΔ 945 (άρση της προσβολής από τον δανειστή με δαπάνες του οφειλέτη) είτε σύμφωνα με την ΚΠολΔ 946 (καταδίκη σε τέλεση πράξεως και χρηματική ποινή για την περίπτωση που δεν επιχειρηθεί η πράξη).

Β. Αξίωση για παράλειψη της προσβολής στο μέλλον

Η αξίωση για παράλειψη της προσβολής αποβλέπει στην αποτροπή νέων προσβολών στο μέλλον. Αγωγή για παράλειψη παρέχεται ακόμα και αν δεν πραγματοποιήθηκε η προσβολή, αλλά υπάρχουν βάσιμες απειλές για την επέλευσή της³²⁵. Ενόψει του συχνά ανεπανόρθωτου χαρακτήρα της οικολογικής ζημίας, ο οποίος καθιστά χωρίς αντικείμενο την αξίωση για άρση της προσβολής, καθώς και του γεγονότος ότι ενδέχεται να μην συντρέχουν οι προϋποθέσεις της αξίωσης για

³²³ Καράκωστας, ο.π σελ. 364

³²⁴ Καράκωστας, ο.π, σελ. 364

³²⁵ Καρακατσάνης, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο. ΑΚ 57, αρ. 17. Γεωργιάδης, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, ΑΚ 1108, αρ. 25 και 914-938 εισαγ. παρατ., αρ. 57.

αποζημίωση ή για ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, η προληπτική αξίωση για παράλειψη της προσβολής στο μέλλον έχει, στις περιπτώσεις απειλούμενης προσβολής του ζωτικού χώρου, πρωταρχικό χαρακτήρα. Είναι δυνατόν η προληπτική αγωγή για παράλειψη να συνιστά το μόνο αποτελεσματικό μέσο προκειμένου να αποφευχθεί η ολοκληρωτική και ανεπανόρθωτη καταστροφή στοιχείου του ζωτικού χώρου. Το παραδεκτό της προληπτικής αγωγής για παράλειψη γεννά ειδική ενοχή του εναγομένου να παραλείψει την απειλούμενη προσβολή (ΚΠολΔ 947, απειλή χρηματικής ποινής και προσωπικής κράτησης για την περίπτωση παραβάσεως της υποχρέωσης για παράλειψη).³²⁶

Προληπτική αξίωση για παράλειψη της προσβολής παρέχεται ακόμα και όταν οι ενέργειες από τις οποίες υπάρχει βάσιμη απειλή ότι θα προκληθεί προσβολή, πρόκειται να πραγματοποιηθούν με άδεια της αρχής. Το ιδιαίτερο δικαίωμα που παραχωρείται με την άδεια της αρχής, δεν είναι δυνατόν να οδηγεί σε περιορισμό του και συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος χρήσης του ζωτικού χώρου και, κατ' επέκταση, σε αποκλεισμό της προληπτικής ένδικης προστασίας του.³²⁷

Γ. Αξίωση για αποζημίωση

Εκτός από τις αξιώσεις άρσης και παράλειψης, ο νόμος ορίζει ότι, σε περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας -επομένως και του δικαιώματος χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών- και εφόσον συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις της αδικοπρακτικής ευθύνης, ο δράστης υποχρεούται σε αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας που

³²⁶ Εφαθ 7101/1981, ΕΕΝ 49, σ. 418.

³²⁷ Βλ. Παππά, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, ΑΚ 970, αρ. 51.

προκάλεσε. Με εξαίρεση τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο νόμος καθιερώνει αντικειμενική ευθύνη, για τη θεμελίωση αξίωσης για αποζημίωση απαιτείται υπαιτιότητα, σύμφωνα με τις διατάξεις περί αδικοπραξιών³²⁸.

Δ. Αξίωση για ικανοποίηση της ηθικής βλάβης κατ' ΑΚ 59

Σε περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας, εκτός από την αξίωση για άρση της προσβολής, παράλειψη στο μέλλον και αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας, ο ΑΚ προβλέπει την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης που προκλήθηκε από την προσβολή. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν η αξίωση για ικανοποίηση της ηθικής βλάβης, εκτός από τον παράνομο χαρακτήρα, προϋποθέτει και υπαιτιότητα. Σύμφωνα με τη γραμματική ερμηνεία του εδ. α' όπου αναφέρεται ότι το δικαστήριο μπορεί να καταδικάσει τον «υπαίτιο της προσβολής», η απάντηση θα πρέπει να είναι καταφατική. Αντίθετα, όμως έκρινε η ΕφΘεσ 3424/1989³²⁹, σύμφωνα με την οποία «κατά την ορθότερη γνώμη δεν αποτελεί προϋπόθεση της παραπάνω διατάξεως (άρθ. 59 ΑΚ) η ύπαρξη πταίσματος, η δε διατύπωση της διατάξεως αυτής περί υπαιτίου της προσβολής σημαίνει απλώς τον υπεύθυνο ανεξαρτήτως υπαιτιότητάς του».

Ορθότερη θα πρέπει να θεωρηθεί η άποψη σύμφωνα με την οποία η αξίωση για ικανοποίηση λόγω προσβολής της προσωπικότητας δεν προϋποθέτει την ύπαρξη υπαιτιότητας καθώς θα ήταν αντιφατικό να μην απαιτείται πταίσμα του εναγομένου για την ικανοποίηση της ηθικής

³²⁸ Καράκωστας, ο.π., σελ. 366- 367

³²⁹ Αρμ. 42, σελ. 1205

βλάβης μέσω των αγωγών άρσης και παράλειψης της προσβολής και να απαιτείται για τη θεμελίωση της αξίωσης χρηματικής ικανοποίησης της ηθικής βλάβης σύμφωνα με την ΑΚ 59 που έχει, ομοίως, ως σκοπό την επαναφορά, στο μέτρο του δυνατού, των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση³³⁰.

Κριτήριο, λοιπόν, για την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης επιβάλλεται να είναι το είδος και η έκταση της προσβολής και όχι η υπαιτιότητα. Δεδομένου του αποκαταστατικού χαρακτήρα της ικανοποίησης, από την στιγμή που διαπιστώνεται προσβολή της προσωπικότητας η οποία επιφέρει σημαντική ηθική βλάβη, ο νόμος αρκείται, σύμφωνα με όσα είπαμε, στην ύπαρξη προσβολής προκειμένου ο δικαστής να επιβάλει, όχι ως ποινή αλλά ως αποκαταστατικό μέτρο, την χρηματική ικανοποίηση της μη περιουσιακής ζημίας. Σε περίπτωση, εξάλλου, συρροής των αξιώσεων της ΑΚ 57, αφενός, και της ΑΚ 914, ανεξάρτητα από την αποζημίωση για περιουσιακή ζημία, η ΑΚ 932 ορίζει ότι, σε περίπτωση αδικοπραξίας, το δικαστήριο «δύνатаι» να επιδικάσει εύλογη, κατά την κρίση του, ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. Από τη δυνητική διατύπωση της ΑΚ 932 εδ. 1 προκύπτει το ερώτημα αν η επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης για ηθική βλάβη και ψυχική οδύνη είναι δυνητική ή υποχρεωτική. Με γνώμονα την αναζήτηση του σκοπού της διάταξης, θα πρέπει να υποστηριχθεί η άποψη σύμφωνα με την οποία η παροχή χρηματικής ικανοποίησης δεν εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου, αλλά, εφόσον διαπιστωθεί ότι ο ενάγων υπέστη ηθική βλάβη, το δικαστήριο υποχρεούται να επιδικάσει εύλογη ικανοποίηση, διαφορετικά η απόφαση υπόκειται στον έλεγχο του Αρείου Πάγου³³¹. Αντίθετα, η κρίση του

³³⁰ Καράκωστας, ο.π σελ. 369

³³¹ Καράκωστας, ο.π, σελ. 370

δικαστηρίου για την ύπαρξη ή όχι ηθικής βλάβης είναι ζήτημα πραγματικό και, επομένως, δεν ελέγχεται ακυρωτικά.³³²

3. Προστασία του ζωτικού χώρου και γειτονικό δίκαιο

Στα μέσα προστασίας του περιβάλλοντος με βάση διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου, περιλαμβάνονται και οι διατάξεις των άρθρων 1003-1005 ΑΚ, σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 1108 ΑΚ.

Τα άρθρα 1003-1005 ΑΚ αποτελούν μέρος του γειτονικού ιδιωτικού δικαίου, το οποίο αποσκοπεί στη ρύθμιση των διαφορών που μπορεί να προκύψουν ανάμεσα στους ιδιοκτήτες γειτονικών ακινήτων, περιορίζοντας αμοιβαία το θετικό περιεχόμενο της κυριότητας του ενός και το αρνητικό περιεχόμενο της κυριότητας του άλλου.

Στους σκοπούς του γειτονικού δικαίου μπορεί να ενταχθεί και η προσπάθεια να αντιμετωπισθούν κίνδυνοι που προκύπτουν από τις διαρκώς αυξανόμενες προσβολές του περιβάλλοντος (αέρα, έδαφος, ύδατα). Είναι όμως προφανές ότι οι διατάξεις αυτές μόνο έμμεσα και επικουρικά μπορούν να συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος, αφού αποσκοπούν κυρίως στην προστασία ιδιωτικών συμφερόντων (ειδικότερα της κυριότητας) και θεωρούνται ως εκ τούτου απρόσφορες για την αποτελεσματική προστασία του κοινωνικού αγαθού του περιβάλλοντος. Πρέπει όμως να σημειωθεί, ότι οι πιο πάνω διατάξεις του ΑΚ προέρχονται ιστορικά από μια εποχή που τα οικολογικά προβλήματα δεν εμφάνιζαν τη σημερινή ένταση.

³³² Γεωργιάδης, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, ΑΚ 299, αρ. 10.

3.1 Προστασία της κυριότητας από τις εκπομπές.

Με τη διάταξη του άρθρου 1003 ΑΚ ρυθμίζεται η υποχρέωση του κυρίου ακινήτου να ανέχεται τις εκπομπές καπνού, αιθάλης, αναθυμιάσεων, θερμότητας, θορύβου, δονήσεων ή άλλες παρόμοιες ενέργειες, οι οποίες προέρχονται από άλλο ακίνητο. Σύμφωνα με τη νομολογία, στην έννοια των ανεκτών εκπομπών περιλαμβάνονται, εκτός των άλλων, οι δονήσεις και οι θόρυβοι που προέρχονται από τη λειτουργία εργοστασίου (ΕφΘεσ 259/1951) ή από μηχανήματα εργαστηρίου ζαχαροπλαστικής (ΑΠ 378/1957) και η εκπομπή σκόνης και λιχνιδίων από τη λειτουργία εκκοκιστηρίου (ΑΠ 240/1967).

Στην έννοια των παρόμοιων επενεργειών, με βάση την ενδεικτική απαρίθμηση των εκπομπών στο άρθρο 1003 ΑΚ, μπορούν να θεωρηθούν μόνο όσες διαθέτουν ένα από τα πιο πάνω χαρακτηριστικά. Με βάση τη διατύπωση του άρθρου 1003 ΑΚ, ο ιδιοκτήτης είναι υποχρεωμένος να ανέχεται τις εκπομπές ή τις άλλες παρόμοιες επενέργειες, όταν: α) δεν βλάπτουν ουσιαστικά το ακίνητό του και β) όταν το βλάπτουν μεν ουσιαστικά, αλλά προέρχονται από χρήση που θεωρείται συνηθισμένη για τα ακίνητα της συγκεκριμένης περιοχής. Συνεπώς υποχρέωση ανοχής δεν προκύπτει, μόνο στις περιπτώσεις που η προσβολή προκαλεί σημαντική βλάβη στη χρήση του ακινήτου και δεν είναι αποτέλεσμα του οικονομικού χαρακτήρα της περιοχής (π.χ. βιομηχανικός) στη οποία βρίσκεται το βλάπτον ακίνητο³³³.

Το ουσιώδες της ενόχλησης θα κριθεί με βάση το είδος και τον σκοπό του βλαπτόμενου ακινήτου (λ.χ. κατοικία, εργοστάσιο, κλινική κ.λπ.) και όχι το πρόσωπο και τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε ιδιοκτήτη³³⁴.

³³³ Καράκωστας, ο.π σελ. 415

³³⁴ Γεωργιάδης, Κυριότης, σ.44

Η υποχρέωση όμως του γείτονα να ανέχεται τις επιβλαβείς επενέργειες, σε περίπτωση που χαρακτηρίζονται συνήθεις για την περιοχή του βλάπτοντος ακινήτου, οδηγεί σε ανεπιεικείς λύσεις που μπορεί να φθάνουν μέχρι στην πλήρη αδυναμία χρήσης του δικού του ακινήτου. Η ένταση της προσβολής θα μπορούσε να μετριασθεί προφανώς με την επιβολή υποχρέωσης στον βλάπτοντα να λάβει τα απαραίτητα για τον σκοπό αυτό πρόσφορα και οικονομικώς εφικτά μέτρα³³⁵.

Η υποχρέωση πάντως του κυρίου του βλάπτοντος ακινήτου, να λάβει τα πρόσφορα για την αποτροπή της βλάβης μέτρα, θα μπορούσε να θεμελιωθεί στην διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ, σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, αλλά και σε αυτό καθεαυτό το περιεχόμενο του δικαιώματος της κυριότητας και στην κοινωνικό του σκοπό.

Αν οι πιο πάνω εκπομπές ή άλλες παρόμοιες επενέργειες βλάπτουν ουσιωδώς τη χρήση του ακινήτου και θέτουν σε κίνδυνο την επιβίωση ή την υγιή διαβίωση του ιδιοκτήτη του γειτονικού ακινήτου, παρέχεται η προστασία με την αρνητική αγωγή του άρθρου 1108 ΑΚ. Αίτημα της αγωγής είναι η άρση της προσβολής και η παράλειψή της στο μέλλον. Οι πιο πάνω αξιώσεις γεννώνται, όταν υπάρχει υπέρβαση των ορίων του άρθρου 1003 ΑΚ, χωρίς να είναι απαραίτητη η υπαιτιότητα και ο παράνομος χαρακτήρας της επενέργειας³³⁶.

3.2 Προστασία του ζωτικού χώρου από επιβλαβείς εγκαταστάσεις³³⁷.

Η προστασία του ζωτικού χώρου από δραστηριότητες που ασκούνται σε γειτονικά ακίνητα συμπληρώνεται με τις διατάξεις των άρθρων 1004

³³⁵ Καράκωστας, ο.π, σελ. 418

³³⁶ Βλ. Καράκωστα, ο.π, σελ. 426 επ.

³³⁷ Βλ. αναλυτικά Καράκωστα, ο.π, σελ. 444 επ.

και 1005 ΑΚ. Σύμφωνα με το άρθρο 1004 ΑΚ, ο κύριος ακινήτου έχει δικαίωμα να απαγορεύσει την κατασκευή ή τη διατήρηση εγκαταστάσεων στο γειτονικό ακίνητο, εφόσον από την ύπαρξη ή τη χρήση τους προβλέπεται με βεβαιότητα η επέλευση παράνομων επενεργειών στο ακίνητό του. Στην έννοια των εγκαταστάσεων της διάταξης αυτής, περιλαμβάνεται κάθε χειροποίητο έργο ή κατασκεύασμα με διαρκή χαρακτήρα στο ακίνητο, ανεξάρτητα του χειρωνακτικού ή μηχανολογικού του χαρακτήρα³³⁸. Έτσι σύμφωνα με τη νομολογία, ως εγκαταστάσεις με την πιο πάνω έννοια νοούνται, μεταξύ άλλων, εστίες, κλίβανοι, καπνοδόχοι, μηχανολογικές εγκαταστάσεις κ.λ.π.³³⁹. Για τον χαρακτηρισμό των επενεργειών από την ύπαρξη ή χρήση των εγκαταστάσεων ως παράνομων, εφαρμόζονται τα κριτήρια του άρθρου 1003 ΑΚ. Η επέλευση όμως των παράνομων επενεργειών πρέπει να προβλέπεται με βεβαιότητα ως αποτέλεσμα της ύπαρξης ή της χρήσης της εγκατάστασης στο ακίνητο. Η βεβαιότητα αυτή δεν είναι απαραίτητο να είναι απόλυτη, αλλά δεν αρκεί και απλή πιθανολόγηση. Ο νόμος θεωρεί αρκετό, ότι κατά την συνήθη πορεία των πραγμάτων και σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινή πείρας, αναμένονται παράνομες επενέργειες στο γειτονικό ακίνητο³⁴⁰.

Αίτημα της αγωγής του άρθρου 1004 ΑΚ είναι η άρση της εγκατάστασης σε περίπτωση που έχει κατασκευασθεί ή η παράλειψη της κατασκευής της, αν ακόμη δεν έχει κατασκευασθεί. Αν συντρέχει κατεπείγουσα περίπτωση ή ανάγκη αποτροπής του επικείμενου κινδύνου από την κατασκευή, ο ενάγων μπορεί να προσφύγει στο Ειρηνοδικείο με αίτημα τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων (άρθρα 682 και 683 παρ. 3 ΚΠολΔ). Οι αξιώσεις όμως που απορρέουν από την διάταξη του άρθρου

³³⁸ Γεωργιάδης, σε Γεωργιάδη – Σταθόπουλο, ΑΚ 1004 – 1005, αρ.6

³³⁹ ΑΠ 329/1968, ΑΠ 231/1979, ΕφΑθ 1047/1955

³⁴⁰ Ειρ. Αμαρ. 267/1980, ΕλλΔνη 22, σελ. 63

1004 ΑΚ, παρέχονται μόνο στην περίπτωση που για την κατασκευή της εγκατάστασης δεν προβλέπεται προηγούμενη άδεια της αρμόδιας διοικητικής αρχής, αφού σύμφωνα με το άρθρο 1005 ΑΚ, αν η εγκατάσταση επιχειρείται ύστερα από άδεια της αρχής ή ύστερα από την τήρηση ειδικών όρων που τάσσει ο νόμος, η άρση της εγκατάστασης μπορεί να απαιτηθεί μόνο, αφότου επήλθαν οι βλαπτικές επενέργειες απ' αυτή πάνω στο ακίνητο. Ως άδεια κατασκευής εγκατάστασης νοείται στην περίπτωση αυτή, η προβλεπόμενη από τις σχετικές διατάξεις διοικητική άδεια λειτουργίας και εγκατάστασης, ενώ ως ειδικοί όροι θεωρούνται οι σχετικοί πρόσθετοι περιβαλλοντικοί όροι που εμπεριέχονται σ' αυτές. Η πιο πάνω προϋπόθεση εφαρμογής του άρθρου 1004 ΑΚ δεν σημαίνει, ότι ο κύριος του γειτονικού ακινήτου παραμένει απροστάτευτος, αφού μέχρι την κατασκευή και λειτουργία της εγκατάστασης παρέχεται σ' αυτόν η έννομη προστασία ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων για την ακύρωση της σχετικής διοικητικής άδειας³⁴¹.

4. Προστασία του ζωτικού χώρου και κατάχρηση δικαιώματος

Όπως κάθε δικαίωμα, έτσι και το δικαίωμα χρήσης των κοινών σε όλους και των κοινοχρήστων πραγμάτων υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς που απορρέουν από τον κοινωνικό σκοπό του δικαιώματος που συνίσταται στην κοινοχρησία και στην κοινή ωφέλεια και την αρχή της καλής πίστης η οποία προσδιορίζεται από την φύση και τον προορισμό του πράγματος επί του οποίου ασκείται το δικαίωμα. (ΑΚ 281), και αποσκοπούν στη διαφύλαξη της κοινής χρήσης και ωφέλειας.

³⁴¹ Ι. Καράκωστας, ο.π. σελ. 446

Μέσω της ΑΚ 281 μπορούμε να πούμε ότι εισάγεται στο πεδίο του αστικού δικαίου του περιβάλλοντος η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, μέσο της οποίας το δικαίωμα χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών επιβάλλεται να ασκείται με γνώμονα τη φύση και τον προορισμό τους στον οποίο περιλαμβάνεται και η διαφύλαξή τους για τις επόμενες γενεές. Η άσκηση, επομένως, του δικαιώματος χρήσης κατά τρόπο που θέτει σε κρίση την κοινή ωφέλεια και που ενδέχεται να οδηγήσει σε αποστέρηση της ωφέλειας σε βάρος των επερχόμενων γενεών συνιστά καταχρηστική συμπεριφορά υπό την έννοια της ΑΚ 281³⁴².

4.1. Προϋποθέσεις εφαρμογής της ΑΚ 281

Για να εφαρμοστεί η ΑΚ 281 στην άσκηση του δικαιώματος χρήσης του ζωτικού χώρου, θα πρέπει να συντρέχουν οι εξής προϋποθέσεις: Α. Ύπαρξη δικαιώματος. Β. Άσκηση δικαιώματος και Γ. Κατάχρηση.

Α. Ύπαρξη δικαιώματος

Στην έννοια του δικαιώματος κατ' ΑΚ 281 περιλαμβάνονται τόσο τα περιουσιακά όσο και τα μη περιουσιακά δικαιώματα, όπως είναι το δικαίωμα χρήσης των κοινών σε όλους και των κοινοχρήστων πραγμάτων. Το γεγονός ότι η ΑΚ 57 με την οποία αναγνωρίζεται το δικαίωμα της προσωπικότητας, απ' όπου και πηγάζει το δικαίωμα χρήσης

³⁴² Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 507

του ζωτικού χώρου αποτελεί διάταξη που ενδιαφέρει τη δημόσια τάξη, δεν αποκλείει την εφαρμογή της επίσης δημοσίας τάξης ΑΚ 281³⁴³.

Β. Άσκηση δικαιώματος

Στην έννοια της άσκησης περιλαμβάνονται πράξεις ή ενέργειες με τις οποίες εκφράζεται εξωτερικά και υλικά η άσκηση ενός δικαιώματος, καθώς και παραλείψεις (αρνητική κατάχρηση). Ως αρνητική κατάχρηση θα πρέπει να θεωρηθεί και η παράλειψη του δικαιούχου να ασκήσει δικαίωμά του εφ' όσον η άρνηση αυτή ενδέχεται να έχει συνέπειες για την κοινή χρήση και ωφέλεια. Ως άσκηση δικαιώματος θεωρούνται επίσης και τα ένδικα μέσα (έγερση αγωγής, προβολή ενστάσεως ή αντενστάσεως) που παρέχει το συγκεκριμένο δικαίωμα³⁴⁴.

Γ. Κατάχρηση

Κατάχρηση στην άσκηση ενός δικαιώματος υπάρχει όταν το δικαίωμα ασκείται με τρόπο που να παραβιάζονται «προφανώς»³⁴⁵ τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ακόμα ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος. Κατάχρηση δικαιώματος συνιστά η άσκηση του δικαιώματος χρήσης κοινού σε όλους ή κοινοχρήστου πράγματος με τρόπο που να παραβλάπτεται η κοινή χρήση, οπότε η άσκηση συνιστά υπέρβαση των ορίων του κοινωνικού σκοπού του δικαιώματος, που επιβάλλει την κοινοχρησία. Επιπλέον όμως, ο κοινωνικός σκοπός του δικαιώματος χρήσης επιβάλλει, όχι μόνο να ασκείται το δικαίωμα κατά τρόπο ώστε να εξυπηρετείται ή τουλάχιστον

³⁴³ Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 510

³⁴⁴ Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 510 επ.

³⁴⁵ ΑΠ 536/1973, ΝοΒ 21, σελ. 1433, ΣτΕ 2568/1981, ΝοΒ 30, σελ. 538

να μην αναιρείται η κοινή χρήση (ΑΚ 970), αλλά και να μη θίγεται η κοινή ωφέλεια που πηγάζει από τη χρήση συγκεκριμένου κοινού σε όλους ή κοινοχρήστου πράγματος³⁴⁶.

4.2. Συνέπειες της κατάχρησης δικαιώματος

Αν το δικαίωμα ασκείται με πράξη που συνιστά κατάχρηση του δικαιώματος χρήσης του ζωτικού χώρου, ο βλαπτόμενος έχει δικαίωμα να εγείρει την αγωγή για παράλειψη, ζητώντας την παύση της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος και την παράλειψη στο μέλλον. Παρόλο που η αξίωση παράλειψης δεν προβλέπεται ρητά στην ΑΚ 281, γίνεται γενικά δεκτό ότι η ενεργοποίηση της απαγόρευσης καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος επιτυγχάνεται με τη συνδυαστική εφαρμογή της προσήκουσας στη συγκεκριμένη περίπτωση διάταξης (π.χ αρθ.29 ν.1650/86, ΑΚ 914, 1004,1005,1108)³⁴⁷.

Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος αποτελεί πράξη παράνομη και γεννά υποχρέωση για αποζημίωση (ΑΚ 914) και για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης (ΑΚ 932), εφόσον συντρέχουν και οι υπόλοιπες προϋποθέσεις της αδικοπραξίας³⁴⁸.

³⁴⁶ Καράκωστας, ο.π , σελ.513

³⁴⁷ Γεωργιάδης, ό.π.. αρ. 25

³⁴⁸ ΑΠ 289/1974, ΝοΒ 22, σελ. 1279, ΑΠ 555/1974, ΝοΒ 23, σελ.144

5. Προστασία του ζωτικού χώρου και αδικοπρακτική ευθύνη

Η προσβολή του δικαιώματος χρήσης κοινού σε όλους ή κοινοχρήστου πράγματος, στοιχείου δηλαδή του ζωτικού χώρου του ανθρώπου, ενδέχεται να γεννά αδικοπρακτική ευθύνη για αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας σύμφωνα με την ΑΚ 914, εφόσον προσβάλλεται και ιδιωτικό έννομο αγαθό, όπως το δικαίωμα της κοινοχρησίας, η ζωή, η υγεία, η κυριότητα, κλπ. Το σύνολο της οικολογικής ζημίας δεν είναι δυνατό να καλυφθεί από τις διατάξεις για την αδικοπρακτική ευθύνη, διότι, πρώτον, πολλές φορές δεν είναι εκ των πραγμάτων δυνατή η αποκατάσταση της οικολογικής ζημίας στο σύνολό της και, δεύτερον, διότι όλες οι επιμέρους βλάβες των φυσικών αγαθών, οι οποίες συνθέτουν την οικολογική ζημία, δεν επιφέρουν ζημία σε ιδιωτικά έννομα αγαθά και συνεπώς δεν υφίσταται παράνομος χαρακτήρας της πράξης³⁴⁹.

5.1 Προϋποθέσεις εφαρμογής της ΑΚ 914

Προκειμένου να εφαρμοστούν οι διατάξεις για τις αδικοπραξίες στις περιπτώσεις οικολογικής ζημίας, απαιτείται να συντρέχουν οι γενικές προϋποθέσεις της αδικοπρακτικής ευθύνης: Α. ανθρώπινη συμπεριφορά, Β. παράνομη, Γ. υπαίτια, Δ. να επήλθε ζημία και Ε. να υπάρξει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ ζημιογόνου γεγονότος και ζημίας.

³⁴⁹ Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π., σελ. 451

Α. Ανθρώπινη συμπεριφορά

Ανθρώπινη συμπεριφορά είναι κάθε πράξη είτε αυτή πραγματοποιείται άμεσα από τον άνθρωπο είτε με την παρεμβολή μηχανικών ή άλλων μέσων. Προϋπόθεση της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι η εξωτερίκευσή της, να μην πρόκειται επομένως για ψυχικές καταστάσεις επάνω στις οποίες δεν είναι δυνατό να θεμελιωθεί η έννοια της αδικοπραξίας κατ' ΑΚ 914. Στην έννοια της ανθρώπινης συμπεριφοράς μπορεί να περιληφθεί και η παράλειψη, εφόσον υπάρχει υποχρέωση για πράξη που πηγάζει από δικαιοπραξία. από το νόμο, από τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις και την καλή πίστη, από προηγούμενη συμπεριφορά εκείνου που παρέλειψε ή από το γενικό πνεύμα του δικαίου.³⁵⁰

Πολύ συχνά η οικολογική ζημία είναι συνέπεια αθροιστικών παράνομων προσβολών, οπότε και υπάρχει αντικειμενική δυσκολία για να διαπιστωθεί τίνος η συμπεριφορά οδήγησε στο ζημιογόνο αποτέλεσμα. Στην περίπτωση αυτή η συμπεριφορά αντιμετωπίζεται ως ενιαία, χωρίς να εξετάζεται η επιμέρους συμμετοχή σ' αυτήν καθενός από τους ζημιώσαντες (ΑΚ 926, παρ.1 και 2)³⁵¹.

Β. Παράνομη συμπεριφορά

Για τη θεμελίωση της έννοιας της αδικοπραξίας, μια συμπεριφορά είναι παράνομη όταν αντιβαίνει σε απαγορευτικό ή επιτακτικό κανόνα δικαίου

³⁵⁰ ΕΦΑθ 265/1979 Αρμ. 34, σελ. 289, ΕφΘεσ 1787/1980 Αρμ. 35, σελ. 112. Βλ. επίσης Γεωργιάδη, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ. 914, αρ. 27-30, Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914, σελ. 34 επ.

³⁵¹ Γεωργιάδης, Ζητήματα αστικής ευθύνης, σ. 29 επ

ή όταν αποδοκιμάζεται από το θετικό δίκαιο και τους σκοπούς του³⁵². Για το χαρακτηρισμό μιας συμπεριφοράς ως παράνομης, η ΑΚ 914 παραπέμπει στο σύνολο της αστικής, ποινικής, διοικητικής κλπ. νομοθεσίας και για το λόγο αυτό μπορεί να θεωρηθεί «λευκός κανόνας δικαίου»³⁵³.

Παράνομη συμπεριφορά υφίσταται επίσης και όταν παραβιάζεται η γενικώς απαιτούμενη κατά την αρχή της αντικειμενικής καλής πίστης υποχρέωση τήρησης της επιμέλειας που μπορεί και πρέπει να καταβάλει ο μέσος, συνετός κοινωνός του δικαίου. Σε ορισμένες, όμως δραστηριότητες η αρχή αυτή συγκεκριμενοποιείται με την υποχρέωση λήψης μέτρων πρόνοιας και ασφαλείας που αποβλέπουν στην προστασία προσώπων και αγαθών. Στο πεδίο του περιβαλλοντικού δικαίου, οι υποχρεώσεις πρόνοιας και ασφαλείας απαρτίζονται από το σύνολο της νομοθεσίας, εθνικής και κοινοτικής, μέσω της οποίας επιδιώκεται, παράλληλα με τη διαφύλαξη περιβαλλοντικών αγαθών, η προστασία και ιδιωτικών έννομων αγαθών και συμφερόντων. Οι συγκεκριμένες διατάξεις συνδυάζονται με τις γενικές ρήτρες των ΑΚ 281 και 288, οι οποίες συμπροσδιορίζουν το πεδίο εφαρμογής των ειδικών περιβαλλοντικών ρυθμίσεων στο χώρο του αστικού δικαίου του περιβάλλοντος³⁵⁴.

³⁵² Καράκωστας, ο.π, σελ. 455

³⁵³ Λιακόπουλος, Η οικονομική ελευθερία αντικείμενο προστασίας στο δίκαιο του ανταγωνισμού, σελ. 148, Δεληγιάννη/ Κορνηλάκη, Ειδικό ενοχικό δίκαιο ΙΙΙ, σελ. 131, Σπυριδάκης, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914, σελ. 37 επ.

³⁵⁴ Καράκωστας, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 456

Γ. Υπαίτια συμπεριφορά.

Για να γεννηθεί αξίωση αποζημίωσης για οικολογική ζημία σύμφωνα με την 914 ΑΚ, απαιτείται η συμπεριφορά του δράστη να είναι υπαίτια, με την έννοια ότι είτε πρόβλεψε και αποδέχτηκε τα αποτελέσματα της πράξης του (δόλος) είτε τα πρόβλεψε μεν αλλά δεν τα αποδέχτηκε παρόλα αυτά όμως προέβη στην πράξη, ή ακόμα ούτε τα πρόβλεψε ούτε συνεπώς τα αποδέχτηκε, όφειλε όμως να γνωρίζει ότι η πράξη του θα οδηγούσε στο παράνομο αποτέλεσμα (αμέλεια)³⁵⁵.

Η απόδειξη της υπαιτιότητας στις περιπτώσεις οικολογικής ζημίας παρουσιάζει συχνά ανυπέρβλητες δυσχέρειες λόγω του ότι ενδέχεται να ισοδυναμεί με απόδειξη της μη λήψης από τον δράστη των απαραίτητων μέτρων για την πρόληψη της ζημίας που σημαίνει ότι ο ζημιωθείς θα πρέπει να διεισδύσει στον χώρο της πηγής της οικολογικής ζημίας. Δεδομένου δε ότι το μεγαλύτερο μέρος των σοβαρών τουλάχιστον οικολογικών προσβολών προέρχεται από τη λειτουργία των βιομηχανιών, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι η απόδειξη από τον ζημιωθέντα πταίσματος στη λειτουργία της επιχείρησης, είναι κατά κανόνα ανέφικτη³⁵⁶.

Για την υπέρβαση των δυσχερειών αυτών υποστηρίχθηκε η θέσπιση υποχρέωσης του φορέα βιομηχανικής επιχείρησης ή πηγής κινδύνου από την οποία είναι δυνατό να προκύψει οικολογική ζημία, να λάβει και να τηρεί, μέσα στη σφαίρα δραστηριότητάς του, τα μέτρα πρόνοιας και ασφάλειας που επιβάλλονται από διοικητικές διατάξεις (π.χ. όροι λειτουργίας βιομηχανικών εγκαταστάσεων, όρια εκπομπών, διάθεση βιομηχανικών αποβλήτων, όρια ηχορύπανσης) ή άλλες ειδικές διατάξεις,

³⁵⁵ Βλ. ΑΠ 798/2000, ΠερΔικ 2001, 386

³⁵⁶ Ι. Καρακώστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 471

καθώς και από τις γενικές αρχές του δικαίου, ιδίως τις γενικές ρήτρες των άρθρων 281 και 288 ΑΚ³⁵⁷.

Ωστόσο, μόνη η τήρηση των διοικητικών ή άλλων δημοσίου δικαίου διατάξεων, δεν αρκεί για τον αποκλεισμό της υπαιτιότητας και συνεπώς και της αδιοπρακτικής ευθύνης του εναγομένου³⁵⁸. Η υποχρέωση πρόνοιας σημαίνει ότι, όλοι οι φορείς πηγών ενδεχόμενης επιβάρυνσης της υγείας και του ζωτικού χώρου, θα πρέπει να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για την αποφυγή προσβλητικών ενεργειών. Τα επιβαλλόμενα από το δημόσιο δίκαιο όρια θα πρέπει να συνιστούν το κατώτατο επίπεδο ασφαλείας υπό την έννοια ότι μόνη η τήρησή τους να μην θεμελιώνει απαλλακτικό της ευθύνης λόγο. Σε κάθε περίπτωση δε, οι ανωτέρω φορείς φέρουν το βάρος της απόδειξης ότι τήρησαν τους όρους ασφαλείας και πρόνοιας προκειμένου να μην επέλθει η οικολογική ζημία³⁵⁹.

Η αναστροφή αυτή του βάρους της απόδειξης αποσκοπεί στην ενίσχυση της θέσης του ζημιωθέντος ως χρήστη του ζωτικού χώρου και δικαιολογείται από το ότι κάθε ένας από τους αντιδίκους οφείλει να αποδείξει τα περιστατικά που εντάσσονται στη σφαίρα επιρροής του (θεωρία σφαιρών επιρροής)³⁶⁰. Σε κάθε περίπτωση, ο ζημιωθείς βρίσκεται σε μειονεκτική θέση όσον αφορά τις δυνατότητες απόδειξης, ενώ αντίθετα αυτός που ζημίωσε, βρίσκεται πλησιέστερα στην αιτία της

³⁵⁷ Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 471, Γενικότερα, για τα μέτρα προνοίας και ασφαλείας (Verkehrssicherungspflichten), βλ. Koziol, Haftpflichtrecht II, 1975, σελ. 51 επ.

³⁵⁸ ΑΠ 343/ 1968 ΝοΒ 16, 943

³⁵⁹ Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 476

³⁶⁰ Βλ. αναλυτικά Καράκωστας, Περιβάλλον και Δίκαιο, ο.π., σελ. 476 επ., Για τη θεωρία των σφαιρών επιρροής, Βλ, Ράμμο, Εγχειρίδιο αστικού δικονομικού δικαίου, 1980, τομ. Β, παρ. 265, σελ.

ζημίας που προέρχεται από το πεδίο τεχνικής κυριαρχίας του. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να βαρύνεται με την υποχρέωση απόδειξης ότι η αιτία της ζημίας δεν συνδέεται με συμπεριφορά του, θετική ή αρνητική. Η υποχρέωση του ζημιωθέντα περιορίζεται στην απόδειξη της ζημίας και στο ότι η ζημία οφείλεται σε αιτία που πηγάζει από τον κύκλο ενέργειας του ζημιώσαντος, δηλαδή σε μη λήψη ή παραβίαση μέτρων προνοίας και ασφαλείας.

Η μετακύλιση του βάρους της απόδειξης στον ζημιώσαντα στις περιπτώσεις οικολογικής ζημίας είναι δυνατή με ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925, που καθιερώνει την αναστροφή του βάρους της απόδειξης προκειμένου περί ζημίας που προξενήθηκε σε τρίτο από την πτώση κτίσματος ή άλλου έργου³⁶¹.

Δ. Αιτιώδης σύνδεσμος

Για την αποκατάσταση της οικολογικής ζημίας, ο ζημιωθείς οφείλει να αποδείξει την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ νόμιμου λόγου ευθύνης, δηλαδή της υπαίτιας και παράνομης συμπεριφοράς του δράστη, και οικολογικής ζημίας³⁶². Εξίσου δύσκολη με την απόδειξη της υπαιτιότητας, είναι και η απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας³⁶³ είτε διότι το αποτέλεσμα είναι συνέπεια συμπεριφοράς περισσότερων είτε διότι δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί σε τι έκταση και σε τι βαθμό η

771, Φίλιο, Ενοχικό δίκαιο, ειδικό μέρος, τεύχος ΣΤ', σελ. 554 επ., Rosenberg – Schwab, Zivilprozessrecht, 2^η έκδοση, 1972, παρ. 118 III.

³⁶¹ Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π., σελ. 479 επ.

³⁶² Καράκωστας, ο.π., σελ. 482

³⁶³ Poppe, Verursachungsprinzip und Umweltschutz. Rechtliche Probleme des Verursachungsprinzips im verwaltungsrechtlichen Immissionsschutz, 1975

συμπεριφορά του δράστη συνέβαλε στο ζημιογόνο αποτέλεσμα ή ακόμα διότι είναι ενδεχόμενο μεταξύ ζημιογόνου συμπεριφοράς και οικολογικής ζημίας, να μεσολάβησε αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα³⁶⁴.

Η θέση των φορέων εγκαταστάσεων ή δραστηριοτήτων, που αποτελούν πηγές ενδεχόμενης περιβαλλοντικής ζημίας, επιβάλλει, όπως και για το στοιχείο της υπαιτιότητας, την αναστροφή του βάρους απόδειξης του αιτιώδους συνδέσμου με ανάλογη εφαρμογή της 925 ΑΚ και με βάση τη θεωρία των σφαιρών επιρροής. Έτσι, ο ζημιωθείς αρκεί να αποδείξει την ύπαρξη ζημίας καθώς και το ότι η αιτία της ζημίας περιλαμβάνεται στον κύκλο δραστηριοτήτων του ζημιώσαντος. Ο φορέας, της εγκατάστασης, προκειμένου να απαλλαγεί, θα πρέπει να αποδείξει ότι τήρησε τα επιβαλλόμενα μέτρα ασφαλείας και πρόνοιας που πηγάζουν από ειδικές διατάξεις και από τις γενικές αρχές του δικαίου και επομένως δεν υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ ζημιογόνου γεγονότος και λειτουργίας της επιχείρησης. Σε μια τέτοια περίπτωση, το βάρος της απόδειξης επανέρχεται στο ζημιωθέντα, ο οποίος θα πρέπει να αποδείξει ότι, παρά την ισχυριζόμενη τήρηση των μέτρων ασφαλείας και πρόνοιας, υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ ζημίας και συμπεριφορά του φορέα της εγκατάστασης³⁶⁵.

Ε. Ζημία

Ως περιβαλλοντική ζημία θα πρέπει να νοηθεί κάθε βλάβη που προκαλείται σε στοιχείο του ζωτικού χώρου. Κάθε δυσμενής μεταβολή του δικαιώματος χρήσης των κοινών σε όλους ή των κοινόχρηστων

³⁶⁴ Simitis, Haftungsprobleme bei Umweltschutz, VersR 1972, σελ. 1089, Marburger – Herrman, Verteilung der Darlegungs – und Beweislast bei Haftung für Umweltschaden, JuS 1986, σελ. 357 επ.

³⁶⁵ Βλ. Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π σελ. 482 επ.

πραγμάτων επιφέρει περιβαλλοντική ζημία. Ως εκδήλωση του δικαιώματος της προσωπικότητας, το δικαίωμα χρήσης του ζωτικού χώρου έχει χαρακτήρα μη περιουσιακό. Η προσβολή όμως του δικαιώματος χρήσης είναι δυνατό να επιφέρει είτε μη περιουσιακή ζημία είτε περιουσιακή ζημία. Στην πρώτη περίπτωση, η προσβολή του δικαιώματος χρήσης των κοινών σε όλους και των κοινόχρηστων πραγμάτων συνεπάγεται ηθική βλάβη, η οποία αποκαθίσταται κατά τις ΑΚ 932 και 59. Η περιουσιακή ζημία που συνεπάγεται η προσβολή του δικαιώματος χρήσης είναι δυνατό να πηγάζει είτε από μόνη τη δυσμενή μεταβολή κοινού σε όλους ή κοινοχρήστου πράγματος είτε από τη δυσμενή μεταβολή άλλου έννομου αγαθού του φορέα του δικαιώματος χρήσης όπως η ζωή, η υγεία, η σωματική ακεραιότητα, η κυριότητα, η νομή ή η κατοχή. Σε τελευταία ανάλυση, η βλάβη των παραπάνω αγαθών αποτελεί απόρροια της προσβολής του δικαιώματος χρήσης κοινού σε όλους ή κοινοχρήστου πράγματος. Προκειμένου, όμως, η βλάβη των έννομων αυτών αγαθών να περιληφθεί στις διατάξεις προστασίας του ζωτικού χώρου, θα πρέπει να υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της ζημίας που υπέστησαν τα αγαθά και της συμπεριφοράς που προκάλεσε την προσβολή του δικαιώματος χρήσης κοινού σε όλους ή κοινοχρήστου πράγματος.³⁶⁶

³⁶⁶ Βλ. αναλυτικά, Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο, 488 επ.

5.2 Περιεχόμενο της ευθύνης από αδικοπραξία

5.2.1. Αξίωση για αποζημίωση

Εφόσον συντρέχουν οι παραπάνω προϋποθέσεις, επέρχεται η έννομη συνέπεια που προβλέπει η ΑΚ 914 και η οποία συνίσταται στην υποχρέωση του ζημιώσαντος να αποκαταστήσει τη ζημία που προκάλεσε στον ζημιωθέντα.

Η αποκαταστατική, όμως, λειτουργία της αποζημίωσης περιορίζεται σε περίπτωση περιβαλλοντικής ζημίας αφενός από το γεγονός ότι, από τις συνέπειες μιας ευρύτερης οικολογικής προσβολής, αποκαθίστανται μόνον όσες ζημιώνουν αντανακλαστικά ιδιωτικά έννομα συμφέροντα και αφετέρου από το ότι εκ των πραγμάτων δεν είναι πολύ συχνά δυνατή η επαναφορά των φυσικών αγαθών στην κατάσταση που ήταν προτού μεσολαβήσει η ζημία. Σε περίπτωση περιβαλλοντικής ζημίας θα αποκατασταθεί μόνο ότι, στο συγκεκριμένο χρόνο και στο συγκεκριμένο τόπο, είναι επιστημονικά, τεχνικά και οικονομικά δυνατό να αποκατασταθεί, και αυτό ενδέχεται να καλύπτει ένα ασήμαντο μόνο μέρος της συνολικής οικολογικής ζημίας³⁶⁷.

³⁶⁷ Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 495 επ.

5.2.2. Αξίωση για παράλειψη και άρση της προσβολής³⁶⁸

Για τους ανωτέρω λόγους, θα πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη βαρύτητα στην παράλειψη της προσβολής στο μέλλον, αξίωση που οφείλει να συνοδεύεται από την υποχρέωση λήψης αυστηρών μέτρων ασφάλειας και πρόνοιας, καθώς και την πρόβλεψη αυστηρών κυρώσεων για την περίπτωση που τα μέτρα αυτά δεν τηρηθούν, έτσι ώστε να περιοριστούν οι κίνδυνοι επανάληψης παρόμοιας οικολογικής ζημίας στο μέλλον. Η αξίωση αυτή επιβάλλεται από τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης που κατοχυρώνονται τόσο στο Σύνταγμα όσο και στο κοινοτικό δίκαιο καθώς και στο σύνολο των διατάξεων του κοινού περιβαλλοντικού δικαίου.

Στο χώρο της αδικοπρακτικής ευθύνης, με βάση τις ειδικές διατάξεις που παρέχουν τις αξιώσεις για παράλειψη και άρση της προσβολής σε ορισμένες περιπτώσεις προσβολής δικαιώματος ή έννομου συμφέροντος, γίνεται δεκτό από τη θεωρία και εν μέρει από τη νομολογία ότι με βάση το πνεύμα και τον σκοπό των διατάξεων αυτών επιβάλλεται η με αναλογία δικαίου καθιέρωση μιας γενικής αξίωσης για παράλειψη και άρση της προσβολής³⁶⁹. Ειδικότερα, σε περίπτωση προσβολής ή απειλούμενης προσβολής περιβαλλοντικού αγαθού, η γενική αυτή αγωγή παράλειψης, έστω και χωρίς τη συνδρομή των προϋποθέσεων της υπαιτιότητας και της ζημίας, υπαγορεύεται από τη συνταγματική και κοινοτική αρχή της πρόληψης και της προφύλαξης.

³⁶⁸ Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 496 επ.

³⁶⁹ Γεωργιάδης, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, ΑΚ 914 εισαγ. παρατ. αρ.56, Σπυριδάκης, Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο, σ.3 15

6. Ευθύνη της διοίκησης κατά τα άρθρα 105, 106 ΕισΝΑΚ³⁷⁰

Εφόσον από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις της διοίκησης, είτε στο πλαίσιο της διαδικασίας έγκρισης των περιβαλλοντικών όρων είτε κατά το στάδιο ελέγχου της τήρησής τους, προκλήθηκε προσβολή του περιβάλλοντος, συνεπεία της οποίας υπέστη ζημία ο διοικούμενος, αυτός μπορεί να ζητήσει αποζημίωση από το δημόσιο με βάση τις διατάξεις των άρθρων 105, 106 ΕισΝΑΚ. Η κρατική ευθύνη των άρθρων 105, 106 ΕισΝΑΚ προϋποθέτει πράξη ή παράλειψη διοικητικού οργάνου κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας. Οι έννοιες της πράξης και της παράλειψης του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ περιλαμβάνουν και τα απρόβλεπτα και αιφνίδια γεγονότα, ασχέτως του εάν τούτα συνδέονται με κατά κυριολεξία πράξεις ή παραλείψεις των διοικητικών οργάνων, σε περιπτώσεις που η άσκηση δημόσιας εξουσίας έχει ως συνέπεια καταστάσεις ή δραστηριότητες οι οποίες απ' τη φύση τους αποτελούν ιδιαίτερες πηγές κινδύνων ζημιών, τα δε απρόβλεπτα και αιφνίδια γεγονότα αποτελούν την αποκλειστική αιτία της πραγματοποίησης των κινδύνων αυτών (δραστηριότητες σχετικά με την εθνική άμυνα, κατασκευή και λειτουργία δημοσίων και ιδιωτικών έργων).

Η κρατική ευθύνη των άρθρων 105, 106 ΕισΝΑΚ προϋποθέτει, δεύτερον, ζημία όπως και πρόσφορη αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της πράξης ή παράλειψης και της ζημίας. Η συζητούμενη συνάφεια συντρέχει, όταν κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας και της λογικής η πράξη ή η παράλειψη, κατά το χρόνο και με τους όρους που έγινε, ήταν

³⁷⁰ Βλ. Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π σελ. 147 επ. καθώς επίσης και ΣτΕ (Ολ.) 3135/2002, ΑΠ 1116/2003, Εφ Αθ. 13613/1988

ικανή κατ' αντικειμενική πρόγνωση και σύμφωνα με τη συνήθη πορεία των πραγμάτων να επιφέρει τη ζημία.

Η κρατική ευθύνη των άρθρων 105, 106 ΕισΝΑΚ προϋποθέτει, τρίτον, παράβαση με τη ζημιογόνο πράξη ή παράλειψη ενός κανόνα δικαίου, με τον οποίο προστατεύεται ή παρέχεται συγκεκριμένο δικαίωμα ή έννομο συμφέρον σχετικό με ένα έννομο υλικό ή άυλο αγαθό. Ο κανόνας αυτός μπορεί να υπάγεται σε οποιοδήποτε κλάδο του δημοσίου ή του ιδιωτικού δικαίου και να είναι γενικός ή ειδικός. Σύμφωνα με το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ, ωστόσο, το δημόσιο δεν ενέχεται σε αποζημίωση, αν η πράξη ή η παράλειψη έγινε κατά παράβαση διάταξης που έχει τεθεί για χάρη του γενικού συμφέροντος.

Η κρατική ευθύνη των άρθρων 105, 106 ΕισΝΑΚ προϋποθέτει, τέταρτον, τον καταλογισμό της πράξης στη διοίκηση. Η ζημιογόνος πράξη ή παράλειψη απαιτείται να έγινε από όργανό του, με τη στενή ή ευρεία έννοια του όρου, κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

Όπως προκύπτει από τα ανωτέρω, η ευθύνη της διοίκησης είναι αντικειμενική, αφού για τη θεμελίωσή της δεν απαιτείται υπαιτιότητα, δηλαδή δόλος ή αμέλεια του προσώπου που προέβη στην παράνομη ζημιογόνο πράξη ή παράλειψη. Εφόσον, λοιπόν, συντρέχουν οι προϋποθέσεις των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑΚ, ο θιγόμενος μπορεί να ζητήσει, αφενός αποζημίωση, η οποία φαίνεται να είναι εδώ μόνο χρηματική, λόγω του άρθρου 71 παρ.1 ΚΔΔ, και αφετέρου αποκατάσταση της ηθικής βλάβης με επιδίκαση χρηματικού ποσού, έστω και αν η ζημιογόνος πράξη ή παράλειψη είναι σχετική με την περιουσία (βλ. σχετ. ΣτΕ 3308/1996· ΣτΕ 347/1997· ΣτΕ 4913/1998).

Οι συζητούμενες διαφορές εισάγονται με το ένδικο βοήθημα της αγωγής ενώπιον των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων.

II. Αστική Ευθύνη από ειδικά νομοθετήματα

1. Ν. 1650/86 (αρθ. 29) ³⁷¹.

Η εφαρμογή των ΑΚ 914 επ. στις περιβαλλοντικές ζημίες προσκρούει, όπως είδαμε, πολλές φορές, στην αδυναμία του ζημιωθέντος να αποδείξει, αφενός, την υπαιτιότητα του ζημιώσαντος και, αφετέρου, τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ παράνομης και υπαίτιας συμπεριφοράς και περιβαλλοντικής ζημίας. Η δυσχέρεια του ζημιωθέντος να αποδείξει την υπαιτιότητα του ζημιώσαντος και την συνδρομή του αιτιώδους συνδέσμου μπορεί, όπως είδαμε, να αντιμετωπιστεί μέσω της διάπλασης ειδικών συναλλακτικών υποχρεώσεων προνοίας και ασφαλείας των φορέων πηγών κινδύνου για το περιβάλλον, σε συνδυασμό με την αντιστροφή του βάρους απόδειξης του στοιχείου της υπαιτιότητας με βάση την θεωρία των σφαιρών επιρροής.

Ενόψει των παραπάνω δυσχερειών προτείνεται, τόσο στο διεθνές και κοινοτικό δίκαιο όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις, η καθιέρωση ευθύνης από διακινδύνευση του φορέα δραστηριοτήτων που συνεπάγονται αυξημένους κινδύνους πρόκλησης περιβαλλοντικών ζημιών. Ο έλληνας νομοθέτης ανταποκρίθηκε στην τάση αυτή με το άρθρο 29 ν. 1650/1986, σύμφωνα με το οποίο «οποιοσδήποτε, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, προκαλεί ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος ευθύνεται σε αποζημίωση, εκτός αν αποδείξει ότι η ζημία οφείλεται σε ανώτερη βία ή ότι προήλθε από υπαίτια ενέργεια τρίτου που ενήργησε δολίως».

³⁷¹ Βλ. αναλυτικά, Καράκωστα, ο.π, σελ. 515 επ.

Η ρήτρα του άρθρου 29 έχει γενικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι περιλαμβάνει τόσο τη ρύπανση και τη μόλυνση του περιβάλλοντος όσο και την υποβάθμισή του, δηλαδή την «πρόκληση από ανθρώπινες δραστηριότητες ρύπανσης ή οποιασδήποτε άλλης μεταβολής του περιβάλλοντος, η οποία είναι πιθανόν να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά ή στις αισθητικές αξίες» (άρθρο 2, παρ. 4 ν. 1650/86).

Η γενικότητα της ρήτρας συνίσταται, αφενός, στο ότι περιλαμβάνει τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό περιβάλλον και τις αισθητικές αξίες, και αφετέρου, στο ότι στις προσβολές του φυσικού περιβάλλοντος περικλείονται και αντιμετωπίζονται με ενιαίο τρόπο ενέργειες που ξεκινούν από την ήπια και σχετικά ανώδυνη προσβολή ενός φυσικού αγαθού και φτάνουν μέχρι την οριστική κατάλυση των οικολογικών ισορροπιών³⁷². Η ενιαία, όμως, αυτή αντιμετώπιση καθιστά τη διάταξη του άρθρου 29 ιδιαίτερα αυστηρή για τους « μικρομεσαίους» και επιεική απέναντι στους οικονομικά ισχυρούς και αυτό γιατί η εκμετάλλευση μιας πηγής αυξημένου κινδύνου συνδέεται, συνήθως, με ευρείας έκτασης οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες και επιτρέπουν τη λήψη οικονομικών προληπτικών μέτρων, με την υποχρέωση ασφαλιστικής κάλυψης για την αποκατάσταση ενδεχόμενης οικολογικής ζημίας και τεχνικών μέτρων ασφαλείας και πρόνοιας για την αποτροπή επέλευσής της, κάτι που δεν συμβαίνει με τους φορείς περιορισμένης οικονομικής δυνατότητας. Επίσης, προβληματική και ανεπιεικής για το κοινωνικό σύνολο που θα υποστεί τη ζημία μπορεί να θεωρηθεί η καθιέρωση απαλλακτικών ρητρών ανωτέρας βίας και δόλιας ενέργειας τρίτου καθώς, ενόψει του βαθμού επικινδυνότητας των πηγών αυξημένου κινδύνου για το περιβάλλον, επιβάλλεται η λήψη προληπτικών μέτρων που, από

³⁷² Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π., σελ. 516

τεχνικής πλευράς, να αποκλείουν την πιθανότητα επέλευσης ζημίας ακόμα και σε περιπτώσεις ανωτέρας βίας ή δόλιας ενέργειας τρίτου από δε οικονομικής πλευράς να έχει αντιμετωπιστεί η κάλυψη της ζημίας ακόμα και όταν η αιτία της βρίσκεται έξω από τον κύκλο δραστηριότητας του φορέα της πηγής αυξημένου κινδύνου για το περιβάλλον³⁷³.

1.1. Νομική φύση

Όπως προκύπτει από τη διάταξη του άρθρου 29, η ευθύνη λόγω ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος εμπίπτει, όπως προαναφέρθηκε, στην κατηγορία της ευθύνης από διακινδύνευση. Για τη θεμελίωση της ευθύνης του ρυπαίνοντος κατά το άρθρο 29 δεν είναι αναγκαία η συνδρομή των προϋποθέσεων της αδικοπρακτικής ευθύνης των ΑΚ 914 επ., ήτοι πράξη ή παράλειψη παράνομη και υπαίτια, αλλά απαιτείται και αρκεί να αποδειχθεί ότι επήλθε ζημία, ότι υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ αυτής και της ρυπογόνου εγκατάστασης και ότι η ζημία εμπίπτει στον προστατευτικό σκοπό της διάταξης.³⁷⁴

1.2 Προστατευτικός σκοπός

Η διάταξη του άρθρου 29, ως ιδρυτική διάταξη ευθύνης προς αποζημίωση, έχει ως άμεσο σκοπό την προστασία προσώπων και αγαθών που εκτίθενται στους κινδύνους τους οποίους συνεπάγεται η εγκατάσταση και λειτουργία έργων και δραστηριοτήτων εν δυνάμει επιβλαβών για το περιβάλλον. Από το γεγονός ότι κυρίαρχος και άμεσος σκοπός της διάταξης είναι η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών,

³⁷³ Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π., σελ. 517

³⁷⁴ Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 518 - 519

προκύπτει ότι η αποκατάσταση ζημιών σε ιδιωτικά έννομα αγαθά και συμφέροντα επιδιώκεται χάριν του κύριου σκοπού που είναι η αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών. Μέσω της καθιέρωσης γνήσιας αντικειμενικής ευθύνης για περιβαλλοντικές ζημίες επιδιώκεται, επιπλέον, η εξυπηρέτηση του σκοπού της προληπτικής προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών³⁷⁵.

1.3 Προϋποθέσεις εφαρμογής

1.3.1 Ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος

Η διάταξη του άρθρου 29 του ν. 1650/86 κάνει λόγο για ρύπανση (άρθ. 2 παρ. 2 ν.1650/86) και υποβάθμιση (άρθρο 2 παρ.4 ν. 1650/86) ενώ δεν αναφέρει ρητώς τη μόλυνση του περιβάλλοντος (άρθρο 2 παρ. 2 ν.1650/86). Πρέπει όμως να γίνει δεκτό ότι η έννοια του όρου «ρύπανση» στο άρθρο 29 είναι γενικότερη και περιλαμβάνει και τη μόλυνση ως ειδικότερη και μάλιστα σοβαρότερη μορφή ρύπανσης³⁷⁶.

1.3.2 Ζημία

Ως ιδρυτική διάταξη αστικής ευθύνης προς αποζημίωση, η διάταξη του άρθρου 29 ν. 1650/1986 προϋποθέτει την επέλευση ζημίας σε βάρος του ενάγοντος. Ως ζημία δεν νοείται απλώς και μόνο η ρύπανση ή η υποβάθμιση μέσω της οποίας θίγεται το περιβάλλον ως κοινό αγαθό,

³⁷⁵ Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π σελ.519 - 520

³⁷⁶ Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π, σελ. 521- 522

αλλά απαιτείται, λόγω αυτής, να προκληθήκε περιουσιακή ζημία σε προστατευόμενο έννομο αγαθό ή συμφέρον του ενάγοντος³⁷⁷.

Το άρθρο 29 ν. 1650/1986 δεν καθιερώνει ποσοτικό ή άλλο περιορισμό στην αποκατάσταση της ζημίας και, συνεπώς, ισχύει ο κανόνας της πλήρους αποζημίωσης. Για τον υπολογισμό της αποκαταστατέας ζημίας εφαρμόζονται τα άρθρα 297 επ. ΑΚ, τα οποία θεσπίζουν γενικές ρυθμίσεις του δικαίου της αποζημίωσης. Στη ζημία περιλαμβάνεται τόσο η θετική ζημία όσο και το διαφυγόν κέρδος³⁷⁸ καθώς και κάθε έμμεση ή μελλοντική ζημία³⁷⁹ δεδομένου ότι οι προσβολές κατά του περιβάλλοντος γεννούν από τη φύση τους πολλές απώτερες συνέπειες, οι οποίες μπορεί να εκδηλωθούν μετά την παρέλευση μεγάλου χρονικού διαστήματος. Στον προστατευτικό σκοπό της διάταξης και στην αποκαταστατέα ζημία περιλαμβάνεται τέλος και η ηθική βλάβη η οποία καταλογίζεται στον φορέα της ζημιογόνου για το περιβάλλον εγκατάστασης ή δραστηριότητας³⁸⁰.

1.3.3 Αιτιώδης σύνδεσμος

Η θεμελίωση ευθύνης από διακινδύνευση προϋποθέτει αιτιώδη συνάφεια μεταξύ πηγής κινδύνου και ζημίας, η οποία και θα κριθεί με βάση την αρχή της πρόσφορης αιτιότητας.³⁸¹ Κρίσιμη για την οριοθέτηση της ευθύνης είναι η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου, σύμφωνα με την οποία αν τα αγαθά που προσβλήθηκαν με την παράβαση ενός κανόνα δικαίου δεν εντάσσονται στο πλαίσιο των αγαθών που επιδιώκει να

³⁷⁷ Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π, σελ. 521

³⁷⁸ βλ. Φίλιο, Ενοχικό δίκαιο, Γενικό Μέρος, β' έκδοση, 1996, παρ. 86, σελ. 285

³⁷⁹ βλ. Φίλιο, ο.π, παρ.86, σελ. 285

³⁸⁰ βλ. Καράκωστας, ο.π σελ. 522

³⁸¹ βλ. Φίλιο, ο.π, παρ. 93 Β Ι, σελ. 304.

προστατεύσει η συγκεκριμένη διάταξη, ο θιγόμενος δεν μπορεί να επικαλεστεί την παράβαση³⁸².

1.3.4 Λόγοι απαλλαγής από την ευθύνη

Σύμφωνα με το άρθρο 29, ο υπεύθυνος απαλλάσσεται, αν αποδείξει ότι η ζημία οφείλεται σε ανωτέρα βία ή σε πταίσμα τρίτου που ενήργησε με δόλο. Για την οριοθέτηση της ανωτέρας βίας έχουν υποστηριχθεί δύο θεωρίες³⁸³. Σύμφωνα με την υποκειμενική θεωρία, ανωτέρα βία είναι κάθε περιστατικό απρόβλεπτο και αναπότρεπτο, ακόμη και με μέτρα που λαμβάνονται με άκρα επιμέλεια και σύνεση. Από την άλλη, η αντικειμενική θεωρία θεωρεί την ανωτέρα βία ως γεγονός εξωτερικό, ξένο προς το πρόσωπο ή την δραστηριότητα ή επιχείρηση του οφειλέτη και απρόβλεπτο, που δεν συνδέεται με τους τυπικούς κινδύνους της δραστηριότητας ή της επιχείρησης, και οι συνέπειές του δεν μπορούν να αποτραπούν ακόμη και με τη λήψη μέτρων άκρας επιμέλειας και σύνεσης³⁸⁴.

Στην περίπτωση ευθύνης από ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος πρόσφορη για την οριοθέτηση της ανωτέρας βίας ως λόγου απαλλαγής από την ευθύνη για αποζημίωση είναι η αντικειμενική

³⁸² Βλ. Σταθόπουλο, ο.π., σ. 180 επ.

³⁸³ Βλ. Καράκωστα, ο.π. σελ. 523

³⁸⁴ Βλ. Σταθόπουλο, ό.π., σ. 122, Φίλιο, ό.π., παρ. 81 Α, σ. 268.

θεωρία έτσι ώστε ο κάτοχος της πηγής κινδύνου-υπόχρεος να απαλλάσσεται μόνο για γεγονότα ξένα προς τη σφαίρα επιρροής του³⁸⁵.

Η δόλια πράξη τρίτου αποτελεί επίσης λόγο απαλλαγής από την ευθύνη γιατί διακόπτει την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της επικίνδυνης εγκατάστασης ή δραστηριότητας και της ζημίας, όσο και διότι απορρέει από τη γενική αξιολογική αρχή σύμφωνα με την οποία η υποκειμενική ευθύνη προηγείται κατ' αρχήν της αντικειμενικής³⁸⁶.

Από τη νομική φύση της ευθύνης του ρυπαίνοντος ως ευθύνης από διακινδύνευση, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, δεν προϋποθέτει παρανομία, προκύπτει ότι η συμμόρφωση σε διατάξεις διοικητικού δικαίου που προβλέπουν προϋποθέσεις ίδρυσης και λειτουργίας βιομηχανικών ή άλλων ρυπογόνων εγκαταστάσεων ή στις υπουργικές αποφάσεις που καθορίζουν, κατά τις διατάξεις του ν. 1650/1986, τα ανεκτά όρια ρύπων, δεν αποκλείει την ευθύνη, απλώς καθιστά νόμιμη τη λειτουργία της οικείας πηγής κινδύνου³⁸⁷.

1.3.5 Οφειλέτης - δανειστής

Όποιος προκαλεί ρύπανση ή υποβάθμιση οφείλει να αποκαταστήσει τις ζημίες που, σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν παραπάνω, συνδέονται αιτιωδώς με τη δραστηριότητά του. Η διάταξη του άρθρου 29 επιρρίπτει το κόστος της αποκατάστασης της ζημίας στον ωφελούμενο από την άσκηση δραστηριότητας ή την εκμετάλλευση εγκατάστασης που δημιουργεί κινδύνους για το περιβάλλον, δεδομένου ότι είναι και ο κατεξοχήν αρμόδιος να τις αποτρέψει λαμβάνοντας τα κατάλληλα

³⁸⁵ Καράκωστας, ο.π., σελ. 524

³⁸⁶ Βλ. Γεωργιάδη, Ζητήματα αστικής ευθύνης, σελ. 51

³⁸⁷ Βλ. Φίλιο, Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, παρ. 105 Γ, σ. 179.

προληπτικά μέτρα³⁸⁸. Εν τούτοις, ούτε και η αστική αντικειμενική ευθύνη φαίνεται ότι συντελεί στην προστασία του περιβάλλοντος, γιατί οι μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις εντάσσουν, κατ' ουσία, το ποσό της πιθανολογούμενης να καταβάλουν αποζημίωσης, εξαιτίας της προσβολής του περιβάλλοντος, στον γενικό λογαριασμό της οικονομικής λειτουργίας τους. Έτσι, συνδυάζουν τον κίνδυνο προκλήσεως ζημίας με το οικονομικό όφελος της επιχειρήσεως από τη λειτουργία της οποίας προσβάλλεται το περιβάλλον. Κατά κανόνα μάλιστα, μετακυλύουν το σχετικό κόστος -αυτασφάλισης ή ασφάλισης της αστικής ευθύνης- στην τιμή των προϊόντων τους με αποτέλεσμα η επιβάρυνση να κατανέμεται σε ευρύτερο κύκλο προσώπων, τους καταναλωτές και να «κοινωνικοποιείται» η ζημία. Έτσι η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» μετατρέπεται στο «ο ρυπαίνων πληρώνεται».

Ως οφειλέτης, σύμφωνα με το άρθρο 29 ν.1650/86, θεωρείται κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου. Σε περίπτωση που η ζημία έχει προκληθεί από την συμβολή περισσότερων προσώπων, οι περισσότεροι υπεύθυνοι ευθύνονται, έναντι του ζημιωθέντος, εις ολόκληρο (ΑΚ 926), ενώ, στις μεταξύ τους σχέσεις, η ευθύνη κατανέμεται ανάλογα με το παίσιμα καθενός και το μέγεθος της συμβολής του στην έκταση της ζημίας (αιτιότητα)³⁸⁹.

Δικαιούχος αποζημιώσεως είναι κάθε πρόσωπο που έχει υποστεί ζημία στο πρόσωπο ή στην περιουσία του, συνδεόμενη αιτιωδώς με την επικίνδυνη δραστηριότητα του υποχρέου. Στους δικαιούχους αποζημίωσης θα πρέπει να συμπεριληφθεί και το δημόσιο ως προς τις

³⁸⁸ Καράκωστας, ο.π σελ. 525

³⁸⁹ Βλ. Γεωργιάδη, Ζητήματα αστικής ευθύνης, σ. 29 επ., τον ίδιο, σε Γεωργιάδη — Σταθόπουλο, ΑΚ 926, αρ. 26.

δαπάνες που καταβάλλει για την άρση των συνεπειών της ρύπανσης ή της υποβάθμισης.³⁹⁰

1.3.6 Αποζημίωση

Για την καταβολή αποζημίωσης ισχύουν οι γενικές διατάξεις των άρθρων 297 επ. ΑΚ. Η αποζημίωση καταβάλλεται, κατ' αρχήν, σε χρήμα και σε κεφάλαιο εφάπαξ. Δεν αποκλείεται όμως, σε συγκεκριμένη περίπτωση και υπό προϋποθέσεις, η δυνατότητα επιδίκασης φυσικής (*in natura*) αποζημίωσης με αντικείμενο την επαναφορά των πραγμάτων στην προηγούμενη από το ζημιογόνο γεγονός κατάσταση³⁹¹. Η φυσική αποκατάσταση αποτελεί το αποτελεσματικότερο μέσον οικολογικής προστασίας, διότι οδηγεί στην επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση και, κατά συνέπεια, στη διατήρηση της φυσικής ισορροπίας η οποία και συνιστά τον κύριο σκοπό του ν. 1650/1986³⁹².

1.3.7 Χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη

Οι ειδικοί νόμοι που ρυθμίζουν ζητήματα ευθύνης από διακινδύνευση, συνήθως, δεν προβλέπουν αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Στον Αστικό Κώδικα, το δικαίωμα αυτό απονέμεται μόνο σε περίπτωση αδικοπραξίας (ΑΚ 932) και προσβολής της προσωπικότητας (ΑΚ 59).

Για τον λόγο αυτό, υποστηρίζεται η άποψη σύμφωνα με την οποία ο ευθυνόμενος σε αποζημίωση με βάση ειδική ρύθμιση ευθύνης από

³⁹⁰ Φίλιος, ό.π, παρ. 205 Γ, σ. 179.

³⁹¹ Καράκωστας, ο.π, σελ. 527

³⁹² Καράκωστας, ο.π, σελ. 527

διακινδύνευση, όπως η εξεταζόμενη διάταξη του άρθρου 29 ν. 1650/86, δεν οφείλει χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη αφού κάτι τέτοιο δεν προβλέπεται από τον ιδρυτικό της ευθύνης κανόνα δικαίου³⁹³.

Παρά ταύτα, στη θεωρία και τη νομολογία υποστηρίζεται και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία η αποκατάσταση της ηθικής βλάβης είναι «δυνατή σε κάθε περίπτωση αδικοπραξίας που γεννά ευθύνη προς αποζημίωση, δηλαδή όχι μόνο σε περίπτωση τέλεσης αστικού αδικήματος (ΑΚ 914, 919) αλλά και στις περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης»³⁹⁴. Σύμφωνα εξάλλου με την ΕφΑθ 5256/1996³⁹⁵ «ως αδικοπραξία την πλήρωση του πραγματικού της οποίας προϋποθέτει η ΑΚ 932, δεν νοείται μόνον αυτή που συγκεντρώνει τις προϋποθέσεις της ΑΚ 914 επ. δηλαδή η υπαίτια παράνομη πράξη αλλά και η απλώς παράνομη πράξη εφόσον δημιουργεί νόμιμη υποχρέωση αποζημιώσεως». Σύμφωνα με τα παραπάνω, η διατύπωση του άρθρου 932 ΑΚ σύμφωνα με την οποία η χρηματική ικανοποίηση επιδικάζεται ανεξάρτητα από την αποζημίωση για περιουσιακή ζημία επιτρέπει στο ζημιωθέντα, όταν μπορεί να αποδείξει ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, υπάρχει παράνομη πράξη του φορέα της επικίνδυνης εγκατάστασης να αξιώσει και χρηματική ικανοποίηση σύμφωνα με την ΑΚ 932³⁹⁶.

³⁹³ Καράκωστας, ο.π., σελ. 528

³⁹⁴ Δεληγιάννη /Κορνηλάκη, Ειδικό ενοχικό δίκαιο, ΙΙΙ, παρ. 385, σ. 290.

³⁹⁵ Αρμ. ΝΑ΄ (1997), σ. 492 επ.

³⁹⁶ βλ. Γεωργιάδη, σε Γεωργιάδη — Σταθόπουλο, ΑΚ 932, αρ. 4.

1.3.8 Συρροή

Η ευθύνη από ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος δεν αποκλείει την ευθύνη από άλλες διατάξεις, εντός ή εκτός συστήματος ΑΚ, ιδίως από εκείνες που αφορούν την προσβολή της προσωπικότητας (ΑΚ 57 επ.), τις αδικοπραξίες (ΑΚ 914 επ.) και του γειτονικού δικαίου (ΑΚ 1003 επ.). Δεν αποκλείει επίσης την ευθύνη βάσει διεθνών συμβάσεων με αντικείμενο την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών³⁹⁷.

2. Ν. 314/1976 με τον οποίο κυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση των Βρυξελλών του 1969 « περί αστικής ευθύνης συνεπεία ζημιών εκ ρυπάνσεως υπό πετρελαίου»³⁹⁸.

Η κυριότερη συμβολή της ανωτέρω Σύμβασης συνίσταται στην εγκατάλειψη της υπαιτιότητας και την καθιέρωση αντικειμενικής ευθύνης του πλοιοκτήτη, εφόσον αποδειχθεί η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ του πλοίου και του «συμβάντος που προξένησε τη ρύπανση (άρθρο 1 παρ. 8). Σε μια τέτοια περίπτωση, ο πλοιοκτήτης οφείλει να αποκαταστήσει τις ζημίες ακόμα και αν η αιτία τους δεν είναι γνωστή. Αρκεί το γεγονός ότι οι ουσίες που ρύπαναν τη θάλασσα προήλθαν από το πλοίο του. Ο πλοιοκτήτης απαλλάσσεται μόνο αν αποδείξει ότι η ζημία οφείλεται εξ ολοκλήρου σε εξωτερική αιτία (ανωτέρα βία), σε δόλια πράξη ή παράλειψη τρίτου, σε αμέλεια ή άλλη παράνομη πράξη της αρχής που είναι υπεύθυνη για τη συντήρηση των

³⁹⁷ Καράκωστας, ο.π, σελ. 530

³⁹⁸ Βλ. αναλυτικά Καράκωστας, Περιβάλλον & Δίκαιο, σελ. 530 επ.

φάρων, φανών ή άλλων βοηθημάτων της ναυσιπλοΐας και τέλος σε δόλο ή αμέλεια του ζημιωθέντος (άρθρο ΙΙΙ παρ. 2-3).

Σε περίπτωση ζημίας από ρύπανση που προήλθε από διαφυγή ή διαρροή πετρελαίου από δύο ή περισσότερα πλοία, οι πλοιοκτήτες ευθύνονται ατομικά και εις ολόκληρο για τη ζημία «εφόσον δεν είναι αυτή ευλόγως διαιρετή» (άρθρ. ΙV) , εκτός και αν συντρέχει ένας από τους προβλεπόμενους από το άρθρο ΙΙΙ λόγους απαλλαγής.

Σύμφωνα με το άρθρ. Ι παρ.6 της Σύμβασης, όπως τροποποιήθηκε με το αρθ. 2 παρ.3 του Πρωτοκόλλου του 1992 (π.δ 197/1995 – ΦΕΚ Α'106) «Ζημία από ρύπανση σημαίνει α) απώλεια ή ζημία που προκαλείται εκτός του πλοίου από μόλυνση, προερχόμενη από διαφυγή ή εκροή πετρελαίου από το πλοίο, οπουδήποτε και αν επέλθει μια τέτοια διαφυγή ή εκροή, με την επιφύλαξη ότι αποζημίωση για υποβάθμιση του περιβάλλοντος άλλη από εκείνη για απώλεια κέρδους από μια τέτοια υποβάθμιση περιορίζεται στις δαπάνες των εύλογων μέτρων αποκατάστασης που πράγματι αναλήφθηκαν ή πρόκειται να αναληφθούν, β) τις δαπάνες των προληπτικών μέτρων και περαιτέρω την απώλεια ή ζημία που προκλήθηκε από προληπτικά μέτρα».

Τέλος, όπως προκύπτει από τη ρύθμιση του άρθρου ΙΙΙ παρ.4(όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 4 παρ.2 του Πρωτοκόλλου του 1992), η εφαρμογή της Σύμβασης των Βρυξελλών αποκλείει την εφαρμογή κάθε άλλης σχετικής διάταξης, ιδρυτικής ευθύνης προς αποζημίωση. Συνεπώς αποκλείεται να στραφεί ο ζημιωθείς κατά του πλοιοκτήτη δυνάμει των διατάξεων του ΑΚ περί αδικοπραξιών (ΑΚ 914) ή περί προσβολής της προσωπικότητας (ΑΚ 57), βάσει του άρθρου 29 ν. 1650/86 ή να προβάλλει αξίωση αποζημίωσης κατά άλλων προσώπων συνδεόμενων με το πλοίο είτε ως προστηθέντες είτε ως φορείς της οικονομικής του

εκμετάλλευσης, εκτός αν οι τελευταίοι ενήργησαν με δόλο ή ενσυνείδητη αμέλεια.

3. Νόμος 743/ 1977 «περί προστασίας του θαλασσίου περιβάλλοντος και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων»³⁹⁹.

Με το νόμο αυτό, εγκαταλείπεται η αρχή της αντικειμενικής ευθύνης και υπεύθυνος για αποζημίωση είναι «ο υπαιτίως προκαλέσας την ρύπανσιν» (άρθρ. 12 παρ. 1), καθώς και ορισμένα άλλα πρόσωπα (πλοίαρχος, πλοιοκτήτης, ιδιοκτήτης εγκαταστάσεως από την οποία προήλθε η ρύπανση. κλπ.), των οποίων η ευθύνη θεμελιώνεται στην υπαιτιότητα αυτού που προκάλεσε τη ρύπανση και ευθύνονται εις ολόκληρο με αυτόν. Έτσι το άρθρο 12 καθιερώνει αντικειμενική ευθύνη σειράς προσώπων, για τη θεμελίωση της οποίας όμως είναι απαραίτητη η απόδειξη από τον ζημιωθέντα του πταίσματος ενός προσώπου, συνήθως εργαζομένου στο πλοίο ή την εγκατάσταση.

Ο νόμος εφαρμόζεται σε περιπτώσεις ρύπανσης λιμένων, ακτών, ελληνικών χωρικών υδάτων, από εγκαταστάσεις ή πλοία και δεξαμενόπλοια (άρθρ. 2). Οι διατάξεις όμως του νόμου αυτού δεν καταργούν τη γνήσια αντικειμενική ευθύνη που καθιερώνει η Σύμβαση των Βρυξελλών της οποίας οι διατάξεις κυρώθηκαν με το ν. 314/1976 και σύμφωνα με το άρθρο 28 Συντ. είναι επικρατέστερες.

³⁹⁹ Βλ. αναλυτικά Καράκωστα, ο.π , σελ. 537 επ.

4. Νόμος 855/ 1978 (ΕτΚ Α/235) «περί προστασίας της Μεσογείου Θαλάσσης εκ της ρυπάνσεως», με τον οποίο κυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση της Βαρκελώνης του 1976, με το συνημμένο Παράρτημα και τα Πρωτόκολλα «περί προλήψεως ρυπάνσεως της Μεσογείου Θαλάσσης εκ της απορρίψεως ουσιών εκ των πλοίων και αεροσκαφών» και «περί συνεργασίας διά την καταπολέμησιν ρυπάνσεως της Μεσογείου Θαλάσσης εκ πετρελαίου και άλλων επιβλαβών ουσιών» με τα συνημμένα σ' αυτά Παραρτήματα⁴⁰⁰.

Με το άρθρο τέταρτο του Παραρτήματος Ι του δεύτερου Πρωτοκόλλου, ορίζεται ότι για την αποκατάσταση ζημιών που προκλήθηκαν από ρύπανση, καθώς και για τις δαπάνες που έγιναν προκειμένου να αποτραπεί ή να εξουδετερωθεί η ρύπανση, υπεύθυνος είναι αυτός που υπαίτια προκάλεσε τη ρύπανση, μαζί δε με αυτόν ευθύνονται εις ολόκληρο και: α) για πλοία και δεξαμενόπλοια, ο πλοίαρχος, ο πλοιοκτήτης, ο εφοπλιστής, κλπ., και β) για οποιαδήποτε άλλη εγκατάσταση, ο ιδιοκτήτης, ο εκμεταλλευόμενος αυτήν, κλπ.

5. Νόμος 1147/ 1981 «περί κυρώσεως της υπογραφείσης εις Λονδίνον, Πόλιν του Μεξικού, Μόσχαν και Ουάσιγκτων, το 1972 Διεθνούς Συμβάσεως» «περί προλήψεως ρυπάνσεως της θαλάσσης εξ απορρίψεως καταλοίπων και άλλων υλών και άλλων τινών διατάξεων» (ΕτΚ Α/110)⁴⁰¹.

⁴⁰⁰ Βλ. Καράκωστα, ο.π, σελ 540

⁴⁰¹ Βλ. Καράκωστα, ο.π, σελ 539

Στο άρθρο τέταρτο του Παραρτήματος II, ορίζεται ότι για την αποκατάσταση της ζημίας από ρύπανση υπεύθυνος είναι αυτός που υπαίτια προκάλεσε τη ρύπανση και μαζί με αυτόν ευθύνονται εις ολόκληρο και οι: α) για πλοία και δεξαμενόπλοια, ο πλοιοκτήτης, ο εφοπλιστής, ο πλοίαρχος, κλπ., και β) για αεροσκάφη, ο κυβερνήτης, ο ιδιοκτήτης, ο εκμεταλλευόμενος, κλπ. Τα υπό στοιχεία α και β πρόσωπα ευθύνονται εις ολόκληρο, ανεξάρτητα από υπαιτιότητα, αρκεί αυτός που προκάλεσε τη ζημία να ενήργησε υπαίτια.

Η πρόοδος που θα μπορούσε να έχει γίνει χάρη στη αντικειμενική ευθύνη που καθιέρωνε η Σύμβαση των Βρυξελλών, τελικά δεν πραγματοποιήθηκε εξ αιτίας των μεταγενέστερων νομοθετημάτων, και ιδίως της Διεθνούς Σύμβασης της Βαρκελώνης), τα οποία επανέρχονται στο καθεστώς της υποκειμενικής ευθύνης, σε ένα τομέα τόσο νευραλγικό όπως η ρύπανση της θάλασσας.

6. Το ν.δ. 336/1969 (ΕτΚ Α/269), με το οποίο κυρώθηκαν η Σύμβαση των Παρισίων του 1960, «περί της αστικής ευθύνης εις τον τομέα της πυρηνικής ενεργείας», και το συνημμένο Πρωτόκολλο⁴⁰².

Με την ανωτέρω Σύμβαση υιοθετείται η αρχή της αντικειμενικής ευθύνης του εκμεταλλευόμενου πυρηνική εγκατάσταση, για ατυχήματα που προκαλούνται τόσο μέσα στην εγκατάσταση όσο και έξω από την εγκατάσταση, κατά τη μεταφορά πυρηνικών υλών από ή προς αυτήν. Ο φορέας απαλλάσσεται: α) αν αποδείξει ότι το ατύχημα οφείλεται σε δόλια ενέργεια τρίτου (άρθρ. 6, γ, παρ.1 της Σύμβασης), β) αν το ατύχημα οφείλεται σε ένοπλες συρράξεις, εχθροπραξίες, εμφύλιο

⁴⁰² Βλ. Καρακώστα, ο.π., σελ 541 επ.

πόλεμο, επαναστάσεις ή σε φυσικές θεομηνίες εξαιρετικού χαρακτήρα (εκτός και αν υπάρχει αντίθετη διάταξη του συμβαλλόμενου Κράτους στο έδαφος του οποίου βρίσκεται η εγκατάσταση (άρθρ. 9 της Σύμβασης) και γ) αν υπάρχει γραπτή σύμβαση μεταξύ φορέων πυρηνικών εγκαταστάσεων, με την οποία συμφωνείται η ανάληψη της ευθύνης από τον ένα φορέα, σε περίπτωση που το ατύχημα προκληθεί έξω από την εγκατάστασή του (άρθρ. 6, γ ,2 που παραπέμπει στο άρθρ. 4).

7. Η Διεθνής Σύμβαση του Lugano του 1993, « περί αστικής ευθύνης από δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον» (δεν έχει κυρωθεί από τη χώρα μας)⁴⁰³.

Με την Σύμβαση εισάγεται γνήσια αντικειμενική ευθύνη του φορέα δραστηριότητας επικίνδυνης για το περιβάλλον. Ως επικίνδυνες θεωρούνται οι κατ' επάγγελμα ασκούμενες δραστηριότητες κατά την διενέργεια των οποίων χρησιμοποιούνται επικίνδυνες ουσίες, γενετικά μεταλλαγμένοι οργανισμοί και μικροοργανισμοί, ακόμα και δραστηριότητες που στοχεύουν στην προστασία του περιβάλλοντος, όπως η λειτουργία εγκαταστάσεων για την ανακύκλωση, την καύση και, γενικότερα, τη διαχείριση των απορριμμάτων, ή η λειτουργία χώρων μόνιμης εναπόθεσης απορριμμάτων.

⁴⁰³ Βλ. αναλυτικά Καράκωστα, ο.π σελ. 542 επ, Βλ. ακόμα, Friehe, Der Konventiosentwurf des Europarats uber die zivilrechtliche Haftung fur Schaden, die aus Umweltgefährlichen Aktivitäten herrühren, NuR 1992, σελ. 247 επ., Wilkinson, The Council of European Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment: Comparative Review, European Enviromental Law Review, May 1993

Υπόχρεος αποκατάστασης της ζημίας είναι ο φορέας της εν δυνάμει επικίνδυνης δραστηριότητας, ενώ εισάγεται ευθύνη εις ολόκληρο των φορέων περισσοτέρων πηγών επικίνδυνων δραστηριοτήτων, εφ' όσον δεν είναι δυνατός ο ακριβής προσδιορισμός του ποσοστού συμμετοχής καθενός στη ζημία.

Ο φορέας της επικίνδυνης δραστηριότητας απαλλάσσεται από την ευθύνη αν αποδείξει ότι η ζημία:

α. οφείλεται σε ανώτερη βία

β. προκλήθηκε από τρίτο πρόσωπο με πρόθεση, παρόλο που είχαν ληφθεί όλα τα αναγκαία μέτρα ασφαλείας,

γ. προκλήθηκε παρά τη συμμόρφωση προς τις επιταγές και τα μέτρα που επιβάλλει η δημόσια αρχή,

δ. προήλθε από ρύπανση σε ανεκτά όρια, στο πλαίσιο συνήθων τοπικών συνθηκών ,

ε. προκλήθηκε από δραστηριότητα που επιχειρήθηκε προς όφελος του ζημιωθέντος, υπό την προϋπόθεση ότι η έκθεση του τελευταίου στους κινδύνους της επικίνδυνης δραστηριότητας ήταν εύλογη.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση, στην έννοια της ζημίας περιλαμβάνεται εκτός από τις ζημίες σε πρόσωπα ή πράγματα, και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος, ζημίες δηλαδή σε περιβαλλοντικά αγαθά καθώς και σε αγαθά που ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά. Καταβολή αποζημίωσης δεν προβλέπεται μόνο στις περιπτώσεις θανάτου ή τραυματισμού, αλλά και ζημιών που προκαλούνται από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, υπό την προϋπόθεση ότι το ύψος της δεν υπερβαίνει τις δαπάνες για τα μέτρα που ελήφθησαν ή πρέπει να ληφθούν για την αποκατάσταση του περιβάλλοντος. Στην αποκαταστατέα ζημία περιλαμβάνονται και τα έξοδα για τη λήψη μέτρων πρόνοιας καθώς και

για την κάλυψη ζημιών που ενδεχομένως προκαλούνται από τα μέτρα αυτά.

III . Η περιβαλλοντική ευθύνη στο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος

Ο προβληματισμός για τη διαμόρφωση της ευθύνης του ρυπαίνοντος ανέκαθεν έχει ως κεντρικό άξονα την ανάγκη προσαρμογής της ευθύνης στις ιδιαιτερότητες των περιβαλλοντικών ζημιών και, ιδίως, το διάσπαρτο (συχνά διακρατικό) και διαχρονικό χαρακτήρα τους καθώς και τη δυσχερή απόδειξη της υπαιτιότητας. Σε κοινοτικό επίπεδο, ο μακροχρόνιος προβληματισμός σε αυτό το πεδίο οδήγησε στην Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Απριλίου 2004, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας. Συγκεκριμένα:

1. Η Πράσινη Βίβλος

Η ενασχόληση της Κοινότητας με το ζήτημα αυτό κατέληξε, το Μάιο του 1993, στην έκδοση από την Επιτροπή ΕΚ της «Πράσινης Βίβλου»⁴⁰⁴. Η Πράσινη Βίβλος παρουσιάστηκε υπό τύπο ανακοίνωσης της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και τη Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή για την πρόληψη και αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών, η οποία δεν είναι νομικά δεσμευτική ούτε για τα όργανα της Κοινότητας ούτε για τα κράτη μέλη. Περιείχε ένα διπλό στόχο που συνίσταται, από την μία πλευρά, στην εξέταση της δυνατότητας προσφυγής στο τομέα του περιβάλλοντος, όπως και το

⁴⁰⁴ Βλ. Χαρίκλειας Αθανασοπούλου, Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος, σελ. 23, Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π , σελ. 58 επ,

καθεστώς της αστικής ευθύνης που προβλέπεται σε τέτοιες περιπτώσεις, και από την άλλη, στη μελέτη του συστήματος των κοινών ταμείων επανόρθωσης της ζημίας και αποζημίωσης. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή επικαλείται τους μηχανισμούς και την λειτουργία της αστικής ευθύνης, της υποκειμενικής και της αντικειμενικής. Επισημαίνει δε, την δυσκολία που υπάρχει για την απόδειξη του πταίσματος, στις περιπτώσεις αυτού του είδους περιβαλλοντικής ζημίας. Ειδικότερα, η «Πράσινη Βίβλος» περιστρεφόταν γύρω από τη βασική αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» και πρότεινε την πλήρη πραγμάτωσή της μέσω της εναρμόνισης των σχετικών εθνικών διατάξεων και της υιοθέτησης του συστήματος της αντικειμενικής ευθύνης, το οποίο κρίνεται ως το πλέον πρόσφορο για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζημιών. Η πλήρης προσαρμογή της αστικής ευθύνης στις ιδιαιτερότητες των περιβαλλοντικών ζημιών επιτυγχάνεται με την καθιέρωση της ευθύνης από διακινδύνευση, της επίρριψης των ζημιών στον ασκούντα επικίνδυνες δραστηριότητες για το περιβάλλον ή στον παραγωγό ή κάτοχο επικίνδυνων ουσιών.

Πολλά προβλήματα τίθενται προς εξέταση στην Πράσινη Βίβλο, μεταξύ των οποίων και ποιος μπορεί να είναι ο υπεύθυνος της ρύπανσης, κάτι που ενέχει ιδιαίτερες δυσκολίες κυρίως όταν πρόκειται για διαρκή και χρόνια ρύπανση. Όσον αφορά τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι υπεύθυνοι για την περιβαλλοντική ζημία είναι περισσότεροι — περίπτωση αρκετά συνήθης - , προτεινόταν ο εκ των προτέρων καθορισμός της σειράς κατά την οποία δικαιούται να στραφεί ο ζημιωθείς εναντίον τους και όχι το σύστημα της εις ολόκληρον ευθύνης που καθιερώνεται στο άρθ. 926 ΑΚ και διευκολύνει την ικανοποίηση του ζημιωθέντα, η οποία επί περιβαλλοντικών ζημιών δυσχεραίνεται από πολλούς παράγοντες.

Ουσιαστικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής ζημίας με την ασφάλιση του περιβαλλοντικού κινδύνου και την πιθανή του κάλυψη μέσα από την λειτουργία του ίδιου αυτού του ασφαλιστικού συστήματος. Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν είναι δυνατή η κάλυψη του περιβαλλοντικού κινδύνου από μία επιχείρηση και κατά πόσο μπορεί να καθορισθεί αν η ασφάλιση από ρύπανση μπορεί να είναι ή να γίνει υποχρεωτική. Πάνω στο ζήτημα αυτό, η Πράσινη Βίβλος πρότεινε τη δημιουργία αλληλέγγυων μηχανισμών αποζημίωσης για τις περιπτώσεις που η ζημία από μια επικίνδυνη δραστηριότητα είναι δύσκολο να αποδοθεί σε συγκεκριμένο πρόσωπο ή πηγή κινδύνου. Οι μηχανισμοί αυτοί επεμβαίνουν, όταν είναι αδύνατη η λειτουργία του συστήματος αποκατάστασης ζημιών του αστικού δικαίου που στηρίζεται στις αρχές της προσωπικής ευθύνης και της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της ζημίας και του νόμιμου λόγου ευθύνης. Συνίστανται στο σχηματισμό κεφαλαίων από εισφορές δυνάμει ρυπογόνων επιχειρήσεων οι δραστηριότητες των οποίων συνδέονται με το είδος της απειλούμενης ζημίας και στη διάθεσή τους για την άμεση αποκατάσταση της ζημίας που προήλθε από την πραγμάτωση του κινδύνου, χωρίς να χρειάζεται να αποδοθεί ευθύνη σε συγκεκριμένη επιχείρηση.

2. Η Λευκή Βίβλος

Στις 9 Φεβρουαρίου 2000 ανακοινώθηκε η «Λευκή Βίβλος»⁴⁰⁵ για την περιβαλλοντική ευθύνη. Το κείμενο αυτό φιλοδοξούσε να καλύψει το κενό των εθνικών νομοθεσιών οι οποίες συνήθως αντιμετωπίζουν το

⁴⁰⁵ Βλ. αναλυτ. Καράκωστα/Καλαβρό, Η Λευκή Βίβλος της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την ευθύνη λόγω ζημιών από τη ρύπανση του Περιβάλλοντος, ΠερΔικ 4/2000, σ. 531 επ, Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος, σελ. 24 επ. , Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, ο.π, σελ. 59 επ.

ζήτημα της πρόκλησης ζημιών στο περιβάλλον μόνο από τη σκοπιά της προσβολής των δικαιωμάτων στην υγεία και την ιδιοκτησία. Η Βίβλος αυτή διερευνά τρόπους διαμόρφωσης ενός κοινοτικού καθεστώτος περιβαλλοντικής ευθύνης, προκειμένου να βελτιωθεί η εφαρμογή των περιβαλλοντικών αρχών που περιέχονται στην Συνθήκη ΕΚ, καθώς και την εξασφάλιση μίας επαρκούς αποκατάστασης του περιβάλλοντος⁴⁰⁶.

Σ' αυτό το κείμενο περιγράφονται τα πιθανά κύρια χαρακτηριστικά ενός κοινοτικού καθεστώτος όπως:

- μη αναδρομικότητα (εφαρμογή μόνο στις μελλοντικές ζημίες),
- κάλυψη τόσο των περιβαλλοντικών (και των ζημιών στην βιοποικιλότητα) όσο και των παραδοσιακών ζημιών (βλαβών στην υγεία και την ιδιοκτησία),
- κλειστό πεδίο εφαρμογής συνδεδεμένο με το κοινοτικό περιβαλλοντικό δίκαιο,
- κάλυψη των ρυπανθέντων χώρων και των παραδοσιακών ζημιών, μόνο εφόσον έχουν προκληθεί από επικίνδυνη ή εν δυνάμει επικίνδυνη δραστηριότητα που διέπεται από το κοινοτικό δίκαιο — των ζημιών στην βιοποικιλότητα μόνο εφόσον προστατεύονται στο πλαίσιο του δικτύου Natura 2000,
- αντικειμενική ευθύνη για ζημίες που προκλήθηκαν από εγγενώς επικίνδυνες δραστηριότητες,
- υποκειμενική ευθύνη για ζημία στην βιοποικιλότητα που προκλήθηκε από μη επικίνδυνη δραστηριότητα⁴⁰⁷.

⁴⁰⁶ Λευκή Βίβλος για την περιβαλλοντική ευθύνη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 9/2/2000, Com (2000) 66, σελ. 7.

⁴⁰⁷ Λευκή Βίβλος για την περιβαλλοντική ευθύνη, ο.π , σελ. 7

Στην Λευκή Βίβλο προτείνεται η προοπτική μίας κοινοτικής οδηγίας—πλαίσιο, λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας, λόγω της αδυναμίας των μεμονωμένων καθεστώτων των Κρατών μελών να αντιμετωπίσουν όλες τις πτυχές των περιβαλλοντικών ζημιών. Επιπλέον υπολογίστηκε ότι ο αντίκτυπος ενός κοινοτικού καθεστώτος ευθύνης στην ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας της ΕΕ, σε σχέση με εκείνη των τρίτων κρατών, θα είναι περιορισμένος και διαπιστώθηκε ότι ο αντίκτυπος στην ανταγωνιστικότητα της εθνικής βιομηχανίας δεν θα ήταν δυσανάλογα μεγάλος⁴⁰⁸.

Η Λευκή Βίβλος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η καταλληλότερη επιλογή θα ήταν η θέσπιση οδηγίας—πλαισίου που θα ορίζει αφενός την αντικειμενική ευθύνη για τις ζημίες που προκαλούνται από επικίνδυνες δραστηριότητες, οι οποίες διέπονται από το κοινοτικό δίκαιο, με προβλεπόμενους όρους απαλλαγής από την ευθύνη και αφετέρου την υποκειμενική ευθύνη για τις ζημίες στη βιοποικιλότητα που προκαλούνται από μη επικίνδυνες δραστηριότητες⁴⁰⁹.

3. Η Οδηγία 2004/35/EK

3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Όλος ο παραπάνω προβληματισμός οδήγησε, όπως είπαμε, στην Οδηγία 2004/35/EK της 21 Απριλίου 2004. Η Οδηγία στοχεύει και αυτή στη δημιουργία ενός κοινού πλαισίου στα κράτη μέλη σχετικά με την

⁴⁰⁸ Λευκή Βίβλος για την περιβαλλοντική ευθύνη, σ. 8.

⁴⁰⁹ Λευκή Βίβλος για την περιβαλλοντική ευθύνη, σ. 8.

περιβαλλοντική ευθύνη, βάσει της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», προκειμένου η περιβαλλοντική ζημία να προλαμβάνεται ή να αποκαθίσταται με εύλογο κόστος. Η προθεσμία συμμόρφωσης από τα κράτη μέλη έχει ορισθεί για τις 30 Απριλίου 2007. Θεμελιώδης αρχή αυτής της Οδηγίας είναι ότι οικονομικώς υπεύθυνος είναι ο φορέας εκμετάλλευσης, η δραστηριότητα του οποίου προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία ή τον άμεσο κίνδυνο ζημίας. Στόχος είναι να παρακινούνται οι φορείς εκμετάλλευσης να ελαχιστοποιούν τους κινδύνους περιβαλλοντικής ζημίας προκειμένου ν' αποφύγουν τη σχετική ευθύνη⁴¹⁰.

Ως πρωταρχικός σκοπός της Οδηγίας αναφέρεται ρητά η δημιουργία ενός πλαισίου για την αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει»⁴¹¹. Περαιτέρω, η πρόληψη και η αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας, οι οποίες διατυπώνονται και υπό τη μορφή βασικών αρχών στη Συνθήκη περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας⁴¹², είναι οι πρακτικές-επιχειρησιακές επιδιώξεις που υιοθετούνται στην Οδηγία, προκειμένου να επιτευχθούν οι γενικότεροι στόχοι της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής⁴¹³. Το πλέγμα αυτών των γενικών και ειδικότερων στόχων διέπεται, σύμφωνα με την Οδηγία και πάλι, από μία άλλη θεμελιώδη αρχή ολόκληρου του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος, την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης⁴¹⁴.

⁴¹⁰ Καράκωστας, ο.π., σελ. 61

⁴¹¹ Βλ. άρ. 1 της Οδηγίας 2004/35/EK.

⁴¹² Οι αρχές της πρόληψης, της προφύλαξης, καθώς και η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» περιέχονται στη διάταξη του άρ. 174 παρ. 2 ΣυνθΕΚ.

⁴¹³ Βλ. υπ' αριθ. 1 αιτιολ. σκέψη της Οδηγίας 2004/35/EK.

⁴¹⁴ Βλ. άρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, άρ. 2 ΣυνθΕΚ και άρ. 6 ΣυνθΕΚ.

Λόγοι μεθοδολογικοί επιβάλλουν να διακριθεί η περιβαλλοντική ευθύνη από την αστική ευθύνη για πρόκληση περιβαλλοντικής ζημίας. Με τον όρο αστική ευθύνη, όπως είδαμε, εννοείται η υποχρέωση αποκατάστασης της ζημίας που έχει προκληθεί σε τρίτο. Συνεπώς, η αστική ευθύνη για πρόκληση περιβαλλοντικής ζημίας συνίσταται στην υποχρέωση αποκατάστασης της ζημίας που έχουν υποστεί ιδιωτικά έννομα αγαθά (ζωή, σωματική ακεραιότητα, περιουσία, ιδιοκτησία) εξαιτίας μιας περιβαλλοντικής προσβολής. Από τον προαναφερθέντα ορισμό συνάγεται ευχερώς ότι η προστασία του περιβάλλοντος συντελείται έμμεσα στο πλαίσιο του αστικού δικαίου, μέσα δηλαδή από την προστασία άλλων εννόμων αγαθών. Όμως, με τον όρο περιβαλλοντική ευθύνη εννοείται η υποχρέωση αποκατάστασης της ζημίας που έχει υποστεί το περιβάλλον καθαυτό, και αυτή τη μορφή ευθύνης εισάγουν οι ρυθμίσεις της Οδηγίας 2004/35/EK, οι βασικότερες από τις οποίες περιγράφονται κατωτέρω.

3.2 Οι ρυθμίσεις της Οδηγίας⁴¹⁵.

3.2.1 Βασικοί ορισμοί (άρ. 2)

Στο άρθρο 2 αναφέρονται ορισμοί για βασικές έννοιες της Οδηγίας, προκειμένου να διασφαλισθεί η ομοιόμορφη ερμηνεία και

⁴¹⁵ Για αναλυτική παρουσίαση των διατάξεων της Οδηγίας 2004/35/EK, βλ. Ευγ. Δακορόνια, Η αστική ευθύνη στο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος. Η νέα Οδηγία 2004/35/EK της 21ης Απριλίου 2004 σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, *Ενέργεια και Δίκαιο* 2005, σ. 44επ, Άννα Τζιμαπίτη, Πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας σύμφωνα με τις πρόσφατες κοινοτικές ρυθμίσεις, *Νόμος και Φύση* (Μάρτιος 2006), Ι.Καράκωστα, *Περιβάλλον & Δίκαιο*, ο.π., σελ. 61 επ.

εφαρμογή των διατάξεών της σε όλα τα κράτη μέλη. Για τους σκοπούς της εν λόγω Οδηγίας, με τον όρο «περιβαλλοντική ζημία» νοείται η ζημία που προκαλείται σε προστατευόμενα είδη και φυσικούς οικοτόπους, η ζημία των υδάτων και η ζημία του εδάφους (άρ. 2 παρ. 1). Ως «ζημία» δε ορίζεται γενικά η μετρήσιμη δυσμενής μεταβολή φυσικού πόρου ή η μετρήσιμη υποβάθμιση υπηρεσίας συνδεδεμένης με φυσικό πόρο που μπορεί να συμβεί άμεσα ή έμμεσα (άρ. 2 παρ. 2), η οποία όμως εξειδικεύεται για το καθένα από τα τρία είδη περιβαλλοντικής ζημίας, που προαναφέρθηκαν. «Επικείμενη απειλή ζημίας» θεωρείται ότι συντρέχει, όταν υπάρχει επαρκής πιθανότητα να προκληθεί περιβαλλοντική ζημία στο άμεσο μέλλον (άρ. 2 παρ. 9). Τέλος, ως «φορέας εκμετάλλευσης» νοείται οποιοδήποτε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, το οποίο εκμεταλλεύεται ή ελέγχει την επαγγελματική δραστηριότητα. Αυτή μπορεί να είναι ιδιωτική ή δημόσια, κερδοσκοπικού ή μη χαρακτήρα.

3.2.2 Πεδίο εφαρμογής (άρ. 3 και 4)

Βάσει του άρθρου 3 παρ. 1 θεσπίζονται δύο είδη ευθύνης για περιβαλλοντική ζημία ή για επικείμενη απειλή τέτοιας ζημίας: Καταρχήν, εισάγεται η γνήσια αντικειμενική ευθύνη, για ζημία ή την επικείμενη απειλή ζημίας που προκύπτει από την άσκηση οποιασδήποτε επαγγελματικής δραστηριότητας που περιλαμβάνεται στο Παράρτημα ΙΙΙ της Οδηγίας. Πρόκειται για δραστηριότητες ιδιαίτερα επικίνδυνες για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον, των οποίων η άσκηση ρυθμίζεται άμεσα από διατάξεις του κοινοτικού δικαίου. Στις περιπτώσεις, λοιπόν, αυτών των δραστηριοτήτων ο φορέας ευθύνεται,

ανεξαρτήτως υπαιτιότητας, για καθένα από τα τρία είδη περιβαλλοντικής ζημίας ή επικείμενης απειλής τέτοιας ζημίας.

Η υποκειμενική ευθύνη (αρ. 3 παρ. 1 περ. β) θεσπίζεται ειδικά για τις περιπτώσεις ζημίας προστατευόμενων ειδών και φυσικών οικοτόπων ή επικείμενης απειλής τέτοιας ζημίας, η οποία όμως προκαλείται από δραστηριότητες άλλες, εκτός αυτών που αναφέρονται στο Παράρτημα ΙΙΙ. Πρόκειται δηλαδή για δραστηριότητες, οι οποίες δεν έχουν χαρακτηριστεί από την κοινοτική νομοθεσία ως επικίνδυνες για το περιβάλλον, η ιδιαίτερη όμως ευαισθησία των παραπάνω περιοχών και ειδών δικαιολογεί την πρόβλεψη της ευθύνης και για τις περιπτώσεις αυτές. Εύλογα, βέβαια, ο τύπος της ευθύνης διαφοροποιείται εν προκειμένω και απαιτείται ο φορέας να έχει ενεργήσει από δόλο ή αμέλεια⁴¹⁶.

Τέλος, όσον αφορά τη ρύπανση διάχυτου χαρακτήρα, οι οφειλόμενες σε αυτήν ζημιές ή επικείμενες απειλές καλύπτονται μόνο εφόσον μπορεί να αποδειχθεί η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ζημίας και των δραστηριοτήτων μεμονωμένων φορέων εκμετάλλευσης, όπως ορίζει το αρ. 4 παρ. 5. Με την ως άνω διατύπωση η Οδηγία δεν εξαιρεί από το πεδίο εφαρμογής της τη διάχυτη ρύπανση⁴¹⁷, όπως όμως επισημαίνεται σχετικά και στη Λευκή Βίβλο, «η ευθύνη δεν αποτελεί το κατάλληλο μέσο για την αντιμετώπιση της ευρείας και διάχυτης ρύπανσης, όπου είναι αδύνατο να συνδεθεί η ζημία του περιβάλλοντος με τις δραστηριότητες συγκεκριμένων παραγόντων». Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στην περίπτωση της βαθμιαίας ρύπανσης, την οποία επίσης

⁴¹⁶ Βλ. Λευκή Βίβλος COM (2000) 66 τελικό σ. 17-18.

⁴¹⁷ Ως παραδείγματα διάχυτης ρύπανσης αναφέρονται στη Λευκή Βίβλο η ρύπανση του ατμοσφαιρικού αέρα από την οδική κυκλοφορία και οι κλιματολογικές αλλαγές που οφείλονται στις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα.

δεν αποκλείει η Οδηγία, απαιτείται όμως να έχει εντοπισθεί η πηγή των ρύπων⁴¹⁸.

3.2.3 Προληπτική δράση (άρ. 5)

Σε περίπτωση επικείμενης απειλής περιβαλλοντικής ζημίας ο φορέας εκμετάλλευσης υποχρεούται να λάβει άμεσα τα απαραίτητα προληπτικά μέτρα. Εάν δεν τα λάβει ή δεν είναι προσδιορίσιμος ο φορέας ή δεν υποχρεούται δυνάμει της Οδηγίας να αναλάβει τις δαπάνες, τότε η αρμόδια αρχή δύναται να αυτενεργήσει. Το κόστος τους βαρύνει το φορέα εκμετάλλευσης (άρ. 8 παρ. 1), εκτός αν αποδείξει ότι η επικείμενη απειλή περιβαλλοντικής ζημίας προκλήθηκε από τρίτο και επήλθε παρά την ύπαρξη των ενδεδειγμένων μέτρων ασφαλείας ή οφείλεται σε συμμόρφωση προς υποχρεωτική διαταγή ή εντολή δημόσιας αρχής (άρ. 8 παρ. 3).

3.2.4 Δράση αποκατάστασης (άρ. 6)

Όταν έχει επέλθει η περιβαλλοντική ζημία ο φορέας εκμετάλλευσης ενημερώνει την αρμόδια αρχή για την κατάσταση και υποχρεούται να λάβει όλα τα μέτρα που απαιτούνται για τον περιορισμό ή την πρόληψη της περαιτέρω περιβαλλοντικής ζημίας, καθώς επίσης και τα αναγκαία μέτρα αποκατάστασης. Η αρμόδια αρχή δύναται να λαμβάνει η ίδια τα μέτρα αποκατάστασης, ως μέσο έσχατης ανάγκης, όταν ο φορέας εκμετάλλευσης δεν συμμορφώνεται προς τις ανωτέρω

⁴¹⁸ Βλ. Λευκή Βίβλος COM (2000) 66 τελικό σ. 11.

υποχρεώσεις ή δεν είναι προσδιορίσιμος ή δεν υποχρεούται από την Οδηγία να αναλάβει τις δαπάνες.

Το κόστος των δράσεων αποκατάστασης επιβαρύνει το φορέα εκμετάλλευσης, εκτός αν αποδείξει, όπως άλλωστε συμβαίνει και με το κόστος των δράσεων πρόληψης, ότι η περιβαλλοντική ζημία προκλήθηκε από τρίτο και επήλθε παρά την ύπαρξη των ενδεδειγμένων μέτρων ασφαλείας ή οφείλεται σε συμμόρφωση προς υποχρεωτική διαταγή ή εντολή δημόσιας αρχής.

Ειδικά όμως για το κόστος των δράσεων αποκατάστασης, η Οδηγία προβλέπει στο άρ. 8 παρ. 4 ότι τα κράτη μέλη μπορούν να επιτρέψουν στο φορέα εκμετάλλευσης να μην επωμισθεί το κόστος τους, υπό την προϋπόθεση ότι η περιβαλλοντική ζημία έχει προκληθεί από: α) εκπομπή ή συμβάν που επιτρέπονται ρητά από εξουσιοδότηση και είναι πλήρως σύμφωνα προς τους όρους της, η οποία παραχωρήθηκε δυνάμει των υφιστάμενων εθνικών νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων, με τις οποίες εφαρμόζονται τα νομοθετικά μέτρα που θεσπίζει η Κοινότητα, β) εκπομπή ή δραστηριότητα ή οποιονδήποτε τρόπο χρήσης προϊόντος, εφόσον ο φορέας εκμετάλλευσης αποδεικνύει ότι δεν είχε πιθανολογηθεί ότι θα προκαλούνταν περιβαλλοντική ζημία, σύμφωνα με τις επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις που ήταν διαθέσιμες κατά το χρόνο της εκπομπής ή της δραστηριότητας. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, θα πρέπει ο φορέας εκμετάλλευσης να αποδείξει επιπλέον ότι δεν ενήργησε από δόλο ή αμέλεια.

3.2.5 Πρόσωπα δικαιούμενα να ζητήσουν την ανάληψη δράσης (άρ.12)

Η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί ένα ευρύτερο δημόσιο συμφέρον ενώ σε πολλές έννομες τάξεις, όπως στην ελληνική,

αναγνωρίζεται ρητά και ως ατομικό δικαίωμα. Κρίθηκε λοιπόν σκόπιμο να περιληφθεί ειδική διάταξη, η οποία παρέχει το δικαίωμα σε κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, το οποίο επηρεάζεται ή ενδέχεται να επηρεασθεί από περιβαλλοντική ζημία, ή έχει επαρκές συμφέρον από τη λήψη περιβαλλοντικής απόφασης ή υποστηρίζει ότι επέρχεται προσβολή δικαιώματος, να υποβάλλει στην αρμόδια αρχή τις παρατηρήσεις του σχετικά με περιστατικά περιβαλλοντικών ζημιών ή απειλής τέτοιων και να την καλεί να αναλάβει δράση.

3.2.6 Χρηματοοικονομική ασφάλεια (άρ. 14)

Παρόλο που η ασφάλιση και γενικά η παροχή χρηματοοικονομικών εγγυήσεων καθιστά αποτελεσματικότερη την ευθύνη, η Οδηγία δεν προβαίνει στη θέσπιση ενός συστήματος υποχρεωτικής χρηματοοικονομικής ασφάλειας. Προβλέπει, όμως, ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα, προκειμένου να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη των σχετικών μέσων και αγορών εκ μέρους των κατάλληλων οικονομικών και χρηματοπιστωτικών φορέων.

3.2.7 Σχέση με την εθνική νομοθεσία (άρ. 16)

Η Οδηγία, υιοθετούμενη σύμφωνα με τις διατάξεις περί περιβαλλοντικής πολιτικής (άρ. 174, 175, 176 ΣΕΚ), αλλά και σύμφωνα με την ειδική μνεία που γίνεται στο άρ. 16 αυτής, δεν αποτελεί μέτρο ολικής εναρμόνισης, επιτρέποντας έτσι στα κράτη μέλη να διατηρούν ή να θεσπίζουν αυστηρότερες διατάξεις σχετικά με την πρόληψη και την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας.

3.3 Συμπεράσματα

Οι ρυθμίσεις της Οδηγίας 2004/35/EK, προς τις οποίες ο εθνικός νομοθέτης πρέπει να συμμορφωθεί, είναι σε επίπεδο κατασταλτικής προστασίας, ιδιαίτερα σημαντικές για το περιβάλλον. Με το εν λόγω κοινοτικό νομοθέτημα επιδιώκεται, κυρίως, η λήψη μέτρων από τους φορείς εκμετάλλευσης με στόχο τη μείωση του ενδεχόμενου ενεργοποίησης της ευθύνης τους. Εντούτοις, ο αποτρεπτικός ρόλος του συστήματος θα ματαιωθεί, εφόσον οι επιχειρήσεις μεταθέσουν το κόστος αποφυγής της ευθύνης τους στον καταναλωτή ή μεταφέρουν τις δραστηριότητές τους σε χώρες με χαμηλότερο επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας. Γίνεται λοιπόν και σε αυτή την περίπτωση φανερό ότι η κεφαλαιώδης αντιπαράθεση της περιβαλλοντικής πολιτικής γίνεται με την ίδια τη βάση του οικονομικού συστήματος, δηλαδή με την πολιτική της ελεύθερης αγοράς και των αρχών του ελεύθερου ανταγωνισμού καθιστώντας τη σύζευξη της προστασίας του περιβάλλοντος με τους κανόνες της οικονομικής ελευθερίας ουσιαστικά αδύνατη.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Ι. Έλεγχος νομιμότητας πράξεων και παραλείψεων της Διοίκησης

Ο προληπτικός χαρακτήρας του δικαίου του περιβάλλοντος επιβάλλει, όπως ήδη έχει αναφερθεί, την υποχρέωση έγκρισης περιβαλλοντικών όρων για κάθε μορφής έργα ή δραστηριότητες καθώς και άδεια λειτουργίας όποιου προτίθεται να ασκήσει βιομηχανική δραστηριότητα. Παρά τους σχετικούς, όμως, περιορισμούς που τίθενται τόσο με τις πράξεις έγκρισης περιβαλλοντικών όρων όσο και με τις άδειες λειτουργίας των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, η επιδιωκόμενη προστασία κάθε άλλο παρά ικανοποιητική και αποτελεσματική μπορεί να θεωρηθεί καθώς οι σημαντικές αδυναμίες που έχουν επιδείξει οι αρμόδιες διοικητικές αρχές σε ότι αφορά την εφαρμογή του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου για την προστασία του περιβάλλοντος διακινούνται υπό το κράτος του αλυσιτελούς πολιτικού ελέγχου⁴¹⁹.

Η ιδιαιτερότητα, όμως, των βλαβών που μπορεί να υποστεί το περιβάλλον, η οποία συνίσταται στο ανεπανόρθωτο του χαρακτήρα τους, και η σπουδαιότητά του ως λόγου δημοσίου συμφέροντος δεν αφήνουν σημαντικά περιθώρια πλημμελών είτε παράνομων επιλογών⁴²⁰. Η ανάγκη δικαστικού ελέγχου των αποφάσεων της διοίκησης που αφορούν το περιβάλλον προβάλλει ίσως εντονότερα από

⁴¹⁹ Κώστα Ρέμελη, Η προστασία του περιβάλλοντος από τις βιομηχανικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, εκδ. 1989, σελ. 169

⁴²⁰ Κώστας Ρέμελης, ο.π σελ. 269

οποιοδήποτε άλλο τομέα διοικητικής δραστηριότητας. Ο ρόλος του διοικητικού Δικαστή, βέβαια, δεν είναι να υποκαταστήσει το νομοθέτη και τη Διοίκηση όσον αφορά τις αρμοδιότητές τους που έχουν να κάνουν με τον περιβαλλοντικό σχεδιασμό⁴²¹. Μπορεί, όμως, να αντιμετωπίσει με αντικειμενικότερα κριτήρια τις πολύμορφες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αντιθέσεις και σκοπιμότητες που υποκρύπτονται σε μεγάλο αριθμό υποθέσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος, κυρίως από την βιομηχανική δραστηριότητα⁴²².

1. Ένδικα βοηθήματα

Οι πράξεις της Διοίκησης, με τις οποίες επιτρέπεται η εκτέλεση έργων ή η άσκηση δραστηριοτήτων, προσβάλλονται με αίτηση ακύρωσης κατά κανόνα στο Συμβούλιο της Επικρατείας ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, στο κατά τόπο αρμόδιο διοικητικό εφετείο. Η δυνατότητα του διοικούμενου να προσφύγει στα διοικητικά δικαστήρια και να αξιώσει τον έλεγχο νομιμότητας των αποφάσεων με τις οποίες επεμβαίνει η διοίκηση στον τομέα προστασίας του περιβάλλοντος, απορρέει άμεσα από το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας (άρθρο 20 παρ.1 Συντ.) σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 95 παρ.1 εδ. α' που αφορά στην αίτηση ακύρωσης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα πράξεων που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία και προσβάλλονται στο Συμβούλιο της Επικρατείας είναι οι πράξεις έγκρισης περιβαλλοντικών όρων για κάθε μορφής έργα ή δραστηριότητες, οι άδειες ίδρυσης, λειτουργίας, μετεγκατάστασης ή επέκτασης βιομηχανικών ή βιοτεχνικών μονάδων, οι πράξεις χωροθέτησης ΧΥΤΑ, οι πράξεις

⁴²¹ Βλ. γενικότερα, Reh binder / Burgbacher / Knieper, Bürgerklage im Umweltrecht, 1972, σελ. 129

⁴²² Ρέμελης, ο.π , σελ. 170

έγκρισης επεμβάσεων σε δάσος ή δασική έκταση, οι πράξεις καθορισμού λατομικών περιοχών κ.τ.λ. Σημαντική θέση στη νομολογία έχουν και οι οικοδομικές άδειες, οι οποίες προσβάλλονται σε πρώτο βαθμό στα διοικητικά εφετεία και κατ' έφεση στο Συμβούλιο της Επικρατείας και από τις οποίες συχνά ανακύπτουν διαφορές αναφερόμενες σε κρίσιμα περιβαλλοντικά ζητήματα⁴²³.

Δεκτικές προσβολής με αίτηση ακύρωσης είναι και οι αρνήσεις ή παραλείψεις της Διοίκησης να εκδώσει τις πράξεις που απαιτούνται κατά το νόμο για την εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, όπως είναι η παράλειψη διακοπής μη νόμιμης δραστηριότητας ή μη νόμιμης χρήσης ακινήτου ή η άρνηση χορήγησης στοιχείων για την κατάσταση του περιβάλλοντος σύμφωνα με την σχετική κοινοτική Οδηγία 90/313/ΕΟΚ⁴²⁴.

Μετά τις αλλαγές που επέφερε ο ν. 3010/2002 στη διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων και, ειδικότερα, μετά την αντικατάσταση του σταδίου της προέγκρισης χωροθέτησης από το στάδιο της Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και Αξιολόγησης, ανέκυψε το θέμα της νομικής φύσης της ενδιαμέσης αυτής πράξης και του κατά πόσο είναι δυνατή η αυτοτελής προσβολή της με αίτηση ακύρωσης. Υπό το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς, όπου η διαδικασία διακρινόταν στα στάδια της προέγκρισης χωροθέτησης και ολοκληρωνόταν με την έγκριση περιβαλλοντικών όρων, από τη νομολογία του ΣτΕ γινόταν δεκτό ότι η προέγκριση χωροθέτησης αποτελεί εκτελεστή διοικητική πράξη και, άρα, υποκείμενη αυτοτελώς στο ένδικο μέσο της αίτησης ακύρωσης, εφόσον η τελική πράξη της

⁴²³ Βλ. άρθρο Κώστα Μενουδάκου, Αντιπροέδρου του ΣτΕ « Τα δικαστήρια ως ελεγκτικός μηχανισμός για την εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, Νόμος & Φύση (Απρίλιος 2007)

⁴²⁴ Βλ. ΣτΕ 3943/1995.

εγκρίσεως περιβαλλοντικών όρων δεν είχε ακόμη εκδοθεί⁴²⁵. Η καινούργια, όμως, νομοθετική ρύθμιση και, ειδικότερα, η Κ.Υ.Α. Η.Π. 11014/703/Φ104, όταν αναφέρεται στη θετική απόφαση της διοίκησης επί της Π.Π.Ε., η οποία αντικατέστησε το στάδιο της προέγκρισης χωροθέτησης, κάνει λόγο για «θετική γνωμοδότηση». Άλλωστε, και στην εισηγητική έκθεση του ν. 3010/2002 η απόφαση επί της Π.Π.Ε. χαρακτηρίζεται ως «απλή άποψη της διοικήσεως». Από το γράμμα των νέων ρυθμίσεων συνάγεται, καταρχάς, το συμπέρασμα ότι η έγκριση της Π.Π.Ε. από τη διοίκηση δεν αποτελεί αυτοτελή εκτελεστή διοικητική πράξη, υποκείμενη σε αίτηση ακύρωσης πριν την έγκριση των περιβαλλοντικών όρων, αλλά προβλέπεται από τις προαναφερόμενες διατάξεις ως απλή προπαρασκευαστική πράξη της ενιαίας διαδικασίας περιβαλλοντικής αδειοδότησης. Με δεδομένο, όμως, ότι η διαδικασία Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και Αξιολόγησης ουσιαστικά αντικαθιστά το προηγουμένως ισχύον στάδιο της προέγκρισης χωροθέτησης, επιβάλλεται να εξασφαλίζεται τουλάχιστον το ίδιο επίπεδο προστασίας που προέβλεπε η διαδικασία προέγκρισης χωροθέτησης. Επομένως, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι η απόφαση επί της Προμελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αποτελεί απλή προπαρασκευαστική πράξη που δεν μπορεί να προσβληθεί αυτοτελώς με αίτηση ακύρωσης, με δεδομένο ότι οι συνέπειες που μπορεί να έχει για το περιβάλλον η παραπάνω πράξη είναι εξίσου σημαντικές με αυτές της προέγκρισης χωροθέτησης. Περαιτέρω, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, αν γίνει δεκτό ότι η απόφαση επί της Π.Π.Ε. δεν αποτελεί εκτελεστή διοικητική πράξη, η παραπάνω νέα ρύθμιση είναι, μάλλον, προβληματική από απόψεως κοινοτικού δικαίου, αφού καταστρατηγεί τις διατάξεις της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ, όπως αυτή τροποποιήθηκε με την Οδηγία

⁴²⁵ ΣτΕ 1520/1993, ΣτΕ 1186/1996

97/11/EK, και αποσκοπεί στην παράκαμψη του δικαστικού ελέγχου κατά το πρώτο στάδιο της σύνθετης διοικητικής ενέργειας, την οποία αποτελεί η ενιαία διαδικασία περιβαλλοντικής αδειοδότησης⁴²⁶.

Παράλληλα με την άσκηση του κύριου ένδικου βοηθήματος της αίτησης ακύρωσης, μπορεί να ζητηθεί η αναστολή της εκτέλεσης της πράξης που προσβάλλεται έως ότου εκδοθεί η απόφαση του δικαστηρίου για την αίτηση ακύρωσης, προκειμένου να αποτραπεί η δημιουργία πραγματικών καταστάσεων που θα καθιστούσαν αδύνατη ή, έστω, θα δυσχέραιναν την εφαρμογή της απόφασης αυτής. Η αίτηση αναστολής αποτελεί, δηλαδή, προληπτικό μέσο που αποβλέπει στην εξασφάλιση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και για το λόγο αυτό έχει και αυτή, όπως και η αίτηση ακύρωσης, συνταγματική κατοχύρωση.

Σύμφωνα με τη νομολογία του ΣτΕ, η αναστολή χορηγείται, όταν η εκτέλεση της πράξης δύναται να προξενήσει ανεπανόρθωτη ή δυσχερώς επανορθώσιμη βλάβη σε περίπτωση ευδοκίμησης της αίτησης ακύρωσης. Όταν, βέβαια, τα απειλούμενα αγαθά είναι περιβαλλοντικά στοιχεία, όχι μόνο βάσει επιστημονικών δεδομένων, αλλά και κατά κοινή πείρα γίνεται δεκτό, ότι η καταστροφή τους, αν επέλθει, θα είναι ανεπανόρθωτη ή δυσχερέστατα επανορθώσιμη. Επομένως, στις περιπτώσεις βλάβης περιβαλλοντικών στοιχείων, η πιθανολόγηση ως προς την επέλευση της βλάβης θα πρέπει να γίνεται δεκτή με την πλέον ευρεία και ελαστική της έννοια. Η αίτηση, όμως, μπορεί να απορριφθεί, αν κατά τη στάθμιση της βλάβης του αιτούντος, των συμφερόντων τρίτων και του δημοσίου συμφέροντος κρίνεται ότι οι αρνητικές συνέπειες από την αποδοχή της αίτησης θα ήταν σοβαρότερες από την ωφέλεια του αιτούντος. Το δημόσιο συμφέρον μπορεί στις περιπτώσεις αυτές να λειτουργήσει διττώς

⁴²⁶ Καράκωστας, ο.π, σελ. 136

κατά τη λήψη της απόφασης της επιτροπής για την αναστολή ή μη της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης. Μπορεί να αποτελέσει τόσο λόγο αποκλεισμού της αναστολής, όταν η μη εκτέλεση της διοικητικής πράξης θα επιφέρει βλάβη σε κάποια απ' τις εκφάνσεις του, στις οποίες συγκαταλέγεται και η προστασία του περιβάλλοντος, όσο και λόγο που επιβάλλει την αναστολή εκτέλεσης. Αξιοποιώντας την αόριστη νομική έννοια του δημοσίου συμφέροντος και εξειδικεύοντάς την ως αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος, η επιτροπή αναστολών του ΣτΕ έχει συμβάλλει στην αποτροπή της ανεπανόρθωτης βλάβης του περιβάλλοντος. Ωστόσο, σε περιπτώσεις που πρέπει να γίνει στάθμιση μεταξύ της προστασίας του περιβάλλοντος και άλλων λόγων δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογούν την τέλεση του έργου, για την Επιτροπή Αναστολών του ΣτΕ υπερέχει, καταρχήν, πάντοτε το έννομο αγαθό της ανθρώπινης υγείας⁴²⁷.

Μετά την τροποποίηση του άρθρου 52 Π.Δ. 18/1989, πλέον, προβλέπεται ότι η αναστολή μπορεί να χορηγηθεί, ακόμη και αν δεν αποδεικνύεται ανεπανόρθωτη ή δυσχερώς επανορθώσιμη βλάβη, σε περίπτωση που εκτιμάται ότι η αίτηση ακύρωσης είναι προδήλως βάσιμη και, αντίθετα, η αίτηση μπορεί να απορριφθεί σε περίπτωση που εκτιμάται ότι η αίτηση ακύρωσης είναι προδήλως απαράδεκτη ή προδήλως αβάσιμη, ακόμη και αν συντρέχει περίπτωση ανεπανόρθωτης ή δυσχερώς επανορθώσιμης βλάβης. Σημαντικό είναι, επίσης, το γεγονός ότι, εκτός από την αναστολή εκτέλεσης της διοικητικής πράξης, το δικαστήριο μπορεί να διατάξει και κάθε άλλο κατάλληλο μέτρο, χωρίς να δεσμεύεται από τις προτάσεις των διαδίκων⁴²⁸.

⁴²⁷ Καράκωστας, ο.π, σελ. 137

⁴²⁸ Καράκωστας, ο.π, σελ. 137

2. Δικονομικές προϋποθέσεις

Η νομιμοποίηση του διαδίκου και η θεμελίωση έννομου συμφέροντος αποτελούν προϋποθέσεις απαραίτητες για να αναγνωριστεί στους πολίτες και στους συλλογικούς φορείς τους η δυνατότητα να ζητήσουν δικαστική προστασία.

2.1 Νομιμοποίηση διαδίκων

Η νομιμοποίηση του αιτούντος, η ικανότητα δηλαδή του φυσικού ή νομικού προσώπου να είναι διάδικος στην ακυρωτική δίκη, αποτελεί δικονομική προϋπόθεση για την άσκηση αίτησης ακύρωσης κατά πράξεων και παραλείψεων της Διοίκησης, συγγενική με το έννομο συμφέρον, αλλά όχι ταυτόσημη.

Αίτηση ακύρωσης νομιμοποιούνται να ασκήσουν όχι μόνο τα άτομα, δηλαδή τα φυσικά πρόσωπα, αλλά και τα νομικά πρόσωπα είτε ιδιωτικού δικαίου είτε δημόσιου δικαίου, στα οποία περιλαμβάνονται βεβαίως οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου ή δεύτερου βαθμού. Πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, δικαίωμα δικαστικής προστασίας με το ένδικο αυτό βοήθημα αναγνωρίζεται κατά κανόνα στους συλλογικούς φορείς που είχαν αποκτήσει νομική προσωπικότητα κατά την έκδοση της διοικητικής πράξης κατά της οποίας στρέφονται, δηλαδή στα νομικά πρόσωπα κάθε μορφής, και κατ' εξαίρεση σε συλλογικούς φορείς που δεν έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα⁴²⁹. Μέχρι την συνταγματική αναθεώρηση του 2001 τη νομολογιακή αυτή πρακτική

⁴²⁹ Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

ακολουθούσε το δικαστήριο και στις περιβαλλοντικές υποθέσεις. Έτσι, δεν αναγνωριζόταν η ικανότητα διαδίκου σε ομάδες προσώπων που δεν έχουν τη μορφή νομικού προσώπου, όπως οι αστικές εταιρείες χωρίς νομική προσωπικότητα, έστω και αν αποβλέπουν την προστασία του περιβάλλοντος⁴³⁰. Η νομολογία αυτή φαίνεται να εξελίσσεται υπό την ισχύ της αναθεωρημένης διάταξης της παραγράφου 1 του άρθρου 24 του Συντάγματος, στην οποία ορίζεται ρητώς ότι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί «δικαίωμα καθενός». Με πρόσφατη απόφασή του, το Ε΄ Τμήμα του Δικαστηρίου έκρινε, κατ' επίκληση της συνταγματικής αυτής διάταξης σε συνδυασμό με τις διατάξεις της εθνικής και της κοινοτικής νομοθεσίας (άρθρο 5 του ν. 1650/1986, άρθρο 6 της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ, όπως ισχύει μετά την τροποποίησή του με την Οδηγία 97/11/ΕΚ, άρθρα 2 και 3 της Κοινής Υπουργικής Απόφασης 75308/5512/1990), με τις οποίες παρέχεται στους φορείς εκπροσώπησης των πολιτών δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία αξιολόγησης των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, ότι οι φορείς αυτοί, εφόσον, πάντως, λειτουργούν με μορφή που προβλέπεται από τη νομοθεσία, όπως είναι οι αστικές εταιρείες, αναγνωρίζονται από την έννομη τάξη ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος και, συνεπώς, έστω και αν στερούνται νομικής προσωπικότητας, νομιμοποιούνται να ασκήσουν αίτηση ακύρωσης κατά πράξης, με την οποία παρέχεται άδεια άσκησης δραστηριότητας που μπορεί να έχει περιβαλλοντικές συνέπειες⁴³¹.

⁴³⁰ Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

⁴³¹ ΣτΕ 3573/2002. Με την απόφαση αυτή κρίθηκε ότι νομιμοποιείται να ασκήσει αίτηση ακύρωσης κατά αδείας εγκατάστασης δεξαμενών αποθήκευσης υγραερίου αστική εταιρεία, για την οποία δεν

2.2 Έννομο συμφέρον

Για την άσκηση αίτησης ακύρωσης απαιτείται θεμελίωση έννομου συμφέροντος, δεδομένου ότι η νομοθεσία δεν αναγνωρίζει στο ένδικο αυτό βοήθημα το χαρακτήρα λαϊκής αγωγής. Κατά κανόνα το έννομο συμφέρον απορρέει από τη σχέση φυσικού ή νομικού προσώπου προς το αντικείμενο της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης και τις συνέπειες που επέρχονται σε βάρος του από την πράξη αυτή⁴³².

Το έννομο συμφέρον φυσικών προσώπων στις περιβαλλοντικές υποθέσεις θεμελιώνεται συνήθως στην τοπική σχέση της κατοικίας ή της διαμονής ή της ιδιοκτησίας του ενδιαφερομένου με το αντικείμενο και τις συνέπειες της διοικητικής πράξης.

Στις περιβαλλοντικές υποθέσεις η νομολογία παγίως, τουλάχιστον κατά την τελευταία εικοσαετία, εφαρμόζει με ευρύτητα την έννοια του έννομου συμφέροντος. Χαρακτηριστική είναι απόφαση της Ολομελείας (ΣτΕ 2281/1992), με την οποία κρίθηκε, κατ' επίκληση και διάταξης της δασικής νομοθεσίας (ν. 998/1979), κατά την οποία τα δάση και οι δασικές εκτάσεις συνιστούν εθνικό κεφάλαιο, του οποίου η προστασία αποτελεί υποχρέωση τόσο των κρατικών οργάνων όσο και των πολιτών, ότι κάτοικος του κέντρου της Αθήνας με έννομο συμφέρον προσέβαλε άδεια κοπής δένδρων και άδειες ανέγερσης οικοδομών σε ακίνητο στην περιοχή Διονύσου Αττικής, που απέχει περισσότερο από είκοσι χιλιόμετρα από την κατοικία του. Η κρίση αυτή του δικαστηρίου στηρίχθηκε κυρίως στο γεγονός ότι το λεκανοπέδιο Αττικής αποτελεί ενιαία οικιστική ενότητα με λίγους

προέκυπτε ότι είχε αποκτήσει νομική προσωπικότητα με την τήρηση των απαιτούμενων κατά νόμο για το σκοπό αυτόν τύπων.

⁴³² Κώστας Μενουδάκος, ο.π

πνεύμονες πρασίνου και, κατ' ακολουθία, η εκχέρσωση δασικής έκτασης σε οποιοδήποτε σημείο της ευρύτερης αυτής περιοχής επηρεάζει την οικολογική ισορροπία όχι μόνο σε βάρος εκείνων που έχουν άμεση γειτνίαση με την εκχερσούμενη έκταση, αλλά και εκείνων που κατοικούν σε μακρινές και περισσότερο υποβαθμισμένες περιοχές. Η απόφαση αυτή σηματοδότησε διεύρυνση της εννοίας του έννομου συμφέροντος και μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί μέχρι σήμερα το δείκτη των ορίων της εννοίας αυτής.

Το έννομο συμφέρον των νομικών προσώπων, που επίσης αντιμετωπίζεται με ευρύτητα από το Συμβούλιο της Επικρατείας, κρίνεται ενόψει των σκοπών τους, οι οποίοι ορίζονται από το νόμο, αν πρόκειται για νομικό πρόσωπο δημόσιου δικαίου ή νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου που έχει συσταθεί με νόμο, ή από το καταστατικό για τα λοιπά νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. Σε γενικές γραμμές μπορεί να παρατηρηθεί ότι έννομο συμφέρον προσβολής πράξης με περιβαλλοντικές συνέπειες δεν αναγνωρίζεται μόνο σε περιβαλλοντικές οργανώσεις, αλλά σε οποιοδήποτε νομικό πρόσωπο περιλαμβάνει μεταξύ των σκοπών του την προστασία του περιβάλλοντος. Και μάλιστα ο σκοπός αυτός δεν απαιτείται να προβλέπεται ρητώς, αλλά μπορεί να συνάγεται από οριζόμενους γενικότερους σκοπούς, στους οποίους εμπεριέχεται η μέριμνα για το περιβάλλον⁴³³. Στη βάση αυτή είναι δεκτό λ.χ. ότι πολιτιστικός και φιλανθρωπικός σύλλογος με μέλη πρόσωπα, τα οποία κατάγονται από ορισμένη περιοχή αλλά διαμένουν στην Αθήνα, έχει έννομο συμφέρον να προσβάλει πράξη παραχώρησης έκτασης για τη δημιουργία Χ.Υ.Τ.Α. στην Κοινότητα, από την οποία κατάγονται τα μέλη του, επικαλούμενο βλάβη του περιβάλλοντος από την εγκατάσταση της μονάδας αυτής, διότι το δικαστήριο θεώρησε ότι

⁴³³ Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

το σωματείο έχει γενικότερο ενδιαφέρον για την περιοχή, ενόψει ρήτηρας του καταστατικού, σύμφωνα με την οποία στους σκοπούς του περιλαμβάνεται η παρακολούθηση των υλικών και πνευματικών ζητημάτων της Κοινότητας⁴³⁴.

Αν οι σκοποί του νομικού προσώπου αναφέρονται σε συγκεκριμένη περιοχή, έννομο συμφέρον του συντρέχει για την προσβολή πράξης που επιφέρει συνέπειες στην περιοχή αυτή, έστω και αν το αντικείμενο της πράξης δεν βρίσκεται στα όρια της, αλλά στην ευρύτερη περιφέρεια. Έχει κριθεί π.χ. ότι σωματείο, που έχει ως σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος στην περιοχή της Βούλας, με έννομο συμφέρον προσβάλλει άδεια εγκατάστασης κεραίας κινητής τηλεφωνίας σε θέση που βρίσκεται στο όρος του Υμηττού⁴³⁵.

Είναι πρόδηλο επίσης, ότι έννομο συμφέρον για την προσβολή πράξεων, οι οποίες αφορούν έργα που εκτελούνται ή ρυθμίσεις που επιβάλλονται στην περιφέρειά τους, έχουν οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού. Πρέπει όμως να διευκρινιστεί ότι στις περιπτώσεις αυτές δεν αναγνωρίζεται από τη νομολογία στους οργανισμούς αυτούς η δυνατότητα να ασκούν αίτηση ακύρωσης για την προάσπιση ατομικού συμφέροντος των δημοτών τους⁴³⁶. Έτσι, κρίθηκε ότι Δήμος δεν έχει έννομο συμφέρον να προσβάλει διάταξη κανονιστικού προεδρικού διατάγματος, με την οποία θίγονται ατομικώς ορισμένοι ιδιοκτήτες ακινήτων που βρίσκονται στην περιφέρειά του, όπως είναι μεταβατική ρύθμιση που έχει ως συνέπεια τη στέρηση της δυνατότητας δόμησης λόγω μεταβολής του πολεοδομικού καθεστώτος και την απαγόρευση

⁴³⁴ ΣτΕ 2510/2001

⁴³⁵ ΣτΕ 322/2006

⁴³⁶ Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

εκτέλεσης οικοδομικών αδειών που είχαν εκδοθεί με βάση τους καταργούμενους, ευνοϊκότερους για την ιδιοκτησία, όρους δόμησης⁴³⁷.

Η ευρύτητα, με την οποία αντιμετωπίζεται στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας το έννομο συμφέρον ως δικονομική προϋπόθεση για την άσκηση ένδικων βοηθημάτων, βρίσκει πλέον έρεισμα και στο Σύνταγμα, με το άρθρο 24 παρ. 1 του οποίου, μετά την αναθεώρηση του έτους 2001, αναγνωρίζεται ρητώς το δικαίωμα στο περιβάλλον ως ατομικό δικαίωμα. Μετά τη συνταγματική αυτή πρόβλεψη η οριοθέτηση του έννομου συμφέροντος ενδεχομένως θα οδηγηθεί σε περαιτέρω διεύρυνση και, πάντως, δεν πρέπει να πιθανολογείται νομολογιακή μεταστροφή προς την κατεύθυνση της συρρίκνωσής της.

2.3 Προθεσμία

Η αίτηση ακύρωσης ασκείται σε προθεσμία εξήντα ημερών, η οποία αρχίζει, για κάθε ενδιαφερόμενο, από την κοινοποίηση ή τη γνώση της πράξης, με εξαίρεση τις πράξεις που, σύμφωνα με το νόμο, δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Η γνώση, ως γεγονός που κινεί την προθεσμία για την άσκηση αίτησης ακύρωσης, κρίνεται κατά περίπτωση από το δικαστήριο με βάση τα στοιχεία του φακέλου⁴³⁸.

Απαιτείται, πάντως, να προκύπτει σαφώς ότι ο ενδιαφερόμενος έλαβε πλήρη γνώση της πράξης, για την οποία ένδειξη απλώς και όχι απόδειξη αποτελεί η πάροδος χρονικού διαστήματος, έστω και μεγάλου, από την έκδοσή της. Εξάλλου, η έναρξη εργασιών σε εκτέλεση της προσβαλλόμενης πράξης, εφόσον, με βάση τα δεδομένα

⁴³⁷ ΣτΕ 2605/2005

⁴³⁸ Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

της υπόθεσης και τα διδάγματα της κοινής πείρας, πιθανολογείται από το δικαστήριο ότι υπέπεσε στην αντίληψη του διαδίκου που ασκεί το ένδικο βοήθημα, αποτελεί σημαντικό στοιχείο που κατά τη νομολογία λαμβάνεται υπόψη, σε συνδυασμό και με την παρέλευση ικανού χρονικού διαστήματος, για τη συναγωγή τεκμηρίου γνώσης της πράξης που θεμελιώνει κρίση για εκπρόθεσμη άσκηση του ένδικου βοηθήματος⁴³⁹.

Στην περίπτωση των πράξεων έγκρισης περιβαλλοντικών όρων, οι οποίες δημοσιοποιούνται, σύμφωνα με το νόμο, με ανάρτηση στο νομαρχιακό κατάστημα και δημοσίευση σχετικής ανακοίνωσης στον τύπο, η τήρηση των διατυπώσεων αυτών δεν αρκεί για να κινηθεί η προθεσμία προσβολής της πράξης με αίτηση ακύρωσης, αποτελεί όμως στοιχείο, από το οποίο μπορεί να συναχθεί τεκμήριο γνώσης σε εύλογο, ενόψει και των λοιπών δεδομένων της υπόθεσης, χρόνο από την ολοκλήρωση των παραπάνω τύπων δημοσιοποίησης⁴⁴⁰.

Προκειμένου για τις πράξεις που είναι δημοσιευτές στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, όπως είναι οι κανονιστικές και οι ατομικές, για τις οποίες ο νόμος προβλέπει, ως συστατικό τύπο, τη δημοσίευση με τον τρόπο αυτό, η προθεσμία άσκησης αίτησης ακύρωσης αρχίζει καταρχήν από τη δημοσίευση ή, ακριβέστερα από την επομένη της ημέρας, κατά την οποία τέθηκε στη διάθεση του κοινού το φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, στο οποίο δημοσιεύθηκε η πράξη, αλλά με εξαιρέσεις, συναρτώμενες κυρίως με τη φύση της πράξης ως κανονιστικής ή ατομικής και με το πρόσωπο του διαδίκου, ο οποίος προσφεύγει στο δικαστήριο και, ειδικότερα, με την ιδιότητα του ως του άμεσα ενδιαφερομένου, τον οποίο αφορά ευθέως η πληττόμενη με το ένδικο βοήθημα πράξη, ή ως τρίτου

⁴³⁹ Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

⁴⁴⁰ Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

βλαπτομένου από την πράξη αυτή. Στην πρώτη από τις περιπτώσεις αυτές μόνη η δημοσίευση καταρχήν δεν αρκεί, κατά τη νομολογία, για την έναρξη της προθεσμίας άσκησης αίτησης ακύρωσης, τουλάχιστον για τις ατομικές πράξεις⁴⁴¹.

3. Έκταση και όρια του δικαστικού ελέγχου

Με την αίτηση ακύρωσης άγεται προς κρίση η νομιμότητα της προσβαλλόμενης πράξης σε σχέση τόσο με τη διαδικασία έκδοσής της όσο και με το περιεχόμενό της. Ελέγχεται, δηλαδή, αν το περιεχόμενο της πράξης είναι ή όχι σύμφωνο με το νόμο και το Σύνταγμα και αν τηρήθηκαν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις και περιορισμοί και οι διαδικαστικοί τύποι που απαιτούνται για την έκδοσή της. Ελέγχεται, επίσης, αν ο νόμος, κατ' εφαρμογή του οποίου εκδόθηκε η πράξη, είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα και σε αρνητική περίπτωση η πράξη ακυρώνεται, έστω και αν δεν παραβιάστηκαν οι ορισμοί του νόμου⁴⁴².

Κατά την άσκηση, λοιπόν, του ακυρωτικού ελέγχου πράξεων που εκδίδονται κατ' εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, ο ακυρωτικός δικαστής εξετάζει κατ' αρχήν τους λόγους εξωτερικής νομιμότητας, δηλαδή την αναρμοδιότητα και την παράβαση ουσιώδους τύπου και στη συνέχεια την πλάνη περί τα πράγματα⁴⁴³ και τη νομική πλάνη⁴⁴⁴. Ερευνά δηλαδή « αν τηρήθηκε συννόμως από ουσιαστική και τυπική άποψη η διαδικασία και αν τα στοιχεία στα οποία στηρίζεται η ελεγχόμενη διοικητική πράξη είναι σύμφωνα με τους σχετικούς ορισμούς της νομοθεσίας και επαρκή για να προσδώσουν έρεισμα στην πράξη»⁴⁴⁵.

⁴⁴¹ Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

⁴⁴² Βλ. Κώστα Μενουδάκο, ο.π

⁴⁴³ Ολ ΣτΕ 613/02, ΟλΣτΕ 2511/02

⁴⁴⁴ ΣτΕ 1521/02

⁴⁴⁵ ΣτΕ (Ολομ.) 3478/2000, 2173/2002

Ειδικότερα, όσον αφορά τις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων «κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου, στον οποίο περιλαμβάνεται και η πλάνη περί τα πράγματα, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων ... ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και αξιολογούν τις συνέπειες του έργου ή της δραστηριότητας και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας»⁴⁴⁶. Πέρα από τα παραπάνω όμως, που προσδιορίζουν την έκταση του δικαστικού ελέγχου, η ουσιαστική εκτίμηση της διοίκησης δεν ελέγχεται ακυρωτικά παρά μόνο για υπέρβαση των ακραίων ορίων⁴⁴⁷.

Ο έλεγχος για υπέρβαση των ακραίων ορίων συντελείται με την συνδρομή ορισμένων αρχών με πρώτη την αρχή της στάθμισης κόστους – οφέλους⁴⁴⁸. Με αυτήν ελέγχεται «αν το προσδοκώμενο από μια απόφαση όφελος τελεί σε σχέση αναλογίας με την τυχόν επαπειλούμενη βλάβη του φυσικού περιβάλλοντος»⁴⁴⁹. Ειδικότερα, σύμφωνα με την ανωτέρω αρχή, το οικονομικό ή κοινωνικό κόστος που συνεπάγεται ένα κρατικό μέτρο δεν πρέπει να υπερβαίνει το όφελος που επιδιώκεται, δεν πρέπει, δηλαδή, το συγκεκριμένο μέτρο να είναι τόσο επαχθές ώστε να εξανεμίζονται οι θετικές του συνέπειες. **Η εφαρμογή, ωστόσο, της παραπάνω αρχής, που αποτελεί ειδική έκφανση της αρχής της αναλογικότητας, μπορεί να είναι προβληματική σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ αξιών διαφορετικής ποιότητας και γι' αυτό μη**

⁴⁴⁶ Ολομ. ΣτΕ 613/02

⁴⁴⁷ Ολομ. ΣτΕ 1682/02

⁴⁴⁸ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, ο.π, σελ. 65- 66

⁴⁴⁹ Ολομ ΣτΕ 613/02

συγκρίσιμων όπως είναι η σύγκρουση μεταξύ οικονομικής ελευθερίας εν γένει και προστασίας του περιβάλλοντος.

Ανάλογη είναι και η λειτουργία της αρχής της αναζήτησης της προσφορότερης για το περιβάλλον τεχνικής λύσης,⁴⁵⁰ της τεχνολογίας δηλαδή που θα επιφέρει το μικρότερο δυνατό κόστος στο περιβάλλον. Η αρχή της αναζήτησης της προσφορότερης για το περιβάλλον τεχνικής λύσης είναι απόρροια και ερμηνεία των αρχών της αναλογικότητας και της στάθμισης κόστους – οφέλους προς μια φιλοπεριβαλλοντική κατεύθυνση. Η αρχή αυτή υπερβαίνει τα όρια μιας τελεολογικής ερμηνείας του άρθρου 24 του Συντάγματος, προδίδοντας στην ουσία μια βαθύτερη στροφή στην νομολογία του ανώτατου δικαστηρίου. Με την αρχή, λοιπόν, αυτή σηματοδοτείται μια μεθοδολογική μετατόπιση, η οποία συνίσταται στο διαχωρισμό της προστασίας του περιβάλλοντος από τις άλλες παραμέτρους του δημοσίου συμφέροντος για να αποτελέσει ένα υπέρτερο κριτήριο νομιμότητας της σχεδιαζόμενης δραστηριότητας.

Στοιχείο επίσης της αρχής της αναλογικότητας αποτελεί και η έννοια του πρόδηλου σφάλματος εκτίμησης, σύμφωνα με την οποία, όταν η διοίκηση διαθέτει ευρεία διακριτική ευχέρεια, η άσκησή της υπόκειται σε περιορισμένο ακυρωτικό έλεγχο όπου ο δικαστής περιορίζεται στο να επαληθεύσει εάν το οικείο μέτρο πάσχει από πρόδηλο σφάλμα⁴⁵¹.

Τέλος, γενική αρχή του ελέγχου της διακριτικής ευχέρειας αποτελεί και η αρχή της εμπεριστατωμένης μελέτης του φακέλου⁴⁵², σε συνδυασμό με την ανάγκη ελέγχου από τους αρμόδιους επιστήμονες⁴⁵³.

⁴⁵⁰ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π, σελ. 70

⁴⁵¹ Βλ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π, σελ. 149, όπου και περαιτέρω παραπομπές.

⁴⁵² Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π, σελ. 149

⁴⁵³ ΣτΕ 1950/99

Σε κάθε , πάντως περίπτωση, λόγω των προαναφερθέντων δυσχερειών διεξαγωγής του δικαστικού ελέγχου στον τομέα του Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος όπου απαιτούνται ειδικές τεχνικές γνώσεις, υπάρχουν απόψεις που τάσσονται υπέρ ενός δικαστικού ελέγχου της «ευλογοφάνειας» ή πειστικότητας του διοικητικού μέτρου⁴⁵⁴. Ο έλεγχος της πειστικότητας του διοικητικού μέτρου επαληθεύεται στην πράξη τόσο από τον εθνικό δικαστή⁴⁵⁵ όσο και από τον κοινοτικό, ο οποίος περιορίζεται στην επαλήθευση των γενικών αρχών άσκησης της διακριτικής ευχέρειας⁴⁵⁶, αναζητώντας στοιχειωδώς τον δεσμό μεταξύ αιτιολογικού και διατακτικού της ελεγχόμενης πράξης, λογικής που εκφράζεται και με τη χρήση της πολύ γνωστής τεχνικής των διδαγμάτων της κοινής πείρας⁴⁵⁷.

II. Διοικητικός έλεγχος και κυρώσεις

1 . Γενικά.

Η διοικητική διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων και χορήγησης της απαιτούμενης για την άσκηση της βιομηχανικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας άδειας καθώς και ο έλεγχος των ανωτέρω πράξεων από τον ακυρωτικό δικαστή, αποσκοπεί κυρίως στην προληπτική προστασία του περιβάλλοντος. Παράλληλα όμως ο νομοθέτης, προβλέπει ειδική διαδικασία που στοχεύει στον διοικητικό

⁴⁵⁴ Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου, ο.π, σελ. 150

⁴⁵⁵ ΣτΕ (Ολομ.) 2511/2002

⁴⁵⁶ Βλ. απόφαση ΔΕΚ της 24.11.93, C-405/92, Mondiet, Συλλ. 1993, I- 6133, σκέψη 32

⁴⁵⁷ ΣτΕ (Ολομ.) 1682/02

έλεγχου των εγκαταστάσεων και έργων σε ό,τι αφορά την συμμόρφωσή τους προς τις περιβαλλοντικές υποχρεώσεις που απορρέουν από την πιο πάνω άδεια. Σε περίπτωση που από τον έλεγχο αυτό, διαπιστωθούν σχετικές παραβάσεις, προβλέπεται διαδικασία επιβολής συγκεκριμένων διοικητικών κυρώσεων. Οι κυρώσεις αυτές έχουν κατασταλτικό κυρίως χαρακτήρα και εξειδικεύουν τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 24 Συντ. σύμφωνα με την οποία το Κράτος, με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος, έχει υποχρέωση να λάβει όχι μόνο ιδιαίτερα προληπτικά αλλά και κατασταλτικά μέτρα.

2. Όργανα και διαδικασία ελέγχου.

Η τήρηση των όρων και των υποχρεώσεων προστασίας του περιβάλλοντος που επιβάλλονται με την έγκριση των περιβαλλοντικών όρων και την άδεια για την άσκηση βιομηχανικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας, θα πρέπει να ερευνάται κατά το στάδιο λειτουργίας τους. Ο έλεγχος αυτός μπορεί να προκληθεί είτε αυτεπάγγελτα είτε κατόπιν υποβολής παραπόνων από τους βλαπτόμενους ιδιώτες. Σε περίπτωση δε άσκησης του δικαιώματος αναφοράς από τους περιοίκους η Διοίκηση οφείλει να εξετάσει τη βασιμότητά τους προβαίνοντας στους απαιτούμενους ελέγχους⁴⁵⁸.

Σύμφωνα με τη γενική αρχή που εισάγει το άρθρο 6 του ν.1650/1986, η αρμοδιότητα ελέγχου για την τήρηση των περιβαλλοντικών όρων ανήκει στα όργανα της υπηρεσίας που είναι αρμόδια, κατά τις ισχύουσες διατάξεις, να εγκρίνουν την ίδρυση, λειτουργία και εγκατάσταση έργου ή δραστηριότητας. Όπου από την κείμενη νομοθεσία προβλέπεται ο

⁴⁵⁸ Ρέμελης, ο.π, σελ. 130

έλεγχος τήρησης των περιβαλλοντικών όρων από διανομαρχιακές ή περιφερειακές υπηρεσίες, οι υπηρεσίες αυτές διατηρούν την πιο πάνω αρμοδιότητα, ανεξάρτητα από το αν έχουν ή όχι αρμοδιότητα για την έγκριση ίδρυσης, λειτουργίας ή εγκατάστασης του αντίστοιχου έργου ή δραστηριότητας (παρ. 1).

Με βάση την παρ. 2 του ίδιου άρθρου το Υπουργείο ΠΕΧΩΔΕ μπορεί και αυτοτελώς να διενεργεί ελέγχους, με σκοπό την παρακολούθηση της τήρησης των περιβαλλοντικών όρων σε ολόκληρη τη χώρα. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή και σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 31 παρ. 1 του ίδιου νόμου το ΥΠΕΧΩΔΕ καθίσταται η κυρίως αρμόδια υπηρεσία για τον έλεγχο της προστασίας του περιβάλλοντος υπέρ της οποίας συντρέχει και το σχετικό τεκμήριο αρμοδιότητας

Παράλληλα, ο ν.1650/1986, με τη διάταξη του άρθρου 26, προβλέπει και την ίδρυση σε κάθε νομό Κλιμακίων Ελέγχου Προστασίας του Περιβάλλοντος (ΚΕΠΠΕ) από το προσωπικό της νομαρχίας και στη σύνθεσή τους περιλαμβάνονται πάντοτε υπάλληλοι της αρμόδιας υπηρεσίας του Υπουργείου ΠΕΧΩΔΕ. Μπορούν να συμμετέχουν επίσης και εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Επίσης, το άρθρο 9 του ν. 2947/2001 προβλέπει τη σύσταση Ειδικής Υπηρεσίας Επιθεωρητών Περιβάλλοντος. Σύμφωνα με την παρ. 2 του ανωτέρω άρθρου, οι αρμοδιότητες της Ειδικής Υπηρεσία Επιθεωρητών Περιβάλλοντος είναι, μεταξύ άλλων, ο έλεγχος και η παρακολούθηση της εφαρμογής των περιβαλλοντικών όρων που επιβάλλονται για την πραγματοποίηση έργων και δραστηριοτήτων του δημοσίου, του ευρύτερου δημόσιου τομέα και της τοπικής αυτοδιοίκησης αλλά και του ιδιωτικού τομέα και η εισήγηση για την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση παραβίασης αυτών. Στο σώμα αυτό έχουν μεταβιβασθεί και οι αρμοδιότητες του Ειδικού Σώματος Ελεγκτών για την Προστασία του Περιβάλλοντος του άρθρου 4 ν. 2242/1994, το οποίο καταργήθηκε με το

ν. 2947/2001. Η φανερή αλληλοκάλυψη αρμοδιοτήτων των δύο παραπάνω ελεγκτικών οργάνων επιτείνει τη βασική αδυναμία του υπάρχοντος συστήματος περιβαλλοντικού ελέγχου, που πηγάζει από την ύπαρξη πλήθους φορέων με το ίδιο αντικείμενο⁴⁵⁹.

Για τις περιοχές των ρυθμιστικών σχεδίων Αθήνας και Θεσσαλονίκης, σε ό,τι αφορά τη συγκρότηση και σύνθεση των ΚΕΠΠΕ εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 11 παρ. 12 και 11 παρ. 12 των ν. 1515/1985 και 1561/1985 αντίστοιχα, οι οποίες δεν εισάγουν ουσιαστικές αποκλίσεις από τη γενική διάταξη του άρθρου 26 του ν.1650/1986.

Στα ΚΕΠΠΕ σύμφωνα με το άρθρο 26 του νόμου 1650/1986 ανατίθεται αποκλειστικά η διενέργεια του ελέγχου της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς των βιομηχανικών εν γένει εγκαταστάσεων. Για τον σκοπό αυτό τα ΚΕΠΠΕ μπορούν να διενεργούν ελέγχους, έρευνες και αυτοψίες σε εγκαταστάσεις, ιδίως στις περιπτώσεις που πιθανολογείται ότι η λειτουργία τους προκαλεί βλάβη στο περιβάλλον (άρθρο 26 παρ.2). Για τη διενέργεια των πιο πάνω ελέγχων, μπορούν να εισέρχονται σε κάθε εγκατάσταση, με την προϋπόθεση, ότι τηρούν του κανόνες ασφαλείας που επιβάλλονται από το είδος της εγκατάστασης είτε αυτή βρίσκεται σε λειτουργία είτε όχι, ακόμη και αν δεν παρευρίσκεται ο ιδιοκτήτης ή ο υπεύθυνος λειτουργίας και συνοδεύονται εφόσον είναι δυνατό, από εντεταλμένο εκπρόσωπό τους (άρθρο 26 παρ. 3). Αντίστοιχη δυνατότητα έχει και η Ειδική Υπηρεσία Επιθεωρητών Περιβάλλοντος σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ.4 ν. 2947/2001. Η ελεύθερη είσοδος των κλιμακίων σε κάθε είδους βιομηχανικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις σημαίνει, ότι νόμιμα παραβιάζεται το προστατευόμενο από το Σύνταγμα (άρθρο 9 παρ. 1) άσυλο της κατοικίας με σκοπό την διενέργεια των απαιτούμενων ελέγχων, αφού ο χώρος άσκησης βιομηχανικής και βιοτεχνικής

⁴⁵⁹ Βλ. Καράκωστα, ο.π, σελ. 139

δραστηριότητας θεωρείται, κατά τη νομολογία, ως κατοικία, τόσο με τη φυσική της έννοια (ως πραγματική δηλαδή κατάσταση κατά το άρθρο 9 παρ. 1 Συντ.), όσο και με τη νομική της έννοια (κατά το άρθρο 51 του Α.Κ.)⁴⁶⁰. Οι έλεγχοι στις εγκαταστάσεις από τα ΚΕΠΠΕ μπορούν να διενεργούνται σύμφωνα με τη διατύπωση του νόμου «οποτεδήποτε» και συνεπώς οποιαδήποτε ημέρα (δηλαδή εργάσιμη ή αργία) και ώρα (δηλαδή ημέρα ή νύκτα)⁴⁶¹.

Ο νόμος δεν αναφέρεται ρητά στην έννοια της διοικητικής έρευνας στις «κάθε είδους εγκαταστάσεις» αλλά χρησιμοποιεί τον όρο «έλεγχος». Η νομολογία διακρίνει την εν λόγω διοικητική έρευνα από την «έρευνα», η οποία διενεργείται για ανακριτικό σκοπό σύμφωνα με το άρθρο 253 του Κ.Π.Δ. και που κατά το Σύνταγμα (άρθρο 9 Παρ. 1, εδ. 3), ενεργείται πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας. Έτσι σύμφωνα με το Πρακτικό Επεξεργασίας 1381/1981 του Συμβουλίου της Επικρατείας οι διοικητικές επιθεωρήσεις των βιομηχανικών, βιοτεχνικών και κάθε είδους μηχανολογικών εγκαταστάσεων δεν εμπίπτουν στην έννοια της κατ' οίκον έρευνας και συνεπώς δεν είναι απαραίτητη κατά τη διενέργειά τους η παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας. Η παραπάνω ερμηνεία στηρίζεται στην ανάγκη να δρα η διοίκηση έγκαιρα, συνεχώς και προληπτικά⁴⁶². Είναι, όμως αμφίβολης ορθότητας, όσον αφορά τη συνταγματικότητά της⁴⁶³. Με την κατοχύρωση του ασύλου της κατοικίας και τη δυνατότητα παραβίασής του « παρά μόνο όταν και όπως ο νόμος ορίζει» (άρθρο 9 Συντ.), ο συντακτικός νομοθέτης αποβλέπει στην απαγόρευση των αυθαίρετων επεμβάσεων της κάθε μορφής κρατικής εξουσίας και ανεξάρτητα του επιδιωκόμενου κρατικού

⁴⁶⁰ Βλ. Α. Μάνεση, Συνταγματικά δικαιώματα, α', ατομικές ελευθερίες, 4^η έκδ., 1982 σελ. 223, 225

⁴⁶¹ Βλ. Μάνεση, Ατομικές ελευθερίες, ο.π, σελ. 228

⁴⁶² Τάχος, ο.π σελ. 141.

⁴⁶³ Ρέμελης, ο.π, σελ. 132

σκοπού⁴⁶⁴. Δεν έχει σημασία, δηλαδή, αν σκοπός της διοικητικής έρευνας είναι η ενδεχόμενη επιβολή διοικητικών κυρώσεων και όχι η άσκηση ποινικής δίωξης γιατί η απαγόρευση παραβίασης του ασύλου της κατοικίας δεν αποσκοπεί στην αποφυγή επιβολής ποινικών κυρώσεων αλλά στην προστασία του ιδιωτικού βίου. Η διατύπωση της συνταγματικής διάταξης « πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας» είναι τόσο απόλυτη, ώστε δύσκολα επιδέχεται παρερμηνείες. Κατά συνέπεια, δεν αρκεί η επίκληση της αναγκαιότητας της συνεχούς και αδιάκοπης δράσης της διοίκησης για να δικαιολογηθεί η παραβίαση του ασύλου της κατοικίας στις περιπτώσεις των « διοικητικών επιθεωρήσεων» χωρίς να τηρείται η παραπάνω προϋπόθεση που τίθεται από το Σύνταγμα⁴⁶⁵.

Μετά τη διενέργεια του σχετικού ελέγχου τα αρμόδια όργανα προβαίνουν στις απαραίτητες συστάσεις και υποδείξεις για τη λήψη των κατάλληλων μέτρων, συντάσσουν σχετική έκθεση και εισηγούνται τις επιβλητέες κυρώσεις. Παράβαση υπάρχει στις περιπτώσεις που οι ιδιοκτήτες ή υπόχρεοι λειτουργίας των εγκαταστάσεων επιδεικνύουν συμπεριφορά αντίθετη προς αυτή που επιβάλλουν οι σχετικές διατάξεις⁴⁶⁶. Η διαπίστωση και βεβαίωση της παράβασης προϋποθέτει την εξακρίβωση της υπαιτιότητας, αφού στην περίπτωση που η υποβάθμιση στο περιβάλλον προέλθει από ανυπαίτιο τυχαίο γεγονός (π.χ. πυρκαγιά), δεν μπορεί να επιβληθεί νόμιμα η προβλεπόμενη διοικητική κύρωση⁴⁶⁷. Εφόσον διαπιστωθεί και βεβαιωθεί η παράβαση, η σχετική έκθεση κοινοποιείται μαζί με έγγραφη κλήτευση προς τον παραβάτη για να υποβάλει τις απόψεις του, μέσα σε πέντε ημέρες από την κοινοποίηση

⁴⁶⁴ Ρέμελης, ο.π, σελ. 133

⁴⁶⁵ Ρέμελης, ο.π, σελ. 133

⁴⁶⁶ Ρέμελης, ο.π, σελ. 134

⁴⁶⁷ ΔιοικΕφΠειρ 335/1984, ΜονΠρωτΠειρ 1430/1984

της κλήτευσης. Η προθεσμία αυτή μπορεί να παραταθεί, μετά από αίτηση του ενδιαφερόμενου για πέντε ακόμη ημέρες. Πρόκειται δηλαδή για νομοθετική πρόβλεψη του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης (άρθρο 20 παρ. 2 Συντ.), για τις περιπτώσεις που επιβάλλεται διοικητική κύρωση σύμφωνα με τον νόμο 1650/1986.

Καταρχήν η διάταξη του άρθρου 20 παρ. 2 Συντ. καθιερώνει απόλυτα το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης και δεν προβλέπει καμία εξαίρεση. Σύμφωνα με τη νομολογία, όταν ο νόμος σιωπά, το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης δεν ασκείται, εκτός των άλλων, και σε περιπτώσεις που συντρέχει υπερέχον δημόσιο συμφέρον. Θα μπορούσε όμως να γίνει δεκτός ο αποκλεισμός του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης και στην πιο πάνω περίπτωση —μολονότι προβλέπεται από το νόμο— αν έχει προκύψει σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια υγεία ή και για τη ζωή ακόμη των περιοίκων από τη λειτουργία της συγκεκριμένης εγκατάστασης. Εφόσον θεωρείται σύμφωνη με το Σύνταγμα η κάμψη του «μείζονος» (άρθρο 20 παρ. 2 Συντ.), προφανώς μπορεί να κάμπτεται και το «έλασσον» (πρόβλεψη του δικαιώματος ακρόασης στον νόμο)⁴⁶⁸.

3. Διοικητικές κυρώσεις του ν. 1650/86.

Οι διοικητικές κυρώσεις έχουν βαθμιαία τις τελευταίες δεκαετίες ολοένα και μεγαλύτερο μερίδιο της κυρωτικής δραστηριότητας που ασκείται σε βάρος των φορέων έργων και εγκαταστάσεων. Με το άρθρο 30 του ν.1650/86 επιχειρήθηκε η συστηματοποίηση της κυρωτικής δράσης της διοίκησης κατά των φορέων που παραβαίνουν την ισχύουσα

⁴⁶⁸ Ρέμελης, ο.π. , σελ. 135

νομοθεσία ή προκαλούν ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι παραπλήσιες, διάσπαρτες, όμως και ασυστηματοποίητες διατάξεις συναντώνται σε όλα σχεδόν τα νομοθετήματα που συναπαρτίζουν το ισχύον καθεστώς προστασίας του περιβάλλοντος.

Οι διοικητικές κυρώσεις σύμφωνα με το άρθρο 30 παρ. 1 του ν.1650/1986 είναι αυτοτελείς και επιβάλλονται ανεξάρτητα από την ποινική ή αστική ευθύνη και προσβάλλουν κυρίως τα δικαιώματα της ατομικής ιδιοκτησίας και της οικονομικής ελευθερίας. Συνεπώς λόγω της φύσης τους ως κατεξοχήν δυσμενείς διοικητικές πράξεις πρέπει να είναι πλήρως και ειδικά αιτιολογημένες⁴⁶⁹.

Οι κυρώσεις που επιβάλλουν τα αρμόδια όργανα της διοίκησης διακρίνονται σε δύο βασικές ενότητες:

3. 1. Ανάκληση της άδειας και διακοπή λειτουργίας της επιχείρησης, εγκατάστασης ή δραστηριότητας.

Η διοικητική κύρωση της ανάκλησης της άδειας λειτουργίας των βιομηχανικών και βιοτεχνικών εγκαταστάσεων επιβάλλεται, εκτός των άλλων, και στις περιπτώσεις που δεν τηρούνται οι περιβαλλοντικοί όροι που έχουν τεθεί. Η ανάκληση των αδειών λειτουργίας γίνεται με βάση τις γενικές αρχές που διέπουν την ανάκληση των ατομικών διοικητικών πράξεων⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ Ρέμελης, ο.π, σελ. 136, βλ. επίσης Λύτρα, Έννοια και βασική διάκριση των κυρώσεων στο ελληνικό θετικό δίκαιο, 1984, σελ. 21 επ., Του ιδίου, Η έννοια των διοικητικών προστίμων και η συνταγματικότητα της επιβολής τους, 1986, σελ. 250 επ.

⁴⁷⁰ Για την ανάκληση των ατομικών διοικητικών πράξεων, βλ. ειδικότερα Π. Δαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 1984, σελ. 237 και 256, Ε. Σπηλιωτόπουλου, Εγχειρίδιον διοικητικού δικαίου, 1986, σελ. 171 επ., Τάχου Ελληνικό διοικητικό δίκαιο, 1988, σελ. 366

Σύμφωνα με τη νομολογία, δεν αποκλείεται η κατά τις γενικές αρχές ανάκληση της μηχανολογικής άδειας λειτουργίας και αν ακόμη δεν προβλέπεται από τον νόμο τέτοια δυνατότητα⁴⁷¹. Παρόμοια δυνατότητα παρέχεται στη Διοίκηση και στις περιπτώσεις που ο νόμος χαρακτηρίζει τις σχετικές πράξεις ως «αμετάκλητες», «οριστικές» ή «τελεσίδικες»⁴⁷².

Η άδεια λειτουργίας μπορεί να ανακληθεί οποτεδήποτε, έστω και αν έχει χορηγηθεί για ορισμένο ή αόριστο χρόνο⁴⁷³. Η ανάκληση παράνομης διοικητικής άδειας λειτουργίας, ως δυσμενής κατεξοχήν διοικητική πράξη, σύμφωνα με τον νόμο, είναι επιτρεπτή εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος, το οποίο δεν μπορεί να είναι μικρότερο των πέντε ετών (α.ν. 261/1968). Η άδεια όμως λειτουργίας της εγκατάστασης, μπορεί να ανακαλείται ελεύθερα, όταν επιβάλλεται από λόγους γενικότερου δημόσιου συμφέροντος⁴⁷⁴. Λόγο δημόσιου συμφέροντος συνιστά, μεταξύ άλλων, σύμφωνα με τη νομολογία, και η προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας⁴⁷⁵. Έτσι όταν η μη τήρηση των περιβαλλοντικών όρων λειτουργίας ορισμένης εγκατάστασης, την καθιστούν επικίνδυνη, παρέχεται η δυνατότητα στην αρμόδια διοικητική αρχή να ανακαλέσει την άδεια λειτουργίας και μετά την πάροδο του εύλογου χρόνου της πενταετίας.

Ο ν.1650/1986 εισάγει γενικούς κανόνες διακοπής λειτουργίας των εγκαταστάσεων σε περιπτώσεις πρόκλησης ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Η διάταξη του άρθρου 30 παρ. 2 προβλέπει καταρχήν την προσωρινή απαγόρευση λειτουργίας ορισμένης εγκατάστασης, όταν ρυπαίνει ή υποβαθμίζει το περιβάλλον, μέχρις ότου ληφθούν τα

⁴⁷¹ ΣτΕ 3393/1973

⁴⁷² ΣτΕ 312/1983

⁴⁷³ ΣτΕ 3391/1973, 3415/1975, 4239/1980, 1950/1981

⁴⁷⁴ Ρέμελης, ο.π., σελ. 137

⁴⁷⁵ ΣτΕ 3456/1979, 1615/1988

κατάλληλα μέτρα. Είναι όμως δυνατή και η οριστική διακοπή λειτουργίας της εγκατάστασης, αν διαπιστωθεί παράλειψη της επιχείρησης να συμμορφωθεί προς τα υποδεικνυόμενα μέτρα ή αν η λήψη αποτελεσματικών μέτρων είναι εξ αντικειμένου ανέφικτη. Η διακοπή επιβάλλεται με απόφαση του οικείου νομάρχη. Αν συντρέχουν εξαιρετικοί λόγοι προστασίας του περιβάλλοντος, και ειδικά σε περίπτωση που από το είδος ή την ποσότητα των ρύπων ή από την έκταση και τη σημασία της υποβάθμισης του περιβάλλοντος υπάρχει κίνδυνος θανάτου ή βαριάς σωματικής βλάβης ή ευρείας οικολογικής διατάραξης ή καταστροφής και ενόψει της σπουδαιότητας της επιχείρησης για την εθνική οικονομία, οι κυρώσεις αυτές επιβάλλονται με κοινή υπουργική απόφαση του υπουργού ΠΕΧΩΔΕ από κοινού με τον τυχόν συναρμόδιο υπουργό. Με την πράξη επιβολής της απαγόρευσης λειτουργίας μπορεί να προβλέπεται και πρόστιμο από 29 έως 2.900 ευρώ για κάθε ημέρα παράβασης της απαγόρευσης (άρθρο 30 παρ.2 ν. 1650/1986).

Σε σχέση με την παραπάνω διάταξη θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι η κύρωση της οριστικής διακοπής λειτουργίας δεν επιβάλλεται μόνο στην περίπτωση που ο φορέας της επιχείρησης παραλείπει να συμμορφωθεί προς τις υποδείξεις της διοίκησης αλλά και στην περίπτωση που εκ των πραγμάτων δεν είναι εφικτή η λήψη αποτελεσματικών μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος. Η διάταξη, δηλαδή, αυτή επιτρέπει σε εξαιρετικές περιπτώσεις τη διακοπή της δραστηριότητας, χωρίς αυτό να σημαίνει έννομη αντίδραση της διοίκησης σε βάρος του φορέα αυτής για «τυπική» παράβαση της νομοθεσίας και των τιθέμενων περιβαλλοντικών όρων. Σε κάθε πάντως περίπτωση , η παραπάνω κύρωση παραμένει καθαρά διοικητική⁴⁷⁶.

⁴⁷⁶ Καράκωστας, ο.π σελ. 145

Η απαγόρευση λειτουργίας μπορεί πάντως να αίρεται σε κάθε περίπτωση, αν η επιχείρηση έλαβε αποτελεσματικά μέτρα, ώστε να παύσει οριστικά η ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος (άρθρο 30 παρ. 2 ν.1 650/1986).

3. 2. Χρηματικές κυρώσεις.

Εκτός από τις διοικητικές κυρώσεις που αφορούν στη λειτουργία της επιχείρησης ή εγκατάστασης, ο ν. 1650/1986 προβλέπει και την επιβολή χρηματικών κυρώσεων σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα που προκαλούν οποιαδήποτε ρύπανση ή υποβάθμιση στο περιβάλλον ή παραβαίνουν τις διατάξεις του νόμου αυτού ή των διαταγμάτων, υπουργικών ή νομαρχιακών αποφάσεων που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότησή του καθώς και στους παραβάτες των όρων και των μέτρων που καθορίζονται με τις διοικητικές πράξεις που προβλέπονται στα άρθρα 11 και 12 των νόμων 1515/85 και 1561/85. Οι χρηματικές κυρώσεις αποτελούν περιουσιακές κυρώσεις, αφού μειώνουν την περιουσία ορισμένου προσώπου που συνίσταται μεταξύ άλλων και από χρήματα⁴⁷⁷. Επιβάλλονται δε ανεξάρτητα από την αστική ή ποινική ευθύνη του φυσικού ή νομικού προσώπου (άρθρο 30 παρ. 1).

Η χρηματική διοικητική ποινή, για προσβολές του περιβάλλοντος μπορεί να ανέρχεται μετά από εισήγηση της αρμόδιας υπηρεσίας ελέγχου ανάλογα με τη σοβαρότητα της παράβασης, τη συχνότητα, την υποτροπή, το ύψος υπέρβασης των θεσμοθετημένων ορίων εκπομπών και την παραβίαση των περιβαλλοντικών όρων ως εξής: 1) με απόφαση του νομάρχη μέχρι του ποσού των 60.000 ευρώ, 2) με απόφαση του Γενικού Γραμματέα της Περιφέρειας, εφόσον το πρόστιμο που προτείνεται

⁴⁷⁷ Βλ. . Λύτρα, Η έννοια των διοικητικών προστίμων και η συνταγματικότητα της επιβολής τους, ο.π., σελ. 45.

ανέρχεται από 60.000 ευρώ έως 150.000 ευρώ και 3) από τον Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ, εφόσον το πρόστιμο που προτείνεται υπερβαίνει τις 150.000 ευρώ.

Σύμφωνα με το άρθρο 30 παρ. 5 του ν. 1650/86, όπου, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία, επιβάλλεται διοικητικό πρόστιμο από διανομαρχιακές ή περιφερειακές υπηρεσίες, οι υπηρεσίες αυτές εξακολουθούν να έχουν την αρμοδιότητα αυτή για ποσό μέχρι 29.000 ευρώ είτε ύστερα από αυτεπάγγελτο έλεγχο είτε ύστερα από εισήγηση των ελεγκτικών οργάνων. Για την επιβολή διοικητικού προστίμου πάνω από 29.000 ευρώ και μέχρι 290.000 ευρώ, οι παραπάνω διανομαρχιακές ή περιφερειακές υπηρεσίες παραπέμπουν την υπόθεση στον ιεραρχικά προϊστάμενο τους υπουργό, ο οποίος από κοινού με τον υπουργό ΠΕΧΩΔΕ και τον τυχόν άλλο συναρμόδιο υπουργό, επιβάλλει το παραπάνω πρόστιμο.

Τέλος, προκειμένου για εγκαταστάσεις κατά την έννοια του άρθρου 1 περ. στ' του ν. 743/1977 – όπως κωδικοποιήθηκε με το Π.Δ 55/1998 – που ρυπαίνουν τη θάλασσα, η επιβολή προστίμου που υπερβαίνει τα ανώτατα όρια του άρθρου 13 παρ.1 κατηγορία β' περίπτωση ι του ίδιου παραπάνω νόμου και μέχρι 120.000 ευρώ γίνεται από τον οικείο νομάρχη. Σε περίπτωση, όμως, εξαιρετικά σοβαρής ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος και, ιδίως, σε περίπτωση που από το είδος ή την ποσότητα των ρύπων ή από την έκταση και τη σημασία της υποβάθμισης του περιβάλλοντος υπάρχει κίνδυνος θανάτου ή βαριάς σωματικής βλάβης ή ευρείας οικολογικής διατάραξης ή καταστροφής, ο νομάρχης παραπέμπει την υπόθεση στον Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ, ο οποίος από κοινού με τον Υπουργό Εμπορικής Ναυτιλίας επιβάλλει πρόστιμο μέχρι 733.000 ευρώ.

Κατά των αποφάσεων με τις οποίες επιβάλλονται τα παραπάνω πρόστιμα επιτρέπεται προσφυγή στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια μέσα

σε 45 ημέρες από την ημέρα κοινοποίησης αυτών στον παραβάτη, και οι σχετικές διαφορές διέπονται από τον Κώδικα Φορολογικής Δικονομίας.

Τα πιο πάνω πρόστιμα εισπράττονται σύμφωνα με τον Κώδικα Είσπραξης Δημόσιων Εσόδων και αποδίδονται στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης της περιοχής, όπου έχει διαπιστωθεί η παράβαση (άρθρο 30 παρ. 3).

Συμπερασματικά, όσον αφορά τη διάταξη του άρθρου 30 παρ.1 του ν. 1650/86, θα πρέπει να επισημανθεί ότι με αυτή καθιερύεται ως λόγος επιβολής προστίμου η πρόκληση ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος, η οποία θα πρέπει να συνδυάζεται, βέβαια, με ταυτόχρονη υπέρβαση των επιτρεπόμενων ορίων. **Με τη διάταξη, λοιπόν, αυτή ανάγεται το ίδιο το γεγονός της προσβολής του περιβάλλοντος σε αυτοτελή κυρωτικό λόγο, γεγονός που καταδεικνύει μια ρύθμιση με σαφή οικολογικό και όχι ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα.**

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΟΙΝΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

I. Το διεθνές θεσμικό πλαίσιο.

Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες η πρώτη γενιά νομοθετημάτων στόχευε στον έλεγχο της μόλυνσης συγκεκριμένων συστατικών του περιβάλλοντος, όπως ο αέρας και το νερό. Υπάρχουν παλαιότερες διατάξεις που μαρτυρούν ότι κύριο εργαλείο για τη διαφύλαξή τους από προσβολές είχε θεωρηθεί η ποινή. Η σύλληψη του περιβάλλοντος ως ενιαίου, πολύπλοκου και εκτεταμένου, αλλά πάντως συνεκτικού εννόμου αγαθού έγινε πολύ αργότερα. Ακολούθησε τις διαπιστώσεις ότι τα συστατικά αυτά στοιχεία του περιβάλλοντος δεν είναι απομονώσιμα, καθώς και ότι οι διακινδυνεύσεις ή οι βλάβες του απορρέουν από συμπεριφορές συλλογικές και διαρκείς. Χωρίς αμφιβολία, η εξέλιξη της ποινικής θεωρίας και η εμβάθυνση στην έννοια των συλλογικών εννόμων αγαθών συνέβαλε σημαντικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Υπάρχουν εξάλλου χώρες, όπως η Γερμανία και ήδη και η Γαλλία, που εντάσσουν τις προσβολές του περιβάλλοντος στον ποινικό τους κώδικα και άλλες, όπως η Ελλάδα, που προτιμούν να τις εντάξουν σε ειδικά ποινικά νομοθετήματα ή που στηρίζονται κυρίως σε διοικητικές κυρώσεις και μέτρα. Άλλη διαφοροποίηση εντοπίζεται στο γεγονός ότι ορισμένες χώρες αφιερώνουν συνταγματικές διατάξεις στην κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, ιδρύοντας σχετικό θεμελιώδες δικαίωμα⁴⁷⁸.

⁴⁷⁸ Βλ. Νίκου Παρασκευόπουλου, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, Νόμος & Φύση (Μάιος 1997)

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες οι μεγάλοι διεθνείς οργανισμοί έχουν προσεγγίσει το θέμα, συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός διεθνούς θεσμικού πλαισίου. Συμβάσεις και συστάσεις, κείμενα «σκληρά» ή «μαλακά» ως προς τη δεσμευτικότητά τους, συνθέτουν το πλαίσιο αυτό. Όπως είναι γνωστό, τα Ηνωμένα Έθνη αναγνώρισαν από το 1948 στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το δικαίωμα στην απόλαυση ενός υγιούς και χωρίς κινδύνους περιβάλλοντος (άρθρο 25). Το ίδιο δικαίωμα επιβεβαιώθηκε στη Συνδιάσκεψη για το Περιβάλλον που οργανώθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη το 1972. Πιο πρόσφατα, η απόφαση 1990/40 της Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών κάνει έκκληση στις κυβερνήσεις για την ενίσχυση ή τροποποίηση των εθνικών νομοθεσιών που στοχεύουν στην προστασία της φύσης και του περιβάλλοντος, κατοχυρώνοντας έτσι το δικαίωμα στη ζωή. Η απόφαση αυτή υιοθετήθηκε από το Όγδοο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη του εγκλήματος και τη μεταχείριση των εγκληματιών, στη συνέχεια δε υιοθετήθηκε η ίδια από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ως απόφαση 45/121/1990. Το Ένατο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη του εγκλήματος και τη μεταχείριση των εγκληματιών (Κάιρο 1995) υιοθέτησε επίσης μία εισήγηση για τις δυνατότητες και τα όρια της ποινικής δικαιοσύνης σε ό,τι αφορά την προστασία του περιβάλλοντος. Σήμερα, ο ρόλος του ποινικού δικαίου για τη διαφύλαξη του σεβασμού και της προστασίας του περιβάλλοντος αναγνωρίζεται ως μία από τις προτεραιότητες της Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ίδιου Οργανισμού⁴⁷⁹.

⁴⁷⁹ Για τα παραπάνω, βλ. Νίκου Παρασκευόπουλου, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, ο.π

Στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης η ανάλογη δραστηριότητα είχε τα ακόλουθα κύρια προϊόντα: Το Σεπτέμβριο του 1977 υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης η απόφαση (77) 28 για τη συμβολή του ποινικού δικαίου στην προστασία του περιβάλλοντος. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, η Σύσταση υπ' αριθ. 1(1990), που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών Δικαιοσύνης του Συμβουλίου της Ευρώπης, προσκαλεί τα κράτη-μέλη να προσδιορίσουν αν θεωρούν σκόπιμο να προχωρήσουν σε συγκεκριμένα μέτρα. Τέτοια είναι η δημιουργία ενός καταλόγου εγκλημάτων, η υιοθέτηση της αντίληψης σύμφωνα με την οποία ένα έγκλημα μπορεί να στηρίζεται στη διακινδύνευση, από κάποια πράξη, του περιβάλλοντος - είτε διαπιστώνεται εμπειρική βλάβη είτε όχι- και η διεθνής συνεργασία στο δικαστικό και στο αστυνομικό επίπεδο. Τελικά, το 1991 συστήθηκε επιτροπή ειδικών για την προπαρασκευή μίας Σύμβασης για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος. Κύριο αντικείμενο ενασχόλησης ήταν η αποζημίωση από βλάβες που προκαλούνται από επικίνδυνες για το περιβάλλον δραστηριότητες. Το Φεβρουάριο του 1993 μάλιστα η Επιτροπή Υπουργών κατάρτισε σχετική Σύμβαση που έχει υπογραφεί και από την Ελλάδα Επίσης, το Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την πρόληψη του εγκλήματος (Στοκχόλμη, Μάιος 1996) επιβεβαίωσε τη σπουδαιότητα της ποινικής πολιτικής κατά της μόλυνσης του περιβάλλοντος και την ένταξή της ανάμεσα στους βασικούς στόχους της σύγχρονης προληπτικής πολιτικής⁴⁸⁰.

Στη διεθνή σκηνή των θεωρητικών συζητήσεων που έλαβαν χώρα, χρειάζεται καταρχάς να μνημονευθεί το 12ο Συνέδριο της Διεθνούς Εταιρίας Ποινικού Δικαίου (Αμβούργο 1979) και το 15ο Συνέδριο της ίδιας Εταιρίας στο Ρίο της Βραζιλίας, το 1994. Το τελευταίο υιοθέτησε

⁴⁸⁰ Βλ, Νίκο Παρασκευόπουλο, ο.π

μία Σύσταση σχετικά με τις προσβολές του περιβάλλοντος και τα προβλήματα που τίθενται σχετικά με την εφαρμογή κανόνων του Γενικού Μέρους των Ποινικών Κωδίκων⁴⁸¹.

II. Το θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

1. Ιστορικό

Οι μεγάλες διαφορές στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών της Ε.Ε όσον αφορά τον ορισμό των περιβαλλοντικών εγκλημάτων και τα ανεπαρκή, σε πολλά κράτη μέλη, επίπεδα κυρώσεων κατέστησαν επιτακτική τη διασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου σε ολόκληρη την ΕΕ.

Προκειμένου, λοιπόν, να διασφαλιστεί ότι τα περιβαλλοντικά αδικήματα υπόκεινται σε ουσιαστικές κυρώσεις, καθώς και σε ποινικές κυρώσεις στις σοβαρές περιπτώσεις, το 2001 η Επιτροπή υπέβαλε πρόταση οδηγίας για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου, με βάση τις διατάξεις της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που αφορούν την πολιτική στον τομέα του περιβάλλοντος. Ωστόσο, το 2003, το Συμβούλιο, με πρωτοβουλία της Δανίας, εξέδωσε, αντί της οδηγίας, απόφαση-πλαίσιο, την 2003/80/JAI⁴⁸², νομοθέτημα που προβλέπεται από τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις. Η κυριότερη διαφορά μεταξύ της απόφασης-πλαισίου και της οδηγίας είναι ότι ενώ μια απόφαση-πλαίσιο εκδίδεται αποκλειστικά από το Συμβούλιο, η πρόταση οδηγίας εξετάζεται τόσο από το Συμβούλιο

⁴⁸¹ Βλ, Νίκο Παρασκευόπουλο, ο.π

⁴⁸² Ε.Ε L 29. 05.02.2003, σελ. 55

όσο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο πλαίσιο της κοινοτικής διαδικασίας συναπόφασης. Επιπλέον, όταν εκδίδεται μια οδηγία, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ελέγχουν κατά πόσο εφαρμόζεται από τα κράτη μέλη, γεγονός που δεν ισχύει για τις αποφάσεις-πλαίσιο.

Η Επιτροπή άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης-πλαισίου ενώπιον του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, υποστηρίζοντας ότι η εν λόγω απόφαση εκδόθηκε σε εσφαλμένη νομική βάση. Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (τμήμα μείζονος σύνθεσης) με την απόφασή του της 13ης Σεπτεμβρίου 2005 (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Υπόθεση C-176/03) ακύρωσε την απόφαση 2003/80/JAI με την αιτιολόγηση ότι η εν λόγω απόφαση παρέβαινε το άρθρο 47 της συνθήκης ΕΕ, δεδομένου ότι λόγω τόσο του στόχου όσο και του περιεχομένου τους τα άρθρα 1-7 της απόφασης πλαισίου αποσκοπούσαν πρωτίστως στην προστασία του περιβάλλοντος και θα ήταν ορθότερο να είχαν εγκριθεί βάσει του άρθρου 175 της συνθήκης ΕΚ. Το Δικαστήριο δικαίωσε έτσι την Επιτροπή εξηγώντας ότι η Επιτροπή μπορεί να λαμβάνει μέτρα σχετιζόμενα με το ποινικό δίκαιο των κρατών μελών όταν η επιβολή ποινικών κυρώσεων αποτελεί απαραίτητο μέτρο για την καταπολέμηση σοβαρών ζημιών του περιβάλλοντος⁴⁸³.

Για να λάβει υπόψη την απόφαση του Δικαστηρίου και τις τελευταίες εξελίξεις στον τομέα της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, η Επιτροπή αποφάσισε να αποσύρει την προηγούμενη πρόταση οδηγίας που είχε υποβάλει το 2001 και να υποβάλει νέα αντικαθιστώντας συγχρόνως την πρόταση οδηγίας του 2001 και την απόφαση-πλαίσιο που εξέδωσε το

⁴⁸³ Βλ. <http://europa.eu/scadplus/leg/el/lvb/l33120.htm>

Συμβούλιο το 2003 ενσωματώνοντας ωστόσο στη νέα πρόταση τα άρθρα 1 έως 7 της ακυρωθείσας απόφασης – πλαισίου.

2. Πρόταση οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 2007, για την προστασία του περιβάλλοντος από το ποινικό δίκαιο⁴⁸⁴.

2.1 Διωκόμενες συμπεριφορές και ευθύνη

Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση της ανωτέρω πρότασης, οι κυρώσεις που επί του παρόντος προβλέπονται στα κράτη μέλη δεν αρκούν πάντοτε για την αποτελεσματική εφαρμογή της κοινοτικής πολιτικής σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Δεν προβλέπονται ποινικές κυρώσεις σε όλα τα κράτη μέλη για όλα τα σοβαρά περιβαλλοντικά αδικήματα, μολονότι μόνο ανάλογες ποινές θα είχαν επαρκώς αποτρεπτικό αποτέλεσμα για πολλούς λόγους: Κατά πρώτον, η επιβολή ποινικών κυρώσεων είναι ενδεικτική κοινωνικής αποδοκιμασίας που διαφέρει ποιοτικά από τις διοικητικές κυρώσεις ή τους μηχανισμούς αποζημίωσης που προβλέπει το αστικό δίκαιο. Κατά δεύτερο, οι διοικητικές ή άλλες οικονομικές κυρώσεις μπορεί να μην είναι αποτρεπτικές όταν οι δράστες δεν είναι φερέγγυοι ή, αντιθέτως, είναι ιδιαίτερα ισχυροί από οικονομική σκοπιά. Σε ανάλογες περιπτώσεις ενδέχεται να είναι απαραίτητο να προβλεφθούν ποινές φυλάκισης. Επιπλέον, τα μέσα για ποινικές έρευνες και διώξεις (και για την αμοιβαία νομική αρωγή μεταξύ των κρατών μελών), είναι ισχυρότερα από τα

⁴⁸⁴Βλ. αναλυτ.

http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=el&type_doc=COMfinal&an_doc=2007&nu_doc=51

προβλεπόμενα από το αστικό και το διοικητικό δίκαιο και ως εκ τούτου μπορούν να βελτιώσουν τις εν λόγω διαδικασίες. Τέλος, παρέχεται επιπλέον εγγύηση αμεροληψίας, επειδή οι αρμόδιες για τις έρευνες αρχές που προβλέπεται να συμμετάσχουν στις ποινικού χαρακτήρα έρευνες, θα είναι άλλες από τις διοικητικές αρχές που έχουν χορηγήσει τις άδειες εκμετάλλευσης ή εξουσιοδοτήσει την ανάληψη ρυπογόνων δραστηριοτήτων. Εκτός του γεγονότος ότι τα είδη των προβλεπόμενων κυρώσεων διαφέρουν ανάλογα με το κράτος μέλος, παρατηρούνται επίσης σοβαρές διαφορές σε ό,τι αφορά το επίπεδο των επιβαλλόμενων κυρώσεων για παρεμφερή ή ταυτόσημα αδικήματα. Το περιβαλλοντικό έγκλημα συχνά έχει διασυνοριακό χαρακτήρα ή επιπτώσεις. Κατά συνέπεια, επί του παρόντος οι δράστες είναι σε θέση να εκμεταλλεύονται υπέρ αυτών τις υφιστάμενες διαφορές μεταξύ των νομοθεσιών των επιμέρους κρατών μελών. Ως εκ τούτου, το συγκεκριμένο πρόβλημα επιβάλλεται να αντιμετωπιστεί με την ανάληψη της δέουσας δράσης σε κοινοτικό επίπεδο.

Η πρόταση οδηγίας σκοπό έχει, λοιπόν, να υποχρεώσει τα κράτη μέλη να επιβάλλουν ποινικές κυρώσεις για ορισμένες συμπεριφορές που βλάπτουν σοβαρά το περιβάλλον. Αυτό το ελάχιστο επίπεδο εναρμόνισης θα επιτρέψει την καλύτερη εφαρμογή του δικαίου του περιβάλλοντος, σύμφωνα με το στόχο προστασίας του περιβάλλοντος που προβλέπεται στο άρθρο 174 της συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Η οδηγία καλύπτει σειρά σοβαρών περιβαλλοντικών εγκλημάτων, εκ των οποίων τα περισσότερα καλύπτονται επίσης από την ακυρωθείσα οδηγία-πλαίσιο που θεσπίστηκε ομόφωνα το 2003. Σύμφωνα με την οδηγία, τα κράτη μέλη πρέπει να ποινικοποιήσουν κάθε συμπεριφορά, εκ προθέσεως ή λόγω τουλάχιστον σοβαρής αμέλειας, η οποία παραβιάζει κοινοτική ή εθνική νομοθεσία στον τομέα της προστασίας του

περιβάλλοντος, καθώς και τη συμμετοχή, την απουσία εποπτείας ή την προτροπή σε τέτοιες πράξεις, μεταξύ των οποίων είναι (άρθρο 3 της πρότασης):

α) η απόρριψη, εκπομπή ή εισαγωγή ποσότητας υλικών ή ιοντίζουσας ακτινοβολίας στην ατμόσφαιρα, το έδαφος ή το νερό, που προκαλεί θάνατο ή σοβαρές σωματικές βλάβες προσώπων·

β) η παράνομη απόρριψη, εκπομπή ή εισαγωγή ποσότητας υλικών ή ιοντίζουσας ακτινοβολίας στον αέρα, το έδαφος ή το νερό, που προκαλεί ή ενδέχεται να προκαλέσει το θάνατο ή σοβαρές σωματικές βλάβες σε πρόσωπα ή ουσιαστικές βλάβες στην ποιότητα του αέρα, του εδάφους, του νερού, στα ζώα ή τα φυτά·

γ) η παράνομη επεξεργασία, συμπεριλαμβανόμενης της διάθεσης και της αποθήκευσης, της μεταφοράς, της εξαγωγής ή της εισαγωγής αποβλήτων, μεταξύ άλλων και επικίνδυνων αποβλήτων, που προκαλούν ή ενδέχεται να προκαλέσουν το θάνατο ή σοβαρές σωματικές βλάβες σε πρόσωπα ή ουσιαστικές βλάβες στην ποιότητα του αέρα, του εδάφους, του νερού, στα ζώα ή τα φυτά·

δ) η παράνομη λειτουργία μονάδας η οποία εκτελεί επικίνδυνες δραστηριότητες ή στην οποία αποθηκεύονται ή χρησιμοποιούνται επικίνδυνες ουσίες ή παρασκευάσματα και η οποία, προκαλεί ή ενδέχεται να προκαλέσει, εκτός της μονάδας, το θάνατο ή σοβαρές σωματικές βλάβες σε πρόσωπα ή ουσιαστικές βλάβες στην ποιότητα του αέρα, του εδάφους, του νερού, στα ζώα ή τα φυτά·

ε) η παράνομη μεταφορά αποβλήτων όπως ορίζεται στο άρθρο 2 παράγραφος 35 του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1013/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για κερδοσκοπικούς σκοπούς και σε μη αμελητέα ποσότητα, ανεξάρτητα του εάν η μεταφορά εκτελείται σε ένα στάδιο ή σε πολλαπλές αλλά προφανώς αλληλένδετες επιχειρήσεις·

στ) η παράνομη παραγωγή, επεξεργασία, αποθήκευση, χρήση, μεταφορά, εξαγωγή ή εισαγωγή πυρηνικών υλικών ή άλλων επικινδύνων ραδιενεργών ουσιών που προκαλούν ή ενδέχεται να προκαλέσουν θάνατο ή σοβαρή σωματική βλάβη σε πρόσωπα ή ουσιαστική βλάβη στην ποιότητα του αέρα, του εδάφους, του νερού, στα ζώα ή τα φυτά·

ζ) η παράνομη κατοχή, σύλληψη, βλάβη, θανάτωση ή εμπορία προστατευόμενων ειδών της άγριας χλωρίδας και πανίδας ή μερών ή παραγώγων αυτών·

η) η παράνομη και ουσιαστική υποβάθμιση προστατευόμενων οικολογικών ενδιαιτημάτων·

θ) η παράνομη εμπορία ή χρήση ουσιών που καταστρέφουν τη στιβάδα του όζοντος·

Σύμφωνα, εξάλλου, με το άρθρο 4 της πρότασης, κάθε κράτος μέλος υποχρεούται να εξασφαλίσει ότι η συμμετοχή ή η ηθική αυτουργία στις πράξεις του άρθρου 3 θεωρούνται ποινικά αδικήματα.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, η πρόκληση ή το ενδεχόμενο πρόκλησης σοβαρών σωματικών βλαβών σε πρόσωπα ή ζημιών στο περιβάλλον αποτελεί προϋπόθεση για τον χαρακτηρισμό των αδικημάτων. Για παράδειγμα, η παράνομη εκφόρτωση επικίνδυνων ουσιών στα επιφανειακά ύδατα θα καλύπτεται από την οδηγία, αν προκαλεί, ή υπάρχει κίνδυνος να προκαλέσει, το θάνατο ή σοβαρές σωματικές βλάβες σε πρόσωπα ή σοβαρή ζημία στο περιβάλλον. Η παράνομη μεταφορά αποβλήτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση θα καλύπτεται από την οδηγία μόνο αν αφορά σημαντικές ποσότητες αποβλήτων και υπάρχει σαφής πρόθεση κερδοσκοπίας. Το ίδιο ισχύει και για τις παράνομες εξαγωγές προς τις αναπτυσσόμενες χώρες ουσιών που καταστρέφουν τη στιβάδα του όζοντος.

Ειδικότερα, όσον αφορά την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, το άρθρο 6 της πρότασης προβλέπει ότι κάθε κράτος μέλος πρέπει να

λάβει τα αναγκαία μέτρα ώστε ένα νομικό πρόσωπο να θεωρείται υπεύθυνο για τις ανωτέρω εγκληματικές πράξεις τις οποίες τελεί για λογαριασμό του, είτε ατομικώς είτε ως μέλος οργάνου του, ένα φυσικό πρόσωπο το οποίο κατέχει ιθύνουσα θέση εντός του νομικού προσώπου, με βάση:

- α) εξουσία αντιπροσώπευσης του νομικού προσώπου, ή
 - β) εξουσία λήψης αποφάσεων εξ ονόματος του νομικού προσώπου, ή
 - γ) εξουσία ελέγχου εντός του νομικού προσώπου,
- καθώς και για συνέργεια ή ηθική αυτουργία στις πράξεις αυτές.

Εκτός των ανωτέρω περιπτώσεων, κάθε κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε ένα νομικό πρόσωπο να μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο όταν, λόγω πλημμελούς ελέγχου ή πλημμελούς επιτήρησης εκ μέρους ενός προσώπου το οποίο κατέχει ιθύνουσα θέση εντός του νομικού προσώπου, κατέστη δυνατόν να τελεστεί κάποια από τις ανωτέρω εγκληματικές πράξεις για λογαριασμό του νομικού προσώπου από πρόσωπο το οποίο τελεί υπό την εξουσία αυτού.

Τέλος, η ανωτέρω περιγραφείσα ευθύνη του νομικού προσώπου δεν αποκλείει την ποινική δίωξη φυσικών προσώπων που είναι αυτουργοί, ηθικοί αυτουργοί ή συνεργοί στις ανωτέρω εγκληματικές πράξεις.

2.2 Κυρώσεις

Σύμφωνα με την πρόταση οδηγίας, οι ποινικές κυρώσεις θα πρέπει να είναι αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές και θα επιβάλλονται τόσο σε φυσικά όσο και νομικά πρόσωπα.

Όσον αφορά τα φυσικά πρόσωπα το άρθρο 5 της πρότασης προβλέπει τα εξής:

« 1. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε η διάπραξη των αδικημάτων που αναφέρονται στα άρθρα 3 και 4 να τιμωρούνται με αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές ποινικές κυρώσεις.

2. Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι η διάπραξη των αδικημάτων που αναφέρονται στο άρθρο 3 στοιχεία β) έως η) τιμωρείται με ποινές φυλάκισης διάρκειας κατά μέγιστον τουλάχιστον ενός έως τριών ετών, εφόσον τα αντίστοιχα αδικήματα διαπράττονται λόγω βαρείας αμελείας και προκαλούν ουσιαστικές βλάβες στον αέρα, το έδαφος, το νερό τα ζώα ή τα φυτά.

3. Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι η διάπραξη των κάτωθι αδικημάτων τιμωρείται με ποινές φυλάκισης κατά μέγιστον τουλάχιστον μεταξύ δύο και πέντε ετών:

α) του αδικήματος που αναφέρεται στο άρθρο 3 στοιχείο α), εφόσον διαπράττεται συνεπεία βαρείας αμέλειας,

β) των αδικημάτων που αναφέρονται στο άρθρο 3 στοιχεία β) έως στ), εφόσον διαπράττονται λόγω βαρείας αμέλειας και προκαλούν το θάνατο ή τη σοβαρή σωματική βλάβη προσώπου,

γ) των αδικημάτων που αναφέρονται στο άρθρο 3 στοιχεία β) έως η), εφόσον διαπράττονται εκ προθέσεως και προκαλούν σοβαρές βλάβες στον αέρα, το έδαφος, το νερό, τα ζώα ή τα φυτά,

δ) των αδικημάτων που αναφέρονται στο άρθρο 3, εφόσον διαπράττονται στο πλαίσιο εγκληματικής οργάνωσης

4. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε η διάπραξη των κάτωθι αδικημάτων να τιμωρείται κατά μέγιστον τουλάχιστον με ποινή φυλάκισης μεταξύ πέντε και δέκα ετών:

α) του αδικήματος που αναφέρεται στο άρθρο 3 στοιχείο α), εφόσον διαπράττεται εκ προθέσεως,

β) των αδικημάτων που αναφέρονται στο άρθρο 3 στοιχεία β) έως στ), εφόσον διαπράττονται εκ προθέσεως και προκαλούν το θάνατο ή τη σοβαρή σωματική βλάβη προσώπου.

5. Οι ποινικές κυρώσεις που προβλέπονται στο παρόν άρθρο μπορεί να συνοδεύονται από άλλες κυρώσεις ή μέτρα και ιδίως:

α) την απαγόρευση συμμετοχής φυσικού προσώπου σε δραστηριότητες που επιτρέπονται μόνο κατόπιν επίσημης άδειας ή έγκρισης, ή την απαγόρευση ίδρυσης, διαχείρισης ή διοίκησης εταιρείας ή ιδρύματος, εφόσον από τα στοιχεία που οδήγησαν στην καταδίκη του προκύπτει υψηλός κίνδυνος για εκ νέου ανάληψη ανάλογων εγκληματικών δραστηριοτήτων·

β) τη δημοσίευση των δικαστικών αποφάσεων που σχετίζονται με την καταδίκη ή την επιβολή κυρώσεων ή με λήψη μέτρων·

γ) την υποχρέωση αποκατάστασης του περιβάλλοντος ».

Όσον αφορά της κυρώσεις κατά των νομικών προσώπων, το άρθρο 7 της πρότασης προβλέπει τα εξής:

« 1. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε νομικό πρόσωπο το οποίο θεωρήθηκε υπεύθυνο για αδίκημα βάσει του άρθρου 6 να τιμωρείται με αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές κυρώσεις, που να περιλαμβάνουν ποινικά ή μη ποινικά πρόστιμα.

2. Τα πρόστιμα που προβλέπονται στην παράγραφο 1 έχουν ως εξής:

α) κατά μέγιστον τουλάχιστον μεταξύ 300.000 και 500.000 ευρώ σε περιπτώσεις που αδίκημα αναφερόμενο στο άρθρο 3 στοιχεία β) έως η), διαπράχθηκε λόγω βαρείας αμέλειας και είχε ως αποτέλεσμα ουσιαστικές βλάβες στον αέρα, το νερό ή το έδαφος ή σε ζώα ή φυτά.

β) κατά μέγιστον τουλάχιστον μεταξύ 500.000 και 750.000 ευρώ σε περιπτώσεις που:

ι) το αδίκημα που αναφέρεται στο άρθρο 3 στοιχείο α) διαπράχθηκε συνεπεία βαρείας αμέλειας, ή

ii) αδίκημα που αναφέρεται στο άρθρο 3 στοιχείο β) έως η):

- διαπράχθηκε λόγω βαρειάς αμέλειας και είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο ή σοβαρές σωματικές βλάβες προσώπου ή

- διαπράχθηκε εκ προθέσεως και είχε ως αποτέλεσμα ουσιαστικές βλάβες στον αέρα, το νερό ή το έδαφος ή σε ζώα ή φυτά ή

iii) αδίκημα που αναφέρεται στο άρθρο 3 διαπράχθηκε εκ προθέσεως στο πλαίσιο εγκληματικής οργάνωσης ... ,

γ) κατά μέγιστον τουλάχιστον μεταξύ 750.000 και 1.500.000 ευρώ σε περιπτώσεις που:

(i) το αδίκημα που αναφέρεται στο άρθρο 3 στοιχείο α) διαπράχθηκε εκ προθέσεως, ή

(ii) αδίκημα που αναφέρεται στο άρθρο 3 στοιχείο β) έως στ) διαπράχθηκε εκ προθέσεως και προκάλεσε τον θάνατο ή σοβαρές σωματικές βλάβες προσώπου».

Σύμφωνα, εξάλλου με το ανωτέρω άρθρο, τα κράτη μέλη δύνανται να εφαρμόσουν σύστημα, βάσει του οποίου τα επιβαλλόμενα πρόστιμα είναι ανάλογα προς τον κύκλο εργασιών του νομικού προσώπου, τα οικονομικά οφέλη που αποκόμισε ή προτίθετο να αποκομίσει διαπράττοντας το συγκεκριμένο αδίκημα, ή οιαδήποτε άλλη ενδεικτική παράμετρο της οικονομικής κατάστασης του νομικού προσώπου, υπό την προϋπόθεση ότι το σύστημα αυτό προβλέπει την επιβολή μέγιστων προστίμων τα οποία είναι τουλάχιστον ίσα προς τα ελάχιστα των προαναφερόμενων μέγιστων προστίμων.

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 7 της πρότασης, οι προβλεπόμενες από αυτό κυρώσεις μπορούν να συνοδεύονται από άλλες κυρώσεις ή μέτρα και ιδίως:

α) την υποχρέωση αποκατάστασης του περιβάλλοντος,

β) τον αποκλεισμό από κάθε δικαίωμα σε δημόσια πλεονεκτήματα ή ενισχύσεις,

- γ) την προσωρινή ή οριστική απαγόρευση άσκησης βιομηχανικής ή εμπορικής δραστηριότητας,
- δ) τη θέση υπό δικαστική εποπτεία,
- ε) το δικαστικό μέτρο διάλυσης,
- στ) την υποχρέωση λήψης ειδικών μέτρων για την εξάλειψη των συνεπειών των πράξεων που θεμελίωσαν την ποινική ευθύνη,
- ζ) τη δημοσίευση της δικαστικής απόφασης σχετικά με την καταδίκη, τυχόν κυρώσεων ή ληφθέντων μέτρων.

2.3 Παρατηρήσεις

Η πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής θεσπίζει ένα ελάχιστο κοινοτικό πρότυπο για τον ορισμό των σοβαρών ποινικών αδικημάτων που διαπράττονται εις βάρος του περιβάλλοντος, παρόμοιο πεδίο ευθύνης για τα νομικά πρόσωπα, καθώς και επίπεδα ποινών για τα ιδιαζόντως σοβαρά περιβαλλοντικά εγκλήματα. Με τον τρόπο αυτό, οι σοβαρές περιπτώσεις του περιβαλλοντικού εγκλήματος θα αντιμετωπίζονται με παρόμοιο τρόπο σε όλα τα κράτη μέλη και οι δράστες δεν θα μπορούν να επωφελούνται από τις διαφορές που υφίστανται μεταξύ των εθνικών νομοθεσιών. Η πρόταση θα διευκολύνει επίσης τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών στις διασυνοριακές περιπτώσεις.

Όσον αφορά, τώρα, τα επίπεδα κυρώσεων, με βάση την αρχή της αναλογικότητας, η οδηγία προβλέπει την προσέγγιση των κυρώσεων μόνο σε ιδιαζόντως σοβαρές περιπτώσεις. Οι επιβαρυντικές περιστάσεις για τις οποίες προβλέπεται προσέγγιση των κυρώσεων είναι, όπως είδαμε, οι ιδιαίτερα σοβαρές επιπτώσεις ενός αδικήματος, όπως ο θάνατος ή οι σοβαρές σωματικές βλάβες προσώπων ή οι ουσιώδεις ζημίες του περιβάλλοντος, ή ακόμη η διάπραξη του αδικήματος στο

πλαίσιο εγκληματικής οργάνωσης. Οι προαναφερόμενες περιστάσεις θεωρούνται εν γένει ιδιαίτερα σοβαρές στο ποινικό δίκαιο των κρατών μελών και καλύπτονται ήδη από άλλα νομοθετήματα της ΕΕ.

Όσον αφορά την ποινή της φυλάκισης, η προτεινόμενη προσέγγιση σε μια κλίμακα τριών βαθμίδων ανταποκρίνεται στα συμπεράσματα του Συμβουλίου Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων της 25ης και 26ης Απριλίου 2002. Οι βαθμίδες της κλίμακας εξαρτώνται από την υποκειμενική υπόσταση του αδικήματος (βαρεία αμέλεια ή πρόθεση) και τις αντίστοιχες επιβαρυντικές περιστάσεις. Για τα πολύ σοβαρά αδικήματα προβλέπει τουλάχιστον πέντε έως δέκα έτη φυλάκιση.

Το σύστημα των χρηματικών ποινών που επιβάλλονται στα νομικά πρόσωπα ακολουθεί επίσης μια προσέγγιση τριών βαθμίδων που αντιστοιχεί στα συμπεράσματα του Συμβουλίου Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων σε ό,τι αφορά τις ποινές φυλάκισης. Η ψαλίδα μεταξύ των χρηματικών ποινών που προβλέπονται για τα νομικά πρόσωπα είναι παρόμοια με εκείνη που θέσπισε το Συμβούλιο στην απόφαση-πλαίσιο 2005/667/ΔΕΥ για την καταστολή της ρύπανσης από πλοία (από ελάχιστο ποσό 300. 000 έως 500. 000 ευρώ τουλάχιστον, από 500. 000 έως 750. 000 ευρώ και από 750. 000 έως 1. 500. 000 ευρώ).

Η πρόταση διατυπώνεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να παρέχει στα κράτη μέλη τη μεγαλύτερη δυνατή ευελιξία για την προσαρμογή των απαιτήσεων της οδηγίας στα δικά τους ποινικά συστήματα. Η πρόταση λαμβάνει υπόψη τις διάφορες νομικές παραδόσεις και νομικά συστήματα των κρατών μελών. Για παράδειγμα, η οδηγία αναγνωρίζει ότι δεν προβλέπουν όλα τα νομικά συστήματα των κρατών μελών ποινική ευθύνη για τα νομικά πρόσωπα. Επομένως, επιτρέπει στα κράτη μέλη να επιλέξουν άλλες μορφές ευθύνης για τα νομικά πρόσωπα. Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 176 της Συνθήκης ΕΚ, τα κράτη μέλη είναι

ελεύθερα να διατηρούν και να θεσπίζουν μέτρα αυστηρότερα από εκείνα που προβλέπονται στην οδηγία. Για παράδειγμα, έχουν το δικαίωμα να θεσπίσουν νέα αδικήματα, να διευρύνουν το πεδίο της ποινικής ενοχής, ούτως ώστε να καλύπτονται και οι περιπτώσεις απλής αμέλειας ή/και να προβλέπουν περαιτέρω ποινές ή αυστηρότερα επίπεδα ποινών.

III. Η εθνική νομοθετική πολιτική στο πεδίο της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος.

Στην ελληνική έννομη τάξη, οι ποινικές κυρώσεις, ως έσχατο καταφύγιο της έννομης τάξης, επιβάλλονται κυρίως στις περιπτώσεις αποτυχίας των προληπτικών διοικητικών μέτρων⁴⁸⁵. Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος έρχεται ουσιαστικά να επιτελέσει διπλή λειτουργία, αφού αποσκοπεί στην προστασία του, αφενός ως έννομου βιοτικού αγαθού και αφετέρου ως ατομικού και κοινωνικού δικαιώματος⁴⁸⁶.

Στην Ελλάδα, όπως συμβαίνει και στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, τα ειδικότερα έννομα αγαθά, που συλλαμβάνονται στην εποχή μας ως συστατικά στοιχεία του περιβάλλοντος, ήταν ήδη αντικείμενα προστασίας με βάση ποινικές διατάξεις. Ο ελληνικός Ποινικός Κώδικας περιλαμβάνει άρθρα που τιμωρούν έτσι τις πράξεις που προκαλούν βλάβες ή κινδύνους στα δάση και στα νερά. Ποινικές διατάξεις προστασίας του περιβάλλοντος συναντώνται επίσης διάσπαρτες σε μεγάλο αριθμό, σχετικών με την προστασία του περιβάλλοντος νόμων ή

⁴⁸⁵ Βλ. Κ. Βουγιούκα, Η ποινική προστασία του φυσικού περιβάλλοντος εις την Ελλάδα, Αρμεν. 1979, σελ. 989, Αλεξιάδη, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα αντεγκληματικής πολιτικής, 1981, σελ. 25, Βασιλείου, Το δίκαιο του φυσικού περιβάλλοντος, ΕΔΔ 1985, σελ. 50

⁴⁸⁶ Βλ. Αλεξιάδη, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, ο.π σελ. 34

κανονιστικών αποφάσεων, μαζί με τις αντίστοιχες, διοικητικού χαρακτήρα, διατάξεις. Εδώ πρέπει να μνημονευθούν οι ειδικοί ποινικοί νόμοι, όπως ο ν. 988/1979 για την προστασία των δασών και ο ν. 743/1977 για την προστασία της θάλασσας.

Το έτος 1986 είναι οριακό για την ανάπτυξη της ελληνικής ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος. Κατά το έτος αυτό ψηφίστηκε ο ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος, ο οποίος για πρώτη φορά θεσπίζει εγκλήματα προσβολής του περιβάλλοντος γενικά, ως ενιαίου εννόμου αγαθού. Νομοθετικοί ορισμοί εννοιών και συμπεριφορών προσβολής που καθορίζονται στο ν. 1650/1986 θα μπορούσαν να γίνουν αρκετά χρήσιμοι για τη διαμόρφωση μίας αποτελεσματικότερης πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος. Ωστόσο, πολλές από τις διατάξεις αυτές είναι «νόμοι χωλοί». Δεν προσδιορίζουν δηλαδή όλα τα στοιχεία των εγκλημάτων, αλλά αφήνουν το βάρος αυτού του προσδιορισμού σε διοικητικές αρχές. Η χαλαρότητα αυτή του νομοθετικού πλαισίου οδηγεί, όπως είναι φυσικό, σε μία μόνιμη υποτονικότητα της σχετικής ποινικής πολιτικής. Πρόκειται βέβαια για ένα θεσμικό παράδοξο, τη στιγμή που το ελληνικό Σύνταγμα αλλά και διεθνή κείμενα που έχουν υιοθετηθεί εγγυώνται ως θεμελιώδες το δικαίωμα σε ένα περιβάλλον υγιές και οικολογικά ισορροπημένο.

Η γενικότερη, λοιπόν, ποινική πολιτική στον τομέα του περιβάλλοντος ως κύριο χαρακτηριστικό εμφανίζει, την έλλειψη νομοτεχνικής πληρότητας που καθιστά δυσχερή την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητά της⁴⁸⁷.

Επίσης η επικινδυνότητα ορισμένων οικονομικών δραστηριοτήτων για το περιβάλλον, οδηγεί κατ' ανάγκη τον νομοθέτη στην τυποποίηση εγκλημάτων που ξεφεύγουν από τη συνηθισμένη νομοτυπική μορφή των

⁴⁸⁷ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 17

εγκλημάτων του κοινού ποινικού δικαίου⁴⁸⁸. Το γεγονός αυτό δημιουργεί σημαντικές δυσκολίες στη συστηματική κατάταξη⁴⁸⁹ των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος αλλά και δυσχερή ερμηνευτικά προβλήματα, που ανάγονται στη δογματική του ποινικού δικαίου.

1. Διατάξεις του Π.Κ. που προστατεύουν το περιβάλλον.

Στα Κεφάλαια Ι Γ' «Κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα» (άρθρα 264-289) και ΚΣΤ' «Πταίσματα» (άρθρα 411-457) του ποινικού κώδικα περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, και διατάξεις που έμμεσα αποσκοπούν στην προστασία του έννομου αγαθού του περιβάλλοντος. Ειδικότερα ως εγκλήματα που μπορεί να έχουν σχέση με την άσκηση αντιπεριβαλλοντικής δραστηριότητας είναι τα εξής:

α) Στα άρθρα 265 και 266 ΠΚ (εμπρησμός σε δάση από δόλο ή από αμέλεια αντίστοιχα) περιέχονται οι βασικότερες διατάξεις του ποινικού κώδικα για την προστασία του περιβάλλοντος. Ο νομοθέτης μάλιστα, ενόψει της έκτασης που έχει πάρει τα τελευταία χρόνια το φαινόμενο των πυρκαγιών σε δάση και του αφανισμού τεράστιων δασικών εκτάσεων, επιδιώκει με αλληπάλληλες τροποποιήσεις των παραπάνω άρθρων, προσανατολισμένες σταθερά στην πρακτική της βαθμιαίας αύξησης των προβλεπόμενων σε αυτά ποινών, να αντιμετωπίσει την επαπειλούμενη καταστροφή του δασικού πλούτου της χώρας⁴⁹⁰.

Έτσι, αρχικά με το ν.663/77 (άρθρο 17) η ποινή φυλάκισης στο βασικό έγκλημα του εκ προθέσεως εμπρησμού σε δάση του άρθρου 265 ΠΚ αυξήθηκε από ένα τουλάχιστον έτος που ήταν με το προηγούμενο

⁴⁸⁸ Βλ. Βουγιούκα, Το ποινικόν δίκαιον των ειδικών ποινικών νόμων, τεύχος Α', 2^η έκδ. , 1986, σελ. 42, Βασιλείου, Τα δίκαιο του φυσικού περιβάλλοντος, ο.π , σελ. 50

⁴⁸⁹ Βλ. Βασιλείου, ο.π σελ. 50

⁴⁹⁰ Βλ. Παпанεοφύτου, Ποινικό Δίκαιο, Κράτος και Τεχνολογικοί Κίνδυνοι, ο.π σελ. 273 επ.

νομοθετικό καθεστώς σε δύο τουλάχιστον έτη και χρηματική ποινή τουλάχιστον τριάντα χιλιάδων δραχμών. Παράλληλα επεκτάθηκε η εφαρμογή των σχετικών διατάξεων σε πυρκαγιές που εκδηλώνονται όχι μόνο σε δάση αλλά και σε μερικώς δασοσκεπείς εκτάσεις κατά την έννοια του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 του Δασικού Κώδικα. Επιπλέον προστέθηκαν στο άρθρο 265 παρ.1 εδ. τελ. και 2 οι επιβαρυντικές περιπτώσεις τιμώρησης σε βαθμό κακουργήματος α) αν η πράξη του εμπρησμού είχε ως επακόλουθο την εξάπλωση της φωτιάς σε μεγάλη έκταση (κάθειρξη) και β) αν η πράξη τελέστηκε από ιδιοτέλεια ή κακοβουλία ή η έκταση που κάηκε είναι ιδιαίτερα μεγάλη (κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών). Περαιτέρω προβλέφθηκε ρητά η απαγόρευση μετατροπής ή αναστολής της ποινής και η μη χορήγηση ανασταλτικού αποτελέσματος στην έφεση ενώ διατηρήθηκε η ρήτρα επικουρικότητας σε σχέση με τις περιπτώσεις βαρύτερης τιμωρίας που προβλέπονται στο άρθρο 264 Π.Κ (εμπρησμός).

Αλλά και οι διατάξεις του άρθρου 266 Π.Κ, στις οποίες υπάγεται ο εμπρησμός δάσους από αμέλεια, τροποποιήθηκαν με το άρθρο 18 του ν. 663/77. Στην αρχική τους μορφή πρόβλεπαν ποινή φυλάκισης τόσο για τον κοινό εμπρησμό όσο και για τον εμπρησμό δάσους που τελούνται από αμέλεια. Μετά την τροποποίηση η ποινή και για τα δύο εγκλήματα αυξήθηκε σε φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους και χρηματική ποινή τουλάχιστον δέκα χιλιάδων δραχμών ενώ προστέθηκε ρήτρα επικουρικότητας για περιπτώσεις που οι πράξεις τιμωρούνται βαρύτερα από άλλες διατάξεις καθώς και η απαγόρευση μετατροπής ή αναστολής της καταγνωσθείσας ποινής. Με το άρθρο 1 του ν. 1272/82 τροποποιείται η δομή του άρθρου 266 Π.Κ που διαχωρίζεται πλέον σε δύο παραγράφους με τις οποίες γίνεται για πρώτη φορά διάκριση μεταξύ εμπρησμού από αμέλεια (άρθρο 266 παρ. 1) και εμπρησμού δάσους από αμέλεια (άρθρο 266 παρ. 2) και παύουν να εφαρμόζονται οι κοινές ποινές

που ίσχυαν με το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς. Έτσι, η ποινή για τον πρώτο επανήλθε στα αρχικά της πλαίσια (φυλάκιση). Για το δεύτερο οι ποινές και η ρήτρα επικουρικότητας παρέμειναν όπως διαμορφώθηκαν με το ν. 663/77 ενώ διατηρήθηκε επίσης και η απαγόρευση μετατροπής της ποινής. Η διάκριση αυτή διατηρείται μέχρι σήμερα.

Μετά τη νέα, σημαντικότερη από απόψεως ποινικών κυρώσεων, τροποποίηση του άρθρου 265 παρ. 1 Π.Κ με το ν. 1892/90 (άρθρο 116 παρ. 1) το βασικό έγκλημα του εμπρησμού σε δάση με πρόθεση αναβαθμίστηκε σε κακούργημα (κάθειρξη μέχρι δέκα έτη) ενώ αυξήθηκε ανάλογα και η χρηματική ποινή (ένα έως δέκα εκατομμύρια δραχμές). Παράλληλα η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος περιλαμβάνει πλέον την πρόκληση πυρκαγιάς σε δάσος ή δασική έκταση κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ.1 και 2 του ν. 998/79 ή σε έκταση που έχει κηρυχθεί δασωτέα ή αναδασωτέα κατά την έννοια της παρ. 5 του ίδιου άρθρου. Με το άρθρο 116 παρ. 2 του ν. 1892/90 τροποποιήθηκαν και οι ποινικές κυρώσεις του άρθρου 266 παρ. 2 Π.Κ και ανήλθαν σε φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και χρηματική ποινή από εκατό χιλιάδες έως ένα εκατομμύριο δραχμές.

Τέλος, με το άρθρο 29 παρ.3 του ν. 2081/92 οι προβλεπόμενες στα άρθρα 265 παρ.1 και 266 παρ. 2 Π.Κ χρηματικές ποινές αυξήθηκαν σε πέντε εκατομμύρια (15.000 ευρώ) μέχρι πενήντα εκατομμύρια δραχμές (147.000 ευρώ) και ένα εκατομμύριο (2.900 ευρώ) μέχρι δέκα εκατομμύρια δραχμές (29.000 ευρώ) αντίστοιχα. Συμπληρωματικά αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο για τον κοινό εμπρησμό από αμέλεια όσο και για τον εμπρησμό δάσους από αμέλεια προβλέπεται στο άρθρο 267 Π.Κ η εξάλειψη του αξιοποίνου αν ο δράστης με την ελεύθερη θέλησή του καταστείλει ο ίδιος την πυρκαγιά ή με τη γρήγορη αναγγελία του προς την αρχή δώσει αφορμή για την καταστολή της.

Το Κεφάλαιο ΙΓ' περιλαμβάνει επίσης δύο αυτοτελή εγκλήματα διακινδύνευσης: τη δηλητηρίαση πηγών και τροφίμων από πρόθεση (άρθρο 279) και τη δηλητηρίαση πηγών και τροφίμων από αμέλεια (άρθρο 280),

β) στο Κεφάλαιο ΚΣΤ' τυποποιούνται, μεταξύ άλλων, σε μορφή πταίσματος τα εγκλήματα: βα) διατάραξης ησυχίας (άρθρο 417), ββ) παράβασης διατάξεων περί οδών (άρθρο 420), βγ) παράβασης διατάξεων περί αιγιαλών (άρθρο 421), βδ) παράβασης διατάξεων περί καθαριότητας (άρθρο 427), βε) ρύπανσης (άρθρο 428), βστ) παράνομης παρασκευής και παροχής εκρηκτικών υλών (άρθρο 432), βζ) παράβασης διατάξεων προφυλακτικών από του πυρός (άρθρο 433), βη) παράβασης διατάξεων οικοδομικών (άρθρο 434).

Εξετάζοντας τη φύση των πιο πάνω εγκλημάτων παρατηρούμε τα εξής: Το άρθρο 265 Π.Κ. τιμωρεί τον εμπρησμό σε δάση. Εδώ θα πρέπει καταρχήν να ληφθεί υπόψη ότι ο εμπρησμός τιμωρείται γενικότερα με βάση την διάταξη του άρθρου 264 Π.Κ. Η τελευταία παρουσιάζει την νομοτυπική μορφή εγκλήματος δυνητικής διακινδυνεύσεως (στα εδάφια α' και β') και βλάβης (στο εδάφιο γ').

Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος του άρθρου 265 ΠΚ περιλαμβάνει⁴⁹¹: α) πυρκαγιά, δηλαδή όταν η φωτιά που εξερράγη, επεκτείνεται και τείνει να εξαπλωθεί χωρίς άλλη ανθρώπινη ενέργεια, με τέτοιο τρόπο ώστε να μην μπορεί να γίνει κατάσβεσή της, ιδίως λόγω της φύσης του εδάφους⁴⁹², β) πρόκλησή της από ενέργεια του δράστη, γ) η πυρκαγιά να έχει προκληθεί σε δάσος ή δασική έκταση (άρθρο 3 παρ. 1 και 2 ν. 998/79) ή έκταση που έχει κηρυχθεί δασωτέα ή αναδασωτέα (αρθ. 3 παρ.5 ν. 998/79). Από τα παραπάνω προκύπτει ότι σκοπός

⁴⁹¹ Καράκωστας, ο.π, σελ. 716

⁴⁹² ΑΠ 1193/2002

προστασίας του άρθρου 265 δεν είναι η ανθρώπινη ζωή ή περιουσία καθώς το στοιχείο της πρόκλησης κοινού κινδύνου δεν είναι στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος του άρθρου 265, αφού ακόμη και η δυνατότητα βλάβης τους προστατεύεται από την γενικότερη περί εμπρησμού διάταξη του άρθρου 264. Μπορούμε, λοιπόν, να δεχθούμε ότι διατάξεις του άρθρου 265 ΠΚ εφαρμόζονται επικουρικά έναντι της γενικής διάταξης του άρθρου 264 ΠΚ περί εμπρησμού και μόνο όταν έλαβε χώρα πυρκαγιά σε δάσος αλλά δεν προκλήθηκε κοινός κίνδυνος σε ξένα πράγματα ούτε κίνδυνος ανθρώπων, διότι στις τελευταίες περιπτώσεις η πράξη τιμωρείται βαρύτερα κατά το άρθρο 264 ΠΚ⁴⁹³.

Έτσι παρουσιάζεται να απολαμβάνει το δάσος ως στοιχείο του οικολογικού πλούτου και κατ' επέκταση του περιβάλλοντος αυτοτελούς προστασίας στο άρθρο 265. Η προστασία αυτή εμφανίζει την ίδια δομή όπως και το άρθρο 28 ν. 1650/86, όπως θα δούμε παρακάτω, τοποθετώντας δηλ. το οικολογικό στοιχείο στην επιφάνεια της προστατευτικής λειτουργίας του νόμου, πίσω από την οποία υποκρύπτεται βέβαια όπως πάντοτε ο άνθρωπος.

Όσον αφορά τον εμπρησμό από αμέλεια, μπορούμε να πούμε ότι η αμέλεια είναι στοιχείο τόσο της υποκειμενικής όσο και της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος. Απαιτείται τόσο εσφαλμένη πλημμελής συμπεριφορά όσο και έλλειψη της προσοχής ή σύνεσης που ο δράστης όφειλε και μπορούσε να επιδείξει⁴⁹⁴.

⁴⁹³ ΑΠ 13/1972, ΠΧ 22, σελ. 300

⁴⁹⁴ Βλ. αναλυτ. Ανδρουλάκη, Ποινικό Δίκαιο Ι. Γενικό μέρος, 2000, σελ. 293 επ.

2. Ποινική προστασία του περιβάλλοντος σε ειδικά νομοθετήματα.

2.1 Η νομοθεσία μέχρι την ψήφιση του Συντάγματος του 1975.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η μέριμνα για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος βρισκόταν στο περιθώριο των ενδιαφερόντων του κράτους. Το έως τότε υπάρχον δικαιικό καθεστώς, όπως προαναφέραμε, είχε το χαρακτήρα αποσπασματικών και ευκαιριακών ρυθμίσεων, χωρίς κεντρικό σχεδιασμό, κατευθυντήριες και στρατηγικούς στόχους. Παλαιά και νεότερα νομοθετήματα τροποποιούμενα διαρκώς, χωρίς αλληλοκάλυψη περιεχομένου και εμπλέκοντας τις αρμοδιότητες των διοικητικών οργάνων, δεν προκαλούσαν σύγχυση μόνο στους διοικούμενους ως προς το ισχύον σε κάθε περίπτωση κανονιστικό πλαίσιο αλλά και στις ίδιες τις εποπτεύουσες κρατικές αρχές και όχι σπάνια στους εφαρμοστές του δικαίου⁴⁹⁵. Όσον αφορά στην ποινικού χαρακτήρα προστασία της νομοθεσίας της περιόδου αυτής τα σημαντικότερα νομοθετήματα είναι τα εξής:

α. Νόμος ΔΚΣΤ/1912 «περί των όρων ιδρύσεως βιομηχανικών εργοστασίων».⁴⁹⁶

Ο νόμος αυτός αποτέλεσε την ιστορική αφετηρία πρόσδεσης ποινικών κανόνων σε διοικητικά νομοθετήματα περιβαλλοντικού περιεχομένου. Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 3 του παραπάνω νόμου τα βιομηχανικά εργοστάσια, βιοτεχνικά εργαστήρια, καταστήματα, αποθήκες και επαγγέλματα τα υπαγόμενα στις διατάξεις του νόμου αυτού, διαιρούνται σε τρεις κατηγορίες α) τα επικίνδυνα λόγω εκρήξεως,

⁴⁹⁵ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 237

⁴⁹⁶ Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 238, Δ. Σιδέρη, εισήγηση σε εκδήλωση της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος με θέμα: « Προβλήματα Προστασίας του Περιβάλλοντος», εκδ. Σάκκουλα, 1989

πυρκαγιάς ή άλλης αιτίας β) τα ανθυγιεινά λόγω αναθυμιάσεων, μολύνσεως ή άλλης αιτίας και γ) τα ενοχλητικά λόγω θορύβου, δυσοσμίας ή άλλης αιτίας. Περαιτέρω κατά το άρθρο 1 του ίδιου Νόμου, για την ίδρυση εργοστασίου ή καταστήματος ή για τη σύσταση αποθήκης ή για την εξάσκηση επαγγέλματος που ανήκει σε μία από τις παραπάνω κατηγορίες, απαιτείται άδεια του αρμόδιου Υπουργείου που εκδίδεται ύστερα από γνωμοδότηση ειδικού Τεχνικού Συμβούλου. Εξ άλλου κατά το άρθρο 3 του Νόμου αυτού, οι παραβάτες των διατάξεων του καθώς και των διαταγμάτων που εκδίδονται σε εκτέλεση του εν λόγω Νόμου τιμωρούνται με χρηματική ποινή 2.000 έως 1.000.000 δραχμών (ήδη ισχύει άρθρο 57 του Ποινικού Κώδικα) ή με φυλάκιση μέχρι δύο μηνών ή και με τις δύο τις ποινές αυτές. Όπως είναι αυτονόητο, οι ανωτέρω ποινές πρέπει να χαρακτηρισθούν ως ασήμαντες. Ωστόσο ορίζεται περαιτέρω στο πιο πάνω άρθρο, ότι το δικαστήριο μπορεί, είτε είναι καταδικαστική είτε είναι απαλλακτική για οποιοδήποτε λόγο η σχετική απόφαση, να απαγορεύσει τη λειτουργία του εργοστασίου μέχρις ότου ο ιδιοκτήτης συμμορφωθεί προς τα διατασσόμενα με τον παρόντα νόμο. Το τελευταίο δε αυτό πιστοποιείται υπό τις αρμόδιες αρχές και η απαγόρευση αίρεται κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 4. Όμως πρέπει να σημειωθεί ότι πολύ σπάνια η ανωτέρω απαγόρευση εφαρμόζεται από τα ποινικά δικαστήρια. Ωστόσο είναι αυτονόητο ότι η πρόσθετη αυτή κύρωση είναι απόλυτα επιβεβλημένη. Εξ άλλου πρέπει να τονισθεί ότι οι εν λόγω ποινικές κυρώσεις εξακολουθούν να ισχύουν και μετά τη θέσπιση διοικητικών κυρώσεων που έχουν προβλεφθεί από τον Α.Ν. 207/1967. Περαιτέρω είναι αναγκαίο να αναφερθεί ότι σε εκτέλεση του άρθρου 7 του Ν ΔΚΣΤ/1912 έχει εκδοθεί το Π.Δ. 1180/1981. Το εν λόγω Π.Δ από το ένα μέρος καθόρισε κυρίως την έννοια των εγκαταστάσεων εν γένει και προσδιόρισε αυτές συστηματικά και με λεπτομέρεια, ενώ από το άλλο μέρος όρισε τα επιτρεπόμενα όρια

εκπομπής από τις ανωτέρω εγκαταστάσεις των ουσιών καθώς και του θορύβου που ρυπαίνουν την ατμόσφαιρα και τους υδάτινους αποδέκτες.

β. Αναγκαστικός Νόμος 2344/1940 «Περί αιγιαλού και παραλίας».⁴⁹⁷

Κατά το άρθρο 24 παράγρ. 2 του Νόμου αυτού, αυτός που χωρίς άδεια ή υπερβαίνοντας αυτή ή και δυνάμει αδείας κατά παράβαση όρων ή των διατάξεων του εν λόγω Νόμου επιφέρει επί του αιγιαλού ή της παραλίας ή λοιπών χώρων οποιαδήποτε μεταβολή με κατασκευή ή τροποποίηση ή καταστροφή των έργων που υπάρχουν με τη λήψη χώματος ή άμμου ή με οποιοδήποτε άλλο τρόπο και αδιάφορα αν εξ αυτού επήλθε βλάβη ή ζημία στην παραλία, αιγιαλό ή στους λοιπούς χώρους, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών και με χρηματική ποινή 2.000 έως 1.000.000 δραχμών (ήδη ισχύει το άρθρο 57 του Π.Κ.)

γ. Ν.Δ 86/1969 «Περί Δασικού Κώδικα» όπως έχει τροποποιηθεί και συμπληρωθεί με το Ν.Δ. 946/1971 και Ν 177/1975.⁴⁹⁸

Με τα ανωτέρω νομοθετήματα θεσπίζονται διατάξεις προστατευτικές του δάσους και των δασικών γενικά εκτάσεων. Πραγματικά, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 268 και 281 του ανωτέρω Δασικού Κώδικα (όπως το δεύτερο από τα άρθρα αυτά αντικαταστάθηκε με το άρθρο 13 του Ν.Δ 996/1971), τιμωρούνται με ποινές φυλάκισης που αναφέρονται στις εν λόγω διατάξεις, η χωρίς άδεια της αρμόδιας δασικής αρχής βοσκή ζώων, κλαδονομή, υλοτομία και φθορά δάσους και δασικών γενικά εκτάσεων, η παράβαση των σχετικών δασικών αστυνομικών διατάξεων,

⁴⁹⁷ Βλ. Δ. Σιδέρη, ο.π

⁴⁹⁸ Βλ. Δ. Σιδέρη, ο.π

καθώς επίσης και όσοι επιχειρούν να καταπατήσουν δασικές εκτάσεις ή προβαίνουν σε εκχέρσωση δασικών εκτάσεων χωρίς άδεια της δασικής αρχής (Ήδη η παράνομη εκχέρσωση δασικών εκτάσεων τιμωρείται αυστηρότερα, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 71 του Ν 998/1979). Τέλος εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι στον Δασικό Κώδικα έχουν περιληφθεί και οι σχετικές διατάξεις που καθορίζουν τους όρους και τις προϋποθέσεις της θήρας και προσδιορίζουν τις ποινές φυλάκισης ή και τις χρηματικές ποινές με τις οποίες τιμωρούνται όσοι παραβαίνουν τις σχετικές διατάξεις.

δ. Ν.Δ. 420/1970 «Περί αλιευτικού Κώδικα».⁴⁹⁹

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 4 παράγρ. 1 του ανωτέρω Κώδικα απαγορεύεται η αλιεία με δυναμίτιδα, ή με άλλες εκρηκτικές ύλες όπως επίσης η αλιεία με οποιαδήποτε φυτική ή άλλη ουσία που μπορεί να ναρκώνει, παραλύει ή φονεύει τα υδρόβια ζώα (Φλόμος, γαλατσίδα κλπ.). Οι παραβάτες των διατάξεων της ανωτέρω παραγράφου τιμωρούνται με φυλάκιση πέντε μηνών μέχρι τριών ετών και χρηματική ποινή του άρθρου 57 του Π.Κ.

ε. Ν.Δ. 210/1973 «Περί Μεταλλευτικού Κώδικα»⁵⁰⁰

Κατά το άρθρο 166 του ανωτέρω Κώδικα, κάθε έρευνα ή εκμετάλλευση μεταλλευτικών ορυκτών χωρίς νόμιμη άδεια έρευνας ή παραχωρήσεως μεταλλείου κατά τις διατάξεις του εν λόγω Νόμου (άρθρ. 29, 59 και 158) τιμωρείται με φυλάκιση δύο μέχρι δώδεκα μηνών και χρηματική ποινή 2.000 έως 1.000.000 δραχμών (ήδη ισχύει το άρθρο 57

⁴⁹⁹ Βλ. Δ. Σιδέρη, ο.π

⁵⁰⁰ Βλ. Δ. Σιδέρη, ο.π

του Π.Κ.), τα δε παράνομα εξορυχθέντα μεταλλευτικά ορυκτά περιέρχονται αυτοδικαίως στην κυριότητα του Δημοσίου. Εξ άλλου εδώ θα πρέπει να αναφερθούν και οι ειδικότερες ποινικές κυρώσεις που προβλέπονται από το Ν. 1428/1984 «για την εκμετάλλευση λατομείων, αδρανών υλικών κλπ.». Συγκεκριμένα σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 16 του ανωτέρω Νόμου, όποιος εκμεταλλεύεται ή εξορύσσει ή αποκομίζει αδρανή υλικά χωρίς να έχει αποκτήσει σχετικό δικαίωμα τιμωρείται ποινικώς κατά τις διατάξεις του άρθρου 458 του Ποιν. Κώδικα, δηλαδή με φυλάκιση μέχρι έξι μηνών ή με χρηματική ποινή ή και με τις δύο τις ποινές αυτές.

Η ένταξη των παραπάνω νομοθετημάτων (υπό στοιχ. α-ε) στον τομέα του δικαίου του περιβάλλοντος δεν συνάδει με τα πραγματικά κίνητρα του νομοθέτη. Οι διοικητικές ρυθμίσεις των παραπάνω νόμων και οι κυρώσεις που τις συνόδευαν απέβλεπαν είτε στον περιορισμό των κινδύνων ζωής , υγείας και των δυσμενών επιδράσεων για τους περίοικους και τους εργαζόμενους από τη λειτουργία λ.χ εργοστασίων ή βιοτεχνιών, είτε στην προστασία της δημόσιας περιουσίας. Έτσι και οι ποινικές κυρώσεις υπηρετούσαν πρωτογενώς την προστασία της ζωής, της υγείας, του δασικού πλούτου κ.λ.π και δευτερογενώς την προστασία του περιβάλλοντος⁵⁰¹.

Ανάλογη ήταν και η αντίληψη της νομολογίας καθώς τα ποινικά δικαστήρια είχαν αποσυνδέσει τα παραπάνω νομοθετήματα από την προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών αναγνωρίζοντας στις ρυθμίσεις τους ως αντικείμενα έννομης προστασίας την κοινή ασφάλεια, την υγεία των εργαζομένων, τη δημόσια υγεία, το φυσικό εθνικό πλούτο της χώρας, την περιουσία του ελληνικού δημοσίου κ.α⁵⁰²

⁵⁰¹ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 239

⁵⁰² Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π , σελ. 239, όπου και παράθεση ενδεικτικής νομολογίας

Από πλευράς αντεγκληματικής πολιτικής στη νομοθεσία κυριαρχούν, όπως είδαμε τα εγκλήματα αφηρημένης διακινδύνευσης, οπότε το βάρος της κατασταλτικής παρέμβασης του ποινικού δικαίου επικεντρώνεται στις προληπτικού χαρακτήρα κυρώσεις. Έτσι κατά κανόνα εγκληματοποιείται η μη συμμόρφωση στις αντίστοιχες διοικητικές διατάξεις⁵⁰³.

2.2 Η νομοθεσία μετά το Σύνταγμα του 1975.

Στα μέσα, όμως, της δεκαετίας του 1970 παρατηρείται μια στροφή στη νομοθεσία αρχής γενομένης από το Σύνταγμα του 1975 που καθιερώνει στο άρθρο 24 ως υποχρέωση του κράτους την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Το ελληνικό δίκαιο εμπλουτίζεται με σειρά νομοθετημάτων ειδικότερου και γενικότερου περιεχομένου όπου στις ρυθμίσεις τους αφενός αναγνωρίζεται η δεσπόζουσα θέση του περιβάλλοντος και των επιμέρους στοιχείων του και αφετέρου κατοχυρώνεται η αυτοτελής προστασία τους. Στη στροφή αυτή των προτεραιοτήτων του νομοθέτη συνέβαλαν η όξυνση την εποχή αυτή των περιβαλλοντικών προβλημάτων που απέκτησαν τεράστιες διαστάσεις για τα οικοσυστήματα του πλανήτη, οι προειδοποιήσεις του επιστημονικού κόσμου για τις επαπειλούμενες ανεπανόρθωτες συνέπειες των περιβαλλοντικών καταστροφών και η επακόλουθη πίεση των οικολογικών κινημάτων αλλά και της κοινής γνώμης προς την πολιτεία για την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος.

⁵⁰³ Παπανεοφύτου, ο.π ,σελ. 239

Στα βασικά νομοθετήματα της περιόδου αυτής που καθόρισαν τη σύγχρονη πορεία του δικαίου του περιβάλλοντος η ποινικού χαρακτήρα προστασία ενσωματώνεται, κατά κανόνα συστηματικά, στα εκάστοτε προβλεπόμενα πλαίσια των σχετικών ρυθμίσεων. Τα σημαντικότερα από τα νομοθετήματα αυτά είναι τα εξής:

α. Νόμος 743/1977 «περί προστασίας του θαλάσσιου Περιβάλλοντος και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».

Ο εν λόγω Νόμος⁵⁰⁴ αποτέλεσε πράγματι σταθμό στην προσπάθεια ποινικοποίησης των πράξεων που προσβάλλουν το θαλάσσιο περιβάλλον. Με απλές και κατανοητές διατάξεις καθορίζονται οι αξιόποινες πράξεις με κατευθυντήρια σκέψη τις σύγχρονες αντιλήψεις για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.

Έτσι σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 3 του παραπάνω Νόμου απαγορεύεται:

- α) η στους λιμένες, τις ακτές, και τα χωρικά ύδατα απόρριψη πάσης φύσεως αποβλήτων, λυμάτων και απορριμμάτων, από τα οποία μπορεί να προκύψει ρύπανση της θάλασσας και
- β) η στην ανοικτή θάλασσα απόρριψη πετρελαιοειδών και λοιπών ρυπαντικών ουσιών, από τις οποίες μπορεί να προκύψει ρύπανση κατά τα οριζόμενα από τις συμβάσεις που έχει κυρώσει η Ελλάδα. Η απόρριψη στην θάλασσα οποιασδήποτε ουσίας από παράκτιες ή άλλες εγκαταστάσεις επιτρέπεται μόνο κατόπιν άδειας που παρέχεται σύμφωνα

⁵⁰⁴ Βλ. ανωτέρω, Δεύτερο Μέρος, Γ' Κεφάλαιο, παρ. ΙΙΙ, στοιχ. 2.2

με τις σχετικές διατάξεις, εφ' όσον όμως δεν υφίσταται κίνδυνος ρύπανσης.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 στοιχ. ιδ' του ανωτέρω νόμου, ως «ρύπανση» ορίζεται « η παρουσία στην θάλασσα κάθε ουσίας η οποία αλλοιώνει τη φυσική κατάσταση του θαλασσινού νερού ή το καθιστά επιβλαβές στην υγεία του ανθρώπου ή στην πανίδα και χλωρίδα των βυθών και γενικά ακατάλληλο για τις προβλεπόμενες κατά περίπτωση χρήσης του».

Περαιτέρω σύμφωνα με το άρθρο 13 παράγρ. 1 του εν λόγω Νόμου, αυτοί που παραβαίνουν τις διατάξεις του νόμου αυτού και των σχετικών συμβάσεων που έχει κυρώσει η Ελλάδα (όπως η διεθνής Σύμβαση του Λονδίνου του 1954, που συμπληρώθηκε το έτος 1962 και κυρώθηκε με το Ν.Δ. 4529/1966 όπως συμπληρώθηκε με τα Ν.Δ. 387/1974 και 382/1974 καθώς επίσης και η Διεθνής Σύμβαση της Βαρκελώνης που κυρώθηκε με το Ν 855/1978) και ειδικότερα α) όσοι με πρόθεση προκαλούν σοβαρή ρύπανση τιμωρούνται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών. Εάν από την πράξη τους αυτή προκύψει ζημία ή βλάβη σε πρόσωπα ή πράγματα τιμωρούνται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους και β) όσοι από αμέλεια γίνονται υπαίτιοι των πιο πάνω πράξεων τιμωρούνται με φυλάκιση. Οι υπαίτιοι των εν λόγω πράξεων μπορεί να απαλλαγούν από κάθε ποινή, αν με τη θέλησή τους εξουδετερώσουν τη ρύπανση και αποτρέψουν κάθε βλάβη ή ζημία που μπορεί να επέλθει ή με την ταχεία αναγγελία στην Αρχή συντελέσουν στην εξουδετέρωση της ρύπανσης πληρώνοντας συγχρόνως και τις σχετικές δαπάνες⁵⁰⁵. Εδώ θα πρέπει να τονισθεί ότι η διάθεση λυμάτων στη θάλασσα από διάφορες εγκαταστάσεις, η οποία προκαλεί σοβαρή ρύπανση τιμωρείται σύμφωνα με τις παραπάνω διατάξεις του Ν 743/1977 και όχι κατά τις διατάξεις του

⁵⁰⁵ ΑΠ 733/1984, 213/1984, 1371/1983, 1493/1983

ΑΝ Νόμου 2520/1940, ως παράβαση των σχετικών υγειονομικών διατάξεων⁵⁰⁶.

Όπως παρατηρούμε, στο ανωτέρω νομοθέτημα και συγκεκριμένα στο άρθρο 13 προβλέπονται δύο βασικά εγκλήματα βλάβης, η εκ προθέσεως και η εξ αμελείας σοβαρή ρύπανση του θαλάσσιου περιβάλλοντος. Παράλληλα προβλέπεται και η διακεκριμένη περίπτωση της σοβαρής ρύπανσης από την οποία δύναται να προκύψει κίνδυνος βλάβης σε πρόσωπα ή πράγματα (έγκλημα δυνητικής διακινδύνευσης). Κατά συνέπεια, τιμωρούνται ποινικά μόνο οι σοβαρές περιπτώσεις ρύπανσης. Αυτό συνεπάγεται ότι οι μικρότερων διαστάσεων βλαπτικές αλλοιώσεις του θαλάσσιου περιβάλλοντος αντιμετωπίζονται ως ποινικά αδιάφορες⁵⁰⁷. Έτσι όμως η μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων ρύπανσης, που σωρευτικά συνυπολογιζόμενες, έχουν τεράστια συμβολή στην καταστροφή του θαλάσσιου περιβάλλοντος στη χώρα μας διαφεύγουν του ποινικού ελέγχου και με αυτό τον τρόπο εξουδετερώνεται η δυναμική της προληπτικής παρέμβασης του ποινικού δικαίου⁵⁰⁸. Κατά συνέπεια, δεν είναι παράξενο ότι, τριάντα χρόνια μετά την ψήφιση του εν λόγω νόμου, οι δημοσιευθείσες στο νομικό τύπο υποθέσεις ρύπανσης που απασχόλησαν τα ποινικά δικαστήρια είναι ελάχιστες⁵⁰⁹.

⁵⁰⁶ Βλ. Δ. Σιδέρη, ο.π

⁵⁰⁷ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 243

⁵⁰⁸ Βλ. Αλεξιάδη, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, 1981, σελ. 49 επ.

⁵⁰⁹ Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π , σελ. 245, όπου και παράθεση σχετικής νομολογίας

β. Νόμος 721/1977 «περί εγκρίσεως κυκλοφορίας και ελέγχου των γεωργικών φαρμάκων».⁵¹⁰

Πρόκειται για ένα νομοθέτημα άμεσα συνδεδεμένο με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ελέγχου της επιβλαβούς δράσης των γεωργικών φαρμάκων στα φυτά, στα ζώα, στον άνθρωπο και στο οικοσύστημα (αρθ. 3,14,29).

Για το ανωτέρω νομοθέτημα μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η παρεχόμενη ποινική προστασία περιορίζεται στη συνήθη πρακτική του παρελθόντος που απλά ποινικοποιεί τις διοικητικές παραβάσεις μέσω της καθιέρωσης εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης και της επιβολής ποινικών κυρώσεων για την παράβαση των υποχρεώσεων συμμόρφωσης προς τις διατάξεις του νόμου (άρθρο 31 παρ.2). Ως επιβαρυντική περίπτωση προβλέπεται η νοθεία φαρμάκων (άρθρο 31 παρ.3). Επιπλέον, η συμβολική παρουσία ποινικών κανόνων με τη μορφή ασήμαντων κυρώσεων (φυλάκιση από έναν μέχρι έξι μήνες ή χρηματική ποινή) και η μη πρόβλεψη επιβαρυντικών μορφών αξιόποινης δράσης (δυννητική – συγκεκριμένη διακινδύνευση, βλάβη του περιβάλλοντος ή της ανθρώπινης ζωής και υγείας) , αποκλείει τον ποινικό έλεγχο ιδιαίτερα επιβλαβών συμπεριφορών που συνδέονται με την εισαγωγή, παραγωγή, εμπορία και χρήση φαρμάκων υψηλής τοξικότητας για τις γεωργικές καλλιέργειες και υποβαθμίζει το ρόλο του ποινικού δικαίου στην αντιμετώπιση των κινδύνων της γεωργικής ρύπανσης του περιβάλλοντος και της με αυτήν συνδεόμενης κατανάλωσης επιβλαβών προϊόντων⁵¹¹.

⁵¹⁰ Τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε από το άρθρο 28 του ν.1845/89.

⁵¹¹ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 245, 246

γ. Ν. 998/79 « Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της χώρας».

Πρόκειται, όπως είδαμε παραπάνω, για ένα ιδιαίτερα εκτενές και βασικό μέχρι σήμερα στον τομέα της δασοπροστασίας νομοθέτημα με το οποίο θεσπίζονται ειδικά όργανα για την άσκηση της δασικής πολιτικής του κράτους και εισάγονται μέτρα για την προστασία, διατήρηση, ανάπτυξη και βελτίωση των δασών και των δασικών εκτάσεων⁵¹². Ποινικές κυρώσεις για την παράβαση των διατάξεων του νόμου προβλέπονται στα άρθρα 68-71. Στο νομοθέτημα αυτό δεν ακολουθείται η πρακτική του περιορισμού της ποινικής αξίωσης της πολιτείας στη βλάβη του προστατευόμενου περιβαλλοντικού αγαθού που εφαρμόζεται στο ν. 743/77. Το ενδιαφέρον του νομοθέτη επικεντρώνεται εξίσου και στο πεδίο της πρόληψης. Ποινικοποιούνται αθρόα συμπεριφορές (βλ. άρθρα 68 - 69) μέσω της τυποποίησης διοικητικών παραβάσεων ως εγκλημάτων κυρίως αφηρημένης διακινδύνευσης χωρίς όμως να λαμβάνονται υπ' όψιν στοιχειώδη κριτήρια διαφοροποίησης του εγκληματικού από το διοικητικό άδικο. Έτσι δημιουργείται ένα άκρως περιπτωσιολογικό πλέγμα αξιόποινων συμπεριφορών τυποποιούμενο στα άρθρα 68 επ. του ν. 998/79, χαρακτηριστικό δείγμα προληπτικής ποινικοποίησης διοικητικών παραβάσεων χωρίς κριτήρια εκτίμησης της πραγματικής δυνατότητάς τους να προκαλέσουν βλάβη. Μπορεί μεν, σύμφωνα με την βασική αποστολή του ποινικού δικαίου που συνίσταται στην προστασία των εννόμων αγαθών αλλά και τη σχετική επιταγή του άρθρου 24 του Συντάγματος, η καταστολή συμπεριφορών σε προηγούμενα της βλάβης στάδια να θεμελιώνεται στην ανάγκη μιας δραστικής δικαιοκής προστατευτικής πολιτικής, όμως αυτό δεν

⁵¹² Βλ. ανωτέρω, Δεύτερο Μέρος, Γ' Κεφάλαιο, παρ. ΙΙΙ, στοιχ. 2.1

σημαίνει ότι είναι επιτρεπτή η επέκταση του ποινικού ελέγχου σε συμπεριφορές που δεν εμπεριέχουν στοιχεία πραγματικής απειλής είτε η σχέση τους με την επέλευση της βλάβης είναι τόσο απόμακρη, ώστε ο κίνδυνος να μεταβάλλεται σε υποψία αμφισβητούμενης ή ανύπαρκτης κοινωνικής βαρύτητας και απαξίας⁵¹³. Όταν αυτό συμβαίνει, όπως στις παραπάνω επισημανθείσες διατάξεις, αποτελεί κατάχρηση της ποινικής εξουσίας του Κράτους. Και από πλευράς όμως αντεγκληματικής πολιτικής, όπως αυτή εξειδικεύεται στα νομοθετικά κίνητρα που οδήγησαν στη θέσπιση του ν. 998/79, η πρόβλεψη ποινικών κυρώσεων σε διοικητικές διατάξεις, χωρίς κριτήρια επικινδυνότητας των τυποποιούμενων σε έγκλημα παραβάσεων, διευρύνει ανεπίτρεπτα τη λειτουργία του ποινικού δικαίου με τη μορφή της μεταχείρισής του και ως μέσου καταναγκασμού για τη συμμόρφωση σε διοικητικές επιταγές χάριν των αναγκών της ασκούμενης εκάστοτε κρατικής πολιτικής⁵¹⁴.

Προβλήματα, όμως, εντοπίζονται και στο επίπεδο της συστηματικής συγκρότησης των ποινικών διατάξεων του ν. 998/79. Συγκεκριμένα, ο νομοθέτης, ενώ τυποποιεί συμπεριφορές χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο αδικού ως αξιόποινες καθώς και άλλες που σε κάθε περίπτωση δεν ξεπερνούν το στάδιο του αφηρημένου κινδύνου⁵¹⁵, ολοκληρώνει το πλαίσιο της παρεχόμενης ποινικής προστασίας με την πρόβλεψη εγκλημάτων βλάβης (βλ. άρθρα 69 παρ. 1, 2 και 4, 70 παρ.1 και 2 και 71 παρ. 3). Ο συνδυασμός, όμως, αυτός εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης και εγκλημάτων βλάβης παρουσιάζει σοβαρά

⁵¹³ βλ. άρθρο 23 παρ. 1β και 1γ σε συνδυασμό με το άρθρο 69 παρ.1, όπου, μεταξύ άλλων, τιμωρούνται σε βαθμό πλημμελήματος το άναμμα φωτιάς εντός οικιών, ξενοδοχείων κ.λ.π ακόμα και αν βρίσκονται σε τριακόσια μέτρα απόσταση από τα όρια δασών η δασικών εκτάσεων ή η εγκατάλειψη άχρηστων ειδών η απορριμμάτων μέχρι την ίδια απόσταση, ανεξαρτήτως ποσότητας και πραγματικής δυνατότητας πρόκλησης κινδύνου πυρκαγιάς

⁵¹⁴ Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π., σελ. 248-249.

⁵¹⁵ Βλ. υπ αριθμ. 330 υποσημείωση

μειονεκτήματα με το να παρακάμπτει ενδιάμεσες βαθμίδες ποινικού αδικού όπως τα εγκλήματα δυνητικής και συγκεκριμένης διακινδύνευσης. Η παράλειψη θέσπισης εγκλημάτων αυτής της κατηγορίας, τα οποία ανάγουν σε αξιόποινη την πραγμάτωση από την ανθρώπινη συμπεριφορά πρόσθετων αιτιακών όρων που λειτουργούν προωθητικά στην κατεύθυνση της βλάβης αυξάνοντας τις πιθανότητες επέλευσής της, δημιουργεί σοβαρά κενά αιτιολόγησης και νομιμοποίησης των νομοθετικών επιλογών⁵¹⁶.

Τα παραπάνω προβλήματα και οι επακόλουθες δυσχέρειες που δημιουργούνται ως προς τη διαπίστωση και ποινική δίωξη των παραβάσεων που αναφέρονται στα άρθρα 68 και 69 του ν.998/79 και ιδίως ως προς τη θεμελίωση της αιτιώδους συνάφειας αυτών του άρθρου 69 (παρ. 1,2 και 4) με την πρόκληση πυρκαγιάς σε δάση ή δασικές εκτάσεις, έχουν ως επακόλουθο την περιορισμένη αξιοποίηση από τα ποινικά δικαστήρια των σχετικών διατάξεων, η οποία εξαντλείται στα εγκλήματα βλάβης των άρθρων 70 παρ.1 και 71 παρ.3 (εκχέρσωση ή καλλιέργεια αναδασωτέας έκτασης και παράνομη εκχέρσωση ή καλλιέργεια δάσους ή δασικής έκτασης⁵¹⁷.

2.3 Οι ποινικές διατάξεις του ν. 1650/1986.

Στις πολυάριθμες για περιβαλλοντικό νόμο ποινικές διατάξεις του άρθρου 28 διαγράφεται για πρώτη φορά μια σοβαρή νομοθετική προσπάθεια συστηματικής συγκρότησης και επεξεργασίας ποινικών κανόνων προσαρμοσμένων στις ιδιαιτερότητες του αντικειμένου προστασίας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι σπανίζουν οι νομοθετικές κακοτεχνίες και αποφεύγονται τα κενά ή οι ελλείψεις αλλά και η συνήθης

⁵¹⁶ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 250-251

⁵¹⁷ Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 252, όπου και παρατίθεται η σχετική νομολογία.

αδυναμία ρεαλιστικής πρόβλεψης του βαθμού αποτελεσματικότητας του επιλεχθέντος κανονιστικού πλαισίου⁵¹⁸.

Ειδικότερα, στην παρ. 1 του άρθρου 28 διατυπώνεται η βασική μορφή εγκλημάτων που εισάγει ο ν. 1650/86. Σύμφωνα με το νομοθετικό κείμενο:

« Με φυλάκιση τριών μηνών έως δύο έτη και χρηματική ποινή τιμωρείται όποιος:

α) προκαλεί ρύπανση ή υποβαθμίζει το περιβάλλον με πράξη ή παράλειψη που αντιβαίνει στις διατάξεις του νόμου αυτού ή των κατ' εξουσιοδότησή του εκδιδόμενων διαταγμάτων και υπουργικών ή νομαρχιακών αποφάσεων ή

β) ασκεί δραστηριότητα ή επιχείρηση χωρίς τη απαιτούμενη, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου αυτού ή των κατ' εξουσιοδότησή του εκδιδόμενων διαταγμάτων και υπουργικών ή νομαρχιακών αποφάσεων, άδεια ή έγκριση, ή υπερβαίνει τα όρια της άδειας ή έγκρισης που του έχει χορηγηθεί και υποβαθμίζει το περιβάλλον.»

α) Στην παρ. 1 α' ο νομοθέτης τυποποιεί σε μορφή πλημμελήματος ένα ουσιαστικό έγκλημα βλάβης, όπως προκύπτει από το αναγκαίο για την πραγμάτωση του εγκλήματος αποτέλεσμα που μπορεί να είναι ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος, οι οποίες μεταβάλλουν επί τη χείρω τη φυσική του κατάσταση και σε κάθε περίπτωση αλλοιώνουν τα συστατικά του στοιχείου⁵¹⁹. Η πράξη που αντικειμενικά στοιχειοθετεί το έγκλημα δεν περιγράφεται, αλλά ούτε και αναφέρεται στην πιο πάνω διάταξη. Ο προσδιορισμός της γίνεται με παραπομπή στις σχετικές διατάξεις του νόμου και των κατ' εξουσιοδότηση αυτών εκδιδόμενων

⁵¹⁸ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 256

⁵¹⁹ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 257

διαταγμάτων και υπουργικών ή νομαρχιακών αποφάσεων, οι οποίες επιβάλλουν μία σειρά υποχρεώσεων και περιορισμών που αποσκοπούν στην προστασία του περιβάλλοντος. Κατά συνέπεια η παράβαση των υποχρεώσεων αυτών όταν αιτιακά προκαλεί ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος στοιχειοθετεί την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της παρ. 1, α'⁵²⁰.

Συνεπώς η συγκεκριμένη βλάβη στο περιβάλλον που συνίσταται σε ρύπανση ή υποβάθμιση μπορεί να πραγματώνεται με πολλούς τρόπους που υπαλλάσσονται μεταξύ τους χωρίς να προκύπτει περίπτωση αληθινής συρροής. Πρόκειται δηλαδή για υπαλλακτικώς μικτό πολύτροπο έγκλημα⁵²¹ που με την τυποποίησή του ο νομοθέτης έχει αναγάγει σε έννομο προστατευόμενο αγαθό το περιβάλλον στο σύνολό του, το οποίο αποτελείται από όλα τα ειδικά στοιχεία που το συνθέτουν (έδαφος, ατμόσφαιρα, ύδατα, κ.λ.π), όπως προκύπτει και από τον ορισμό του περιβάλλοντος στη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 του νόμου. Τούτο σημαίνει ότι υλικό αντικείμενο της εγκληματικής πράξης μπορεί να είναι ένα ή περισσότερα ειδικά στοιχεία του περιβάλλοντος (π.χ. η εκπομπή αιθαλομίχλης μπορεί να προκαλέσει μόνο βλάβη στην ατμόσφαιρα, ενώ η διαρροή ραδιενέργειας από ορισμένη εγκατάσταση μπορεί να ρυπάνει ταυτόχρονα την ατμόσφαιρα, το έδαφος και τα ύδατα)⁵²².

Τέλος ως αποτέλεσμα που στοιχειοθετεί με τις πιο πάνω πράξεις την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος αναφέρονται η ρύπανση και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Η έννοια της ρύπανσης και της υποβάθμισης ως προσβολές του περιβάλλοντος ορίζονται ειδικά στο άρθρο 2 παρ. 2 και 4 αντίστοιχα του νόμου.

⁵²⁰ Ρέμελης, ο.π, σελ. 156

⁵²¹ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 117

⁵²² Ρέμελης, ο.π σελ. 157

β) Στην παρ. 1, β' ο νομοθέτης τυποποιεί ως έγκλημα την άσκηση δραστηριότητας ή επιχείρησης χωρίς την προβλεπόμενη για τον σκοπό αυτό διοικητική άδεια σύμφωνα με τον νόμο (άρθρα 3 και 4) ή την υπέρβαση των ορίων της άδειας ή έγκρισης που έχει χορηγηθεί, όταν όμως οι πράξεις αυτές προκαλούν υποβάθμιση στο περιβάλλον. Και σε αυτή την περίπτωση, η έννοια του έννομου αγαθού του περιβάλλοντος εκλαμβάνεται με το συνολικό της περιεχόμενο⁵²³.

Ως προϋπόθεση του τυπικού εγκλήματος της παρ. 1 β' ορίζεται μόνο η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και όχι και η ρύπανση όπως προβλέπεται στο έγκλημα της παρ. 1, α'. Συνεπώς σύμφωνα με τη διατύπωση της διάταξης μπορεί να μείνουν ατιμώρητοι οι κύριοι ή οι υπεύθυνοι λειτουργίας της εγκατάστασης που προκαλεί ρύπανση στο περιβάλλον, όταν μάλιστα η υποβάθμιση αποτελεί ηπιότερη μορφή προσβολής σε σχέση με τη ρύπανση⁵²⁴.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος της παρ. 1, α' και β' εξαρτώνται κατά κανόνα από την παραβίαση διοικητικών υποχρεώσεων και περιορισμών. Κατά συνέπεια η ποινική ευθύνη εξαρτάται από την ενεργοποίηση των διατάξεων του νόμου που προβλέπουν την έκδοση σχετικών Προεδρικών Διαταγμάτων, Πράξεων Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργικών και Νομαρχιακών Αποφάσεων. Η διαδικασία όμως τυποποίησης του ποινικού κολασμού σε δευτερεύοντες ποινικούς κανόνες (λευκοί ποινικοί νόμοι)⁵²⁵ είναι αμφίβολης συνταγματικότητας, αφού η διάταξη του άρθρου 7 παρ.1 Συντ. ορίζει, ότι «Έγκλημα δεν υπάρχει, ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο, που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της...». Με το ζήτημα, όμως, αυτό θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

⁵²³ Ρέμελης, ο.π, σελ. 157

⁵²⁴ Ρέμελης, ο.π, σελ. 157

⁵²⁵ Βλ. αναλυτικά, Ανδρουλάκη, Ποινικό Δίκαιο Ι, Γενικό μέρος., 2000, σ. 101 επ.

Από τη μελέτη των ανωτέρω διατάξεων του άρθρ. 28 μπορούμε να πούμε ότι ο περιορισμός της αξιόποινης κατά του περιβάλλοντος συμπεριφοράς στις περιπτώσεις βλάβης (ρύπανση - υποβάθμιση- παρ. 1 εδάφ. α' και β') και η παράλειψη αντίστοιχα τυποποίησης εγκλημάτων διακινδύνευσης αφοπλίζει το ποινικό δίκαιο από τη χρήση βασικών παραμέτρων της προληπτικής του λειτουργίας. Παράλληλα, η διατήρηση στις περιπτώσεις βλάβης του περιβάλλοντος του προβλεπόμενου πλαισίου ποινών στα όρια του μετατρέψιμου ανάγει τη βλάβη του περιβάλλοντος σε αντικείμενο οικονομικής αποτίμησης, ενισχύοντας την ήδη κυρίαρχη λογική του «ο ρυπαίνων πληρώνει»⁵²⁶.

γ) Στις περιπτώσεις των παραβάσεων που προβλέπονται στην παρ. 1, με την παρ. 6 ορίζεται, ότι αν ο δράστης «οικειοθελώς και πριν εξετασθεί για την πράξη του από την αρχή περιορίσει ουσιωδώς τη ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος ή με έγκαιρη αναγγελία του προς την αρχή συντελέσει στην ουσιώδη μείωση των συνεπειών, το δικαστήριο μπορεί να του επιβάλει μειωμένη ποινή, σύμφωνα με το άρθρο 83 του ποινικού κώδικα ή να τον απαλλάξει από κάθε ποινή». Καθιερώνεται δηλαδή η έμπρακτη μεταμέλεια ως δυνητικός λόγος μείωσης της ποινής ή και απαλλαγής από αυτή. Στην τελευταία δε περίπτωση η απαλλαγή συνιστά λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου.

δ) Σύμφωνα με την παρ. 2, όλα τα πιο πάνω εγκλήματα της παρ. 1, α' και β' τιμωρούνται και από αμέλεια. αλλά με την ηπιότερη ποινή της φυλάκισης μέχρι και ένα χρόνο. Επίσης στην περίπτωση τέλεσης των

⁵²⁶ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, Εισήγηση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 37

εγκλημάτων αυτών από αμέλεια δεν επαπειλείται και χρηματική ποινή, όπως όταν στοιχειοθετούνται υποκειμενικά με δόλο.

ε) Στην παρ. 3 ο νομοθέτης διαπλάθει τρεις διακεκριμένες μορφές του βασικού εγκλήματος της παρ. 1. Ειδικότερα:

εα) Η πρώτη μορφή διακεκριμένου εγκλήματος αποτελεί έγκλημα συγκεκριμένης διακινδύνευσης γιατί στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης, είναι η δημιουργία κινδύνου θανάτου ή βαριάς σωματικής βλάβης. Η έννοια της βαριάς σωματικής βλάβης εκλαμβάνεται όπως στο άρθρο 310 Π.Κ.

εβ) Η άλλη διακεκριμένη μορφή αποτελεί έγκλημα βλάβης που συνίσταται στην επέλευση είτε βαριάς σωματικής βλάβης είτε θανάτου ανθρώπου. Εξαιτίας δε της ιδιαίτερης σημασίας που αποδίδεται στα προστατευόμενα έννομα αγαθά της υγείας και της ζωής του ανθρώπου, το έγκλημα αυτό έχει αναχθεί σε κακούργημα, αφού προβλέπεται η ποινή της πρόσκαιρης κάθειρξης έως δέκα έτη.

εγ) Τέλος η τρίτη διακεκριμένη μορφή του εγκλήματος που καθορίζεται στο εδ. γ' της παρ. δ' αποτελεί παραλλαγή της δεύτερης πιο πάνω διακεκριμένης μορφής, από την οποία διαφοροποιείται ως προς το αντικείμενο στο οποίο επήλθε η βαριά σωματική βλάβη ή ο θάνατος. Έτσι σύμφωνα με τη διάταξη αυτή η βαριά σωματική βλάβη ή ο θάνατος αφορούν σε έμβρυο και η πράξη θεωρείται πλημμέλημα για το οποίο απειλείται η ποινή της φυλάκισης από δύο έως πέντε χρόνια και χρηματική ποινή.

Η διαμόρφωση, όμως, των ποινικών υποστάσεων στην παρ. 3 των εγκλημάτων συγκεκριμένης διακινδύνευσης και βλάβης της ζωής και της υγείας είναι εκτεθειμένη σε δυσεπίλυτα προβλήματα απόδειξης της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ κινδυνογόνου επενέργειας και αποτελέσματος. Οι δυσχέρειες που προκύπτουν τόσο ως προς τη

διάγνωση από το σύνολο των αθροιστικά βλαπτικών παραγόντων, της συγκεκριμένης πηγής ρύπανσης, την εξακρίβωση της ιδιαίτερης βλαπτικότητας της επενέργειάς της στον άνθρωπο και τον εντοπισμό του υπεύθυνου για τις συνέπειές της προσώπου όσο και ως προς την εξειδικευμένη σύνδεση της δράσης της με συγκεκριμένα άτομα που εκτίθενται στον κίνδυνο ή υφίστανται τη βλάβη και την εξακρίβωση της ευθείας επίδρασής της στο αποτέλεσμα δεν αφήνουν περιθώρια ουσιαστικής εφαρμογής της διάταξης⁵²⁷.

στ) Με την παρ. 4 ορίζεται, ότι αν η ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος προέρχεται από τη δραστηριότητα του νομικού προσώπου το δικαστήριο κηρύσσει ως αστικώς υπεύθυνο εις ολόκληρο για την καταβολή της χρηματικής ποινής και το νομικό πρόσωπο. Η διάταξη αυτή θεσπίζει ουσιαστικά ένα είδος αντικειμενικής ποινικής ευθύνης για το νομικό πρόσωπο⁵²⁸ μαζί με το αρμόδιο όργανό του που έχει την ιδιότητα του αστικώς υπεύθυνου, σύμφωνα με το άρθρο 89 Κ.Π.Δ, αφού η καταδίκη του τελευταίου είναι δυνατόν να βασιστεί στην ποινική ευθύνη ενός μόνο ατόμου (οργάνου, εκπροσώπου ή και εργαζομένου σ' αυτό). Έτσι, όμως, η αξιόποινη συμπεριφορά ενός φυσικού προσώπου συνεπάγεται ποινικές κυρώσεις για μια ένωση φυσικών προσώπων χωρίς να θεμελιώνεται εις βάρος της ποινική κατηγορία⁵²⁹. Στο σημείο αυτό, εμφανίζεται μια πτυχή του οξύτατου σήμερα προβλήματος καταλογισμού και οριοθέτησης της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων.

⁵²⁷ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π, σελ. 37

⁵²⁸ Ρέμελης, ο.π, σελ. 162

⁵²⁹ Βλ. Αλεξιάδη, Δικονομικά προβλήματα των αξιόποινων προσβολών του περιβάλλοντος, Εισήγηση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 66

ζ) Με σκοπό την αποτελεσματικότερη προστασία του περιβάλλοντος από την οικονομική δραστηριότητα, ο νόμος καθιερώνει με την παρ. 5 ιδιαίτερη υποχρέωση των προέδρων διοικητικών συμβουλίων, των εντεταλμένων ή διευθυνόντων συμβούλων ανωνύμων εταιρειών, των διαχειριστών εταιρειών περιορισμένης ευθύνης, του προέδρου του διοικητικού και του εποπτικού συμβουλίου συνεταιρισμών, καθώς και των προσώπων που ασκούν τη διοίκηση ή τη διαχείριση άλλων νομικών προσώπων του δημόσιου ή του ιδιωτικού τομέα να μεριμνούν για την τήρηση των διατάξεων που αφορούν στην προστασία του περιβάλλοντος. Για κάθε πράξη ή παράλειψη του νομικού προσώπου που εμπίπτει στην παρ. 1 του άρθρου 28 τα πρόσωπα αυτά τιμωρούνται ως αυτουργοί ανεξάρτητα από την ποινική ευθύνη άλλου φυσικού προσώπου και την αστική ευθύνη του νομικού προσώπου, εφόσον από πρόθεση ή από αμέλεια δεν τήρησαν την ιδιαίτερη νομική τους υποχρέωση να μεριμνούν για την εφαρμογή των διατάξεων του νόμου αυτού.

Προφανώς με τη διάταξη αυτή ο νομοθέτης θέλει να καθιερώσει εγκλήματα δια παραλείψεως τελούμενα από τα διευθυντικά όργανα των νομικών προσώπων του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα που προσβάλλουν το περιβάλλον κατά την έννοια του άρθρου 15 ΠΚ⁵³⁰. Ως διευθυντικά όργανα του νομικού προσώπου με την ποινική ευθύνη του αυτουργού, θα πρέπει να θεωρούνται και εκείνα που ασκούν *de facto* διοίκηση έστω και προσωρινά. Είναι δε αυτονόητο ότι η ανάληψη των σχετικών καθηκόντων από τα όργανα αυτά δεν έγινε αυθαίρετα από τα ίδια, αλλά μετά από εντολή του καταστατικού διευθυντικού οργάνου του νομικού προσώπου, κατά παράβαση όμως των καταστατικών διατάξεων⁵³¹. Η διάταξη πάντως αυτή εμφανίζει προληπτικό χαρακτήρα, αφού αποκλείει τη δυνατότητα ορισμού ενός υπαλλήλου ως ποινικά υπεύθυνου για

⁵³⁰ Ρέμελης, ο.π, σελ. 160

⁵³¹ Ρέμελης, ο.π, σελ. 161

πράξεις ή παραλείψεις του νομικού προσώπου σε ό,τι αφορά την προστασία του περιβάλλοντος⁵³².

η) Με βάση την παρ. 8, όποιος παραβιάζει τα μέτρα, τις απαγορεύσεις, τους όρους και τους περιορισμούς που επιβάλλονται με τα άρθρα 18 έως 21 του νόμου 1650/1986 ή των διαταγμάτων ή υπουργικών ή νομαρχιακών αποφάσεων που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότησή τους, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός μήνα. Αν ο δράστης ενήργησε από αμέλεια, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τρεις μήνες ή με χρηματική ποινή. Ο νομοθέτης δηλαδή τυποποιεί σε μορφή πλημμελήματος τις παραβάσεις των διοικητικών διατάξεων που αποσκοπούν στην προστασία της φύσης και του τοπίου⁵³³.

θ) Τέλος, σύμφωνα με την παρ. 7, στις δίκες που αφορούν σε όλα τα εγκλήματα που προβλέπονται στο άρθρο 28 του ν.1650/1986, μπορεί να παρίσταται ως πολιτικός ενάγων και το Δημόσιο, οι οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην περιφέρεια των οποίων έχει τελεσθεί το έγκλημα και το Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας ανεξάρτητα αν έχουν υποστεί περιουσιακή ζημία. Αίτημα των παρισταμένων αυτών είναι η αποκατάσταση των πραγμάτων στην κατάσταση που ήταν πριν την προσβολή (στο μέτρο που αυτή είναι δυνατή). Η καινοτομία πάντως της πιο πάνω διάταξης έγκειται στο γεγονός ότι δικαίωμα παράστασης έχουν οι πιο πάνω φορείς «ανεξάρτητα από το αν έχουν υποστεί περιουσιακή ζημία». Με τη διάταξη αυτή εισάγεται μία σημαντική παρέκκλιση στο ισχύον καθεστώς για την παράσταση πολιτικής αγωγής στην ποινική δίκη, αφού από τις διατάξεις των άρθρων 63 και 82 ΚΠΔ προκύπτει ότι δικαίωμα παράστασης ως πολιτικώς ενάγων στην ποινική διαδικασία

⁵³² Βλ. Θ. Γιαννόπουλου, Οι νέες ποινικές διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος, ΝοΒ 1987, σελ. 645, Τάχου, Η προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα νομοθετικό και διοικητικό, 1983, σελ.

παρέχεται σε όποιον κατά τον αστικό νόμο έχει δικαίωμα αποζημίωσης ή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης ή ηθικής βλάβης. Πρόκειται προφανώς για μια θετική επίδραση της *action popularis* (λαϊκής αγωγής) και στην ποινική διαδικασία, αφού η παράσταση πολιτικής αγωγής αποσυνδέεται από την προϋπόθεση προσβολής δικαιώματος ή συμφέροντος⁵³⁴. Η αποδοχή όμως αυτή της «λαϊκής αγωγής» είναι μάλλον άτολμη, αφού το δικαίωμα παράστασης δεν αναγνωρίζεται και σε άλλους φορείς που η δραστηριότητά τους έχει άμεση σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος και τις συνέπειες των βλαβών πάνω σ' αυτό, όπως π.χ. οικολογικά και επιστημονικά σωματεία (Ιατρικοί σύλλογοι, Ένωση Ελλήνων χημικών, Ένωση Ελλήνων Φυσικών κλπ.)⁵³⁵.

Παρά τα πιο πάνω πάντως νομοθετικά ανοίγματα, η νομολογία εξακολουθεί να εμμένει σε στενές αντιλήψεις σχετικά με την οριοθέτηση του περιβάλλοντος ως προστατευόμενου έννομου αγαθού. Έτσι με την ΑΠ 502/1988 (Βούλευμα)⁵³⁶ έγινε δεκτό, ότι το προστατευόμενο έννομο αγαθό του περιβάλλοντος αφορά στο κοινωνικό σύνολο και όχι σε άτομα, τα οποία δεν νομιμοποιούνται να παρίστανται ως πολιτική αγωγή σε ποινικές δίκες για αυθαίρετη δόμηση.

Η βλάβη όμως του περιβάλλοντος, ως προστατευόμενου έννομου αγαθού, αφορά στην κοινωνία, αλλά δεν μπορεί παρά να εξειδικεύεται και στον άνθρωπο ως άτομο και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου. Η βλάβη δε αυτή είναι πιο προφανής στην περίπτωση που ο άνθρωπος

⁵³³ Ρέμελης, ο.π, σελ. 162

⁵³⁴ Ρέμελης, ο.π, σελ. 163

⁵³⁵ Βλ. Τάχο, Δίκαιο Προστασίας του περιβάλλοντος, ο.π, σελ. 206 και 207

⁵³⁶ ΝοΒ 1988, σελ. 785

κατοικεί στην οικεία περιοχή. Συνεπώς η ποινική διαδικασία θα πρέπει να κινείται από τον έχοντα άμεσο ή και έμμεσο συμφέρον⁵³⁷.

IV. Προβλήματα ποινικής προστασίας

1. Ανθρωποκεντρική και οικολογική θεώρηση του εννόμου αγαθού «περιβάλλον».

Ήδη από μια πρώτη ενασχόληση με την σχετική προβληματική ανακύπτουν τα βασικά ερωτήματα που διέπουν το θέμα της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος. Καταρχήν ερωτάται εάν μετά την ρύθμιση του ν. 1650/86 το «περιβάλλον» πρέπει να θεωρηθεί ως αυτοτελές έννομο αγαθό, την αυθύπαρκτη υπόσταση του οποίου αναγνωρίζει η έννομη τάξη, ή εάν οι νομικές ρυθμίσεις που αφορούν το περιβάλλον αποτελούν απλώς το μέσο δια των οποίων προστατεύονται άλλα αυθύπαρκτα έννομα αγαθά και κυρίως η ανθρώπινη ζωή και η ανθρώπινη υγεία. Επίσης ανακύπτει ένα περαιτέρω θέμα σχετικά με την συστηματική ένταξη των αξιόποινων πράξεων κατά του περιβάλλοντος. Τέλος, το πιο σημαντικό ίσως από πλευράς ποινικού δόγματος αλλά και πρακτικών συνεπειών ερώτημα αναφέρεται στην νομοτεχνική μορφοποίηση των διατάξεων που προστατεύουν το περιβάλλον, όπου αναφύεται το ζήτημα εάν οι αξιόποινες πράξεις που στρέφονται κατά του περιβάλλοντος έχουν στην σημερινή τους διατύπωση ή θα πρέπει να λάβουν σε πιθανή μελλοντική μεταρρύθμιση την μορφή εγκλημάτων βλάβης ή εγκλημάτων διακινδύνευσης. Είναι φανερό ότι μεταξύ των

⁵³⁷ Ρέμελης, ο.π σελ. 164

ερωτημάτων αυτών υπάρχει —τουλάχιστο μέχρι έναν ορισμένο βαθμό— αλληλουχία και αλληλοεξάρτηση.

Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, ήδη η οριοθέτηση της έννοιας «περιβάλλον» προξενεί αρκετές δυσκολίες. Εμφανής είναι καταρχήν ο έντονα αποσπασματικός χαρακτήρας των σχετικών ρυθμίσεων που καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι για κάθε ένα από τα στοιχεία του περιβάλλοντος υπήρχε —τουλάχιστον μέχρι την θέσπιση του ν. 1650/86— ξεχωριστό σχετικό νομοθέτημα⁵³⁸. Κατά μία άποψη το αποσπασματικό της ρυθμίσεως υπαγορεύθηκε κυρίως αφενός μεν από την δέσμευση της ελληνικής Πολιτείας από διεθνείς συμβάσεις αφετέρου δε από τις διαφορές στην ένταση προσβολής των στοιχείων του περιβάλλοντος και στην αντίστοιχη αμεσότητα και δραστικότητα της ανάγκης αντιδράσεως εκ μέρους του κράτους⁵³⁹. Από την άλλη πλευρά όμως η ανάλυση της έννοιας «περιβάλλον» έχει για την σκοπιά του ποινικού δικαίου διπλή σημασία, ως παράγων οριοθέτησης του αξιοποίνου και ταυτόχρονα ως δείκτης των συγκεκριμένων μορφών προσβολής που επηρεάζει την τελική μορφή της ποινικής ευθύνης του δράστη (θέματα συρροής, εγκλήματος κατ' εξακολούθηση κλπ.).⁵⁴⁰ Σε αυτό το σημείο μπαίνει το ερώτημα εάν το περιβάλλον αποτελεί αυτοτελές έννομο αγαθό και ποια ακριβώς η παρουσία του στο δικαϊκό σύστημα. Οι βασικές απόψεις σχετικά με το θέμα αυτό είναι δύο:

Σύμφωνα με την ανθρωποκεντρική θεώρηση το περιβάλλον προστατεύεται ως χώρος, ως φυσική προϋπόθεση των ατομικών εννόμων

⁵³⁸ Βλ. π.χ. ν.743/77 για την προστασία των θαλασσών, ν.998/79 για την προστασία των δασών κλπ.

⁵³⁹ Παναγοπούλου -Μπέκα, Το έννομο αγαθό περιβάλλον, προβλήματα εφαρμογής της σχετικής νομοθεσίας, 1992, σελ. 121.

⁵⁴⁰ Βλ. Αριστοτέλη Χαραλαμπίκη, Αξιοποινες προσβολές του περιβάλλοντος – Κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα και εγκλήματα διακινδυνεύσεως, Εισήγηση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 45

αγαθών της ανθρώπινης ζωής και υγείας, με τα οποία άλλοτε δευτερευόντως και επικουρικά και άλλοτε κυριαρχικά, αναγνωρίζεται ταυτόχρονα η σύνδεσή του. Στην ουσία δηλαδή, πίσω από το περιβάλλον κρύβεται ο ίδιος ο άνθρωπος, —κάτι που συμβαίνει με όλα τα έννομα αγαθά,— η προστασία του οποίου επιδιώκεται μέσα από την διασφάλιση ανεξαρτητοποιημένων οικολογικών εννόμων αγαθών⁵⁴¹.

Σύμφωνα με τον Αλεξιάδη⁵⁴², εκείνο που μπορεί να επιδιώκεται με την ποινικοποίηση των προσβολών του περιβάλλοντος δεν είναι η προστασία του περιβάλλοντος καθαυτό, αλλά είναι -κατά σειρά αξιολόγησης— κυρίως η διασφάλιση: α) της ανθρώπινης ζωής, β) της ανθρώπινης υγείας, γ) της καλής - ευχάριστης— διαβίωσης, που εξαρτάται από την εμφάνιση του περιβάλλοντος, δ) της ιδιοκτησίας αγαθών, όπως ζώων, δένδρων κ.λ.π., που η διατήρηση και ανάπτυξή τους βρίσκονται σε άμεση εξάρτηση από την ποιότητα του περιβάλλοντος.

Την ίδια αντίληψη εκφράζει και ο Γιαννόπουλος, με την διατύπωση ότι, το έννομο αγαθό που προστατεύεται στο ν. 1650/86, δεν μπορεί να είναι το περιβάλλον καθαυτό, αλλά η ανθρώπινη ζωή και υγεία⁵⁴³.

Αντίθετα, σύμφωνα με την οικολογική αντίληψη, οι διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος αποσκοπούν στην προστασία του εννόμου αγαθού «περιβάλλον» ως αυταξίας και απόρροια αυτού είναι η προστασία των εννόμων αγαθών της ανθρώπινης ζωής και της σωματικής ακεραιότητας. Το περιβάλλον, δηλαδή, προστατεύεται ως αυτοτελές

⁵⁴¹ Γ. Παναγοπούλου, Ο προσδιορισμός του έννομου αγαθού υπό την ονομασία « Περιβάλλον», Εισήγηση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 12

⁵⁴² Αλεξιάδης, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, ο.π σελ. 49 επ.

⁵⁴³ Θ. Γιαννόπουλου, Οι νέες ποινικές διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος, ΝοΒ 1987, σελ. 644 - 646

έννομο αγαθό, πέρα από την όποια σύνδεσή του με τα παραδοσιακά έννομα αγαθά⁵⁴⁴.

Προς υποστήριξη της δεύτερης αυτής άποψης μπορούν να προβληθούν δύο είδους επιχειρήματα, ένα ουσιαστικό και ένα τυπικό. Το ουσιαστικό επιχείρημα συνίσταται στο ότι το περιβάλλον —ως πηγή και πλαίσιο της ζωής αλλά και της ύπαρξης των λοιπών εννόμων αγαθών— έχει υπερ -ατομική αξία⁵⁴⁵. Το τυπικό επιχείρημα αντλείται από την διατύπωση του άρθρου 28 στον ν. 1650/86, η οποία δεν απαιτεί την συνδρομή άλλης προϋπόθεσης του αξιόποινου της συμπεριφοράς αλλά αρκεί και μόνο το γεγονός της ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος, καθαυτό, προκειμένου να χαρακτηριστεί μια συμπεριφορά εγκληματική⁵⁴⁶. Θα μπορούσε, βεβαίως, να αντιπαρατηρηθεί ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση είναι έγκλημα διακινδύνευσης και θέλει, ουσιαστικά, να προλάβει τη δημιουργία όρων κινδύνου για τα κλασικά έννομα αγαθά της ανθρώπινης ζωής και υγείας. Αυτό όμως δε θα ήταν ορθό για δύο λόγους: α) Σε κάθε περίπτωση που υπάρχει παρουσία ρύπων στο περιβάλλον, δηλαδή κάθε είδους ουσιών, θορύβου, ακτινοβολίας ή άλλων μορφών ενέργειας (άρθρ. 2 παρ. 2 εδ. 1 του ν. 1650/86), έχουμε ήδη βλάβη του εννόμου αυτού αγαθού και όχι διακινδύνευσή του, για το λόγο ότι η παρουσία ρύπων επιφέρει πάντοτε αλλοίωση της φυσικής σύστασης των συστατικών στοιχείων του περιβάλλοντος⁵⁴⁷. β) Σύμφωνα με το νομικό ορισμό της (άρθρ. 2 παρ. 4 του ν. 1650/86), υποβάθμιση είναι «η πρόκληση από ανθρώπινες

⁵⁴⁴ Γ. Παναγοπούλου, Ο προσδιορισμός του έννομου αγαθού υπό την ονομασία « Περιβάλλον», ο.π, σελ. 13

⁵⁴⁵ Βλ. Τόχου, Δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος, 2η έκδ., 1990, σελ. 71 επ.

⁵⁴⁶ Βλ. Καιάφα – Γκμπάντι, Έννοια και προβληματική των κοινώς επικίνδυνων εγκλημάτων, 1987, σελ. 108 ε., Ρέμελης, ο.π σελ. 156 επ.

⁵⁴⁷ Γ. Παναγοπούλου, Ο προσδιορισμός του έννομου αγαθού υπό την ονομασία « Περιβάλλον», ο.π, σελ. 16 ,βλ. επίσης Μ. Καιάφα – Γκμπάντι, Έννοια και προβληματική, ο.π 109 σημ. 34.

δραστηριότητες ρύπανσης ή οποιασδήποτε άλλης μεταβολής στο περιβάλλον, η οποία είναι πιθανό να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην οικολογική ισορροπία, στην ποιότητα ζωής και στην υγεία των κατοίκων, στην ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά και στις αισθητικές αξίες». Η αναφορά σε έννοιες όπως «ποιότητα ζωής», «πολιτιστική κληρονομιά», «αισθητικές αξίες», που είναι απομακρυσμένες από την έννοια του κινδύνου για την ανθρώπινη ζωή, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το έγκλημα της ρύπανσης ή της υποβάθμισης του περιβάλλοντος είναι έγκλημα βλάβης του ίδιου του περιβάλλοντος και όχι διακινδύνευσης της ανθρώπινης ζωής και υγείας⁵⁴⁸. Εξάλλου, όπου ο νομοθέτης θέλησε, τυποποίησε παράλληλα με τη βλάβη του βασικού εννόμου αγαθού ρητά και τη συγκεκριμένη διακινδύνευση της ζωής ή της υγείας, Π.χ. στο άρθρ. 28 παρ. 3 του ν. 1650/86.

Τέλος, το αξιόποινο της διάταξης της παρ. 1 του άρθρ. 28 του ν. 1650/86, περιλαμβάνει τρόπους τέλεσης, που δε δημιουργούν βλάβη, ούτε κίνδυνο για τη ζωή ή την υγεία. Ειδικότερα, σύμφωνα με το εδ. α' της προαναφερθείσας διάταξης τιμωρείται «όποιος προκαλεί ρύπανση ή υποβαθμίζει το περιβάλλον...», δηλαδή τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό περιβάλλον, κατά τον ορισμό της παρ. 1 του άρθρ. 2 του ίδιου νόμου. Έτσι, με δεδομένο ότι το έγκλημα της παρ. 1 εδ. α' του άρθρ. 28 του ν. 1650/86 είναι έγκλημα βλάβης, δεν μπορούμε να διακρίνουμε βλάβη στη ζωή ή στην υγεία, όταν αλλοιώνεται ή καταστρέφεται ένα μνημείο ιστορικής και πολιτιστικής αξίας, ενώ υπάρχει σαφής βλάβη του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Έτσι, αφού απώτερος στόχος της προσβολής δεν μπορεί να είναι η προσβολή της ανθρώπινης ζωής ή υγείας στις παραπάνω περιπτώσεις, η έρευνα για το

⁵⁴⁸ Παναγοπούλου, Ο προσδιορισμός του έννομου αγαθού υπό την ονομασία «Περιβάλλον», ο.π., σελ

προστατευόμενο έννομο αγαθό θα πρέπει να περάσει, αναγκαστικά, από το αγαθό «περιβάλλον», λύση που μπορεί να λειτουργήσει για κάθε περίπτωση προσβολής στη βασική μορφή του εγκλήματος (άρθρο 28 παρ. 1 α' του ν. 1650/86)⁵⁴⁹.

Τα επιχειρήματα που προτάθηκαν φαίνονται όντως να οδηγούν καταρχήν στο συμπέρασμα ότι το περιβάλλον σαν έννοια χαίρει αυτοτελούς προστασίας στον χώρο του ποινικού δικαίου. Από την άλλη πλευρά όμως επισημαίνεται ότι το δίκαιο με τον ανθρωποκεντρικό του χαρακτήρα δεν προστατεύει τα υλικά αντικείμενα της φύσης καθ' αυτά, αλλά μόνο ως προς ορισμένες ιδιότητές τους, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ακόμη και αν το περιβάλλον προστατεύεται ποινικά καθεαυτό, η προστασία αφορά ουσιαστικά την ιδιότητά του ως χώρου συντήρησης της ανθρώπινης ζωής και όχι ως ανεξάρτητου από τον άνθρωπο αγαθού, όπως είναι στην φυσική πραγματικότητα.⁵⁵⁰ Σε κάθε περίπτωση πάντως, ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του εννόμου αγαθού «περιβάλλον» δεν πρέπει να συγχέεται προς την αυτοτέλειά του ως εννόμου αγαθού. Ο πρώτος είναι δεδομένος, αφού το αγαθό αυτό — όπως και όλα τα ατομικά και κοινωνικά αγαθά— είναι ζωτικό για τον άνθρωπο, στο μέτρο που προσδιορίζει την ίδια την ύπαρξή του. Αντίθετα, η αυτοτελής προστασία του περιβάλλοντος, ανεξάρτητα δηλαδή από την προστασία της ζωής ή της υγείας των ανθρώπων, αποτελεί επιλογή του νομοθέτη, η οποία ανταποκρίνεται στις σύγχρονες αντιλήψεις και θέσεις αναφορικά με τη σημασία του αγαθού αυτού — πέρα από τους ζώντες— και για τις μέλλουσες γενιές των ανθρώπων. Η αυτοτελής, δηλαδή, προστασία του περιβάλλοντος επιβάλλεται στο μέτρο που η προσβολή του δεν πρέπει να κρίνεται μόνο ενόψει της ζωής και της

⁵⁴⁹ Γ. Παναγοπούλου, Ο προσδιορισμός του έννομου αγαθού υπό την ονομασία « Περιβάλλον», ο.π, σελ. 18

⁵⁵⁰ Μανωλεδάκης, Γενική Θεωρία, τομ. Β, σελ. 17/18.

υγείας των ανθρώπων που ζουν όταν τελείται η πράξη της προσβολής, αλλά και ενόψει της προστασίας του κοινού μέλλοντος της ανθρωπότητας.

Η αυτοτελής προστασία του περιβάλλοντος από ποινική άποψη συνεπάγεται την αναγνώριση των βασικών μορφών προσβολής του ως εγκλημάτων βλάβης. Αν, παραπέρα, από τη βλαπτική για το περιβάλλον καθεαυτό συμπεριφορά μπορεί να προκύψει και κίνδυνος για τη ζωή ή την υγεία ανθρώπων, τότε σε διακεκριμένη μορφή του το έγκλημα έχει και το χαρακτήρα εγκλήματος συγκεκριμένης ή δυνητικής διακινδύνευσης της ζωής ή της υγείας αόριστου αριθμού ανθρώπων (κοινώς επικίνδυνο έγκλημα). Τέλος, σε μια ακόμα πιο διακεκριμένη μορφή, όταν από τη βλαπτική συμπεριφορά για το περιβάλλον καθεαυτό προκληθεί και βλάβη στη ζωή ή στην υγεία ανθρώπου, το έγκλημα προσλαμβάνει το χαρακτήρα του «εγκλήματος εκ του αποτελέσματος».

2. Η εξάρτηση των ποινικών διατάξεων από τους διοικητικούς κανόνες

Όπως είδαμε, αυτό που χαρακτηρίζει τις σχετικές διατάξεις για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος είναι ότι ο ποινικός κανόνας στα σχετικά νομοθετήματα αρκείται στον καθορισμό του πλαισίου ποινής εγκαταλείποντας στις διοικητικές διατάξεις με τη μορφή της παραπομπής την περιγραφή και οριοθέτηση των στοιχείων της άδικης συμπεριφοράς, από την πλήρωση των οποίων εξαρτάται η επιβολή των ποινικών κυρώσεων. Έτσι εμφανίζεται στη γενική του μορφή το φαινόμενο της

εξάρτησης του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος έναντι των αντίστοιχων διοικητικών διατάξεων.

Τα βασικά προβλήματα που εντοπίζονται στη σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις είναι δύο.

Το πρώτο, ανάγεται στα ζητήματα συνταγματικότητας που αναφύονται από την παραγωγή λευκών ποινικών νόμων και ειδικότερα ως προς το θέμα της εναρμόνισής τους με το άρθρο 7 παρ.1 του Συντάγματος και της αρχής *nullum crimen, nulla poena sine lege certa*. Το δεύτερο, αναφέρεται στο ερώτημα εάν και κατά πόσον τα σύγχρονα δεδομένα των περιβαλλοντικών κινδύνων επιβάλλουν την αποδοχή της ισχύουσας νομοθετικής πολιτικής της εξάρτησης της ποινικής προστασίας από τις διοικητικές διατάξεις ή αντίθετα συγκλίνουν προς την κατεύθυνση της αυτονόμησης του ποινικού δικαίου, έστω και εν μέρει, από τις επιλογές της διοίκησης σχετικά με το δίκαιο του περιβάλλοντος⁵⁵¹.

2.1 Το άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος και οι ποινικές κυρώσεις του ν. 1650/86.

Το άρθρο 28 του ν. 1650/86 ορίζει: «Με φυλάκιση κλπ. τιμωρείται όποιος προκαλεί ρύπανση... με πράξη ή παράλειψη που αντιβαίνει στις διατάξεις του νόμου αυτού ή των κατ' εξουσιοδότησή του εκδιδόμενων διαταγμάτων και υπουργικών ή νομαρχιακών αποφάσεων... (άρθρ. 28 1, εδάφ. α και β'). Με την αθρόα παρείσφρηση εξουσιοδοτικών διατάξεων στο κείμενο του ν. 1650/86 και την παραπομπή των ποινικών κυρώσεων

⁵⁵¹ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π., σελ. 25

του άρθρ. 28 σε πλειάδα αντίστοιχων κανονιστικών πράξεων της διοίκησης για τον προσδιορισμό της αξιόποινης συμπεριφοράς τίθεται αυτονόητα το ζήτημα του κατά πόσον η νομοτεχνική που εφαρμόζεται στο παραπάνω άρθρο συνάδει με τις αξιώσεις που θέτει το άρθρ. 7 παρ. 1 του Σ.

Καταρχάς, πρέπει να σημειωθεί ότι, αν και η συνάφεια της αρχής της νομιμότητας του ποινικού δικαίου με τη δημοκρατική αρχή επιβάλλει την επιβολή της ποινής μόνο με τυπικό νόμο, γίνεται δεκτό από την κρατούσα άποψη ότι ποινικές διατάξεις μπορούν να περιέχονται και σε ουσιαστικό νόμο, δηλαδή σε κανονιστική πράξη της διοίκησης που εκδίδεται δυνάμει νομοθετικής εξουσιοδότησης (άρθρ. 43 παρ.2 Συντ)⁵⁵².

Είναι γενικότερα αποδεκτό στην ποινική επιστήμη ότι εφόσον ο λευκός ποινικός νόμος παραπέμπει τον καθορισμό της αξιόποινης πράξης ή παράλειψης σε κανονιστικές πράξεις, απαιτείται η ύπαρξη δύο νομοθετικών εξουσιοδοτήσεων⁵⁵³: Η πρώτη πρέπει να αναθέτει σε ορισμένο διοικητικό όργανο της εξουσίας να θεσπίσει με την κανονιστική πράξη του κανόνα δικαίου και η οποία πρέπει να περιέχεται σε τυπικό νόμο (εξουσιοδοτούσα διάταξη). Ανατρέχοντας στις διατάξεις του ν. 1650/86 διαπιστώνουμε ότι ως προς την ύπαρξη αυτής της προϋπόθεσης δεν δημιουργείται πρόβλημα καθώς η παροχή κανονιστικής αρμοδιότητας στα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας γίνεται κατά τρόπο σαφή και για εξειδικευμένα αντικείμενα (βλ. άρθρ. 5, 8, 9, 10, 11, 13, 14 κλπ. του νόμου). Η δεύτερη πρέπει να περιέχεται στο σώμα του λευκού ποινικού νόμου και να επιτρέπει την ποινικοποίηση

⁵⁵² Βλ. Ανδρουλάκη, ο.π σελ. 100 επ.

⁵⁵³ Βλ. Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π, σελ. 28, Ανδρουλάκη, ο.π σελ. 107 - 108

της παράβασης του παραπάνω κανόνα που δημιουργεί η διοίκηση. Και σε αυτή την περίπτωση η ποινικοποίηση των παραβάσεων των παραπάνω κανόνων συνάγεται ασφαλώς από το κείμενο των ποινικών διατάξεων του άρθρ. 28.

Επιπλέον, η επιταγή του άρθρου 43 παρ.2 Συντ. για τον ειδικό και ορισμένο χαρακτήρα της νομοθετικής εξουσιοδότησης σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 7 παρ.1 Συντ. πρέπει να ερμηνεύεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η εξουσιοδοτική διάταξη να περιέχει επαρκώς σαφή και συγκεκριμένη περιγραφή της αξιόποινης συμπεριφοράς, έτσι ώστε οι κοινωνοί του δικαίου να μπορούν ήδη από αυτή να διαγνώσουν τα βασικά στοιχεία της αξιόποινης συμπεριφοράς. Με άλλα λόγια, ο «λευκός» ποινικός νόμος θα πρέπει να προσδιορίζει το προστατευόμενο έννομο αγαθό και το είδος της αξιόποινης προσβολής του και οι παρεπόμενες διατάξεις να περιορίζονται στον καθορισμό επιμέρους στοιχείων της αξιόποινης πράξης⁵⁵⁴.

Η νομοθετική διατύπωση του άρθρου 28 παρ.1 εξειδικεύει πράγματι το προστατευόμενο αγαθό (περιβάλλον) καθώς και το είδος της προσβολής (βλάβη με τη μορφή της ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος). Επίσης διαγράφει με σαφήνεια τα όρια και το είδος των ποινικών κυρώσεων. Επιπλέον, οι ποινικές κυρώσεις του άρθρ. 28 παραπέμποντας αποκλειστικά στις διατάξεις του νόμου και των κατ' εξουσιοδότησή του εκδιδομένων κανονιστικών πράξεων την περιγραφή των αξιόποινων μορφών συμπεριφοράς και οριοθετώντας τα αντικείμενα τους συγκεκριμενοποιούν επαρκώς το πεδίο ρύθμισης. Έτσι, με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 28

⁵⁵⁴ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π, σελ. 28

του ν. 1650/86 αποτελεί λευκό ποινικό νόμο, το περιεχόμενο του οποίου δεν αντιστρατεύεται στις αξιώσεις που θέτει το άρθρ. 7 παρ. 1 του Σ⁵⁵⁵.

2.2 Η εξάρτηση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος από τις διοικητικές διατάξεις.

Από τα παραπάνω προκύπτει χωρίς αμφιβολία ότι η ενεργοποίηση, η έκταση και η αποτελεσματικότητα της ποινικής προστασίας που προβλέπεται στο άρθρ. 28 του ν. 1650/86 εξαρτάται απόλυτα από τις γενικότερες διοικητικής φύσης επιλογές που διαμορφώνουν ευθέως οι κανόνες του νομοθετήματος αυτού και από τους κανόνες που θέτουν τα όργανα της εκτελεστικής εξουσίας μέσω των εξουσιοδοτικών διατάξεων. Το φαινόμενο αυτό δεν συνιστά πρωτοτυπία του έλληνα νομοθέτη αλλά αποτελεί την πλέον συνηθισμένη διεθνώς νομοθετική πρακτική (Γαλλία, Βέλγιο, Ελβετία, Μ. Βρετανία, Γερμανία, Καναδάς, Η.Π.Α. κ.α.)⁵⁵⁶.

Οι λόγοι που προβάλλονται από τους υποστηρικτές της νομοθετικής αυτής τεχνικής στο δίκαιο του περιβάλλοντος θεμελιώνονται σε τρεις κατηγορίες επιχειρημάτων, στη βάση δικαιιοπολιτικών, οικονομικοκοινωνικών και δικαιοκρατικών κριτηρίων⁵⁵⁷:

α/1. Στην πολυπλοκότητα της ρυθμιστέας κοινωνικής ύλης που απαιτεί εξειδικευμένες γνώσεις και διαφορετική αντιμετώπιση των επιμέρους θεμάτων, κάτι που απαιτεί κατάλληλη οργανωτική υποδομή και

⁵⁵⁵ Έτσι και Παπανεοφύτου, ο.π., σελ. 29

⁵⁵⁶ Βλ. παρακάτω, υπό στοιχ. 2.4

⁵⁵⁷ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π., σελ. 30 - 31

επιστημονικό προσωπικό, που μόνο ο μηχανισμός της εκτελεστικής εξουσίας διαθέτει.

α/2. Στην ανάγκη διαρκούς προσαρμογής του νομοθετικού έργου στη δυναμική της εξέλιξης της τεχνολογίας σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι διοικητικοί κανόνες, με την ευελιξία και την κινητικότητα που τους διακρίνει, προσφέρονται κατ' εξοχήν για την αντίδραση του δικαίου στους περιβαλλοντικούς κινδύνους που γεννά η τεχνολογική δράση και δικαιώνουν την προτίμηση του νομοθέτη στη θέσπιση διοικητικών διατάξεων. Για την ενίσχυση της προστατευτικής ικανότητας του περιεχομένου τους, εκεί όπου κρίνεται αναγκαίο, επιστρατεύονται οι ποινικές κυρώσεις.

β) Στη συγκρουσιακή σχέση μεταξύ της περιβαλλοντικής προστασίας και της οικονομικοτεχνικής ανάπτυξης, που διαμορφώνει ένα ευαίσθητο πεδίο στάθμισης αντιμαχόμενων συμφερόντων στα πλαίσια της καπιταλιστικής οικονομίας και όπου επιβάλλεται η έντονη διείδυση της εκτελεστικής εξουσίας στην περιβαλλοντική νομοθεσία προκειμένου να εξασφαλιστούν αποδεκτές λύσεις ισόρροπης συνύπαρξης των αντιμαχόμενων συμφερόντων στο κοινωνικό πεδίο.

γ) Τελευταίο επιχείρημα αποτελεί αυτό της ενότητας της έννομης τάξης σύμφωνα με την οποία η έννομη τάξη οφείλει να διαμορφώνει τους δικαιικούς της κανόνες με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγονται οι μεταξύ τους αντιφάσεις. Η αρχή αυτή κινδυνεύει να υποστεί ρήγμα με την ενδεχόμενη απεξάρτηση του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος από τις διοικητικού περιεχομένου διατάξεις. Η διαμόρφωση προϋποθέσεων αξιόποινης προσβολής από τον ποινικό νομοθέτη, διαφορετικών από αυτές που θέτουν οι περιορισμοί και οι απαγορεύσεις των διοικητικών κανόνων για την προστασία του περιβάλλοντος, θα οδηγούσε σε ανασφάλεια δικαίου, το κύριο βάρος της οποίας θα έπεφτε στους ώμους

του πολίτη. Παράλληλα θα ήταν αναπόφευκτη και η έκδοση αντιφατικών αποφάσεων για το ίδιο νομικό αντικείμενο μεταξύ των διοικητικών και των ποινικών δικαστηρίων.

Στις παραπάνω θέσεις αντιπαρατίθενται —κυρίως από τους εκπροσώπους της ποινικής θεωρίας— σειρά προβλημάτων που δημιουργούνται από την έντονη εξάρτηση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος από τις διοικητικές διατάξεις, τα οποία δομούνται γύρω από τέσσερις άξονες⁵⁵⁸:

α) Στην ουσιαστική υποβάθμιση που υφίσταται το ποινικό δίκαιο του περιβάλλοντος, περιοριζόμενο στον ρόλο λευκών ποινικών νόμων αφήνοντας τον προσδιορισμό των στοιχείων της αξιόποινης πράξης ή παράλειψης σε διατάξεις διοικητικού περιεχομένου.

β) Περαιτέρω, η εξάρτηση από τους διοικητικούς κανόνες καταλήγει συχνότατα με την τακτική της νομοθετικής εξουσιοδότησης —της οποίας γίνεται ευρύτατα χρήση στο δίκαιο του περιβάλλοντος— στην κατ' υποκατάσταση του νομοθέτη στοιχειοθέτηση της αξιόποινης συμπεριφοράς από τις κανονιστικές πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας. Έτσι καταστρατηγείται έμμεσα η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και αναδεικνύεται η Διοίκηση σε κυρίαρχο νομοθέτη, που καθορίζει το εγκληματικό άδικο με κριτήρια που αντανακλούν τους εκάστοτε πολιτικοοικονομικούς της προσανατολισμούς.

γ) Το πρόβλημα διευρύνεται και περιπλέκεται με την υπαγωγή στα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων παραβάσεων των διατάξεων της διοικητικής αρχής. Στις περιπτώσεις αυτές, που είναι και οι πλέον συνηθισμένες μορφές σύγκρουσης με την περιβαλλοντική νομοθεσία, η πλήρωση των

⁵⁵⁸ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π., σελ. 31 επ.

αντικειμενικών προϋποθέσεων του αξιοποιήσιμου εξαρτάται από την τήρηση των περιορισμών και απαγορεύσεων που θέτουν οι πράξεις των διοικητικών αρχών. Έτσι ανοίγει ο δρόμος της εμπλοκής του ποινικού δικαίου σε δυσεπίλυτα ζητήματα διοικητικού χαρακτήρα, όπως το θέμα της ποινικής εκτίμησης της συμμόρφωσης του δράστη σε άκυρη διοικητική πράξη (άδεια ή έγκριση) ή αντίθετα της μη τήρησης εκ μέρους του των παρανόμων διοικητικών απαγορεύσεων ή αποφάσεων.

δ) Η παράδοση ουσιαστικά της περιβαλλοντικής προστασίας στο διοικητικό μηχανισμό με την ευρύτατη αρμοδιότητα που απονέμει σ' αυτόν ο νομοθέτης δεν συνοδεύεται από τον αναγκαίο ποινικό έλεγχο των πράξεων ή παραλείψεων των οργάνων του. Έτσι, η έλλειψη ελέγχου των επικίνδυνων για το περιβάλλον εγκαταστάσεων ή δραστηριοτήτων, η πλημμελής εποπτεία, η έκδοση αδειών ή η χορήγηση εγκρίσεων χωρίς την ύπαρξη των νομίμων προϋποθέσεων αποτελούν μόνο ένα μέρος της πληθωρικής περιπτώσιολογίας της σύμπραξης της διοίκησης στην τέλεση περιβαλλοντικών εγκλημάτων, που χωρίς ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις παραμένει κατά κανόνα ατιμώρητη.

2.3 Η συνύπαρξη ποινικών και διοικητικών κυρώσεων

Αναπόφευκτα η προσπάθεια εκτίμησης της λειτουργικής συνύπαρξης ποινικών και διοικητικών κυρώσεων διέρχεται από το γνωστό πρόβλημα των κριτηρίων διάκρισης των δύο αυτών κυρωτικών συστημάτων.

Από την εξέταση, λοιπόν, των αντιστοίχων διατάξεων του ν. 1650/86 διαπιστώνεται ότι η βλάβη του περιβάλλοντος (ρύπανση ή υποβάθμιση) συνεπάγεται τόσο ποινικές (άρθρ. 28 1 εδάφ. α' και β') όσο και

διοικητικές κυρώσεις (άρθρ. 30 παρ. 1). Αλλά και ο κίνδυνος θανάτου ή βαριάς σωματικής βλάβης λόγω εξαιρετικά σοβαρής ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος επισύρει και τα δύο είδη των κυρώσεων (άρθρ. 28 παρ. 3, άρθρ. 30 παρ. 1 δεύτερο εδάφιο). Μάλιστα, τόσο τα πλαίσια των ποινών όσο και αυτά του διοικητικού προστίμου αυξάνονται με την ίδια βάση αξιολόγησης, ανάλογα δηλαδή με την ένταση της προσβολής. Το πρώτο συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι ο νομοθέτης επιστρατεύει από κοινού ποινικές και διοικητικές κυρώσεις προκειμένου να περιφρουρήσει τα έννομα αγαθά του περιβάλλοντος, της ζωής και της υγείας του ανθρώπου από την ίδια συμπεριφορά⁵⁵⁹. Ωστόσο, κριτήρια ποιοτικής διάκρισης του διοικητικού από το ποινικό άδικο δεν υπάρχουν στις κυρωτικές του επιλογές. Αναμφισβήτητα, η σύμπραξη ποινικών και διοικητικών κυρώσεων στον τομέα της περιφρούρησης των εννόμων αγαθών δεν αλλοιώνει τη σαφώς μεγαλύτερη βαρύτητα των συνεπειών της ποινικής κύρωσης (κυρίως ως προς τις στερητικές της ελευθερίας ποινές) απέναντι στις, κατά κανόνα, οικονομικού χαρακτήρα επιβαρύνσεις των διοικητικών «ποινών»⁵⁶⁰. Η αποκλειστική αρμοδιότητα επιβολής των πρώτων στα ποινικά δικαστήρια (άρθρ. 96 παρ. 1 του Σ.) και η ανάθεση των δεύτερων στα όργανα της διοικητικής εξουσίας, συχνά με τη μορφή της διακριτικής ευχέρειας, ανταποκρίνεται κατ' αρχήν στη δυσαναλογία αυτή. Έναντι, όμως, των ανεπαρκών, προβληματικών ως προς την εφαρμογή τους και αναποτελεσματικών ποινικών ρυθμίσεων του ν. 1650/86, οι αντίστοιχες διοικητικές κυρώσεις

⁵⁵⁹ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π., σελ 34

⁵⁶⁰ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π., σελ 35

του άρθρ. 30 αποτελούν τα κύρια όπλα αναχαίτισης των περιβαλλοντικών προσβολών για τρεις βασικά λόγους⁵⁶¹:

α. Γιατί στρέφονται , χωρίς σοβαρές δυσκολίες επιβολής, κατά των κυρίων υπευθύνων πρόκλησης των περιβαλλοντικών ζημιών, δηλαδή των νομικών προσώπων (παρ. 1)

β. Γιατί η κατά πολύ απλούστερη διαδικασία διαπίστωσης και βεβαίωσης των παραβάσεων από τα όργανα της διοίκησης συντομεύει τη διαδικασία επιβολής τους επιτρέποντας την ανάσχεση και τον περιορισμό των περιβαλλοντικών προσβολών στα πρώτα τους στάδια.

γ. Γιατί αρκεί η παράβαση των διατάξεων του νόμου και των προβλεπομένων σ' αυτόν κανονιστικών πράξεων, χωρίς να απαιτείται η διαπίστωση κάποιου αποτελέσματος, για να επιβληθούν οι αντίστοιχες κυρώσεις (παρ. 1).

2.4 Η εξάρτηση στα πλαίσια διεθνών νομοθετικών επιλογών⁵⁶².

Η πλέον σημαντική από την άποψη της αντεγκληματικής πολιτικής θεμελιώδης επιλογή του γερμανικού ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος, ήταν η αυτονόμησή του από το παρακολουθηματικό του διοικητικού δικαίου πεδίο και η διάταξή του στον ποινικό κώδικα. Νομοτεχνικά ωστόσο διατηρήθηκε ευρέως η αποκαλούμενη

⁵⁶¹ Παπανεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, ο.π σελ. 38 -39

⁵⁶² Βλ. αναλυτικά, Dr Albin Eser, Προστασία του περιβάλλοντος: Μια πρόκληση για το ποινικό δίκαιο σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, Εισήγηση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996 σελ. 91 επ.

παρακολουθηματική σχέση του ποινικού δικαίου από τις διοικητικές διατάξεις καθώς στις ποινικές υποστάσεις περί περιβάλλοντος του γερμανικού Π.Κ. εν μέρει ρητά εν μέρει σιωπηρά γίνεται αναγωγή σε ειδικούς διοικητικούς νόμους, καθώς π.χ. για την αποδοχή της παράβασης αφενός προϋποτίθεται υπηρεσιακή «προειδοποίηση» ή αφετέρου η άδεια δημόσιας υπηρεσίας οδηγεί στην άρση του αδίκου. Ο δικαιολογητικός λόγος της διατήρησης της παρακολουθηματικής αυτής σχέσης συνίσταται στη διατήρηση όσο το δυνατόν της συνοχής της έννομης τάξης. Μόνο στην περίπτωση διακεκριμένων διακινδυνεύσεων του περιβάλλοντος με απελευθέρωση δηλητηριωδών ουσιών (άρ. 330α γερμ. Π.Κ.) αποσυνδέθηκε εντελώς το ποινικό από το διοικητικό δίκαιο. Στην περίπτωση αυτού του εγκλήματος συγκεκριμένης διακινδύνευσης της ζωής, που συμπεριελήφθη στα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος με αφορμή την καταστροφή του Seveso, δεν μπορεί από τη συγκατάθεση της δημόσιας υπηρεσίας να συναχθεί επιτρεπτικός κανόνας δικαίου, γιατί είναι αυτονόητο ότι μια διακεκριμένη διακινδύνευση, όπως την προϋποθέτει αυτή η ποινική υπόσταση, δεν είναι δυνατόν να μπορεί να επιτρέπεται.

Και σε άλλες χώρες παρατηρείται σε περιπτώσεις διακεκριμένου κοινού κινδύνου μια αποσύνδεση από το διοικητικό δίκαιο και μάλιστα κυρίως στα σκανδιναβικά κράτη αλλά και στην Πολωνία, Πορτογαλία και Καναδά. Αυτές όμως οι -καθαρά ποινικές- διατάξεις εστιάζονται μάλλον στην προστασία του ανθρώπου παρά σ' αυτή του περιβάλλοντος. Εντεύθεν όμως αυτού του βαθμού βαρύτητας των πράξεων οι ποινικές διατάξεις είναι διαμορφωμένες απολύτως ως εξαρτημένες από το διοικητικό δίκαιο.

Στο βαθμό λοιπόν που η προστασία του περιβάλλοντος εξαρτάται βασικά ή όπως στις προαναφερόμενες χώρες σε κάθε περίπτωση για τον

χαμηλότερο βαθμό βαρύτητας από προβλέψεις διοικητικού δικαίου, είναι χαρακτηριστικό για την πλειονότητα των χωρών ότι το ειδικό βάρος της ποινικής προστασίας βρίσκεται στην εξασφάλιση των προβλέψεων του διοικητικού δικαίου. Αυτό ισχύει -αν και με διαφορετικές αποχρώσεις- στον ευρωπαϊκό χώρο, π.χ. για το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Μ. Βρετανία, την Ιταλία, την Πολωνία, την Νορβηγία και την Φινλανδία, κατά τα λοιπά κυρίως για την Τουρκία και εν μέρει επίσης για τη Δανία, Σουηδία, Ελβετία, τον Καναδά και τις ΗΠΑ. Ιδίως για τα αγγλοσαξωνικά δίκαια, πρέπει να παρατηρηθεί ότι εκεί η διοίκηση δεν διαθέτει δικά της μέσα καταναγκασμού για να επιβάλλει την εκτέλεση των επιταγών της διοίκησης και συνεπώς το ποινικό δίκαιο εκπληρώνει τουλάχιστον και τη λειτουργία να αντirroπεί αυτό το ελάττωμα.

Ειδικότερα τώρα , η διαμόρφωση αυτού του μοντέλου που αποβλέπει πρωτευόντως στην διασφάλιση του διοικητικού δικαίου του περιβάλλοντος παρουσιάζει, όπως είναι φυσικό, διαφορές από χώρα σε χώρα. Κυρίως πρέπει να μνημονευθούν εδώ η Τουρκία και (μέχρι το 1988) η Ιταλία όπου τιμωρούνται μόνο οι παραβάσεις ρητών διοικητικών προειδοποιήσεων, ή το Βέλγιο και η Γαλλία, όπου εξασφαλίζονται από την τιμώρηση οι παρακολουθήσεις που διενεργούνται υπηρεσιακά. Περαιτέρω δεν είναι ασύνηθες ότι κάποιες ποινικές υποστάσεις προϋποθέτουν προσβολή κάποιων σταθερών οριακών τιμών όπως κυρίως στα σκανδιναβικά κράτη και την Β. Αμερική. Αυτές οι οριακές τιμές δεν εκδίδονται συχνά στην «κανονική» διαδικασία νομοθετήσεως αλλά αναπτύσσονται σε μια ιδιαίτερη συναινετική διαδικασία με συμμετοχή συγκεκριμένων κοινωνικών φορέων και κατ' αναλογία η δεσμευτική τους δύναμη είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη από αυτή των απλών πράξεων και διατάξεων. Μια ενδιαφέρουσα τάση μπορεί επίσης να παρατηρηθεί σε εκείνες τις χώρες, που επιθυμούν να δώσουν ιδιαίτερη βαρύτητα στα

οικολογικά έννομα αγαθά. Έτσι τον λόγο τιμώρησης σχηματίζει σε Αυστρία, Ισπανία , Κούβα και εν μέρει σε Δανία και Σουηδία η υλική προσβολή του περιβάλλοντος. Όπως και στην Γερμανία, λαμβάνει εδώ χώρα η σύνδεση με το διοικητικό δίκαιο εν μέρει με την δέσμευση σε συγκαταθέσεις της διοίκησης, εν μέρει με δέσμευση σε προβλέψεις του διοικητικού νόμου.

Περαιτέρω διαφορές παρατηρούνται αναφορικά με την νομιμοποιητική επενέργεια των συγκαταθέσεων της διοίκησης και αναφορικά με τις συνέπειες τους, όταν είναι εσφαλμένες.

α) Σχετικά με την επίδραση και την έκταση της συγκατάθεσης της διοίκησης που αφορά το δίκαιο του περιβάλλοντος, νομιμοποιεί π.χ. αυτή στην Πολωνία μόνο την βλάβη περιβαλλοντικών εννόμων αγαθών (π.χ. μόλυνση των υδάτων ή του αέρα), ενώ παραμένουν αξιόποινες άλλες προσβολές (π.χ. μία σωματική βλάβη που ανάγεται σε μόλυνση των υδάτων), αν και η συμπεριφορά που προκάλεσε την βλάβη έτυχε συγκατάθεσης. Αντιθέτως στις Η.Π.Α. ρυθμίζεται διαφοροποιημένα το θέμα της νομιμοποιητικής επενέργειας ανάλογα με τον τομέα δικαίου, ανάλογα δηλ. με το αν πρόκειται για διοικητικό, ποινικό ή αστικό δίκαιο, όπου μπορεί να διαπιστωθεί η τάση ότι οι νομιμοποιητικές επενέργειες είναι ευρύτερες στο ποινικό και στενότερες στο αστικό δίκαιο.

Σχετικά με το θέμα των πιθανών συνεπειών μιας εσφαλμένης συγκατάθεσης υπάρχει βέβαια κατ' αρχήν συναίνεση, ότι μόνο οι νόμιμες συγκαταθέσεις αποκλείουν το αξιόποινο. Αλλά και εδώ υπάρχουν αποκλίσεις. Αντί να δεσμεύεται ο ποινικός δικαστής σε εσφαλμένες συγκαταθέσεις της διοίκησης , όπως αυτό είναι γνωστό από την Γερμανία, προσφέρεται κυρίως μια εναλλακτική λύση. Συγκεκριμένα στην Ελβετία, τον Καναδά και τις Η.Π.Α δεσμευτικές αυστηρά είναι μόνο οι αποφάσεις των διοικητικών δικαστηρίων, ενώ οι αποφάσεις της

Διοίκησης βασικά δεν δεσμεύουν τον ποινικό δικαστή. Προπαντός στον χώρο των αποφάσεων κατ' εσφαλμένη χρήση της διακριτικής ευχέρειας αποκρούεται σε αυτές τις χώρες η άποψη, ότι η συγκατάθεση της Διοίκησης αίρει το άδικο.

Αντίθετα στην Τουρκία και την Φινλανδία ποινικοποιείται μόνο η μη συμμόρφωση σε νόμιμες διοικητικές πράξεις. Στην Σουηδία δεν μπορεί πάντως η συγκατάθεση να αποκλείσει το αξιόποινο, εάν εξασφαλίστηκε με επίκληση ψευδών στοιχείων. Εξαίρεση από την προαναφερθείσα θεμελιώδη συναίνεση υπάρχει μόνο στην Γαλλία όπου η συγκατάθεση της δημόσιας υπηρεσίας δεν ενεργεί δικαιολογητικά, απλώς συνεκτιμάται κατά την επιμέτρηση της ποινής.

3. Η ποινική ευθύνη νομικών προσώπων

3.1 Εισαγωγικά

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάπτυξη και τον πολλαπλασιασμό των εθνικών και των διεθνών νομοθετικών ρυθμίσεων για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι τα βασικότερα προβλήματα εντοπίζονται στο επίπεδο της εφαρμογής. Καταρχάς, υπάρχουν χώρες στις οποίες η εφαρμογή του ποινικού δικαίου υπόκειται όχι στην αρχή της νομιμότητας αλλά στην αρχή της σκοπιμότητας, επαφίεται δηλαδή στη διακριτική ευχέρεια των διωκτικών αρχών⁵⁶³. Είναι φυσικό στις χώρες αυτές να αποφεύγουν την ποινική

⁵⁶³ Βλ. για τη σχετική προβληματική Κ. Σταμάτη, Η προκαταρκτική εξέταση στην ποινική διαδικασία και οι αρχές της νομιμότητας και της σκοπιμότητας (1984).

δίωξη οι δύσκολες στην απόδειξή τους περιπτώσεις μόλυνσης του περιβάλλοντος. Ωστόσο, οι ποινικές διώξεις είναι λίγες και σε χώρες, όπως η Ελλάδα, όπου η ποινική δίωξη είναι υποχρεωτική. Προφανώς οι δράστες των σχετικών εγκλημάτων είναι ιδιαίτερα δυσπρόσιτοι για το ποινικό δίκαιο, όπως οι πολύ γνωστοί στους εγκληματολόγους «εγκληματίες με λευκό κολάρο». Οι δράστες των πιο γνωστών οικολογικών καταστροφών της εποχής μας, ως άτομα, ήταν μέλη του προσωπικού μεγάλων εταιριών ή και δημόσιοι λειτουργοί. Η αδυναμία άσκησης ποινικών διώξεων και επομένως τήρησης μίας ποινικής πολιτικής είναι στις περιπτώσεις αυτές φανερό. Για όσους λοιπόν μελετούν ή εφαρμόζουν το ποινικό δίκαιο το ερώτημα τίθεται ως εξής: συμβάλλει το ίδιο το ποινικό δίκαιο με τις αναγνωρισμένες γενικές του αρχές στην αναποτελεσματικότητα αυτή;

Σε ό,τι αφορά τον άδικο χαρακτήρα των πράξεων, μπορεί κανείς να επισημάνει εν συντομία τις ακόλουθες εξελίξεις: η επεξεργασία μίας νέας εκδοχής και μορφής της έννοιας του εννόμου αγαθού, του «συλλογικού εννόμου αγαθού»⁵⁶⁴, διευκολύνει την περιγραφή και ερμηνεία των εγκλημάτων. Η επεξεργασία αυτή επιτρέπει την αναγνώριση του περιβάλλοντος ως εννόμου ανθρωποκεντρικού ή οικολογικού αγαθού, κατά τις υποστηριζόμενες θεωρίες, και τον εναρμονισμό με μία από τις παραπάνω εκδοχές με το παραπάνω σύστημα. Η προσφυγή στους τύπους των εγκλημάτων των τελούμενων με παράλειψη, καθώς και των εγκλημάτων δυνητικής ή ιδίως αφηρημένης διακινδύνευσης, αποτρέπει το ενδεχόμενο της καθυστέρησης της ποινικής παρέμβασης. Η θεώρηση, επομένως, των βασικών αρχών του ποινικού δικαίου ως εμποδίων για υπερπήδηση εκ μέρους της αντεγκληματικής πολιτικής για το περιβάλλον δεν φαίνεται

⁵⁶⁴ Βλ. Δ. Σπυράκου, Η κριτική λειτουργία της έννοιας του εννόμου αγαθού (1996), σ. 85.

αναγκαία. Κατά συνέπεια, φευκτό είναι και το βαρύ κόστος που θα συνόδευε αυτόν τον παραγκωνισμό: το γεγονός δηλαδή ότι η απαξίωση αυτών των αρχών θα συνεπέφερε αυτόματα την αποστέρηση του κατηγορουμένου από τις εγγυήσεις που είναι διαθέσιμες σε κάθε κράτος δικαίου. Οι εγγυήσεις αυτές πρέπει να προσφέρονται καταρχήν σε κάθε πρόσωπο που αντιμετωπίζει ποινή, είτε πρόκειται για ποινική είτε για διοικητική είτε για αστική διαδικασία. Η βαρύτητα της ποινής, καθαρά από άποψη περιεχομένου, και το μέτρο αυτής της βαρύτητας είναι τα στοιχεία που καθιστούν τις εγγυήσεις αυτές πολύτιμες για τον πολίτη. Η ευρύτερη συναίνεση για τη θέση αυτή γίνεται ακόμη πιο χρήσιμη στην εποχή μας, επειδή ο ποινικός νομοθέτης έχει την τάση να προσφεύγει σε νέες μορφές κυρώσεων.

Αποτελεί λοιπόν πιο εύλογη υπόθεση εργασίας το ενδεχόμενο να συνδέεται η αναποτελεσματικότητα αυτή του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος με την εξασθένηση των γενικών κανόνων του ποινικού δικαίου, παρά με την ισχύ και την άκαμπτη διατήρησή τους. Μπορούν εδώ να αναφερθούν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα εξασθένησης ή χαλαρότητας των κανόνων που αφορούν τη σφαίρα του αδίκου: α) Ο κανόνας της αναλογίας ανάμεσα στη βαρύτητα του εγκλήματος (βαρύτητα προσδιοριζόμενη με βάση τη σημασία του εννόμου αγαθού και τη σπουδαιότητα του βαθμού βλάβης ή διακινδύνευσής του) και στη βαρύτητα της ποινής δεν τηρείται πάντοτε. Είναι αυτονόητο ότι η αναλογία αυτή δεν εξυπηρετεί μόνο μία φιλελεύθερη πολιτική υπέρ των κατηγορουμένων, αλλά και αντίστροφα την αντεγκληματική πολιτική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι προβλεπόμενες από το ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος ποινές οι οποίες είναι ιδιαίτερα ελαφρές. Την ελαφρότητά τους προδίδει η συγκριτική τους αντιπαράθεση με τις προβλεπόμενες ποινές από τη νομοθεσία για την καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών, για τη χρήση, την

προμήθεια ή την κατοχή για προσωπική χρήση ναρκωτικών. Οι τελευταίες αυτές ποινές είναι βαρύτερες, αν και αφορούν απλές αυτοπροσβολές κι όχι προσβολές σημαντικού αγαθού τρίτων και μάλιστα του κοινωνικού συνόλου, όπως το περιβάλλον⁵⁶⁵. Εξάλλου, τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος είναι κατά κανόνα οικονομικά εγκλήματα που διαπράττονται από βιομηχανικές κυρίως επιχειρήσεις με οικονομικό κίνητρο. Έτσι οι χρηματικές ποινές, αλλά και οι στερητικές της ελευθερίας ποινές όταν εξαγοράζονται, εντάσσονται στο «παθητικό» των επιχειρήσεων που προσβάλλουν το περιβάλλον. Με αυτό τον τρόπο, ο ποινικός κολασμός των υπεύθυνων στελεχών των επιχειρήσεων παύει να ασκεί προληπτική λειτουργία και καταλήγει να συνιστά απλώς αποτίμηση απώλειας κέρδους.

β) Η χαλαρότητα των ισχυόντων ποινικών κανόνων κατά την περιγραφή του αδίκου γίνεται κρίσιμη στην περίπτωση της προσφυγής στο διοικητικό δίκαιο για τη συμπλήρωση των κανόνων αυτών με τους κατάλληλους ορισμούς. Όπως ήδη σημειώσαμε, η προσφυγή αυτή καταλήγει στη μη εφαρμογή. Η διοίκηση δεν είναι πάντοτε έτοιμη να συμπράξει με την έκδοση των αναγκαίων διατάξεων, π.χ. διατάξεων σχετικών με το ανεκτό επίπεδο εκπομπής ρύπων. Ακόμη και εκεί όπου οι διατάξεις αυτές εκδίδονται, δύσκολα τις ανακαλύπτει κανείς μέσα σε ένα λαβύρινθο πολύπλοκων κειμένων. Η απώλεια σαφήνειας είναι το μικρότερο και η αναποτελεσματικότητα το μεγαλύτερο κακό στις περιπτώσεις αυτές.

Σε ό,τι αφορά τώρα τις κλασσικές αρχές του καταλογισμού, στο υποκειμενικό πεδίο, τα πράγματα είναι περισσότερο περίπλοκα. Σύμφωνα με μία θεμελιακή αρχή (θεμελιωμένη στο Σύνταγμα, σε ό,τι

⁵⁶⁵ Για τη σύγκριση αυτή βλ. αναλυτικότερα Ν. Παρασκευόπουλου, Ναρκωτικά-προσβολές του περιβάλλοντος: Η ανισότητα της καταστολής, σε Πρακτικά του Συνεδρίου της L.I.A. με θέμα Ναρκωτικά. Μία άλλη πρόταση (Αθήνα, 1991), σ. 173 επ.

αφορά την Ελλάδα⁵⁶⁶), η ατομική ευθύνη συνιστά αναγκαίο συστατικό της έννοιας του εγκλήματος (*nullum crimen sine culpa* - αρχή της ενοχής). Η πρόθεση και η αμέλεια είναι οι δύο μορφές αυτού του υποκειμενικού στοιχείου των αξιόποινων πράξεων, ενώ η απόδοση ευθύνης προϋποθέτει επίσης μία πνευματική ικανότητα και μία ορισμένη ηλικία. Η ατομική ευθύνη είναι ιστορικό προϊόν σε όλες τις σύγχρονες δικαιοκτικές τάξεις. Ωστόσο, οι περισσότερες από τις σοβαρές προσβολές του περιβάλλοντος λαμβάνουν χώρα μέσα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων των νομικών προσώπων. Στην περίπτωση αυτή, ο εντοπισμός των υπεύθυνων φυσικών προσώπων είναι εξαιρετικά δύσκολος. Φθάνουμε έτσι ενώπιον του μείζονος προβλήματος του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος.

3.2 Οι δυσχέρειες προσαρμογής του ποινικού δικαίου στο έγκλημα ως παράγωγου της επιχειρηματικής δράσης νομικών προσώπων.

Η ανησυχητική διόγκωση των κινδύνων της τεχνολογικής εξέλιξης και το φαινόμενο της αναπόσπαστης σύζευξής τους με την ανάπτυξη της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας δημιουργεί νέα πεδία νομοθετικής παρέμβασης. Κατ' εξοχήν όμως στο χώρο του ποινικού δικαίου όπου η προστασία των εννόμων αγαθών αποτελεί την κύρια αποστολή των κανόνων του, το συχνότατο φαινόμενο της εκδήλωσης του εγκληματικού αδίκου ως παραγώγου της κινδυνογόνου επιχειρηματικής πολιτικής

⁵⁶⁶ Ν. Ανδρουλάκη, Το νέο Σύνταγμα και η ποινική δικαιοσύνη, στο έργο: Η επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου (1976), Ν. Παρασκευόπουλου, Η συνταγματική διάσταση του αδίκου και της ενοχής, Υπεράσπιση 1993, σ. 1251, Αντ. Μανιτάκη, Κράτος δίκαιου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας (1994), σ. 397.

νομικών προσώπων δημιουργεί δυσεπίλυτα προβλήματα που εντάσσονται πλέον στην πρώτη σειρά των επίκαιρων ζητημάτων τόσο από πλευράς θεωρητικής ενασχόλησης όσο και νομοθετικού ενδιαφέροντος⁵⁶⁷.

Το σημαντικότερο πρόβλημα συνίσταται στο γεγονός ότι ενώ το ποινικό δίκαιο παραμένει αυστηρά προσανατολισμένο στην καταστολή προσβλητικών συμπεριφορών με δράστες φυσικά πρόσωπα, η αντιμετώπιση της επιχειρηματικής εγκληματικότητας όπως εκδηλώνεται σήμερα, υπό το μανδύα δηλαδή της λειτουργίας νομικών προσώπων, προσκρούει σε σοβαρές δυσχέρειες κυρίως γιατί η διαπίστωση ποινικής ευθύνης και η επιβολή ποινικών κυρώσεων στα φυσικά πρόσωπα που διοικούν το νομικό πρόσωπο ή που ενεργούν γι' αυτό είναι συχνά πολύ δυσχερής ή και αδύνατη.

Συγκεκριμένα, το ποινικό σύστημα είναι συγκροτημένο παραδοσιακά στη βάση δογματικών αρχών που επιτρέπουν την ανάπτυξη της προστατευτικής του λειτουργίας στο φαινόμενο του εγκλήματος ως ατομικής συμπεριφοράς⁵⁶⁸. Η αρχή του καταλογισμού της πράξης σε ενοχή θεμελιώνει τη μομφή για το εγκληματικό άδικο στην ψυχική και πνευματική σχέση του δράστη με το συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Η ποινική ευθύνη αιτιολογείται από αυτή ακριβώς την προσωπική μομφή σε βάρος του δράστη, ο οποίος επέλεξε την τέλεση μιας εγκληματικής πράξης, την οποία θα μπορούσε να αποφύγει⁵⁶⁹. Αυτή η δυνατότητα αποφυγής συγκροτεί τον πυρήνα της ενοχής του γιατί δικαιολογεί την

⁵⁶⁷ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; Στον τιμητικό τόμο για τον Γ.Α. Μαγκάκη, εκδ. Σάκκουλα, 1999, σελ. 198

⁵⁶⁸ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π σελ. 199

⁵⁶⁹ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π σελ. 199

ιδιαίτερη προσωπική αποδοκιμασία για το επιμεμπτό της επιλογής του⁵⁷⁰. Συνακόλουθα, η επιβολή των προβλεπόμενων κυρώσεων στηρίζεται στην προσωπική ευθύνη του δράστη και αντίστοιχα οι ποινές και τα μέτρα ασφαλείας είναι προσαρμοσμένα στην καταστολή συμπεριφορών που οι δράστες τους είναι φυσικά πρόσωπα αφού το κύριο σώμα τους αποτελείται από στερητικές της ελευθερίας ποινές.

Η απονομή, λοιπόν, της ποινικής ευθύνης με βάση την ατομική ενοχή προϋποθέτει τον εντοπισμό συγκεκριμένου προσώπου ή προσώπων τα οποία υπαίτια (με δόλο ή από αμέλεια) βλάπτουν ή θέτουν σε κίνδυνο έννομα αγαθά πραγματώνοντας έτσι την αντικειμενική υπόσταση μιας τυποποιημένης σε έγκλημα πράξης⁵⁷¹.

Στους πολυπρόσωπους, όμως, σύγχρονους οικονομικούς οργανισμούς, η αξιόποινη πράξη κατ' εξαίρεση μόνο εκδηλώνεται ως έργο ενός προσώπου. Συνήθως εμπλέκονται περισσότεροι του ενός στην παραγωγή της αλλά η συμβολή καθενός από αυτά τα φυσικά πρόσωπα στις σημαντικών μεγεθών προσβολές είναι πολλές φορές ασήμαντο στοιχείο στο πλαίσιο πολλών μερικότερων πράξεων, γι 'αυτό και η απόδοση σε ένα από αυτά της πλήρους ευθύνης για την όλη προσβολή θα ήταν και ουσιαστικά άδικη. Επίσης σημαντικό είναι το γεγονός ότι η οργανωτική τους δομή είναι τέτοια, ώστε η απόφαση και η εκτέλεση της πράξης που αξιολογείται ως αξιόποινη να είναι προϊόν της συγκλίνουσας δράσης περισσότερων φυσικών προσώπων, στην οποία, συχνά δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις που απαιτούνται από τις διατάξεις του Π.Κ περί συμμετοχής για να θεωρηθούν συναυτουργοί ή συμμέτοχοι. Επομένως

⁵⁷⁰ Βλ. ειδικότερα, Μαγκάκη, Ποινικό Δίκαιο, Διάγραμμα Γενικού Μέρους, εκδ. Γ' , 1984 σελ. 282 επ., Μανωλεδάκη, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, 4^η εκδ, 1996, σελ. 176 επ., 562 επ., 601 επ., Ανδρουλάκη, Ποινικών Δικαιον, Γενικό Μέρος II, 1986, σελ. 83 επ.

⁵⁷¹ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π σελ. 200

είναι δυνατό η μεν συμπεριφορά καθενός από τα φυσικά πρόσωπα να μην είναι αυτοτελώς αξιόποινη, το δε αποτέλεσμα όλων μαζί να μην μπορεί να χαρακτηριστεί ως προϊόν συμμετοχικής δράσης. Εξάλλου και στις περιπτώσεις που συντρέχουν οι προϋποθέσεις απόδοσης ατομικής ποινικής ευθύνης, πολλές φορές είναι δύσκολη έως αδύνατη η απόδειξή τους στην ποινική διαδικασία και αυτό γιατί οι οργανωτικές δομές στις σύγχρονες επιχειρήσεις είναι τόσο πολύπλοκες, ώστε η συμβολή καθενός από τους εκπροσώπους, διοικούντες ή εργαζόμενους του νομικού προσώπου ή η συναπόφαση που απαιτείται για να υπάρχει συμμετοχική δράση να μην μπορεί να αποδειχθεί.

Ειδικότερα, όσον αφορά τους εργαζόμενους στα χαμηλότερα κλιμάκια, η ίδια η συγκρότηση του συστήματος παραγωγής και τα αυστηρά ιεραρχημένα επίπεδα αρμοδιότητας και ευθύνης στην εσωτερική δομή των σύγχρονων επιχειρήσεων καθιστούν απαγορευτική την απονομή ποινικής ευθύνης σε αυτή την κατηγορία εργαζομένων. Συγκεκριμένα, η έλλειψη ειδικών γνώσεων και επαρκούς πληροφόρησης αυτής της κατηγορίας των εργαζομένων όσον αφορά τις προδιαγραφές καταλληλότητας, τις ιδιότητες, τα όρια απαγόρευσης, το βαθμό επικινδυνότητας των χρησιμοποιούμενων πρώτων υλών στα διάφορα στάδια της παραγωγής, το επιτρεπτό ή μη των επιλεγμένων από τους υπευθύνους της επιχείρησης μεθόδων παραγωγής, αποκλείουν ουσιαστικά τη γνώση των κινδύνων που εκλύει η συμπεριφορά του καθενός και πολύ περισσότερο τη δυνατότητα πρόβλεψης της επέλευσης ενός βλαπτικού αποτελέσματος. Τα παραπάνω στοιχεία και σε συνδυασμό αφενός με την αδυναμία γενικής εποπτείας των επιμέρους διαδικασιών της παραγωγής και αφετέρου με τον αποκλεισμό τους από τα κέντρα απόφασης της επιχείρησης και την αναρμοδιότητά τους ως προς τον έλεγχο των εντολών εκτέλεσης που απευθύνονται προς αυτούς,

απαγορεύουν τη θεμελίωση σε βάρος του προσωπικού της κατηγορίας αυτής δόλου συμμετοχής οποιασδήποτε μορφής (συναυτουργίας, ηθικής αυτουργίας, συνέργειας)⁵⁷².

Και στο επίπεδο όμως της διευθύνουσας ομάδας, που διαθέτει την αποκλειστική αρμοδιότητα για τη λήψη των αποφάσεων καθώς και του ανώτατου στελεχικού δυναμικού, που ασκεί την εποπτεία για την εφαρμογή τους, εντοπίζονται σοβαρές δυσχέρειες τεκμηρίωσης της ποινικής τους ευθύνης για τις αντίστοιχες αξιόποινες πράξεις.

Καταρχάς, στις επιχειρήσεις που διοικούνται από διοικητικά συμβούλια πολλές φορές οι αποφάσεις δεν είναι ομόφωνες. Αυτό δημιουργεί μια σειρά από ζητήματα, όπως της ευθύνης των μειοψηφούντων μελών ή των αποδεχόμενων με επιφυλάξεις την απόφαση ή των μη επαρκώς πληροφορημένων για τις συνέπειες της απόφασης ή αυτών που υποχωρούν μπροστά στη βούληση του εκπροσωπούντος την πλειοψηφία των μετοχών μέλους καθώς οι θέσεις των μελών ενός αποφασιστικού συλλογικού οργάνου μιας επιχείρησης δεν είναι μεταξύ τους ισότιμες⁵⁷³. Ακόμα και ο καταλογισμός αμέλειας σε μέλη συλλογικών οργάνων των οποίων η ευθύνη για παράβαση του καθήκοντος επιμέλειας τεκμηριώνεται στη συμμετοχή τους στη λήψη παράνομων αποφάσεων, αμφισβητείται έντονα καθώς η συμπεριφορά του ενός με την ψήφο του δεν είναι σε καμία περίπτωση αιτιώδης για την παραγωγή του αποτελέσματος αφού το αποτέλεσμα δεν θα μπορούσε να επέλθει αν δεν είχαν συμπράξει με την ψήφο τους όλα τα μέλη που απαρτίζουν την

⁵⁷² Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; Στον τιμητικό τόμο για τον Γ.Α. Μαγκάκη, εκδ. Σάκκουλα, 1999, σελ. 195 επ. Βλ. επίσης Σπυράκου, Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: Εξέλιξη η παραμόρφωση του ποινικού δικαίου; Ποιν. Χρ. ΜΔ' (1994), σελ. 1202, επίσης Ransiek, Unternehmensstrafrect, 1996, σελ. 41 επ.

⁵⁷³ Βλ. Ransiek, ο.π, σελ. 59 επ.

πλειοψηφία (εξάιρεση αποτελούν οι περιπτώσεις οριακής πλειοψηφίας)⁵⁷⁴.

Τέλος, όσον αφορά τα ανώτερης και μέσης κατηγορίας στελέχη που είναι εντεταλμένα την εκτέλεση των αποφάσεων της διοίκησης, η δυνατότητα στοιχειοθέτησης υποκειμενικής ευθύνης (δόλου ή αμέλειας) σε βάρος τους είτε ως αυτοτελώς κρινόμενης συμπεριφοράς είτε ως παροχής συνδρομής στην εκτέλεση της κύρια πράξης , περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό. Και αυτό γιατί η ελεγχόμενη διοχέτευση πληροφοριών στα στελέχη αυτά σε συνδυασμό με την αδυναμία πρόσβασής τους στη γνώση ειδικών τεχνικών στοιχείων, δεν τους επιτρέπει τη διαμόρφωση ολοκληρωμένης και ορθής εικόνας για τις πιθανές συνέπειες της επιχειρηματικής πολιτικής⁵⁷⁵.

3.3 Η αναζήτηση διεξόδου με την αναγνώριση ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω διαπιστώσεων ασφαλώς δεν ξαφνιάζει το γεγονός ότι ικανός αριθμός εκπροσώπων της ποινικής θεωρίας αλλά και οι εθνικοί νομοθέτες στρέφονται με ιδιαίτερο ζήλο στην αναζήτηση τρόπων υπέρβασης των πρακτικών δυσχερειών που αποδυναμώνουν την άσκηση ουσιαστικού ποινικού ελέγχου στην εγκληματογόνο επιχειρηματική δράση. Αφετηριακό σημείο προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί η εκτίμηση ότι η δυστοκία του ποινικού δικαίου στην

⁵⁷⁴ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π. , σελ. 205

⁵⁷⁵ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π. , σελ. 205

καταστολή της επιχειρηματικής εγκληματικότητας οφείλεται κυρίως στις αποδεικτικές αδυναμίες που δημιουργεί ο παραδοσιακός προσανατολισμός του στη θεμελίωση ατομικής ενοχής και απόδοσης σε φυσικά πρόσωπα – δράστες της ποινικής ευθύνης για τις αξιόποινες πράξεις του νομικού προσώπου⁵⁷⁶. Σε μια τέτοια βάση προβληματισμού ήταν αναμενόμενο να αποκτήσουν προβάδισμα στη νομική σκέψη οι προτάσεις που προσφέρουν την προοπτική αποδέσμευσης του ποινικού συστήματος από τα προβλήματα θεμελίωσης της ατομικής ευθύνης στα πεδία όπου η ποινικά ενδιαφέρουσα συμπεριφορά εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της επιχειρηματικής δράσης νομικών προσώπων⁵⁷⁷. Έτσι δικαιολογείται και το γεγονός ότι αργά αλλά σταθερά κερδίζει έδαφος η τάση θέσπισης της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων όχι μόνο ως θεωρητικό ρεύμα⁵⁷⁸ αλλά και ως πλέον ενδεδειγμένη νομοθετικά εναλλακτική λύση σε αρκετές χώρες.

⁵⁷⁶ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π σελ. 206

⁵⁷⁷ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π σελ. 206

⁵⁷⁸ Βλ. από το χώρο της γερμανικής ποινικής θεωρίας, *Achenbach*, Die Sanktionen gegen die Unternehmensdelinquenz im Umbruch, JuS 1990, σελ. 601 επ., *Alwart*, Strafrechtliche Haftung des Unternehmens – vom Unternehmenstater zum Taterunternehmen, ZStW 105 (1993), σελ. 752 επ., *Ehrardt*, Unternehmensdelinquenz und Unternehmensstrafe, 1994, σελ. 175 επ., *Heine*, Die strafrechtliche Verantwortlichkeit von Unternehmen, 1995, σελ. 201 επ., *Hirsch*, Strafrechtliche Verantwortlichkeit von Unternehmen, ZStW 107 (1995), σελ. 285 επ., *Lampe*, Systemunrecht und Unrechtssysteme, ZStW 106 (1994), σελ. 728 επ., *Otto*, Die Strafbarkeit von Unternehmen und Verbänden, 1993, σελ. 25 επ., *Roxin*, Strafrecht AT, 2.Aufl. (1994), σελ. 202-203, *Schroth*, Unternehmen als Normadressaten und Sanktionssubjekte, 1993, σελ. 197 επ., *Stratenwerth*, Strafrechtliche Unternehmenshaftung ?, στο : FS für Rudolf Schmitt zum 70. Geburtstag, 1992, σελ. 295 επ., *Tiedemann*, Die strafrechtliche Vertreter – und Unternehmenshaftung, NJW 1986, σελ. 1844, *Volk*, Zur Bestrafung von Unternehmen, JZ 1993, σελ. 429 επ., *Wessels*, Strafrecht AT, 23. Aufl. (1993), σελ. 531-532.

Αρχικά και κυρίως προβλέφθηκε ποινική ευθύνη νομικών προσώπων στα δίκαια της Αγγλίας⁵⁷⁹ - που στηρίζεται στη γενικότερης εφαρμογής κατασκευή της ευθύνης για τις πράξεις άλλου (vicarious liability)⁵⁸⁰ - και των Η.Π.Α.⁵⁸¹, βαθμιαία όμως εισήχθη σχετική ρύθμιση για ορισμένες αξιόποινες πράξεις και στις νομοθεσίες ολοένα και περισσότερων κρατών. Πρώτα η Ιαπωνία, η Κορέα, η Ολλανδία και η τότε Γιουγκοσλαβία ακολούθησαν αυτή την τάση τη δεκαετία του '70. Χώρες όπου ίσχυε η κλασική αρχή της ενοχής, όπως η Νορβηγία και η Σουηδία της ακολούθησαν τη δεκαετία του '80⁵⁸². Η Γαλλία εισήγαγε την ευθύνη των νομικών προσώπων – εκτός από το Κράτος - το 1994 με το άρθρο 121-2 του νέου γαλλικού Π.Κ του 1992/1994. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή μπορούν και τα νομικά πρόσωπα να ευθύνονται ως αυτουργοί ή συμμετέτοχοι, εφόσον προβλέπεται ρητά σε ειδική ποινική διάταξη και η πράξη έχει τελεστεί από όργανα ή εκπροσώπους αυτών και προς το συμφέρον των νομικών προσώπων⁵⁸³. Ακολούθησαν η Φιλανδία το 1995 και η Δανία το 1996. Άλλες χώρες, όπως η Ελβετία, το Βέλγιο, η Λιθουανία, η Ουγγαρία και η Πολωνία ετοιμάζονταν να ακολουθήσουν την τάση αυτή τα επόμενα μετά το 1996 χρόνια⁵⁸⁴. Στην Ιταλία επίσης, το θέμα της ευθύνης των νομικών προσώπων για αξιόποινες πράξεις έχει ρυθμισθεί με το Νομοθετικό Διάταγμα αρ. 231 της 8 Ιουνίου 2001⁵⁸⁵.

⁵⁷⁹ *Card, Cross and Jones*, Criminal Law (1995), 575-576, *Smith and Hogan*, Criminal Law (1993), 251-252, *W. Wilson*, Criminal Law (1998), 180-188.

⁵⁸⁰ Βλ. άρθρο Διονυσίου Σπινέλλη, Ποινικές (;) κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους, ΝΓ/2003, σελ. 98

⁵⁸¹ *Donnelly/ Goldstein/ Schwartz*, Criminal Law (1962), 980 επ., *LaFave/Scott*, Handbook on Criminal Law (1972) 228-237, *Kadish/Paulsen*, Criminal Law and its Processes (1975) , 397-410, *Wharton's*, Criminal Law (1979) 89 επ.

⁵⁸² Σπινέλλης ο.π , σελ. 98

⁵⁸³ Βλ. Παπανεοφύτου, Ποινική προστασία του καταναλωτή, 1996, σελ. 80 επ.

⁵⁸⁴ Βλ. Heine, ο.π , σελ. 100

⁵⁸⁵ Σπινέλλης ο.π , σελ. 98

Αναπόφευκτα, η τάση να καθιερώνεται ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων από τις διάφορες εθνικές νομοθεσίες άρχισε να αναπτύσσεται και σε διεθνές επίπεδο και να αποτυπώνεται σε διεθνή κείμενα. Έτσι στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης υιοθετήθηκε στις 20-1-1988 από την Επιτροπή Υπουργών η Σύσταση Νο (88) 18 για την ποινική ευθύνη για εγκλήματα των επιχειρήσεων που έχουν νομική προσωπικότητα. Η Σύσταση R(88)18 του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και τα πορίσματα του 15ου Συνεδρίου της Διεθνούς Εταιρίας Ποινικού Δικαίου δέχθηκαν ότι οι νόμοι μπορούν να προβλέπουν ποινικές συνέπειες σε βάρος νομικών προσώπων (δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου). Αυτό προβλέπεται υπό τον όρο ότι πρόσωπα που ενεργούν ως διευθυντές ή όργανα της εταιρίας διαπράττουν τις αντίστοιχες πράξεις. Σύμφωνα με τις Συστάσεις του Συνεδρίου, στις χώρες όπου η ατομική ποινική ευθύνη συμβαίνει να μην κατοχυρώνεται συνταγματικά, η νέα μορφή ευθύνης μπορεί να εισαχθεί ως εξής: αν μία εταιρία ή επιχείρηση εμπλακεί σε μία δραστηριότητα που μπορεί να προκαλέσει κίνδυνο ή βλάβες στο περιβάλλον, τα πρόσωπα που είναι επιφορτισμένα με το βάρος της σχετικής πρόληψης θα θεωρούνται υπεύθυνα ενός εγκλήματος παράλειψης, εφόσον η συμπεριφορά ή ιδίως η απεισκευσία τους επιτρέπουν τη διάπραξη μίας προσβολής κατά του περιβάλλοντος. Ακόμη όμως κι αν δεν προκύψει η ενοχή οποιουδήποτε συγκεκριμένου ατόμου ελλείψει αποδείξεων ή επειδή η βλάβη έχει προκληθεί από μία συμπεριφορά (θετική πράξη ή παράλειψη) συλλογική, η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, δημόσιων ή ιδιωτικών, υφίσταται. Από την άλλη πλευρά, η καταδίκη ενός νομικού προσώπου δεν μπορεί να απαλλάξει τους ατομικά υπεύθυνους-στελέχη από το βάρος της ατομικής ποινικής ευθύνης⁵⁸⁶.

⁵⁸⁶ βλ. Νίκου Παρασκευόπουλου, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, Νόμος & Φύση (Μάιος 1997)

Επακολούθησαν και άλλα κείμενα. Το σημαντικότερο είναι το Δεύτερο Πρωτόκολλο της Σύμβασης σχετικά με την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων το οποίο καταρτίστηκε βάσει του άρθρου Κ3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το Πρωτόκολλο αυτό μαζί με τη Σύμβαση επικυρώθηκαν από την Ελλάδα με το νόμο 2803/2000⁵⁸⁷. Περαιτέρω, ποινική ευθύνη νομικών προσώπων προβλέπουν μεταξύ άλλων και τα εξής διεθνή κανονιστικά κείμενα: (α) Η Σύμβαση για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημοσίων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές που κυρώθηκε από τη χώρα μας με το ν. 2656/1998, το άρθρο 2 της οποίας έχει ως εξής: «Κάθε Μέρος θα λάβει όσα μέτρα είναι αναγκαία, σύμφωνα με τις νομικές του αρχές για να θεσπίσει και την ευθύνη των νομικών προσώπων για τη δωροδοκία ενός αλλοδαπού δημοσίου λειτουργού.»

⁵⁸⁷ Ενδιαφέρει το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου αυτού που ορίζει τα εξής:

1. Κάθε Κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλίσει ότι τα νομικά πρόσωπα δύνανται να υπέχουν ευθύνη για απάτη, ενεργητική δωροδοκία και νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, που διαπράττονται προς όφελός τους από οιοδήποτε πρόσωπο το οποίο ενεργεί είτε ατομικά είτε ως μέλος οργάνου του νομικού προσώπου και το οποίο κατέχει εντός του νομικού προσώπου ηγετική θέση βασιζόμενη:

— σε εξουσία αντιπροσώπευσης του νομικού προσώπου, ή

— σε εξουσία λήψης αποφάσεων για λογαριασμό του νομικού προσώπου, ή

— σε εξουσία ασκήσεως ελέγχου εντός του νομικού προσώπου, καθώς και για συνεργία ή ηθική αυτουργία στην εν λόγω απάτη, δωροδοκία, ή νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες ή απόπειρα διάπραξης της εν λόγω απάτης.

2. Πλην των περιπτώσεων που προβλέπονται ήδη στην παράγραφο 1, κάθε Κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε ένα νομικό πρόσωπο να μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο σε περίπτωση που η ελλιπής επιτήρηση ή έλεγχος εκ μέρους ενός από τα πρόσωπα που αναφέρονται στην παράγραφο 1 έχει καταστήσει δυνατή τη διάπραξη απάτης, ενεργητικής δωροδοκίας ή νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, προς όφελος του εν λόγω νομικού προσώπου, από πρόσωπο το οποίο τελεί υπό την εξουσία του

(β) ορισμένες προτάσεις αποφάσεων – πλαισίων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου όπως για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας της 7-12-2001 και για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων της 19-7-2002 και (γ) το σχέδιο διατάξεων με σκοπό την ποινική πρόβλεψη και τη δίωξη αξιόποινων πράξεων κατά των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, το λεγόμενο Corpus Juris⁵⁸⁸.

Τέλος, την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων παράλληλα με αυτή των φυσικών προσώπων προβλέπει και η Πρόταση οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 2007, για την προστασία του περιβάλλοντος από το ποινικό δίκαιο στην οποία αναφερθήκαμε αναλυτικά ανωτέρω⁵⁸⁹.

Σε γενικότερο επίπεδο, τα πλεονεκτήματα που επικαλούνται οι υποστηρικτές της μεταφοράς του βάρους της ποινικής καταστολής από τα φυσικά στα νομικά πρόσωπα συναρτώνται τόσο με την αντιμετώπιση του αποδεικτικού αδιεξόδου που δημιουργεί η πρόσδεση του ποινικού συστήματος στην αρχή του ατομικού καταλογισμού όσο και με τον ορατό κίνδυνο ριζικής αλλοίωσης του πυρήνα της προσωπικής ευθύνης για τις ανάγκες εφαρμογής μιας διορθωτικής των εκτροπών του οικονομικού συστήματος αντεγκληματικής πολιτικής⁵⁹⁰. Έτσι

⁵⁸⁸ Το σχετικό άρθρο 13 ορίζει τα εξής: «Ποινική ευθύνη ενώσεων: 1. Ευθύνονται επίσης για την τέλεση των ανωτέρω εγκλημάτων (άρθρ. 1 έως 8) οι ενώσεις που έχουν νομική προσωπικότητα, καθώς και εκείνες που έχουν την ιδιότητα υποκειμένου δικαίου και διαθέτουν ιδιαίτερη περιουσία, όταν η αξιόποινη πράξη πραγματοποιείται για λογαριασμό της ενώσεως από όργανο, αντιπρόσωπο ή κάθε πρόσωπο που ενεργεί επ' ονόματί της ή που διαθέτει αποφασιστική εξουσία κατά νόμον ή εν τοις πράγμασι.

2. Η ποινική ευθύνη των ενώσεων δεν αποκλείει την ευθύνη των φυσικών προσώπων, φυσικών ή ηθικών αυτουργών ή συνεργών, για τις ίδιες πράξεις

⁵⁸⁹ Τρίτο Μέρος, Γ' Κεφάλαιο, στοιχ. II/2

⁵⁹⁰ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο..π σελ. 207

προτείνεται η θεσμοθέτηση της συλλογικής ευθύνης της ένωσης προσώπων ως ολότητας με φορέα την επιχείρηση (νομικό πρόσωπο) αντί της αναζήτησης ανεπίτρεπτων μεθόδων διεύρυνσης της ατομικής ενοχής προκειμένου να αποδοθεί σε άτομα δράστες το αξιόποινο αποτέλεσμα⁵⁹¹. Με τον τρόπο αυτό η ποινική ευθύνη του νομικού προσώπου γίνεται αποδεκτή ως μέσο αναπλήρωσης του κενού ποινικής προστασίας που προκαλεί η αδυναμία ανίχνευσης των ατομικά ενεχόμενων για τα αξιόποινα αποτελέσματα των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων του. Αυτή η λειτουργία δεν αποκλείει την απονομή ατομικής ποινικής ευθύνης σε φυσικά πρόσωπα στο βαθμό που μπορεί να εξακριβωθεί αλλά έχει επικουρικό χαρακτήρα. Κατά συνέπεια δεν αποσκοπεί στην υπονόμηση του δογματικού πυρήνα του ποινικού δικαίου και στον αποπροσανατολισμό του από τον ατομικό δράστη ως κυρίαρχης μορφής στην εκδήλωση του εγκληματικού φαινομένου αλλά στην ενίσχυση της προστατευτικής των εννόμων αγαθών λειτουργίας του⁵⁹².

Ένα ακόμα επιχείρημα που προβάλλεται από τους υποστηρικτές της αναγνώρισης της ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα έχει να κάνει με την αμφίβολη αποτελεσματικότητα των ποινικών κυρώσεων σε βάρος συγκεκριμένων φυσικών προσώπων ακόμα και στην περίπτωση εφαρμογής ενός διευρυμένου συστήματος ατομικής ευθύνης που θα επέτρεπε τον καταλογισμό αξιόποινων πράξεων της επιχείρησης σε αυτά. Σε μια τέτοια περίπτωση η προσβλητική συμπεριφορά θα ήταν περιορισμένης απαξίας καθώς θα αφορούσε κυρίως περιπτώσεις παράβασης του καθήκοντος επιμέλειας για την τήρηση των σχετικών διατάξεων. Κατά συνέπεια η έκτιση στερητικών της ελευθερίας ποινών

⁵⁹¹ Βλ. σχετικά Alwart, ο.π., σελ. 756 επ., Volk, ο.π., σελ. 433 επ., Stratenwerth, ο.π., σελ. 300 επ.

⁵⁹² Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π., σελ. 208

θα αποτελούσε την σπάνια εξαίρεση. Το κύριο βάρος της ποινικής καταστολής θα το αναλάμβαναν οι χρηματικές ποινές, οι οποίες ως προσαρμοσμένες στις δυνατότητες του συγκεκριμένου δράστη, θα ήταν εντελώς ανώδυνες για τα μεγέθη της επιχείρησης, η οποία θα τις επωμιζόταν ως αντιστάθμισμα για τις ενέργειες του δράστη που θα προωθούσαν τα συμφέροντά της⁵⁹³.

Το κύριο βάρος της επιχειρηματολογίας των εκπροσώπων του θεωρητικού ρεύματος που συνηγορεί υπέρ της θέσπισης της ποινικής ευθύνης των επιχειρήσεων επικεντρώνεται, όσον αφορά το θεωρητικό υπόβαθρο για τη θεμελίωση της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων, στην τεκμηρίωση της ικανότητάς των τελευταίων αφενός να τελούν αξιόποινες πράξεις και αφετέρου να εκδηλώνουν με τις πράξεις τους μια αξιολογική βάση αποδοκιμασίας πρόσφορη για να καταλογιστεί σε αυτά το αρνητικό αποτέλεσμα.

Όσον αφορά την ικανότητα να πράττουν, επισημαίνεται ότι οι ενώσεις προσώπων δεν είναι απλά νομικές κατασκευές αλλά ανθρώπινες μορφές οργάνωσης με δυναμική παρουσία και αποτελούν αυτοτελή υποκείμενα στη σημερινή κοινωνική πραγματικότητα. Και επειδή οι ενώσεις προσώπων ως τέτοιες δραστηριοποιούνται προς τα έξω με πράξεις των φυσικών προσώπων που τις εκπροσωπούν, οι πράξεις αυτές είναι ταυτόχρονα και δικές τους. Πρόκειται, δηλαδή, για ίδιες πράξεις των ενώσεων προσώπων που λόγω της δομής τους, γίνονται διαμέσου τρίτου. Συνακόλουθα, τα νομικά πρόσωπα έχουν ικανότητα προς το πράττειν⁵⁹⁴.

⁵⁹³ Παπανεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; ο.π., σελ. 209

⁵⁹⁴ Hirsch, Strafrechtliche Verantwortlichkeit von Unternehmen, ο.π., σελ. 288 επ.

Σχετικά με την ικανότητα των ενώσεων προσώπων για καταλογισμό έχει διαμορφωθεί μια μεγάλη ποικιλία θεωρητικών κατασκευών που από κοινού στοχεύουν στην αιτιολόγηση της πρόβλεψης ποινικού χαρακτήρα κυρώσεων για νομικά πρόσωπα. Σε αυτές κατατάσσονται αυτές που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα παραμερίζοντας την αρχή της ενοχής με την αντικατάστασή της από την κατάσταση ανάγκης για ικανοποίηση των αξιώσεων πρόληψης. Η ποινική ευθύνη δεν θεμελιώνεται, δηλαδή, στην ενοχή του νομικού προσώπου αλλά στην αδυναμία αποτροπής με άλλους τρόπους της απειλητικής για τα έννομα αγαθά αξιόποινης επιχειρηματικής του δράσης⁵⁹⁵.

Σύμφωνα εξάλλου με το μοντέλο της επικουρικής ευθύνης της επιχείρησης, όταν δεν μπορεί να εξακριβωθεί η ύπαρξη ατομικής ενοχής λόγω της οργανωτικής δομής του νομικού προσώπου, θα πρέπει να τιμωρηθεί το ίδιο το νομικό πρόσωπο ως υπεύθυνο για τη συγκρότηση και λειτουργία του κατά τρόπο που δεν επιτρέπει τον καταλογισμό αξιόποινων πράξεων στα φυσικά πρόσωπα – δράστες, που υποκρύπτονται στο συλλογικό του σχήμα.⁵⁹⁶

Τέλος, ενώ μερικοί συγγραφείς επιχειρούν να στηρίξουν την ποινική ευθύνη νομικών προσώπων στο ίδιο με τα φυσικά πρόσωπα υπόβαθρο κριτηρίων καταλογισμού⁵⁹⁷ και άλλοι αναγνωρίζουν στην ενοχή των ενώσεων προσώπων ένα παράλληλο προς την ατομική ενοχή φαινόμενο που καλύπτει την έννοια της ενοχής στο ποινικό δίκαιο⁵⁹⁸, δεν λείπουν και οι προσπάθειες συστηματικού διαχωρισμού της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων από την ατομική ενοχή. Αυτό επιχειρείται με τη

⁵⁹⁵ Schunemann, Unternehmenskriminalität und Strafrecht, 1979, σελ. 236 επ.

⁵⁹⁶ Alwart, ο.π., σελ. 768 επ.

⁵⁹⁷ Ransiek, ο.π., σελ. 434 επ.

⁵⁹⁸ Hirsch, Strafrechtliche Verantwortlichkeit von Unternehmen, ο.π., σελ. 291 επ.

διαμόρφωση, στη βάση μιας αναλογικής εφαρμογής των προϋποθέσεων της ατομικής ποινικής ευθύνης, ενός μοντέλου συλλογικής ευθύνης προσαρμοσμένου στις λειτουργικές ιδιαιτερότητες της ενοχής νομικών προσώπων⁵⁹⁹.

3.4 Αντιρρήσεις σε θεωρητικό επίπεδο για τη δυνατότητα θέσπισης ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα.

Μία από τις βασικές αρχές του δόγματος του ποινικού δικαίου στη χώρα μας είναι, όπως είδαμε, εκείνη κατά την οποία ποινική ευθύνη μπορεί να έχουν μόνο φυσικά πρόσωπα και όχι νομικά. Και αυτό γιατί θεωρείται ακλόνητο δόγμα, ότι **έγκλημα είναι εκούσια εξωτερική συμπεριφορά ανθρώπου**.

Πολλοί συγγραφείς στη χώρα μας ομόφωνα δέχονται την άποψη αυτή επικαλούμενοι δογματικά και δικαιοπολιτικά επιχειρήματα. Έτσι σύμφωνα με τον Χωραφά⁶⁰⁰, όλες οι διατάξεις του ειδικού μέρους του ποινικού κώδικα είναι διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο, ώστε προϋποθέτουν άνθρωπο ενεργούντα ή παραλείποντα. Άλλοι συγγραφείς επικαλούνται επιχειρήματα, όπως ότι τα νομικά πρόσωπα δεν έχουν την ικανότητα του «πράττειν»⁶⁰¹, ότι λείπει από αυτά η βούληση που

⁵⁹⁹ Βλ. Heine, ο.π σελ. 256 επ., 271.

⁶⁰⁰ Ποινικόν Δίκαιον, Γενικό Μέρος, εκδ. 9^η, 1978, σελ. 112

⁶⁰¹ Κατσαντώνης, Ποινικόν Δίκαιον, Γεν. Μέρος, Τομ. Α, 1972, σελ. 67, Ανδρουλάκης, Ποινικόν Δίκαιον, Γενικό Μέρος, Παν. Παραδόσεις, σελ. 212-213 (Παραδόσεις), Σπυράκος, Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου; στον Τόμο Μνήμη II, (1996) σελ. 398-400 και στη Γερμανία Jescheck/ Weigend, Lehrbuch des Strafrechts, Allg. Teil, 5. Aufl. 1996, 227.

πραγματώνει το στοιχείο του καταλογισμού⁶⁰², και ότι η ποινή για να έχει λογική δικαίωση πρέπει να γίνεται αισθητή ως κακό, ενώ το νομικό πρόσωπο δεν αισθάνεται διότι είναι «κωφόν» και «βωβόν»⁶⁰³.

Από το γεγονός, λοιπόν, ότι η πράξη αποτελεί «ανθρώπινη» συμπεριφορά συνάγεται ότι δεν θεωρούνται «πράξεις» οι ενέργειες των νομικών προσώπων αφού η κατά πλάσμα δικαίου αποδιδόμενες σε αυτά «πράξεις» είναι πράξεις των φυσικών προσώπων που τα διοικούν ή των προστηθέντων από αυτά φυσικών προσώπων. Σύμφωνα, όμως, με το άρθρο 7 παρ.1 του Συντάγματος, η προηγούμενη «πράξη» αποτελεί προϋπόθεση της ποινής. Αφού λοιπόν τα νομικά πρόσωπα δεν πράττουν, δεν μπορεί να έχουν ποινική ευθύνη και να επιβληθούν σε αυτά ποινές⁶⁰⁴. Επίσης, τα νομικά πρόσωπα δεν μπορούν να επιδείξουν την βουλευτική στάση που αποτελεί πάντοτε την βάση του απαραίτητου καταλογισμού σε ενοχή με αποτέλεσμα η τελευταία να μην μπορεί να μεταφερθεί στην ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων, αφού μορφές υπαιτιότητας (δόλος, αμέλεια) αυτών δεν είναι νοητές. Επιπλέον, σε κάθε περίπτωση, η ποινή επιβάλλεται ως κακό, τείνει δηλαδή από τη φύση της να γίνει αισθητή ως κακό από τον εγκληματία. Με την καθιέρωση, όμως ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα η ποινή χάνει τη λογική της δικαίωση αφού το νομικό πρόσωπο αυτό καθεαυτό δεν «αισθάνεται».

Με βάση τα παραπάνω επιχειρήματα θα πρέπει να θεωρήσουμε ως αδιανόητη την αναγνώριση ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα και την επιβολή ποινών σε αυτά. Για εγκλήματα που διαπράττονται στα πλαίσια

⁶⁰² Μαγκάκης, Ποινικό Δίκαιο, Διάγραμμα Γεν. Μέρους, 1982, σελ. 145-146, Jescheck/ Weigend, ο. π , 227

⁶⁰³ Ανδρουλάκη, Παραδόσεις, ο.π σελ. 212-213, Jescheck/ Weigend, ο.π , 227

⁶⁰⁴ Σπυράκος, ο.π σελ. 394-395, Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 209, Καιάφα-Γκμπαντι, Corpus Juris και τυποποίηση του ποινικού φαινομένου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 3/1999, σελ. 635-636

της δράσης των νομικών προσώπων ή προς όφελός τους, μόνο οι διοικούντες αυτά ή άλλα φυσικά πρόσωπα στα οποία συντρέχουν οι προϋποθέσεις της ατομικής ποινικής ευθύνης θα μπορούσαν να ευθύνονται ποινικά. Στα ίδια τα νομικά πρόσωπα μπορούμε να δεχτούμε ότι μόνο διοικητικές κυρώσεις μπορούν να επιβληθούν⁶⁰⁵.

3.5 Αντιρρήσεις για τη δυνατότητα θέσπισης ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα από τη σκοπιά της αντεγκληματικής πολιτικής.

Ανεξάρτητα από τις σοβαρές αντιρρήσεις που προβάλλονται σε θεωρητικό επίπεδο από τους πολέμιους της θέσπισης ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα, και που αναλύθηκαν ανωτέρω, είναι εμφανές ότι όσο καθυστερεί η αρχή του ατομικού καταλογισμού να προσαρμόσει τις προϋποθέσεις εφαρμογής της στην αντιμετώπιση της διαρκώς αυξανόμενης επιχειρηματικής εγκληματικότητας τόσο θα συντηρείται και θα ενισχύεται η τάση υπέρβασης του αποδεικτικού αδιεξόδου με τη θέσπιση ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα. Η τάση όμως αυτή με τη σειρά της οδηγεί το ποινικό δίκαιο στον εκφυλισμό της προστατευτικής του δράσης και αυτό γιατί κατ' ανάγκην οι εκπρόσωποί της καταφεύγουν στην προώθηση ενός κυρωτικού συστήματος που εκ των πραγμάτων αποκλείει την επιβολή στερητικών της ελευθερίας ποινών, του δραστικότερου δηλαδή μέσου ποινικού καταναγκασμού⁶⁰⁶.

Οι κυρώσεις που προτείνονται εις βάρος των νομικών προσώπων, όπως άλλωστε και οι προβλεπόμενες στις εθνικές νομοθεσίες που έχουν

⁶⁰⁵ Σπυράκος, ο.π σελ. 398-400, Καιάφα – Γκμπάντι, ο.π σελ. 636

⁶⁰⁶ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 213

υιοθετήσει την θέσπιση ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα, είναι εκ των πραγμάτων οικονομικού ή διοικητικού χαρακτήρα. Έτσι, πέραν της χρηματικής ποινής και του προστίμου στον κατάλογο περιλαμβάνονται η αφαίρεση του οικονομικού οφέλους που απέκτησε η επιχείρηση από την παράβαση των καθηκόντων της, διάφοροι περιορισμοί στην άσκηση των οικονομικών και εμπορικών δραστηριοτήτων της (απαγόρευση συμμετοχής σε δημόσιους διαγωνισμούς, επιβολή όρων για τη διακίνηση των προϊόντων της στην αγορά) η ακόμη και η δήμευση της περιουσίας της και η προσωρινή η οριστική απαγόρευση της λειτουργίας της⁶⁰⁷. Το ερώτημα συνεπώς που δεσπόζει είναι αν μπορεί να γίνεται λόγος για «ποινική» προστασία και «ποινική» ευθύνη χωρίς τη δυνατότητα επιβολής της στερητικής της ελευθερίας ποινής, της κύρωσης δηλαδή που χαρακτηρίζει τη φύση του ποινικού δικαίου. Και περαιτέρω πως μπορεί να θεωρηθεί ότι υπηρετεί την προστατευτική των εννόμων αγαθών αποστολή του ποινικού δικαίου ένα σύστημα κυρώσεων που αντιδρά ακόμα και στον κίνδυνο αφανισμού της ανθρωπότητας (λ.χ εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος σε βαθμό οικολογικής καταστροφής) αποκλειστικά με ποινές περιουσιακού και διοικητικού χαρακτήρα.

Ειδικότερα ως προς τις οικονομικού και γενικότερα περιουσιακού χαρακτήρα κυρώσεις η προληπτική και κατασταλτική τους δυναμική όσον αφορά τις επιχειρήσεις είναι ελάχιστη καθώς αν π.χ το κόστος εγκατάστασης ενός προβλεπόμενου από το νόμο συστήματος προστασίας του περιβάλλοντος είναι πολύ μεγαλύτερο, όπως συνήθως συμβαίνει, από την οικονομική επιβάρυνση που επιφέρει η χρηματική ποινή ή το διοικητικό πρόστιμο, τότε η μη συμμόρφωση στις νομοθετικές επιταγές γίνεται μέρος της πολιτικής της επιχείρησης. Συνηθέστατα άλλωστε οι κυρώσεις αυτού του είδους ενσωματώνονται στο κόστος των προϊόντων

⁶⁰⁷ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 212

της επιχείρησης και τελικά πληρώνονται από τους καταναλωτές. Όσον αφορά τις κατηγορίες των κυρώσεων που επιβάλλουν με διάφορους τρόπους την αφαίρεση του περιουσιακού οφέλους, το οποίο αποκτήθηκε με την παράνομη συμπεριφορά μπορούν να προβλεφθούν στην ασφάλιση του επιχειρηματικού κινδύνου και να μεταβληθούν σε αντικείμενα ασφαλιστικής κάλυψης. Τέλος, περιορισμοί με έμμεσες οικονομικές συνέπειες, όπως αυτός της απαγόρευσης συμμετοχής της επιχείρησης σε διαγωνισμούς, μπορούν εύκολα να παραμεριστούν είτε με την ίδρυση νέου εταιρικού σχήματος είτε με τη συμμετοχή σε αυτούς επιχειρήσεων που ελέγχονται από την τελούσα σε απαγόρευση⁶⁰⁸.

Όσον αφορά τώρα τις κυρώσεις της προσωρινής διακοπής και της οριστικής απαγόρευσης λειτουργίας ενός νομικού προσώπου – κυρώσεις μεταφερμένες από το διοικητικό δίκαιο και που εμφανίζονται μάλιστα ως υποκατάστατα των στερητικών της ελευθερίας ποινών - η εφαρμογή τους στην πράξη έρχεται σε σύγκρουση με στοιχειώδη κοινωνικά κριτήρια άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής καθώς μεταφέρει τις συνέπειες της παράβασης των ποινικών κανόνων και στους εργαζόμενους στο νομικό πρόσωπο (απώλεια εργασίας, συνταξιοδοτικής και ασφαλιστικής κάλυψης), ενοχοποιώντας τους έμμεσα συλλήβδην και ανεξάρτητα από την ευθύνη τους στην παραγωγή του αξιόποινου αποτελέσματος⁶⁰⁹.

Συμπερασματικά και ενόψει όλων αυτών είναι προφανές ότι η αναγνώριση ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα υπονομεύει τον αυστηρώς προσωποπαγή χαρακτήρα της αρχής του καταλογισμού σε ενοχή, με τη διαδικασία της απονομής ανθρώπινων ιδιοτήτων σε

⁶⁰⁸ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 214

⁶⁰⁹ Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 215, επίσης Σπινέλλη, ο.π σελ. 97

οργανωτικά σχήματα, ενώ παράλληλα αντενδείκνυται και σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής.

3.6 Αναζήτηση τρόπων θεμελίωσης της ατομικής ευθύνης των υπόλογων για την εγκληματογόνο επιχειρηματική δράση των νομικών προσώπων.

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, η αυστηρή πρόσδεση του ποινικού δικαίου στο παραδοσιακό πρότυπο της ατομικής ενοχής αποδυναμώνει πλήρως τον ποινικό έλεγχο αξιόποινων συμπεριφορών που εκδηλώνονται ως αποτέλεσμα της δραστηριότητας νομικών προσώπων. Έτσι, όμως, το ποινικό δίκαιο χάνει τα κοινωνικά του ερείσματα και αποκτά στενά ταξικό χαρακτήρα αφού με τον τρόπο αυτό παρέχει ασυλία στους οικονομικά ισχυρούς⁶¹⁰. Υπό το πρίσμα των παραπάνω διαπιστώσεων, η εξεύρεση πρόσφορων μεθόδων απονομής ατομικής ευθύνης σε αυτούς που είναι οι πραγματικοί υπόλογοι απέναντι στην κοινωνία για τις σύγχρονες εκρηκτικές διαστάσεις των κινδύνων της τεχνολογικής ανάπτυξης οφείλει να ενταχθεί στις άμεσες προτεραιότητες του νομοθέτη⁶¹¹. Το πρόβλημα συνεπώς επικεντρώνεται στην διαμόρφωση ενός συστήματος ποινικής καταστολής που χωρίς να εγκαταλείπει τις διαχρονικά καταξιωμένες μορφές αντίδρασης στο παραδοσιακό έγκλημα, θα προσαρμόζει την αρχή του ατομικού καταλογισμού στις ιδιαιτερότητες εκδήλωσης του εγκληματικού αδίκου

⁶¹⁰ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 216

⁶¹¹ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 217

στα πλαίσια της λειτουργίας νομικών προσώπων ειδικά στο πεδίο των τεχνικοοικονομικών δραστηριοτήτων⁶¹².

Το βέβαιο είναι ότι πίσω από την οικονομική πολιτική και τις επιμέρους δραστηριότητες των νομικών προσώπων κρύβονται η βούληση και οι πράξεις των φυσικών προσώπων που σχεδιάζουν, καθορίζουν και κατευθύνουν τη δράση τους ή οργανώνουν και διευθύνουν τη λειτουργία τους αλλά και αυτών των προσώπων που αναλαμβάνουν την ευθύνη να εκτελέσουν τις εντολές τους. Οι δράστες υπάρχουν και τα κίνητρά τους είναι αρκετά εύγλωττα για να θεμελιώσουν την ευθύνη τους. Είναι οι πρόεδροι, διευθύνοντες σύμβουλοι, μεγαλομέτοχοι, μέλη διοικητικών συμβουλίων, υψηλά ιστάμενα διευθυντικά στελέχη επιχειρήσεων, βιομηχανικών μονάδων και συγκροτημάτων, εταιρειών οργανισμών κλπ, που διαχειρίζονται η κατευθύνουν την οικονομία και τις παραγωγικές διαδικασίες και παράλληλα αξιοποιούν τις δυνατότητες της τεχνογνωσίας. Αυτοί είναι οι κύριοι υπόλογοι για τις δραματικές διαστάσεις του φαινομένου της τεχνολογικής απειλής εναντίον του περιβάλλοντος, καθώς αυτοί παίρνουν τις αποφάσεις και αυτοί ωφελούνται από τα θετικά οικονομικά αποτελέσματα των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων⁶¹³. Όλα αυτά τα πρόσωπα είναι οι γνήσιοι αποδέκτες των επιταγών και απαγορεύσεων που θέτει ο νομοθέτης. Όλοι αυτοί συνεπώς που κατέχουν την επιχειρηματική εξουσία ή αποκτούν διευθυντική υπευθυνότητα ενέχονται κατά το μέρος της συμμετοχής τους για τις ενέργειες ή παραλήψεις του νομικού προσώπου. Απομένει η θέσπιση των κατάλληλων ποινικών διατάξεων που θα θεμελιώνουν την ποινική τους

⁶¹² Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 216

⁶¹³ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 216

ευθύνη με κριτήριο βέβαια την ατομική τους ενοχή, το μόνο συμβατό με το ποινικό δίκαιο κριτήριο αιτιολόγησης του αξιοποιύνου.

Σε αυτό το πλαίσιο, η θέσπιση διατάξεων που απονέμουν ποινική ευθύνη και επιβάλλουν στερητικές της ελευθερίας ποινές - πλην όμως μη μετατρέψιμες - σε όλα τα πρόσωπα που συνθέτουν το επιτελείο μιας βιομηχανίας, η οποία προκάλεσε σοβαρή περιβαλλοντική ρύπανση, θα ενίσχυε σημαντικά την αποτελεσματικότητα του συστήματος ποινικής προστασίας. Η προϋπόθεση του μη μετατρέψιμου των ποινών είναι κομβικής σημασίας καθώς είναι προφανές ότι, λόγω της ευρύτατης εφαρμογής του θεσμού της μετατροπής των περιοριστικών της ελευθερίας ποινών, σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις (άρθρο 82 Π.Κ), οι προβλεπόμενες στερητικές της ελευθερίας ποινές στα επιμέρους νομοθετήματα που καλύπτουν την ποινική προστασία του περιβάλλοντος (βλ. αρθρ. 28 παρ.1 του ν. 1650/86) μετατρέπονται, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις σε χρηματική ποινή ή πρόστιμο. Η διατήρηση ωστόσο αυτού του νομοθετικού καθεστώτος περιορίζει την αποτρεπτική δυναμική του ποινικού δικαίου στα πλαίσια της σχέσης κόστους - ωφέλειας στη βάση καθαρά οικονομικών κριτηρίων. Και αυτό γιατί η χρηματική ποινή και κατ' επέκταση το πρόστιμο (είτε εκ μετατροπής είτε ως ευθέως προβλεπόμενες ποινικές κυρώσεις) απευθύνονται στους δράστες εγκλημάτων, τα οποία σχετίζονται με τις οικονομικές τους δραστηριότητες και έχουν ως βασικό κίνητρο το κέρδος. Μια λογική που εναρμονίζεται απόλυτα με την οικονομική ηθική που διέπει τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος αλλά συγκρούεται με την ανάγκη εφαρμογής μιας αντεγκληματικής στρατηγικής συμβατής με τις κοινωνικές αξιώσεις απονομής δικαιοσύνης και παροχής ουσιαστικής προστασίας από τους κινδύνους της τεχνικοοικονομικής εξέλιξης. Αντίθετα η εφαρμογή ενός

συστήματος βραχυπρόθεσμων στερητικών της ελευθερίας ποινών μη υποκείμενων σε μετατροπή , θα ενίσχυε σημαντικά την αποτρεπτική λειτουργία της ποινικής καταστολής στο σχετικό πεδίο. Τέτοιες περιπτώσεις που θα δικαιολογούσαν επαρκώς τη στέρηση της ελευθερίας του δράστη ή των δραστών θα μπορούσαν για παράδειγμα να είναι παραβάσεις που έχουν ως επακόλουθο τη σοβαρή βλάβη περιβαλλοντικών στοιχείων ή την πρόκληση κινδύνου οικολογικής καταστροφής. Αλλά και ανεξάρτητα περαιτέρω αποτελέσματος (πρόκλησης κινδύνου ή βλάβης σε έννομα αγαθά), η εκ προθέσεως παράβαση των σχετικών προστατευτικών κανόνων με κίνητρο το κέρδος, την εξυπηρέτηση οικονομικών συμφερόντων ή την απόκτηση εμπορικών πλεονεκτημάτων θεμελιώνει πλήρως την κρατική αντίδραση με την απειλή της στέρησης της ελευθερίας. Η εφαρμογή μιας τέτοιας αντεγκληματικής στρατηγικής υπηρετεί εξίσου τους σκοπούς της ειδικής και της γενικής πρόληψης γιατί από τη μία πλευρά προκαλεί αισθητή βλάβη σε σημαντικό έννομο αγαθό του δράστη (προσωπική ελευθερία) και τον κοινωνικό στιγματισμό του ενώ από την άλλη πλευρά η έντονη αίσθηση που δημιουργεί στις επαγγελματικές ομάδες στις οποίες ανήκει ο δράστης η συνειδητοποίηση του κινδύνου να υποστούν ανάλογες συνέπειες παράγει, κατά κανόνα βέβαια, τα ευεργετικά για το κοινωνικό σύνολο αποτελέσματα του εκφοβισμού και της αναγκαστικής συμμόρφωσης των δυνάμει παραβατών με τις επιταγές του δικαίου. Τέλος, σε ότι αφορά τις βασικές συνιστώσες της απονομής δικαιοσύνης, η πρόβλεψη και έκτιση στερητικών της ελευθερίας ποινών για πράξεις που προσβάλλουν (βλάπτουν ή θέτουν σε κίνδυνο), συχνά μάλιστα μαζί ή με ιδιαίτερη ένταση, θεμελιώδη ατομικά και κοινωνικά αγαθά, όπως είναι η ζωή, η υγεία και το περιβάλλον, ανταποκρίνεται στην ιδέα

της δικαιοσύνης ως θεμελιώδους γνωρίσματος μιας ευνομούμενης πολιτείας⁶¹⁴.

Η ευθύνη των προσώπων που ανήκουν στην κατηγορία των ανώτατων διοικητικών στελεχών και συνακόλουθα η υπαιτιότητά τους για τις ρυπογόνες δραστηριότητες της βιομηχανίας δεν στηρίζεται σ' ένα είδος τεκμηρίου ενοχής αλλά στην αποφασιστικής σημασίας αρμοδιότητάς τους ως προς τη χάραξη επιχειρηματικής πολιτικής, τη λήψη των αποφάσεων και τον έλεγχο του τρόπου εκτέλεσής τους. Άλλωστε για τις εξαιρετικές περιπτώσεις των προσώπων της διευθύνουσας ομάδας που πράγματι δεν φέρουν ευθύνη για την επελθούσα βλάβη υπάρχουν οι δυνατότητες που τους παρέχει η ανακριτική και η αποδεικτική διαδικασία προκειμένου να τεκμηριώσουν την αθωότητά τους⁶¹⁵.

Το σημαντικότερο πλεονέκτημα μιας τέτοιας αντεγκληματικής πολιτικής μέσω της διεύρυνσης της ποινικής ευθύνης, δεν είναι η κατασταλτική αλλά η προληπτική της δυναμική. Γιατί η γνώση του διευθυντικού στελέχους ότι επωμίζεται και αυτό τον κίνδυνο να υποστεί τις προβλεπόμενες ποινικές κυρώσεις για τις τυχόν αξιόποινες δραστηριότητες του νομικού προσώπου ενισχύει το αίσθημα υπευθυνότητας και δημιουργεί ισχυρά κίνητρα μέριμνας για την τήρηση του νόμου και αυστηρής εποπτείας για την ορθή εφαρμογή των διατάξεών του. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνονται σε σημαντικό βαθμό οι γενικοπροληπτικοί σκοποί στους οποίους, κυρίως, αποβλέπει η άσκηση ποινικού ελέγχου στις κινδυνογόνες για τα περιβαλλοντικά αγαθά τεχνικοοικονομικές δραστηριότητες⁶¹⁶.

⁶¹⁴ Βλ. Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 218 επ.

⁶¹⁵ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 221

⁶¹⁶ Παπανεοφύτου, ο.π, σελ. 221

3.7 Η ποινική ευθύνη νομικών προσώπων και ο ν.1650/86.

Με τις ρυθμίσεις της παρ. 5 του ν. 1650/86, ο έλληνας νομοθέτης επιδιώκει να παρακάμψει τις σοβαρές δυσχέρειες που γεννά ο αυστηρός προσανατολισμός του ποινικού δόγματος στην αρχή της ατομικής ενοχής, προκειμένου να καταστεί δυνατός ο καταλογισμός, μέρους τουλάχιστον, των αξιόποινων πράξεων που διαπράττονται από νομικά πρόσωπα στους ασκούντες, κατά κύριο λόγο, τη διοίκησή τους. Έτσι, με τις δυνατότητες που προσφέρει η κατασκευή της ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης απονέμεται ποινική ευθύνη σε ιθύνοντα στελέχη επιχειρήσεων, η οποία βρίσκει στηρίγματα στις αυξημένες αρμοδιότητές τους, στο ειδικό βάρος των επιλογών τους στη λήψη αποφάσεων και στον έλεγχο που ασκούν ως προς τη διαδικασία και τα αποτελέσματα της εφαρμογής τους. Με αυτόν τον τρόπο, επιδιώκει ο έλληνας νομοθέτης να ξεπεράσει τις αντικειμενικές δυσκολίες εντοπισμού του δράστη ή των δραστών αξιόποινων περιβαλλοντικών προσβολών, οι οποίοι καλύπτονται από τη δομή και λειτουργία πολυπρόσωπων οργανισμών. Η μετατόπιση του βάρους της ενοχής σε διευθυντικά στελέχη επιχειρήσεων, πέραν του ότι συμβαδίζει με τις κοινωνικές αξιώσεις απονομής ουσιαστικής δικαιοσύνης που ασφαλώς δεν ικανοποιούνται με την “κατασκευή” ενόχων από τα κατώτατα κλιμάκια της ιεραρχίας, προσφέρει συγκριτικά πλεονεκτήματα καθώς, όπως αναλύσαμε και ανωτέρω, η σημαίνουσα θέση των ατόμων αυτών στον έλεγχο της λειτουργίας του νομικού προσώπου και των απασχολούμενων σε αυτό, η ευχέρεια τους στην άσκηση πραγματικής εποπτείας στο σύνολο των δραστηριοτήτων του, η ευθύνη και ουσιαστική συμβολή τους στη λήψη

αποφάσεων, ο καθοδηγητικός τους ρόλος στη δράση που αναπτύσσουν οι εργαζόμενοι και ακόμη η προσδοκία προσωπικού και άμεσου οφέλους από τα θετικά οικονομικά αποτελέσματα της επιχειρηματικής πολιτικής που ακολουθείται αποτελούν αξιόπιστες ενδείξεις για την τεκμηρίωση της, έμμεσης έστω αλλά κυριαρχικής, συμμετοχής τους στην πρόκληση των περιβαλλοντικών προσβολών.

Υπό το πρίσμα αυτών των σκέψεων αλλά και όσων αναπτύχθηκαν παραπάνω, η νομοθετική επιλογή της καθιέρωσης ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης και στη βάση αυτής της θεμελίωσης ποινικής ευθύνης εις βάρος κορυφαίων διοικητικών στελεχών για πράξεις ή παραλείψεις του νομικού προσώπου που έχουν ως αποτέλεσμα τη βλάβη (ρύπανση ή υποβάθμιση) του περιβάλλοντος θα πρέπει να θεωρηθεί ως θετικό βήμα στην κατεύθυνση της ποινικοποίησης της δράσης αυτών, οι οποίοι κυρίως ενέχονται για τις τεράστιες διαστάσεις των περιβαλλοντικών καταστροφών⁶¹⁷.

Εντούτοις, δεν θα πρέπει να παραβλεφθούν και τα προβλήματα που προκύπτουν για την εφαρμογή στην πράξη των ρυθμίσεων της παρ. 5 του άρθρου 28. Καταρχήν όσον αφορά την τυπική νομιμοποίηση της ύπαρξης ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης στα πλαίσια του άρθρου 15 Π.Κ., δεν τίθεται θέμα, αφού και μόνο η επίκληση των διατάξεων της παρ. 5 καλύπτει την προϋπόθεση που έχει θέσει η νομολογία, ότι δηλαδή στα εγκλήματα που τελούνται με παράλειψη η ιδιαίτερη νομική υποχρέωση είναι δυνατόν να πηγάζει είτε από ρητή διάταξη νόμου είτε από σύμβαση είτε από προηγούμενη συμπεριφορά του υπαιτίου, από την οποία δημιουργήθηκε ο κίνδυνος επέλευσης του εγκληματικού αποτελέσματος, είτε, τέλος, από σύμπλεγμα νομικών καθηκόντων συνδεδεμένων με ορισμένη έννομη θέση του υπόχρεου⁶¹⁸. Σύμφωνα, όμως, με την

⁶¹⁷ Παπανεοφύτου, Ποινικό Δίκαιο, Κράτος και Τεχνολογικοί Κίνδυνοι, ο.π σελ. 269

⁶¹⁸ ΑΠ 1365/81, 1858/83, 97/85, 1217/92

επικρατούσα στη νομολογία και θεωρία άποψη, η ιδιαίτερη νομική υποχρέωση του άρθρου 15 Π.Κ «δημιουργείται μόνο για τους εμφανιζόμενους ενώπιον της έννομης τάξης ως έχοντες θέση εγγυητού της ασφάλειας των εννόμων αγαθών, τα οποία προσβάλλονται» (Α.Π 1365/81, 1287/83, 1217/92)⁶¹⁹. Κατά συνέπεια, η δια παραλείψεως ευθύνη δεν έχει μόνο τυπικό χαρακτήρα με την έννοια της εκ του νόμου πρόβλεψης της ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης αλλά εξειδικεύεται με την εγγυητική θέση που κατέχει ο δράστης για την ασφάλεια του εκάστοτε προστατευόμενου αγαθού⁶²⁰.

Δεν αρκεί, λοιπόν, στην περίπτωση της παρ. 5 του άρθρου 28 η τεκμαιρόμενη από το νόμο ευθύνη των παραπάνω ανώτατων στελεχών ενός νομικού προσώπου, αλλά οφείλει να αποτελεί αντικείμενο εξέτασης το κατά πόσο τα άτομα αυτά έχουν πράγματι με βάση τη θέση, τη λειτουργική τους αρμοδιότητα και την εποπτεία που ασκούν και ανάλογα με τις συνθήκες που οδηγούν στην επέλευση του , την ευθύνη για την πρόκλησή του προσβλητικού αποτελέσματος. Μόνο τότε λοιπόν, όταν τα περιγραφόμενα στην παρ. 5 πρόσωπα συγκεντρώνουν τις παραπάνω προϋποθέσεις εγγυητή τήρησης των απαγορεύσεων και επιταγών του ν. 1650/86 , η παράβαση των οποίων επέφερε τη ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος, μπορούμε να μιλάμε για ποινική τους ευθύνη από τις βλαπτικές για το περιβάλλον δραστηριότητες του νομικού προσώπου⁶²¹.

Περαιτέρω, σύμφωνα με ορισμένες αποφάσεις της νομολογίας⁶²² , ο αντικειμενικός αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παράλειψης και του επελθόντος αποτελέσματος πρέπει να τυγχάνει ειδικής αιτιολόγησης . Εν

⁶¹⁹ Βλ. επίσης Καιάφα – Γκμπάντι, Παρατηρήσεις σε : ΑΠ 1217/92, Υπεράσπιση 1993, σελ. 278-279

⁶²⁰ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 270

⁶²¹ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 271.

⁶²² Α.Π 1269/83, 1858/83

προκειμένω όμως, αυτή η προϋπόθεση τίθεται ως εκ περισσού με δεδομένη την κατάφαση της εγγυητικής θέσης του δράστη, η οποία έρχεται ακριβώς να καλύψει αυτή τη φυσική αδυναμία αποκατάστασης ουσιαστικής επαφής (με την έννοια του αιτιώδους συνδέσμου) μεταξύ παράλειψης και αποτελέσματος⁶²³. Όπως τονίζει ο Ανδρουλάκης⁶²⁴, η παράλειψη δεν έχει κατά κανόνα αιτιώδη ισχύ αφού, σε αντίθεση με την παραγωγή από ενέργεια του αποτελέσματος, ο παραλείπων *ουδέν πράττει*. Αυτό το πρόβλημα επιδιώκεται να ξεπεραστεί με την παραδοχή, ότι ο ευρισκόμενος σε θέση εγγυητή λειτουργεί ως κατεστημένη ανασχεση μιας ενεργού δύναμης που κατατείνει στην πρόκληση του αποτελέσματος. Η παράλειψή του συνεπώς να επιτελέσει αυτό το καθήκον « φέρει χαρακτήρα άρσεως της κατεστημένης ανασχέσεως και αποχαλινώσεως της ενεργού δυνάμεως». Αναπτύσσει, δηλαδή, και αυτός πρωτοβουλία ανάλογη με τη με ενέργεια παραγωγή του αποτελέσματος όταν επιλέγει την παράλειψη αντί της ενέργειας ως τρόπο πραγμάτωσης του εγκλήματος.

Σε νομολογιακό επίπεδο, σε αρκετές περιπτώσεις, ο έλληνας δικαστής αξιοποιεί τις ρυθμίσεις της παρ. 5 του άρθρου 28 του ν. 1650/86 και απονέμει ποινική ευθύνη για την παράβαση των διατάξεων του νόμου στα πρόσωπα που έχουν την αποκλειστική ή άμεση ευθύνη της λειτουργίας εργοστασίων, βιομηχανιών κλ.π, λόγω μη τήρησης της ιδιαίτερης νομικής τους υποχρέωσης. Έτσι, η « εγγυητική θέση» των ιδιοκτητών, διαχειριστών, διευθυνόντων συμβούλων κ.λ.π επιχειρήσεων εξειδικεύεται στην ουσιαστική εποπτεία που ασκούν και στην άμεση

⁶²³ Παπανεοφύτου, ο.π σελ. 271.

⁶²⁴ Ανδρουλάκη, Ποινικόν Δίκαιον Ι, Γενικό Μέρος, 1991, σελ. 231 επ.

ευθύνη τους για την ανάπτυξη από τα παραπάνω νομικά πρόσωπα βλαπτικών για το περιβάλλον δραστηριοτήτων.

Έτσι, σύμφωνα με το **130/92 Βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Ιωαννίνων** « Ευθύνεται ως αυτουργός του εγκλήματος της ρύπανσης του περιβάλλοντος ο ασκών τη διοίκηση και διαχείριση εταιρίας που ρύπανε το περιβάλλον με κρεοζωτέλαιο». Επίσης, σύμφωνα με την **10623/2003 απόφαση του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Θεσσαλονίκης** « Κηρύσσεται ένοχος ο κατηγορούμενος, ο οποίος ως πρόεδρος και διευθύνων σύμβουλος ανώνυμης βιομηχανικής εταιρίας, δεν προνόησε ώστε να διενεργηθεί έγκαιρα η αλλαγή του πληρωτικού υλικού (ενεργού άνθρακα) των φίλτρων απόσμησης του εργοστασίου της, με αποτέλεσμα την πρόκληση δυσοσμίας σε βάρος των περιοίκων – κατοίκων της περιοχής και την υποβάθμιση του περιβάλλοντος». Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η **1995/2002 απόφαση του Αρείου Πάγου** σύμφωνα με την οποία « Ο Δήμαρχος και τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου έχουν ιδιαίτερη νομική υποχρέωση να μεριμνούν για την τήρηση των διατάξεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος, να ελέγχουν τα υγρά, στερεά και αέρια απόβλητα και να λαμβάνουν τα πλέον πρόσφορα μέτρα προς αποτροπή της ρύπανσης ή άλλης υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος». Τέλος, σύμφωνα με την **412/1997 απόφαση του Αρείου Πάγου** « Υπάρχει ιδιαίτερη νομική υποχρέωση των προσώπων που ασκούν διοίκηση και διαχείριση νομικών προσώπων του δημοσίου ή ιδιωτικού τομέα να μεριμνούν για την τήρηση των διατάξεων που αφορούν στην προστασία του περιβάλλοντος».

4. Τα οικονομικά προβλήματα της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος.

Η αποδοχή της ανάγκης ή της σκοπιμότητας για ύπαρξη ιδιαίτερων ουσιαστικών ποινικών ρυθμίσεων —σε όποια έκταση ή όποιας νομοτεχνικής μορφής— για την προστασία του περιβάλλοντος δεν σημαίνει αναπόφευκτα και νέες ιδιαίτερες ρυθμίσεις στο χώρο του οικονομικού δικαίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι αποφάσεις ή συστάσεις διεθνών οργανισμών, ενώ αναφέρονται εκτενώς στα ζητήματα ουσιαστικού ποινικού δικαίου, περιορίζονται σε ισχνές αναφορές σε οικονομικές ρυθμίσεις ή μηχανισμούς προστασίας του περιβάλλοντος.

Η Απόφαση αρ. 28 του 1977 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης «αναφορικά με τη συμβολή του ποινικού δικαίου στην προστασία του περιβάλλοντος», πρότεινε παράλληλα προς τα ουσιαστικά μέτρα «επανεξέταση της ποινικής διαδικασίας σε θέματα περιβαλλοντικής προστασίας και ειδικότερα:

- i- ίδρυση ειδικευμένων τμημάτων των δικαστηρίων και γραφείων στις εισαγγελίες για την ενασχόληση με περιβαλλοντικές υποθέσεις·
- ii- χορήγηση σε άτομα ή ομάδες του δικαιώματος να παρεμβαίνουν στην ποινική διαδικασία για την υπεράσπιση των συμφερόντων της κοινότητας·
- iii- δημιουργία ειδικού ποινικού μητρώου για πρόσωπα που καταδικάζονται για μόλυνση του περιβάλλοντος, ανεξάρτητα από το γενικό ποινικό μητρώο» (Res. 77(88), παρ. 4α, β, γ)⁶²⁵.

⁶²⁵ Στέργιος Αλεξιάδης, Οικονομικά προβλήματα των αξιόποινων προσβολών του περιβάλλοντος, Εισήγηση στο 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 56

Η πολύ μεταγενέστερη 17η Διάσκεψη των Ευρωπαϊκών Υπουργών Δικαιοσύνης (Κωνσταντινούπολη 1990) στην Απόφασή της Νο 1 «αναφορικά με την προστασία του περιβάλλοντος δια του ποινικού δικαίου» περιορίζεται μόνο να συστήσει την αρχή της δίωξης των περιβαλλοντικών εγκλημάτων όχι μόνο στη χώρα όπου τελέστηκε το έγκλημα αλλά επίσης σε όλες τις χώρες στις οποίες τούτο είχε συνέπειες, με την επιφύλαξη της άλλης αρχής ότι κανένας δεν πρέπει να διώκεται δύο φορές για το ίδιο έγκλημα⁶²⁶.

Αλλά και το 8ο Συνέδριο του Ο.Η.Ε. για την Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών (Αβάνα, 27 Αυγούστου - 7 Σεπτεμβρίου 1990), στο Πόρισμά του για «Το ρόλο του ποινικού δικαίου στην προστασία της φύσης και του περιβάλλοντος» περιορίζεται να συστήσει στα κράτη μέλη «να συνεργάζονται στην πρόληψη, τη διερεύνηση και τη δίωξη εγκληματικών πράξεων κατά του περιβάλλοντος» (Πόρισμα 2ο, αρ. 2)⁶²⁷.

Είναι, όμως φανερό ότι και η αρτιότερη ασπίδα διατάξεων του ουσιαστικού ποινικού δικαίου δεν είναι από μόνη της ικανή να επιτύχει αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος χωρίς τη συνδρομή νέων αποτελεσματικών ρυθμίσεων και στο χώρο του δικονομικού δικαίου των οποίων η αναγκαιότητα εξαρτάται όχι τόσο από την αρτιότητα ή μη του ήδη υπάρχοντος ποινικού δικονομικού συστήματος, όσο από την ίδια τη φύση των περιβαλλοντικών εγκλημάτων, η οποία μπορεί να προκαλεί προβλήματα στη δίωξη, στην ανάκριση και στην εκδίκασή τους.

Έτσι, ειδικότερα, η πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί, αναφορικά με την καθιέρωση ή όχι νέων δικονομικών ρυθμίσεων για τη δίωξη, την ανάκριση και την εκδίκαση των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος ή

⁶²⁶ Στέργιος Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 56

⁶²⁷ Στέργιος Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 56

αναφορικά με τη δημιουργία νέων δικονομικού χαρακτήρα μηχανισμών στη συναφή ποινική δίκη, εξαρτάται από τα ακόλουθα ζητήματα⁶²⁸:

- Α. Τη «τεχνική» φύση των προσβολών του περιβάλλοντος.
- Β. Την εξάπλωση των συνεπειών τους και πέραν των εθνικών ορίων.
- Γ. Τη διεύρυνση του θεσμού της πολιτικής αγωγής .
- Δ. Την ανάγκη αποκατάστασης της προκαλούμενης βλάβης του περιβάλλοντος από το δράστη της προσβολής δια της ποινικής δίκης.

Α. Στο άρθρο 8 παρ.2 του ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος γίνεται λόγος για « εφαρμογή τεχνολογίας αντιρρύπανσης, χρήση συγκεκριμένων πρώτων και βοηθητικών υλών και καυσίμων, οριακές τιμές αερίων αποβλήτων, όργανα ελέγχου της καύσης, καθορισμό μεθόδων, συνθηκών και συχνοτήτων δειγματοληψιών και αναλύσεων παραμέτρων... μεθόδους καταπολέμησης οσμών, καθορισμό ύψους καμινάδων και πρότυπα παραγωγικών διαδικασιών». Στην παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου αναφέρεται ότι « Οι οριακές τιμές αποβλήτων της παραγράφου 2 καθορίζονται με κριτήριο την εφαρμογή της κατά το δυνατό καλύτερης και οικονομικότερης τεχνολογίας κλπ». Στην παράγραφο 1 του άρθρου 9 γίνεται λόγος για «κατευθυντήριες ή και οριακές τιμές των οργανοληπτικών φυσικών, χημικών, μικροβιολογικών, ραδιολογικών ή άλλων χαρακτηριστικών παραμέτρων ποιότητας νερών ή και στοιχείων υδατικού οικοσυστήματος κλπ».

Από τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται φανερό ότι, οι προσβολές κατά των επιμέρους στοιχείων του περιβάλλοντος (αέρα, θάλασσας,

⁶²⁸ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 57

υπογείων νερών, εδάφους κλπ), καθώς και οι προσβολές της πανίδας, της χλωρίδας και των οικοσυστημάτων εν γένει, μπορούν να μετρηθούν, ώστε να διαπιστωθεί η ύπαρξη ή η έκτασή τους σε μονάδες και μεγέθη ασυνήθη και δυσνόητα από νομικούς με τη συνήθη νομική παιδεία. Προκύπτει έτσι ο «τεχνικός» χαρακτήρας των προσβολών του περιβάλλοντος και προβάλλει έτσι η ανάγκη, όπως οι αρμόδιες για τη διαπίστωση, τη δίωξη και την ανά κρίση των αντίστοιχων εγκλημάτων αρχές διαθέτουν κατάλληλες τεχνικές γνώσεις. Εξ αυτού συνάγεται, ότι ούτε η αρμόδια για τη δίωξή τους αρχή, ούτε οι γενικοί ανακριτικοί υπάλληλοι, όπως προσδιορίζονται σήμερα στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, διαθέτουν τις γνώσεις που απαιτούνται για την αποτελεσματική καταστολή των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος⁶²⁹.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί, ότι τα προβλεπόμενα στον ελληνικό ν. 1650/1986 «Κλιμάκια Ελέγχου Ποιότητας Περιβάλλοντος (Κ.Ε.Π.ΠΕ.)» (άρθρ. 26), στα οποία ανατίθεται ο «έλεγχος της τήρησης των περιβαλλοντικών όρων και γενικά της εφαρμογής της νομοθεσίας για την προστασία του περιβάλλοντος» έχουν διοικητικό χαρακτήρα και ασκούν μόνο διοικητικό έλεγχο (άρθρ. 30), χωρίς καμιά άλλη ανάμειξη στην ποινική διαδικασία. Τα καθήκοντά τους περιορίζονται κατά τις υφιστάμενες ρυθμίσεις απλά σε «ανακοίνωση των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος, τα οποία έρχονται σε γνώση τους κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους» (άρθρο 37 Κ.Π.Δ). Η ανάθεση λοιπόν προανακριτικών καθηκόντων στα μέλη των «Κλιμακίων Ελέγχου Ποιότητας Περιβάλλοντος» θα μπορούσε να προσφέρει την ικανοποιητικότερη λύση στο πρόβλημα των αναγκαίων γνώσεων των οργάνων ελέγχου των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος⁶³⁰.

⁶²⁹ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 59

⁶³⁰ Αλεξιάδης, ο.π σελ. 60

Πέραν του ελέγχου και της προανάκρισης, στο θέμα της ποινικής δίωξης των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος θα ήταν σκόπιμη και για τη χώρα μας η ίδρυση ειδικών γραφείων στις Εισαγγελίες Πλημμελειοδικών κατά το πρότυπο της Εισαγγελίας Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης όπου έχει ορισθεί «Εισαγγελέας Αγορανομίας, Δίωξης και Εποπτείας Εφαρμογής της Νομοθεσίας περί Προστασίας του Περιβάλλοντος»⁶³¹. Επίσης, στο χώρο πάντα της προδικασίας, τα ίδια θα μπορούσε να προταθούν, για την άσκηση ανακριτικών καθηκόντων από ειδικό ανακριτή. Ήδη στο Πλημμελειοδικείο Θεσσαλονίκης έχει ορισθεί «Ειδικός Ανακριτής» (Π.Δ. 1860/1984, ΦΕΚ Γ' 76/2.3.1984) στα καθήκοντα του οποίου θα μπορούσε να ανατεθεί η ανάκριση των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος (όπου απαιτείται η διενέργεια κύριας ανάκρισης)⁶³². Τέλος, τα παραπάνω θα μπορούσαν να δρομολογηθούν στην κατεύθυνση ίδρυσης ειδικών ποινικών δικαστηρίων ή έστω ειδικών τμημάτων στα ποινικά δικαστήρια, συγκροτούμενων από δικαστές με ειδικές γνώσεις για την εκδίκαση των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος.

Β. Η σπουδαιότητα της προστασίας του περιβάλλοντος καθαυτή, που δικαιολογεί την ποινική παρέμβαση, αλλά και το γεγονός της κινητικότητας των στοιχείων του περιβάλλοντος που μπορούν να διασχίζουν τα όρια της επικράτειας περισσότερων από ένα κρατών - γεγονός που δεν αφήνει αμφιβολία για την σε μεγάλο βαθμό εξάρτηση της ποιότητας του περιβάλλοντος κάθε χώρας από την ποιότητα του περιβάλλοντος των γύρω χωρών - δικαιολογούν το ενδιαφέρον για την ποιότητα του περιβάλλοντος και πέραν των εθνικών ορίων. Επιτρέπουν,

⁶³¹ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 60

⁶³² Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 60

έτσι, την παράκαμψη του κανόνα της εδαφικότητας στο θέμα των τοπικών ορίων ισχύος των ποινικών ορισμών για την προστασία του περιβάλλοντος (ο οποίος στο ελληνικό δίκαιο καταγράφεται στο άρθρ. 5 Π.Κ.) και επιβάλλουν τη ρύθμισή του κατά την «αρχή της παγκόσμιας δικαιοσύνης» (η οποία στο ελληνικό δίκαιο καταγράφεται στο άρθρ. 8 Π.Κ.). Η πιο πάνω αντιμετώπιση ενδιαφέρει από δικονομική άποψη, διότι καθορίζει ταυτόχρονα την έκταση της δικαιοδοσίας των εθνικών ποινικών δικαστηρίων. Σε περίπτωση υιοθέτησής της, τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος θα διώκονται, κατά τους ελληνικούς νόμους ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων:

- είτε τελέστηκαν στο έδαφος της ελληνικής επικράτειας από ημεδαπούς ή αλλοδαπούς (κατ' εφαρμογή του ήδη υπάρχοντος άρθρ. 5Π.Κ.),
- είτε τελέστηκαν στην αλλοδαπή από ημεδαπούς ή αλλοδαπούς ανεξάρτητα από τους νόμους του τόπου της τέλεσής τους (με επιφύλαξη, βέβαια της αρχής *ne bis in idem*),

Προς υλοποίηση των παραπάνω αρκεί μόνον η προσθήκη στον κατάλογο των εγκλημάτων του άρθρ. 8 Π.Κ. και των εγκλημάτων κατά του περιβάλλοντος⁶³³.

Γ. Στη διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής προς προστασία του περιβάλλοντος, του οποίου η αξία και η ανάγκη της προστασίας του προσλαμβάνουν πανανθρώπινες διαστάσεις, η τάση ενεργούς συμμετοχής του κοινού στην άσκηση και υποστήριξη της αποκτά ευρύτερο περιεχόμενο. Έτσι, πέραν του θεσμού της πολιτικής αγωγής στην παραδοσιακή μορφή του, προωθείται επίσης η παράσταση του Δημοσίου και άλλων συλλογικών κοινωνικών φορέων υπό το κάλυμμα

⁶³³ Αλεξιάδης, ο.π., σελ. 61

της πολιτικής αγωγής αλλά χωρίς αίτημα αποζημίωσης, ενώ συζητείται η αναβίωση του θεσμού της λαϊκής αγωγής (*actio popularis*) ενώπιον του ποινικού δικαστηρίου, όπως συστήνει η προαναφερθείσα Απόφ. 28 του 1977 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης⁶³⁴.

Ο θεσμός της πολιτικής αγωγής κατά το ισχύον στη χώρα μας ποινικό δικονομικό σύστημα προϋποθέτει όπως είναι γνωστό θύμα του εγκλήματος, δικαιούμενο σε αποζημίωση ή αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από το έγκλημα (ως αδικοπραξία), καθώς και σε χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης, σύμφωνα με τις διατάξεις των αρθρ. 914 επ. του αστικού κώδικα (άρθρ. 63 Κ.Π.Δ.). Είναι προφανές ότι στα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος πρόσωπο-θύμα δικαιούμενο χρηματικής αποζημίωσης λόγω ζημίας μπορεί να υπάρξει στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες το εν λόγω πρόσωπο-θύμα έχει δικαίωμα κυριότητας, νομής ή κατοχής κατά το αστικό δίκαιο στο προσβαλλόμενο με την πράξη συγκεκριμένο στοιχείο του περιβάλλοντος⁶³⁵.

Η παράσταση του Δημοσίου με την ιδιότητα του πολιτικώς ενάγοντος στην ποινική δίκη είναι θεσμός ήδη γνωστός στην ελληνική νομοθεσία (λ.χ. ν. 1165/1918 «τελωνειακός κώδικας», ν.δ. 86/1969 «δασικός κώδικας» κ.ά.). Ο ν.1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος προβλέπει (άρθρ. 28 παρ. 7) τη δυνατότητα του δημοσίου να παρίσταται ως πολιτικώς ενάγων στις δίκες για τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος υπό δύο ιδιόρρυθμες ρυθμίσεις, δηλ. αφενός ανεξάρτητα αν έχει υποστεί περιουσιακή ζημία και αφετέρου με αίτημα την αποκατάσταση των πραγμάτων στο μέτρο που αυτή είναι δυνατή. Είναι προφανές από τη διατύπωση της διάταξης ότι το δημόσιο μπορεί να

⁶³⁴ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 62

⁶³⁵ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 62

παραστεί ως πολιτικώς ενάγων και όταν έχει πραγματικά υποστεί περιουσιακή ζημία (λ.χ. το αντικείμενο της προσβολής ήταν δημόσιο κτήμα ή κοινόχρηστο πράγμα).

Στην περίπτωση αυτή το ερώτημα που τίθεται είναι αν το δημόσιο μπορεί να ζητήσει χρηματική αποζημίωση για τη ζημία που πραγματικά υπέστη ή υποχρεούται να περιορίσει το αίτημά του σε αποκατάσταση των πραγμάτων στο μέτρο που είναι δυνατή. Ένα δεύτερο ερώτημα αφορά την περίπτωση που το δημόσιο δεν έχει υποστεί καμιά περιουσιακή ζημία, επειδή λ.χ. το αντικείμενο της προσβολής ανήκε αποκλειστικά σε ιδιώτη και ο οποίος ιδιώτης παρίσταται ο ίδιος ως πολιτικώς ενάγων και ζητεί χρηματική αποζημίωση. Σε μια τέτοια περίπτωση μπορεί το δημόσιο να παραστεί ως πολιτικώς ενάγων με αίτημα την αποκατάσταση των πραγμάτων στο μέτρο του δυνατού με το δεδομένο ότι επιδίκαση και χρηματικής αποζημίωσης στον ιδιώτη-πολιτικώς ενάγοντα και αποκατάσταση των πραγμάτων κατά το αίτημα του δημοσίου-πολιτικώς ενάγοντα είναι προφανώς ανεπίτρεπτη;

Δ. Το στάδιο της ποινικής διαδικασίας δύσκολα υπηρετεί στόχους καθαρά αντεγκληματικής πολιτικής. Έγινε λοιπόν η σκέψη μήπως καταστεί δυνατό η ποινική διαδικασία να υπηρετήσει μέσα από τους μηχανισμούς της τουλάχιστον το σκοπό της αποκατάστασης της βλάβης που προκλήθηκε από το έγκλημα. Ο πιο πάνω στόχος επιδιώχθηκε να επιτευχθεί με την καταδίκη στην ποινή της αποκατάστασης της βλάβης που προκλήθηκε από το έγκλημα στηριζόμενη στην ποινική ευθύνη του δράστη καθώς και με την καταδίκη στην αποκατάσταση της εν λόγω βλάβης στηριζόμενη στην αστική ευθύνη του δράστη.

Ειδικότερα ο κρινόμενος από το ποινικό δικαστήριο υπεύθυνος δράστης εγκλήματος κατά του περιβάλλοντος κρίνεται ταυτόχρονα υπεύθυνος δράστης αδικοπραξίας κατά τους γενικούς ορισμούς του αστικού κώδικα και υπό την ειδικότερη ρύθμιση του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος, κατά το οποίο «Οποιοσδήποτε, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, προκαλεί ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος ευθύνεται σε αποζημίωση, εκτός αν αποδείξει ότι η ζημιά οφείλεται σε ανώτερη βία ή ότι προήλθε από υπαίτια ενέργεια τρίτου που ενήργησε δολίως». Το τελευταίο αυτό άρθρο υπό τον τίτλο « αστική ευθύνη» αφενός επαναλαμβάνει σε νομοθετικό επίπεδο την περιβαλλοντική αρχή « ο ρυπαίνων πληρώνει» και αφετέρου αντιστρέφει το βάρος της απόδειξης της ευθύνης. Ο κανόνας αυτός, που αναμφισβήτητα ανήκει στο αστικό δίκαιο, βρίσκει καταρχήν εφαρμογή στην ποινική δίκη, εφόσον εισάγεται κατ' αυτήν πολιτική αγωγή κατά του κατηγορουμένου για έγκλημα κατά του περιβάλλοντος. Αλλά η αντιστροφή του βάρους της απόδειξης της αστικής ευθύνης, στο μέτρο που αυτή αναγκαστικά συνδέεται προς την απόδειξη της ποινικής ευθύνης, καθίσταται προβληματική⁶³⁶.

Ειδικότερα , η αστική ευθύνη των νομικών προσώπων στο πλαίσιο της ποινικής δίκης για εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος εμφανίζεται υπό δύο μορφές. Καταρχάς ως αστική ευθύνη προς καταβολή της αποζημίωσης ή αποκατάσταση της βλάβης του περιβάλλοντος. Όπως είναι γνωστό, για τη θεμελίωση της εν λόγω αστικής ευθύνης τρίτου προσώπου, το οποίο μπορεί να κλητευθεί στο ποινικό δικαστήριο (κατά το άρθρ. 89 παρ. Ι Κ.Π.Δ.) απαιτείται ειδική διάταξη νόμου. Στα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος, τα οποία τελούνται με «πράξη ή παράλειψη του νομικού προσώπου», κατά την παρ. 5 του άρθρ. 28 του ν.

⁶³⁶ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 65

1650/1986, «οι πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων, οι εντεταλμένοι ή διευθύνοντες σύμβουλοι ανώνυμων εταιρειών, οι διαχειριστές εταιρειών περιορισμένης ευθύνης, οι πρόεδροι διοικητικού και εποπτικού συμβουλίου συνεταιρισμών, καθώς και τα πρόσωπα που ασκούν τη διοίκηση ή τη διαχείριση άλλων νομικών προσώπων του δημόσιου ή του ιδιωτικού τομέα»... «τιμωρούνται ως αυτουργοί, ανεξάρτητα από ... την αστική ευθύνη του νομικού προσώπου...». Από την τελευταία αυτή φράση θα μπορούσε να συναχθεί η πρόθεση του νομοθέτη για θεμελίωση της αστικής ευθύνης των νομικών προσώπων προς αποζημίωση ή αποκατάσταση των βλαβών του περιβάλλοντος από τα πιο πάνω εγκλήματα. Άλλωστε, την ίδια λύση φαίνεται να υποστηρίζει το άρθρ. 71 Α.Κ.

Επίσης, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 89 Κ.Π.Δ. «Ο εισαγγελέας καλεί αυτεπαγγέλτως στην ποινική δίκη τον αστικώς υπεύθυνο για την πληρωμή των χρηματικών ποινών... Η κλήση πρέπει να αναφέρει το άρθρο του νόμου στο οποίο βασίζεται η αστική του ευθύνη». Τέτοιο ειδικό άρθρο συνιστά η παρ. 4 άρθρ. 28 ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος, κατά την οποία «Αν η ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος προέρχεται από τη δραστηριότητα νομικού προσώπου, το δικαστήριο κηρύσσει αστικώς υπεύθυνο εις ολόκληρον για την καταβολή της χρηματικής ποινής και το νομικό πρόσωπο». Η ανωτέρω, όμως, διάταξη οδηγεί σε απότιση ποινής από πρόσωπο κατά του οποίου δεν θεμελιώθηκε ποινική κατηγορία, δεν του αποδόθηκε η ιδιότητα του κατηγορουμένου ώστε να ασκήσει τα προβλεπόμενα δικαιώματα, η δε ποινή στην οποία καταδικάστηκε θεμελιώθηκε σε ποινική ευθύνη τρίτου ατόμου. Θα μπορούσε, λοιπόν, να

θεωρηθεί ότι είναι αντίθετη και στο άρθρο 7 του Συντάγματος και στο άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α⁶³⁷.

⁶³⁷ Αλεξιάδης, ο.π, σελ. 66

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι δεδομένο, ότι η σύγχρονη μορφή των περιβαλλοντικών κινδύνων, η ποικιλία των πηγών προέλευσής τους, οι πολυδιάστατες επιδράσεις τους και η προοπτική της εξέλιξής τους στα πλαίσια της πορείας του τεχνικού μας πολιτισμού εξαναγκάζει το δίκαιο σε διαρκή ανανέωση και κινητοποίηση του οπλοστασίου του, προκειμένου να αξιοποιήσει με τον αποτελεσματικότερο τρόπο τους μηχανισμούς προστασίας που διαθέτει.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, προκύπτει ότι η συμβολή της προστατευτικής παρέμβασης του **ποινικού δικαίου** στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, παρά την πληθώρα ποινικών κανόνων στους σχετικούς νόμους και διατάγματα, είναι δυσανάλογα μικρή. Η εφαρμογή, κατά κόρον, της παραδοσιακής νομοτεχνικής της συγκόλλησης ποινικών διατάξεων που αρκούνται στην πρόβλεψη κυρώσεων απλά και μόνο για την παράβαση των οικείων διατάξεων στα ποικίλου περιεχομένου ειδικά νομοθετήματα μειώνει δραστικά την αποτελεσματικότητα του ποινικού οπλοστασίου. Και τούτο, γιατί η άσκηση ποινικού ελέγχου των οικονομικών δραστηριοτήτων - όπου εντοπίζονται οι κίνδυνοι για το περιβάλλον- εξαντλείται, συνήθως, στη συλλήβδην ποινικοποίηση των προβλεπόμενων επιταγών και απαγορεύσεων με τη θέσπιση εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης. Έτσι, η διαφοροποίηση του διοικητικού από το ποινικά άδικο, με βάση την ειδικότερη εξέταση της κοινωνικής απαξίας των παραβάσεων, η διαβάθμιση της ποινικής ευθύνης ανάλογα με τη βαρύτητα της προσβολής ή η έκταση και ένταση του κινδύνου στις επιμέρους ποινικοποιούμενες συμπεριφορές δεν απασχολούν, κατά κανόνα, το νομοθέτη. Παράλληλα, η ασκούμενη αντεγκληματική πολιτική, ως προς

την επιλογή των ποινικά αξιόλογων δραστηριοτήτων, εμφανίζεται χωρίς συστηματική συνέπεια, κατευθυντήριες αρχές και συγκροτημένη νομοθετική στρατηγική. Με τον τρόπο αυτό, παρεισφρύνουν σε νόμους και διατάγματα της περιβαλλοντικής νομοθεσίας δεκάδες ποινικών διατάξεων που, ως επί το πλείστον, λειτουργούν απλά ως συμπλήρωμα του οικείου κυρωτικού πλαισίου. Με τον τρόπο αυτό ο νομοθέτης επιδιώκει περισσότερο να κατευνάσει τις κοινωνικές αντιδράσεις παρά να διαμορφώσει δυνατότητες ουσιαστικής και αποτελεσματικής ενεργοποίησης της προστατευτικής δράσης του ποινικού δικαίου.

Τέλος, η ευκαιριακή χρησιμοποίηση του ποινικού δικαίου, του οποίου η πρωταρχική αποστολή αλλά και ο βασικός σκοπός ύπαρξης πραγματώνεται με την προστατευτική των εννόμων αγαθών λειτουργία των κανόνων του, αποκαλύπτει τη νομοθετική βούληση περιθωριοποίησης του ρόλου του στον τομέα προστασίας του περιβάλλοντος, τομέα όπου, κατεξοχήν τη σύγχρονη εποχή, εντοπίζονται σοβαροί και μαζικού χαρακτήρα κίνδυνοι για την ασφαλή διαβίωση του ατόμου και του κοινωνικού συνόλου και φανερώνει ότι για την κρατική εξουσία, η προώθηση των αναπτυξιακών στόχων που καθορίζουν την πορεία της οικονομίας αποκτά προτεραιότητα έναντι της προστασίας θεμελιώδους σημασίας ατομικών αγαθών.

Ωστόσο, δεν πρέπει να υποτιμηθούν ή παραβλεφθούν οι αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο νομοθέτης στη διαδικασία ρύθμισης και εφαρμογής του ποινικού ελέγχου των κινδυνολόγων τεχνικοοικονομικών δραστηριοτήτων, όπως η προσήλωση του ποινικού συστήματος στις παραδοσιακές του αρχές (ατομική ενοχή, επικουρικός και παρακολουθηματικός χαρακτήρας του ποινικού δικαίου κ.α.) σε συνδυασμό με την έλλειψη ειδικών επιστημονικών - τεχνικών γνώσεων του ποινικού νομοθέτη και δικαστή. Επίσης προβληματική εμφανίζεται η προσαρμογή του ποινικού συστήματος στην παροχή

προστασίας για αξιόποινες πράξεις που εμφανίζονται ως αποτέλεσμα συλλογικής δράσης στα πλαίσια λειτουργίας πολυπρόσωπων οργανισμών - το πρόβλημα απονομής ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα ή σε άτομα που διαπράττουν εγκλήματα καλυπτόμενα από τις οικονομικές δραστηριότητες του νομικού προσώπου και τη συγκλίνουσα δράση πολλών στην παραγωγή ενός αποτελέσματος. Αυτές, ωστόσο, οι δυσχέρειες δεν αρκούν βέβαια για να δικαιολογήσουν την έλλειψη στρατηγικής και κατευθυντηρίων που χαρακτηρίζουν την εθνική ποινική νομοθεσία στο σχετικό πεδίο.

Σε αντίθεση με την πενιχρή συμβολή των ποινικών διατάξεων, υπάρχει ένα πληθωρικό, ποικίλου περιεχομένου και εξειδικευμένο σώμα κανόνων του **διοικητικού δικαίου** που έχει αναλάβει το κύριο βάρος της νομοθετικής παρέμβασης στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος. Οι κανόνες αυτοί παράγονται από ένα δαιδαλώδες δικαιικό υλικό νόμων, διαταγμάτων, υπουργικών αποφάσεων και κανονισμών, στο οποίο ενσωματώνονται και δεσμευτικοί κανόνες που απορρέουν από διεθνείς συμβάσεις, αποφάσεις, οδηγίες κ.λπ. Έτσι, σε συνδυασμό με την παγίωση ενός σταθερού και αυστηρού πλαισίου διοικητικών κυρώσεων για τους παραβάτες των διατάξεών τους και την βαθμιαία καθιέρωση, όσον αφορά στην αστική ευθύνη, της αντικειμενικής ευθύνης για ζημίες προερχόμενες από την άσκηση των αυξημένου κινδύνου τεχνικοοικονομικών δραστηριοτήτων, συγκροτούν ένα πλούσιο και από πλευράς συστηματικής δομής νομοθετικό υλικό.

Η διαμόρφωση, εξέλιξη και σταδιακή διόγκωση αυτού του κανονιστικού πλαισίου ανταποκρίνεται στον παρεμβατικό χαρακτήρα του σύγχρονου κράτους, που ειδικά στους τομείς δράσης των παραπάνω κανόνων εμφανίζεται ενισχυμένος λόγω της φύσης των αντικειμένων ρύθμισης. Πράγματι, η αδιάκοπη εμφάνιση νέων εστιών κινδύνου για τον άνθρωπο και το περιβάλλον επιβάλλουν τη διαρκή διορθωτική

παρέμβαση του δικαίου. Με άλλα λόγια, η πολιτική εξουσία εξαναγκάζεται να αναπροσαρμόζει, να διευρύνει και να βελτιώνει αδιάκοπα το νομοθετικό της έργο, προκειμένου να αντεπεξέλθει στις κοινωνικές απαιτήσεις άμεσης και δραστηκής επέμβασης των προστατευτικών της μηχανισμών. **Στην κατεύθυνση αυτή αξιοποιεί το απαλλαγμένο αυστηρών δικαιοκρατικών περιορισμών σύστημα αστικής ευθύνης και τους ευέλικτους κανόνες του διοικητικού δικαίου για την προώθηση της πολιτικής της και του στρατηγικού της στόχου που συνίσταται στην διατήρηση των κοινωνικών ισορροπιών και τη διασφάλιση της κρατούσας πολιτικοοικονομικής δομής με τη διαμόρφωση ενός αποδεκτού δικαιικού πλαισίου, το οποίο να είναι μεν σε θέση να ανταποκριθεί στις σύγχρονες κοινωνικές αξιώσεις για παροχή επαρκούς προστασίας στα έννομα αγαθά χωρίς, όμως να θίγει τα συμφέροντα της καπιταλιστικής ανάπτυξης.**

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η πρόβλεψη επώδυνων οικονομικά διοικητικών προστίμων και πρωτίστως τα μέτρα προσωρινής διακοπής ή και οριστικής απαγόρευσης δραστηριοτήτων και της λειτουργίας επιχειρήσεων, που επιφέρουν σοβαρές βλάβες ή προκαλούν κινδύνους ιδιαίτερης έντασης για το περιβάλλον, την υγεία ή τη ζωή σε συνδυασμό με την επαπειλούμενη αποζημίωση σύμφωνα με τις διατάξεις γι την αστική ευθύνη, μπορούν να αποθαρρύνουν και να περιορίσουν ικανοποιητικά τους επίδοξους παραβάτες. Ενδείκνυται επίσης, και όσον αφορά την επιβολή διοικητικών κυρώσεων, η ευθύνη να καταστεί αθροιστική και αντικειμενική⁶³⁸, όπως ήδη ορθώς όρισε ο ν. 743/77 για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος. Αποτελεσματική λύση συνιστά επίσης, ως έντονη μορφή διοικητικού καταναγκασμού, και η

⁶³⁸ Βλ. Τάχο, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, σελ. 113

γενίκευση της αναπληρωτικής διοικητικής εκτέλεσης σε βάρος του δυστροπούνται, αμελούντα ή ρητώς αρνούμενου ιδιώτη να προστατεύσει το περιβάλλον, δηλαδή η υποκατάστασή του στην εκπλήρωση δημόσιας υποχρέωσης από τη διοίκηση που ενεργεί αντί αυτού με ταυτόχρονο καταλογισμό της σχετικής δαπάνης σε βάρος του⁶³⁹. Τέλος, κατ' εφαρμογή της άποψης ότι επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί και η περιουσία για « δημόσια ωφέλεια» και δεδομένου ότι «δημόσια ωφέλεια» αποτελεί κατ' εξοχήν η προστασία του περιβάλλοντος, μπορεί να καθιερώσει ο νόμος το μέτρο της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης των επιχειρήσεων που ρυπαίνουν καθ' υποτροπή το περιβάλλον. Το μέτρο της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης μπορεί να στηριχθεί και στις διατάξεις για την απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων της οικονομικής ελευθερίας και της ιδιοκτησίας, των οποίων και συνιστά στέρηση, σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 24 του Συντάγματος⁶⁴⁰.

Η ανάθεση όμως στα όργανα της διοίκησης του ελέγχου τήρησης των κανόνων για την προστασία του περιβάλλοντος και η ευρύτατη αρμοδιότητα που τους παρέχεται από τη νομοθεσία ως προς την εποπτεία (άδειες, εγκρίσεις κλπ.) του συνόλου των επικίνδυνων για το περιβάλλον δραστηριοτήτων, καθιστά απαραίτητη τη δημιουργία ενός συγκροτημένου θεσμικού πλαισίου κατοχύρωσης των διοικούμενων από τις καταχρήσεις, την ανεπάρκεια, την αδιαφορία και γενικότερα την πλημμελή εκπλήρωση των καθηκόντων των οργάνων της με την απειλή και ποινικών κυρώσεων.

Πέρα, όμως, από την πρόβλεψη αυστηρών διοικητικών κυρώσεων και την βαθμιαία καθιέρωση, όσον αφορά στην αστική ευθύνη, της

⁶³⁹ Βλ. Τάχο, ο.π

⁶⁴⁰ Βλ. Τάχο, ο.π σελ. 114

αντικειμενικής ευθύνης για ζημίες προερχόμενες από την άσκηση των αυξημένου κινδύνου τεχνικοοικονομικών δραστηριοτήτων, η κεφαλαιώδης σημασία των περιβαλλοντικών αγαθών για την επιβίωση της ανθρώπινης κοινότητας υποχρεώνει την έννομη τάξη να χρησιμοποιήσει παράλληλα και τον βαρύ οπλισμό του ποινικού δικαίου ώστε, αφενός να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα της περιβαλλοντικής προστασίας και αφετέρου να ισχυροποιήσει στη συνείδηση της κοινής γνώμης την κοινωνική ζημία που προκαλεί η βλάβη των στοιχείων του περιβάλλοντος. Η αναντικατάστατη, λοιπόν, αξία των αγαθών του περιβάλλοντος και η σημασία τους, ως προαπαιτούμενων για την ύπαρξη της ζωής και την ποιοτική της συντήρηση, επιβάλλει την ένταξη στον πυρήνα της ποινικής μας νομοθεσίας, τον ποινικό κώδικα, ενός κεφαλαίου ειδικά αφιερωμένου στην προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών, καθώς η άτακτη διασπορά κάποιων ποινικών κυρώσεων σε διάφορα νομοθετήματα δεν εξυπηρετεί, όπως είδαμε, σε καμία περίπτωση αυτόν τον στόχο.

Η διαμόρφωση των υποστάσεων τους στον ποινικό κώδικα δεν θα πρέπει να έχει ούτε τον λεπτομερειακό χαρακτήρα των διοικητικών διατάξεων ούτε και να αναθεωρείται διαρκώς, σύμφωνα προς τις μεταβαλλόμενες εκφάνσεις των περιβαλλοντικών κινδύνων. Θα πρέπει να προτιμηθεί η συγκρότηση βασικών αντικειμενικών υποστάσεων βλάβης των κυρίων στοιχείων του περιβάλλοντος (ύδατα, ατμόσφαιρα, έδαφος κλπ.) σε ένα ή περισσότερα άρθρα, με πρόβλεψη διακεκριμένων εγκλημάτων που θα επιβάλλουν αυστηρότερες ποινές στις περιπτώσεις που η έκταση της περιβαλλοντικής βλάβης αποκτά σοβαρές διαστάσεις. Όσον αφορά την εξέλιξη της περιβαλλοντικής προσβολής, μέχρι του σημείου της βλάβης της ζωής ή της υγείας του ανθρώπου, αυτή μπορεί να αντιμετωπιστεί από τις υπάρχουσες σχετικές βασικές διατάξεις του

ποινικού κώδικα (εγκλήματα κατά της ζωής - σωματικές βλάβες). Με την θέσπιση παράλληλα μιας γενικής ποινικής διάταξης στο ίδιο κεφάλαιο, που θα καθιστά αξιόποινη και τη συμπεριφορά που φθάνει στο στάδιο της αφηρημένης διακινδύνευσης του περιβάλλοντος θα ενεργοποιηθεί η συμμετοχή του ποινικού δικαίου στο πλέον σημαντικό πεδίο προστασίας, αυτό της πρόληψης.

Η εξειδίκευση των επιμέρους στοιχείων που συγκροτούν την αξιόποινη συμπεριφορά στην παραπάνω κατηγορία των εγκλημάτων βλάβης θα προκύπτει από δύο παράγοντες: Από την παράβαση των απαγορεύσεων, των όρων και των μέτρων που εκάστοτε εισάγουν, μεταβάλλουν ή επεκτείνουν οι διοικητικές διατάξεις και από τις συνέπειες που επιφέρουν οι παραβάσεις αυτές στα περιβαλλοντικά αγαθά. Ως προς την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος διακινδύνευσης, για να αποφευχθεί η υπερβολική ποινικοποίηση των παραβάσεων της ποινικής νομοθεσίας, είναι προτιμητέα η επιλογή, με κριτήριο την ιδιαίτερη επικινδυνότητα, συγκεκριμένων τομέων δραστηριότητας και η καταγραφή των βασικών τύπων υποχρεώσεων, αντιπροσωπευτικών των γενικά προβλεπόμενων από τη διοικητική νομοθεσία, η απόκλιση από τις οποίες εμπεριέχει κινδύνους για τα έννομα αγαθά.

Όσον αφορά τα πλαίσια ποινών, στο σημείο που η πολιτεία θέλει να προστατεύσει ουσιαστικά το περιβάλλον, οι ποινές θα πρέπει να ανταποκρίνονται στην αξία του εννόμου αγαθού. Σε κάθε περίπτωση οι περιβαλλοντικές βλάβες μεγάλης έκτασης (διακεκριμένη μορφή) δεν συνάδουν με μετατρέψιμες ή απλές χρηματικές ποινές καθώς με τον τρόπο αυτό, ο ποινικός κολασμός παύει να ασκεί προληπτική λειτουργία και καταλήγει να συνιστά απλώς αποτίμηση απώλειας κέρδους. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να επιβληθούν νέα αυστηρότερα πλαίσια ποινών

αλλά και νέες ποινές όπως η μερική δήμευση ως ποινική κύρωση για την καταχρηστική άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων της οικονομικής ελευθερίας και της ιδιοκτησίας⁶⁴¹.

Με την προτεινόμενη ένταξη στον ποινικό κώδικα ενός ξεχωριστού κεφαλαίου για τα εγκλήματα σε βάρος του περιβάλλοντος, θα αφυπνισθεί η γενική συνείδηση της αξίας του περιβάλλοντος και θα γίνει ξεκάθαρο ότι τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος δεν είναι απλές παραβάσεις τάξης αλλά αντιθέτως επισύρουν τον ψόγο του γνήσιου εγκληματικού αδίκου με τον ίδιο τρόπο όπως η σωματική βλάβη, η κλοπή ή η απάτη. Αλλά και για τον προστατευτικό σκοπό των ποινικών διατάξεων για το περιβάλλον είναι σημαντική η ένταξή τους στον ποινικό κώδικα και η συνακόλουθη αποσύνδεσή τους από το διοικητικό δίκαιο. Γιατί έτσι θα καταστεί σαφές ότι το ποινικό δίκαιο του περιβάλλοντος δεν συσχετίζεται μόνο με την εξασφάλιση του διοικητικού δικαίου του περιβάλλοντος και τα ενδιαφέροντά του για οικονομική οργάνωση, διανομή αγαθών και διαφύλαξη της τάξης, αλλά ότι πρέπει να αναγνωρισθεί στις οικολογικές μορφές εμφάνισης του φυσικού ανθρώπινου ζωτικού χώρου -όπως κυρίως στο νερό, στον αέρα, σε ορισμένες χερσαίες περιοχές καθώς και εν μέρει επίσης στον ζωικό και φυτικό κόσμο - ο χαρακτήρας τους ως εννόμων αγαθών άξιων αυτών καθ' αυτών προστασίας, ακόμη κι αν έμμεσα μ' αυτό επιδιώκεται η προστασία του ανθρώπου και της υγείας του.

Σε κάθε, πάντως, περίπτωση, θα πρέπει όμως να γίνει κατανοητό, ότι η λύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων δεν είναι ζήτημα τεχνικό ή νομικό αλλά βαθιά πολιτικό. Η επίλυσή του δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ξεχωριστά από τα άλλα προβλήματα των λαών. Η επίλυση απαιτεί την εφαρμογή μια άλλης πολιτικής, έτοιμης να

⁶⁴¹ Βλ. Τάχο, ο.π. σελ.112

συγκρούσται με τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα και τα πολλαπλά επιμέρους που διαπλέκονται με τα πρώτα. Μια πολιτική διαμετρικά αντίθετη από τη βάρβαρη λογική της μεγιστοποίησης του ατομικού κέρδους με οποιοδήποτε τίμημα και της «ελεύθερης αγοράς», που ευθύνεται για τη σημερινή κατάντια του πλανήτη μας. Μια πολιτική που σαν κύριο χαρακτηριστικό της θα έχει τον προγραμματισμό και τον σχεδιασμό στο οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο με κίνητρο και στόχο την ολοένα και μεγαλύτερη ικανοποίηση των σύγχρονων λαϊκών αναγκών. Μια τέτοια πολιτική θα μπορούσε να οδηγήσει στην εφαρμογή ενός «οικολογικού κανόνα», η οποία θα ικανοποιούσε τα ενδιαφέροντα τόσο της παραγωγής και της οικονομικής ανάπτυξης σε όφελος των λαών της Γης, όσο και της προστασίας του περιβάλλοντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. Ελληνική

1. *Buhr/Kosing*, Λεξικό της Μαρξιστικής- Λενινιστικής Φιλοσοφίας, Εκδ. « γράμματα», 1976
2. *Eser*, Προστασία του περιβάλλοντος: Μια πρόκληση για το ποινικό δίκαιο σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, Εισήγηση στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 91 – 123
3. *Kosing*, Πρώτες Γνώσεις στη Μαρξιστική – Λενινιστική Φιλοσοφία, εκδ. « Οδηγητής», 1986
4. *Kramer/ Παλαιολόγου*, Η Συνθήκη ΕΟΚ και η προστασία του περιβάλλοντος, 1992
5. *Αθανασοπούλου*, Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος, εκδ. Σάκκουλα, 2002
6. *Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ*, Οι βάσεις της Μαρξιστικής Φιλοσοφίας, εκδ. «Α.ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ», 1961
7. *Αλεξιάδη*, Δικονομικά προβλήματα των αξιόποινων προσβολών του περιβάλλοντος, Εισήγηση στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 55- 66
8. *Αλεξιάδη*, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα αντεγκληματικής πολιτικής, σειρά: Δίκαιο και Περιβάλλον, τεύχος 1, εκδ. Σάκκουλα, 1981
9. *Ανδρουλάκη*, Ποινικόν Δίκαιον, Γενικό Μέρος II, 1986
10. *Ανδρουλάκη*, Ποινικό Δίκαιο I, Γενικό μέρος, 2000
11. *Ανδρουλάκη*, Ποινικόν Δίκαιον I, Γενικό Μέρος, 1991

12. *Ανδρουλάκη*, Ποινικόν Δίκαιον, Γενικό Μέρος, Παν. Παραδόσεις, σελ. 212-213 (Παραδόσεις)
13. *Ανδρουλάκη*, Το νέο Σύνταγμα και η ποινική δικαιοσύνη, στο έργο: Η επίδρασις του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου (1976)
14. *Αραβαντινού*, Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, 1978
15. *Αραβαντινού*, Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα, 1983
16. *Βασιλείου*, Το δίκαιο του φυσικού περιβάλλοντος, ΕΔΔ 1985
17. *Βηλαρά*, Συμβούλου Επικρατείας, Δικαστή στο Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων , Συνταγματικές πτυχές του ευρωπαϊκού δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος, Νόμος & Φύση, Ιούνιος 2004
18. *Βλάχου*, Η επιφύλαξη του νόμου και τα θεμελιώδη δικαιώματα στο ελληνικό σύνταγμα της 11^{ης} Ιουνίου 1975, ΕΔΔΔ, 1982, σελ. 281,297 επ.
19. *Βουγιούκα*, Η ποινική προστασία του φυσικού περιβάλλοντος εις την Ελλάδα, Αρμεν. 1979
20. *Βουγιούκα*, Το ποινικόν δίκαιον των ειδικών ποινικών νόμων, τεύχος Α΄, 2^η έκδ. , 1986
21. *Γέροντα*, Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο, 1989
22. *Γέροντα/ Μακράκη*, Η Συνθήκη της Νίκαιας, 2002
23. *Γεωργιάδη* , Η Κυριότητα, 1975
24. *Γεωργιάδη / Σταθόπουλου*, Αστικός Κώδιξ, τόμ. Ι , 1978. τόμ. ΙΙ, 1979. τόμ. ΙΙΙ, 1980. τόμ. ΙV, 1982. τόμ. V, 1985. τόμ. VI, 1985. τόμ. VII, 1991. τόμ. VIII, 1993. τόμ. IX ,1996. τόμ. X, 1998
25. *Γεωργιάδη*, Ζητήματα αστικής ευθύνης, 1977
26. *Γιαννόπουλου*, Οι νέες ποινικές διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος, ΝοΒ 1987

27. *Δαγτόγλου*, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο
28. *Δαγτόγλου*, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα – Θεσμικές ιδιομορφίες και τάσεις της νομολογίας, Εισήγηση στο Γ΄ Συνέδριο Ελλήνων Συνταγματολόγων, 28.1.1988
29. *Δαγτόγλου*, Ο κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων, ΝοΒ 33, 1985
30. *Δαγτόγλου*, Οι Ευρωπαϊκές Συνθήκες μετά τη Συνθήκη της Νίκαιας, 2002
31. *Δαγτόγλου*, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β΄, 1991
32. *Δακορώνια*, Η αστική ευθύνη στο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος. Η νέα Οδηγία 2004/35/EK της 21ης Απριλίου 2004 σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, Ενέργεια και Δίκαιο 2005
33. *Δεκλερή*, Ο Δωδεκάδελτος του περιβάλλοντος. Αρχές της βιώσιμου αναπτύξεως, Νόμος & Φύση 1995
34. *Δεληγιάννη / Κορνηλάκη*, Μαθήματα ειδικού ενοχικού δικαίου, Τεύχος γ΄, 1988
35. *Δελλή*, Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος – Οι διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινοτική έννομη τάξη, εκδ. Σάκκουλα, 1998
36. *Δελλή*, Κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος, 1998
37. *Δελλή*, Το περιβάλλον ως στοιχείο της κοινοτικής έννομης τάξης και η Συνθήκη του Άμστερνταμ, ΠερΔικ 1997, σελ. 295 επ.
38. *Δρόσου*, Συνταγματικοί Περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση. Προστασία της ιδιοκτησίας και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1997
39. *Ενγκελς*, Αντι – Ντύρινγκ, εκδ. Αναγνωστίδης, Αθήνα

40. *Ενγκελς, Διαλεχτά Έργα, τόμος II*
41. *Ενγκελς, Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, εκδ. Μπάυρον, Αθήνα, 1985*
42. *Ενγκελς, Ο Λουδοβίκος Φόουερμπαχ και το τέλος της γερμανικής κλασσικής φιλοσοφίας, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1981*
43. *Καϊάφα – Γκμπάντι, Έννοια και προβληματική των κοινώς επικίνδυνων εγκλημάτων, 1987*
44. *Καϊάφα – Γκμπάντι, Παρατηρήσεις σε : ΑΠ 1217/92, Υπεράσπιση 1993*
45. *Καϊάφα-Γκμπαντι, Corpus Juris και τυποποίηση του ποινικού φαινομένου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Υπεράσπιση, 3/1999*
46. *Καλλία-Αντωνίου, Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και της συνολικής προσέγγισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος, ΠερΔικ 2/1998*
47. *Καλτσώνη, Δίκαιο, -Κοινωνία – Τάξεις, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2005*
48. *Καλτσώνη, Κράτος και ανενέργεια του νόμου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998*
49. *Καλτσώνη, Το Σύνταγμα στη Λενινιστική Σκέψη, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1997*
50. *Καρακατσάνη, Ατομικό Εργατικό Δίκαιο, 5^η έκδοση, 1995*
51. *Καράκωστα, Περιβάλλον & Δίκαιο, Δίκαιο Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών Αγαθών, 2η έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 2006*
52. *Καράκωστα, Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο, 1986*
53. *Καράκωστα/Καλαβρού, Η Λευκή Βίβλος της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την ευθύνη λόγω ζημιών από τη ρύπανση του Περιβάλλοντος, ΠερΔικ 4/2000*
54. *Κατσαντώνη, Ποινικόν Δίκαιον, Γεν. Μέρος, Τομ. Α, 1972*

55. Κομνηνού, Σύγκρουση του δικαιώματος επί του περιβάλλοντος και του δικαιώματος της ιδιοκτησίας στην νομολογία του ΣτΕ, ΕΔΔ 1992
56. Κορδάτου, Εισαγωγή εις την Νομικήν Επιστήμην, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1977
57. Κορνηλάκη, Η ευθύνη από διακινδύνευση, 1982
58. Κουτούπας-Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, εκδ. Σάκκουλα, 2005
59. Κρεμλή, Η ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο περιβάλλοντος. Το κοινοτικό κεκτημένο, Νόμος & Φύση 1998
60. Λένιν, « Το ιστορικό του ζητήματος της δικτατορίας», Άπαντα, τομ. 41, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978
61. Λιακόπουλου, Η οικονομική ελευθερία αντικείμενο προστασίας στο δίκαιο του ανταγωνισμού, 1981
62. Λιακόπουλου/ Παπαχρίστου/ Τραυλού – Τζανετάτου, Μαρξισμός και δίκαιο, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1984
63. Λύτρα, Έννοια και βασική διάκριση των κυρώσεων στο ελληνικό θετικό δίκαιο, 1984
64. Λύτρα, Η έννοια των διοικητικών προστίμων και η συνταγματικότητα της επιβολής τους, 1986
65. Μαγκάκη, Ποινικό Δίκαιο, Διάγραμμα Γενικού Μέρους, εκδ. Γ΄, 1984
66. Μάνεση, Ατομικές ελευθερίες, 1981
67. Μάνεση, Συνταγματικά δικαιώματα, α΄, ατομικές ελευθερίες, 4η έκδ., 1982
68. Μάνεση, Συνταγματική θεωρία και πράξη, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1980
69. Μάνεση, Συνταγματικό δίκαιο, Ι, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1980

70. *Μανιτάκη*, Κράτος δίκαιου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας , 1994
71. *Μανιτάκη*, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ.1 του συντάγματος, 1981
72. *Μανωλεδάκη*, Γενική Θεωρία του Ποινικού Δικαίου, τομ. Β
73. *Μανωλεδάκη*, Εισαγωγή στην επιστήμη, 1980
74. *Μανωλεδάκη*, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, 4η εκδ, 1996
75. *Μαρξ – Ένγκελς*, Η γερμανική ιδεολογία, τομ. 1, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1994
76. *Μαρξ*, Κριτική του προγράμματος της Γκότα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1983
77. *Μάρξ*, Το Κεφάλαιο, τομ. 1, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978
78. *Μέλισσα*, Νομολογιακές και νομοθετικές εξελίξεις στο Δίκαιο του Περιβάλλοντος – Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 2 του ν. 3010/2002, Αρμενόπουλος, Δεκέμβριος 2004, σελ. 1653 – 1660
79. *Μενουδάκου*, Αντιπροέδρου του ΣτΕ « Τα δικαστήρια ως ελεγκτικός μηχανισμός για την εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου, Νόμος & Φύση , Απρίλιος 2007
80. *Μιχαηλίδη – Νουάρο*, Ζωντανό Δίκαιο και φυσικό δίκαιο, 1982
81. *Μιχελάκη*, Εισαγωγή εις το δίκαιον και εις την επιστήμην του δικαίου, 1968
82. *Μπουροδήμου*, Περιβάλλον και Ανάπτυξη στον ελληνικό χώρο, 1990
83. *Μπράουν/Φλάβιν/ Πόστελ*, Οικολογική κρίση και βιώσιμη κοινωνία, 1991
84. *Νικολόπουλου*, Το νομικό καθεστώς της διακίνησης των αποβλήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ενιαία Αγορά, Νόμος & Φύση 2/1996

85. Ντυμόν, Η επιβίωση της ανθρωπότητας σε κίνδυνο, Νέα Οικολογία, Μάιος 1989
86. Παναγοπούλου -Μπέκα, Το έννομο αγαθό περιβάλλον, προβλήματα εφαρμογής της σχετικής νομοθεσίας, 1992
87. Παναγόπουλου, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, 2η έκδοση, εκδ. Α. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, 1997
88. Παναγοπούλου, Ο προσδιορισμός του έννομου αγαθού υπό την ονομασία « Περιβάλλον», Εισήγηση στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 11- 24
89. Παντελή, Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων, 1984
90. Παπαδημητρίου / Ασημακόπουλου, Νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση 2/1995
91. Παπαδημητρίου, Η συνταγματική καθιέρωση της δικαστικής προστασίας στο : Δίκη (ανάτυπο), 1982
92. Παπανδρέου Α. – Καραγεώργου Β., Οικονομικά εργαλεία για την αειφόρο ανάπτυξη, Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου, 2004
93. Παпанεοφύτου, Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων; Στον τιμητικό τόμο για τον Γ.Α. Μαγκάκη (ανάτυπο), εκδ. Σάκκουλα, 1999, σελ. 195 - 223
94. Παпанεοφύτου, Ποινικό Δίκαιο, Κράτος και Τεχνολογικοί Κίνδυνοι, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1997
95. Παпанεοφύτου, Σχέση της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος με τις διοικητικές διατάξεις και τις διοικητικές κυρώσεις, Εισήγηση στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 25 - 42
96. Παпанεοφύτου/Τσόλκα/Παπαχαράλαμπος, Ποινική προστασία του καταναλωτή, 1996

97. Παπαπετρόπουλου, Οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην Ευρωπαϊκή και στην Ελληνική έννομη τάξη, 2003
98. Παρασκευόπουλου, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος, Νόμος & Φύση, Μάιος 1997
99. Παρασκευόπουλου, Η συνταγματική διάσταση του αδίκου και της ενοχής, Υπεράσπιση 1993
100. Παρασκευόπουλου, Ναρκωτικά-προσβολές του περιβάλλοντος: Η ανισότητα της καταστολής, σε Πρακτικά του Συνεδρίου της L.I.A. με θέμα Ναρκωτικά. Μία άλλη πρόταση, Αθήνα, 1991
101. Παρασκευόπουλου, Υπάρχει οικολογικός εκσυγχρονισμός; Νέα Οικολογία, Ιουνίος 1991
102. Ράμμο, Εγχειρίδιο αστικού δικονομικού δικαίου, 1980
103. Ρέμελη, Η προστασία του περιβάλλοντος από τις βιομηχανικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1989
104. Ρώτη, Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, Τιμητικός Τόμος του ΣτΕ, 1979
105. Σγουρίτσα, Συνταγματικόν δίκαιον, τόμος Β', τ. β', 1966
106. Σιδέρη, εισήγηση σε εκδήλωση της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος με θέμα: « Προβλήματα Προστασίας του Περιβάλλοντος», εκδ. Σάκκουλα, 1989
107. Σιούτη, Δίκαιο Περιβάλλοντος, Γενικό Μέρος, εκδ. Σάκκουλα, 1993
108. Σκανδάμη, Ευρωπαϊκό δίκαιο και στοιχεία ελληνικού δικαίου προσαρμογής
109. Σκουρή, Εισαγωγικές παρατηρήσεις στο άρθρο 106 παρ. 3-5 του συντάγματος στο : Προσανατολισμοί στο δημόσιο δίκαιο, 1981

110. Σπηλιωτόπουλου, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου
111. Σπινέλλη, Ποινικές(;) κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους, ΝΓ/2003, σελ. 97 - 103
112. Σπυράκου, Η κριτική λειτουργία της έννοιας του εννόμου αγαθού, 1996
113. Σπυράκου, Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου; στον Τόμο Μνήμη II, 1996
114. Σπυριδάκη, Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο
115. Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914.
116. Σταθόπουλου, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο II, 1983
117. Σταμάτη, Η προκαταρκτική εξέταση στην ποινική διαδικασία και οι αρχές της νομιμότητας και της σκοπιμότητας, 1984
118. Στούσκα, Ο επαναστατικός ρόλος του δικαίου και του κράτους, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1992
119. Τασόπουλου, Η προστασία του περιβάλλοντος. Το πρόβλημα του περιορισμού της ιδιοκτησίας και η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, Νόμος & Φύση 1998.
120. Τάχου, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, 5η έκδοση, 1998
121. Τάχου, Ελληνικό διοικητικό δίκαιο, 1988
122. Τζιμαπίτη, Πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας σύμφωνα με τις πρόσφατες κοινοτικές ρυθμίσεις, Νόμος & Φύση, Μάρτιος 2006
123. Τσοτσάνη, Ερμηνεία της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Εκδ. Σάκκουλα, 1994
124. Φίλη, Η τελευταία πνοή του πλανήτη γη, β' έκδοση, 1988
125. Φίλιου, Ενοχικό δίκαιο, Γενικό Μέρος, β' έκδοση, 1996
126. Φίλιου, Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό μέρος, 1992

127. *Χαραλαμπάκη*, Αξιοποινες προσβολές του περιβάλλοντος – Κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα και εγκλήματα διακινδυνεύσεως, Εισήγηση στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΕΠΔ, 1993, Τόμος Πρακτικών, εκδ. Σάκκουλα, 1996, σελ. 43 - 54
128. *Χρυσανθάκη*, Το έννομο συμφέρον σωματείων σε περιβαλλοντικές υποθέσεις. Παρατηρήσεις με αφορμή τις ΣτΕ 4664/1997 και Ε.Α ΣτΕ 108/1998, Νόμος και Φύση 1998, 361 επ.
129. *Χωραφά*, Ποινικόν Δίκαιον, Γενικό Μέρος, εκδ. 9η, 1978

II. Ξένα

1. *Achenbach*, Die Sanktionen gegen die Unternehmensdelinquenz im Umbruch, JuS 1990
2. *Alwart*, Strafrechtliche Haftung des Unternehmens – vom Unternebmestater zum Taterunternehmen, ZStW 105, 1993
3. *Bender/ Sparwasser/ Engel*, Umweltrecht, 4^η έκδοση, Χαϊδελβέργη, 2000
4. *Card, Cross and Jones*, Criminal Law, 1995
5. *Donnelly/ Goldstein/ Schwartz*, Criminal Law, 1962
6. *Ehrardt*, Unternehmensdelinquenz und Unternehmensstrafe, 1994.
7. *Fechner*, Rechtsphilosophie, Soziologie und Methaphysik des Rechts. 2. Aufl., 1962
8. *Friehe*, Der Konventiosentwurf des Europarats über die zivilrechtliche Haftung für Schaden, die aus Umweltgefährlichen Aktivitäten herrühren, NuR 1992
9. *Gotz*, Allgemeines Polizei und Ordnungsrecht, 1991
10. *Hager*, Umwelthaftung und Produkthaftung, JZ 1990

11. *Heine*, Die strafrechtliche Verantwortlichkeit von Unternehmen, 1995
12. *Henkel*, Einführung in die Rechtsphilosophie, 2. Aufl. 1977
13. *Hirsch*, Strafrechtliche Verantwortlichkeit von Unternehmen, ZStW 107, 1995
14. *Jescheck/ Weigend*, Lehrbuch des Strafrechts, Allg. Teil, 5. Aufl. 1996
15. *Jonas*, Das Prinzip Verantwortung, 1979
16. *Kadish/Paulsen*, Criminal Law and its Processes, 1975
17. *Kareklas*, Die Lehre vom Rechtsgut und das Umweltstrafrecht, 1990
18. *Koziol*, Haftpflichtrecht II, 1975
19. *LaFave/Scott*, Handbook on Criminal Law, 1972
20. *Lampe*, Systemunrecht und Unrechtssysteme, ZStW 106, 1994
21. *Marburger – Herrman*, Verteilung der Darlegungs – und Beweislast bei Haftung für Umweltschaden, JuS 1986
22. *Ossenbuhl*, Die Bewertung technischer Risiken bei der Rechts – setzung, DOV, 1982
23. *Otto*, Die Strafbarkeit von Unternehmen und Verbänden, 1993
24. *Poppe*, Verursachungsprinzip und Umweltschutz. Rechtliche Probleme des Verursachungsprinzips im verwaltungsrechtlichen Immissionsschutz, 1975
25. *Ransiek*, Unternehmensstrafrecht, 1996
26. *Rehbinder / Burghacher / Knieper*, Bürgerklage im Umweltrecht, 1972
27. *Rosenberg – Schwab*, Zivilprozessrecht, 2^η έκδοση, 1972
28. *Roxin*, Strafrecht AT, 2. Aufl. 1994
29. *Schroth*, Unternehmen als Normadressaten und Sanktionssubjekte, 1993

30. *Schunemann*, Unternehmenskriminalität und Strafrecht, 1979
31. *Simitis*, Haftungsprobleme bei Umweltschutz, VersR 1972
32. *Smith and Hogan*, Criminal Law, 1993
33. *Stratenwerth*, Strafrechtliche Unternehmenshaftung ? , στο : FS für Rudolf Smitt zum 70. Geburtstag, 1992
34. *Tiedemann*, Die strafrechtliche Vertreter – und Unternehmenshaftung, NJW 1986
35. Trends in International Environmental Law, Harvard Law Review, American Bar Association, 1992
36. *Volk*, Zur Bestrafung von Unternehmen, JZ 1993
37. *W. Wilson*, Criminal Law, 1998
38. *Wessels*, Strafrecht AT, 23. Aufl., 1993
39. *Wharton*, Criminal Law, 1979
40. *Wilkinson*, The Council of European Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment: Comparative Review, European Environmental Law Review, May 1993
41. *Will*, Quellen erhöhter Gefahr, 1980
42. *Zipelius*, Das Wesen des Rechts, 2. Aufl. 1973